

A magyar közönséghez!

A világháború a szociális problémákat világszerte végzetserű válságokká érlelte. E válságok katasztrofális elemi erőkként fenyegetően döngetik, rázzák társadalmunkat. Ezért ma mindenki: a tudós, az államférfi, a publicista s a nagyközönség aggodó figyelemmel fordul a szociális tanulmányok felé s eligazítást, megnyugtatót keres a társadalmi tudományokban. Azok, akik nálunk az etimológia, a szociológia és a politika tudományával intenzíven foglalkoznak, hogy a várt feleletet minél kielégítőbben adhassák meg, szükségesnek látták, hogy egy tudományos társaság keretében egyesüljenek mindazokkal, akik a szociális és az ezzel összefüggő kulturális kérdések iránt behatóbban érdeklődnek. Ennél a tervnél azonban nem állapodhattak meg. A világháború hatásaként a szociális gondolat szerves kapcsolatba jutott a népiség, a nemzetiség és a fajiság kérdéseivel. Miután a **Magyar Néprajzi Társasága** néphagyomány, a leíró néprajz, az ember-földrajz és a demográfia tudománya szempontjából már úgy is behatóan foglalkozik a magyar népre, a magyar nemzetre és az egész Magyarország területére vonatkozó szociális és politikai kérdésekkel, a társadalomtudományok magyar művelői úgy vélték, hogy sajátos céljaikat a legjobban a **Magyar Néprajzi Társaság** keretében, az illető tudományágak képviselőivel folyton összeműködve, érhetik el. Épen ezért a **Magyar Néprajzi Társaság** választmányával egyetértően megalakították annak **Társadalomtudományi Szakosztályát**.

A Szakosztály irányítóivá a következők választották meg: I. Vezetőség: Concha Győző, Czettler Jenő, Hóman Bálint, Imre Sándor, Klebelsberg Kunó gróf és Bibó István. II. Intézőbizottság: Angyal Dávid, Bárány Gerő, Buday László, Czako Elemér, Domanovszky Sándor, Ereky István, Gombócz Zoltán, Gorka Sándor, Heller Farkas, Hornyánszky Gyula, Huszti József, Jancsó Benedek, Kenéz Béla, Kornis Gyula, Kovács Alajos, Melich János, Moór Gyula, Pauler Ákos, Solymossy Sándor, Tagányi Károly, Tóth Károly. Jegyző: Fekete József. Pénztárnok: Medrey Viktor.

A Szakosztály alakuló gyűlésén elhatározta, hogy **TÁRSADALOMTUDOMÁNY** címen önálló folyóiratot ad ki, amelynek most már második évfolyama jelenik meg.

A folyóiratra és a szakosztályra vonatkozó minden kérdés, kézirat, előfizetési díjak stb Bibó István dr., a vezetőségtől megbízott szerkesztő címére, Budapest, VIII., Főherceg Sándor-utca 13. I., (Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Felügyelősége) küldendők. A Szakosztály tagja lehet mindenki, aki a Magyar Néprajzi Társaságba rendes tagnak belép s ezután a Szakosztály tagjává való felvétel iránti óhaját bejelenti s a Szakosztály felvételét elhatározza. A Magyar Néprajzi Társaságba és a Társadalomtudományi Szakosztályba való felvétel egyszerre is kérhető. A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot 10% kedvezménnyel kapják, tehát félévre 90 koronáért.

DANTE A POLITIKAI IRODALOM TÖRTÉNETÉBEN.

A NÉPSZÖVETSÉG történetének tanulmányozása útján hosszú ideig állapodtam meg annál a határjelzőnél, melyet Dante „De monarchia“ című munkája ennek a nagy gondolatnak történetében jelent. Ennek a kérdésnek nincs egyetlen történetírója, ki abban a fényes sorozatban, melyet az ezzel a problémával foglalkozó nagy elmék betöltenek, ne a legelőkelőbb helyet biztosítaná Dante munkájának. Ez az elismerés nincs a „divina Comoedia“ halhatatlan alkotója dicsfényének hatása alatt. A „Monarchia“ hogy a középkori híres hasonlatot az államról és egyházzal alkalmazzam, nem holdja a „divina Comoedia“ napjának. Önmagában hordja értékét és még ma sem pusztán történelmi emlék, sőt a ma küzdelmeiben is nem egy irányban életet, valóságot, de különösen hatalmas tanúságot jelent. A „monarchia“ értékének igazságos és tárgyilagos megítéléséhez az szükséges, hogy a középkori mentalitás eszközeit és világnézetét alaposan ismerjük és ne akarjuk minden áron a huszadik század világnézetén át kibogozni a középkori nomenclaturát. Ne essünk abba a hibába, melytől nagy írók sem mentesek, hogy mindig saját koruk eszmeáramlatának sodrába igyekeztek állítani Dantenak tisztán a középkori ideológiában mozgó politikai művét. A „Monarchia“ már a hozzátapadt külsőségekben is figyelemre méltó. Sokáig kétségbe vonták azt is, hogy Dante ennek a munkának szerzője. Ma már — bár most nem régen is akadt egy elfogadható bizonyítékokkal nem rendelkező német író, a ki tagadásba vette a szerzőséget — mégis a szerzőség vitáját eldöntöttnek lehet tekintenünk. Megindult a vita a felől is, hogy életének mely szakában, és vajjon a mű két első könyvét nem-e előbb írta, mint az utolsót (az állam és egyház külön hivatásáról). Voltak, kik azt állították, hogy a nagy franciának Aquinói Tamás tanítványának Dubois Péternek munkái voltak reá hatással. Ily szerepet adnak Admonti Engelbert és Párisi János munkájának is. Olvasta-e nem olvasta-e Dante ezeknek a kortársainak munkáit — teljesen közönyös, de az bizonyos, hogy a „Monarchia“ mindenképp kiemelkedik már csak rendszerességénél és összefoglaló logikus erejénél fogva is az említett munkák köréből. A népszövetségi gondolat legújabb bűvárai is, mint például Redslob Róbert, (das Problem des Völkerrechts) és Ter Meulen (Der Gedanke der internationalen Organisation) a középkori politikai irodalom első rendszeres kimerítő munkájának ismerik el a Monarchiát. A világ minden művelt nyelvére lefordították. Csak most jelent meg végre magyar fordításban, melyet dr. Balanyi György kegyesrendi tanár a Witte-féle kiadás alapján becsületesen végezett el, és ezt igen tartalmas előszóval is ellátta. Csak az tudja ezt a fordítást méltányolni, a ki tudja, mily nehéz Dante latin nyelvű munkáját más nyelvre ültetni. Hézagpótló ez a munka annál is inkább, mert a Dante ünneplések valóban sokat veszítettek volna, ha hiányzik irodalmunkban a magyar nyelvű „Dante Monarchia“. Be-

csesek Domanovszky, Cs. Papp József és Csicsáky értekezései, a Dante ünneplések alkalmából magas, színvonalú értékes értekezéseket is hallottunk, de valóban legméltóbb ünneplési hódolatunk *Dante mint politikai író* előtt, hogy magát a művet az előszó helyes magyarázatával adtuk a magyar olvasó kezébe. Dante Monarchiája, ha nem is megjelenése után azonnal, de később, nagy kavargást idézett elő a középkori publicisticában. A szélső gibellinek egészen alaptalanul sietnek az ő táboruk számára lefoglalni a munka irányát. Erre feltámadnak a szélső melyek és mint rettenetesen vallástalan munkát vesznek azt üldözőbe. Pogetto bíboros lesújtó ítéletet mond erről a munkáról. Ezt az ítéletet irányzatosan terjesztik, valószínűleg ezért került indexre is. Két indexen is szerepel. A velencei (1554) és a római indexen (XIV. Benedek Pápa római indexe 1758-ban). Most pedig, midőn az egész művelt emberiség és a római katolikus egyház a hatszázas születési évforduló alkalmából ünnepli Dantét, XV. Benedek pápa encyklikát bocsát ki. Ebben a jelentőségteljes iratban kiemeli ugyan, hogy Dante „saját korának pápáit nagyon keményen és méltatlanul támadta“, de hozzát teszi, „ez azért történhetett, mert Dante azt gondolta, hogy azok azzal a párttal tartottak, mely őt otthonából és hazájából száműzte“. Meg kell bocsátani — folytatja a pápai encyklika — a „sors annyi hullámverésétől hányatott férfinak, ha sebzett lelkével olyasmit is tett ki száján, a mi a kellő mértéket meghaladni látszik annál is inkább, mert hiszen haragjának feltüzeléséhez, mint történni szokott, kétségkívül hozzájárultak az embereknek ellenfeleikről mindent félremagyarázó hírei is.“ Kiemeli még az encyklika, hogy „akármit korholt vagy feddett méltatlankodásában akár igazságosan, akár igazságtalanul — az egyházi személyeken az egyház iránt tartozó tiszteleten és a legfőbb kulcsok iránti engedelmisségen sohasem akart csorbát ejteni“.

Nagy történelmi elégtétel ez a pápai encyklika a félremagyarázásokért, a szenvedett üldözésekért. Egyébiránt a történelmi igazság kedvéért ki kell emelnünk, hogy a római pápák a nagy költő iránt, dacára az indexre vételnek, sokszor fejezték ki nagyrabecsülésüket. Köztudomású, hogy Rafael a „Disputa del Sacramento“ és a „Parnassus“ frescoján II. Gyula pápa megrendelésére festette Dante két arcképét.

A középkornak az „impérium“ és „sacerdotium“ eszmekörétől betöltött levegőjében a pártokra szakadt izgalom hívében a „Monarchia“ egyes kitételei fölébresztették a szenvedélyeket. De ha azzal a tiszta látással vizsgálják volna e munkának tartalmát, igazi célját, a minővel Dante foglalkozott az „imperium et sacerdotium“ világtörténeti kérdésével, akkor felismerhették volna, hogy az állam és egyház hatáskörének szétválasztása az állam és egyház két külön hivatása nem kevesebbet jelent, mint az állam és egyház szabadságát. Szabaddá válik az állam, de megmenti az egyházat is attól, hogy ez a világi hivatalom hatáskörébe avatkozva, az „impérium“ önkénykedő uralma alá kerüljön.

Hiába igyekeznek sokan Dantének ebben a művében már az új kor termékét felfedezni, ha talán érezte is már a renaissance hajnalhasadását, de egészben és lényegében kétségen kívül Dante „Monarchiája“ a középkor terméke. A középkori gondolkörbe és érzésvilágba ereszti gyökerét. Az Ő mentalitásának uralkodó gondolata az, hogy az emberiség vezetésére két

„világító főtést“ van, a pápa és a császár. Ez a gondolat hatja át Dante egész művét is. Az *egyetemes összefoglaló császárság az egyetemes összefoglaló pápaság békés együtt működése*. Sokszor visszatérő gondolat az, hogy a pápaságnak ne legyen világi ügyekben alárendeltje a császár — de a világi hatalom csak a pápaság segítségével lehet sikeres. Most már megállapíthatjuk, hogy az összefoglaló császárság ideológiája nem igen tudott gyakorlatilag sikeresen érvényesülni. A középkorra az ó-korból maradt a császárság világbirodalmi eszméje. Ez a lelkekben, a hivatalos elméletekben sokáig élt is, de végre is árnyékává vált önmagának. Hogy Dante annak sejtelmével bírt-e, hogy az universalis császárság helyett a nemzeti államok rendszere fogja betölteni a világot, az valószínű, Bizonyára tudta, hogy Franciaországban már az imperialistikus királyság megindult útjára. Ennek útját egyengette Dubois Péter, úgy mint ő a római császárnak. Egész Itália úgy fogja fel Dante Monarchiáját, hogy ő midőn a római császárság mellett küzd, ez a küzdelem lényegiben Itália nemzeti egységes összefoglalásának alapvető megnyilatkozását hirdeti, Úgy fogják fel, hogy mikor Dante VII. Henrik csiszárban jövendöli meg a világbirodalom igazi feléledését, tulajdonképpen a nemzeti államot készíti elő. Ezért mondja az angol Bryce (Holy Roman Empire) is, Dante's book is an epitaph in stead of a prophecy. Úgy állítják be a „prófétia“ kérdést, hogy mivel Dante a világi uralmat akarta függetleníteni a pápaságtól — ez a függetlenség csak úgy válhatott lehetségessé, ha a régi politikai egységi elméletek maradványaival is szakítanak. Ez az idők folyamán be is következett, mert ha a reformatióig az egész európai keresztény világ hitt is egy világbirodalom létezésében, mint a világi ügyek isteni rendjében — mégis midőn az államok már nem túrtak sem a külső világi, sem az egyházi hatalmi befolyást — a római szent birodalom felsőbbsege a valóságban véget ért. Tényleg VII. Henrik volt a középkor utolsó császára. A régi fénynek fellobbanása volt még a konstanzi zsinat (1414—1418), midőn minden ország keresztény fejedelme, élükön a pápával és a császárral, felvonult. Ekkor volt az utolsó alkalom, midőn a nyugati kereszténység összejött és a császár, mint a világi hatalom főura, universalis jogkörét gyakorolta. Később már a római szent birodalmi császárság csak a német fejedelmekre szorítkozott, de itt ebben a szűkebb körben sem jelentett igazi császári hatalmat

Valóban a jövendőbe látott-e Dante, vagy nem? Váljon ő tudatos célul tűzte-e ki a nemzeti államok kialakulását — erre csak azt mondhatom, hogy Dante sohasem állította, hogy az egyetemes monarchia eszméje, melyet ő hirdet, a népek különbözőségének megszüntetését jelentené, ő a császársági elméletben „a népeket, országokat és városokat a maguk sajátosságában“ akarja meghagyni. Elismeri, hogy a népek különféle sajátosságai nem is túrik az egyforma szabályozást. A népeket más és más törvényekkel kell kormányozni, ő a császárságban a fejedelmek közötti viszályok igazságtevőjét látja, ő az egyetemes monarchiának szükségességét „expressis verbis“ a különböző népek és fejedelmek között támadt viszályok békés elintézésére hivatott legfőbb joghatóságnak tekinti.

Az ő császársági eszméje tehát a nemzeti államok kialakulásának épen nem volt akadálya, sőt a császárság függetlenségének tana az öncélú nemzeti állam éltető magvát hordja magában.

A commentatorok, a tanítványok sokszor válnak túlbuzgókká. Hányszor magyaráznak a mester szavaiba olyant, a mire sohasem gondolt. Néha a tanítványok a mester tiszta borának gőzétől is megittasodnak. Az úgynevezett „iskola“ szokásos gyarlósága. Elfogultság nélkül kell vizsgálnunk a „Monarchia“ fajsúlyát és értékét is. Túlzásokra nem szabad ragadtatni magunkat. Csak elfogulatlan tudományos vizsgálat adja meg a választ, hogy váljon a munka ma már csak pusztá történeti emlék-e és bértartalma a korral együtt le-tűnt vagy az állam és egyház hatáskörének kérdésében ma is pozitív érték. A tudományos vizsgálat elfogulatlan történeti módszerével kell megállapítanunk: Igaz-e, midőn Dante a császárság függetlenségét hirdeti, az öncélú nemzeti állam függetlenségét készítette elő?

Igaz-e, hogy az emberiség egyetemes összekapcsoló kulturai célját a „Monarchia“ fej-ti ki legelőször?

Igaz-e, hogy a császárság, mint a tartós béke intézményes biztosítóka, jut Dante concepciójában kifejezésre?

Minden sallangtól megtisztítva a néha erőltetett, de mindig logikus syllogismusokból a lényegét egyszerűen kiemelve, úgy tárom fel Dante tanítását, hogy az olvasó abból maga is megállapíthatja a fölvetett kérdésekre a feleletet.

I.

Dante munkáját három könyvre osztotta. Mindegyik könyv más, de szorosan összefüggő tétel bizonyításával foglalkozik. Az első könyv az általános *világmonarchia szükségességét* vitatja. A középkori kereszténység lelki fejt a pápában és világi fejt a császárságban látja, ki fölötté áll minden világi hatalomnak. A császárnak feladata a népek békéje fölötté őrködni, a vizsályokat igazságossággal elintézni.

„A magasból jövő szózat, mondja Dante, a pásztoroknak nem gazdagságot, nem élvezeteket, nem méltóságokat, nem a hosszú életet, sem egészséget, sem erőt, sem szépséget, hanem békét hirdetett. Az Üdvözítőnek is ez volt „a köszöntése „Békesség nektek“.

Két fejedelem között — mondja Dante — a kinek egyike sincs alávetve a másiknak, könnyen támadhat vizsály. Az ilyenek között igazságot kell tenni — azért egy szélesebb joghatósága harmadikra van szükség, a ki bírói illetékességével mindkettőnek felette áll. Ez leszen a világmonarchia vagyis a császár. Az egyetemes monarchiára tehát szüksége van a világnak. A világ akkor van legjobb rendben, ha az igazság fölötté áll mindennek, és leghatékonyabb akkor a világon, ha a leghatékonyabb akarású és leghatalmasabb ember kezében van letéve. Ez pedig csak az egyetemes monarchia. De érzi Dante, hogy ezt a tételt könnyen unificationnak, beolvasztó lenyügözésnek magyarázhatnak és ezért emeli ki nyomatékos hangsúllyal a következőket: Amikor azt mondjuk, „hogy az emberiséget egyetlen legfőbb fejedelem is elkormányozhatja, ezt úgy kell érteni, hogy a népeknek, országoknak és városoknak megvannak a maguk sajátosságai, melyeket más és más törvényekkel kell szabályozni“. Hogy még világosabbá tegye ezt a gondolatot, odaállítja a példát, mondván „másként kell kormányozni a szkitákat és másként a garamantokat“. Leszegezhetjük tehát a főntebb elemezett tételt, hogy Dante midőn az általános

monarchiát hirdeti — az általános monarchia keretében mindig föltételezi a népek különbségét.

A második könyv annak a tételnek bizonyításával foglalkozik, hogy a római nép törvényes jogos eszközökkel szerezte meg az egyetemes monarchiát, vagyis a császárság tisztjét.

Dante a római népet tekinti a viláгурalomra hivatott népnek. Valóságos apotheosist ír a római nép történetéhez. Magasztalja a római nép erényeit, politikai képességét, Titus Liviust, Vergiliust, a római nép atyját, a dicsőséges Aeneas- királyt. Elmondja, hogy az Isten a római népért csodákat művelt, Szentnek, kegyesnek, dicsőnek nevezi a római népet. Igen beható az az érvelése, melylyel a fegyver jogárin követeli a római népnek a vezetést, önértetes hangon tárgyalja, hogy a római nép a földkerekségének uralma alá hajtásával csakis a közjót mozdította elő. A közjó előmozdítása a vezető gondolata az ő jogelvi kiépítésének. Ez a jog végső célja. A ki pedig a jog végső célját közelebb viszi a megvalósításhoz — mondja ő — az jogszerűen cselekszik. Am a római nép a földkerekségnek uralma alá hajtásával közelebb vitte a jog végső célját a megvalósuláshoz. Tehát a világnak uralma alá kényszerítésével jogszerűen járt el, következőképen jogszerűen szerezte meg a császári méltóságot. Teljesen a középkor mentalitása vezeti az istenítélettel szerzett területi és egyéb jogok megítélésében, ő is azon kor felfogásához képest a középkori bajvívással mint istenítélet által szerettek jogosságát vitatja. „A római birodalom — mondja — bajvívásokkal győzött.“ Felsorolja egyenkint a történelemből a számos bajvívást — és ekkor kimondja a következtetést, hogy a római nép istenítélet alapján szerezte meg az elsőséget és így isteni végzés rendelkezéséből, azaz jogszerűen is vette az elsőség hatalmát birtokába.

A harmadik tétel, melylyel Dante Monarchiája a harmadik könyvben foglalkozik, kétségenkívül a mű legfontosabb része. Itt bizonyítja a császárság függetlenségét minden földi hatalomtól. Ennek a harmadik könyvnek a címe írja „a viláгурalom vagyis a császári méltóság közvetlenül Istentől függ“. Ez a közvetlen függés „jelentős kifejezés“. Ezzel akarja Dante „orbi et urbi“ hirdetni, hogy a császárság csak az Istentől, de nem szent Péter utódjától függ. Itt lép be a „Monarchia“ az „impérium et sacerdotium“ izzó küzdőterére. A szóban forgó kérdés — mondja Dante — a két nagy világitó test, a római pápa és a római császár körül forog. A kérdés ez: vájjon a római császár tekintélye, aki, mint a második könyvben kimutattak, jogszerű uralkodója a világnak, közvetlenül Istentől függ-e, vagy pedig Isten valamelyik helyettesétől) illetve szolgájától. Ezen utóbbin — mondja Dante — „Péter utódját értem, mert az valósággal kulcstartója a mennyek országának“.

Századok óta folyt már akkor a publicistikai harc a felől, az impérium függ-e a sacerdotiumtól vagy megfordítva. Csaknem a kereszténység kezdetétől áll a harc az „impérium“ és „sacerdotium“ között. Későbbben a ghibellin és quelf küzdelem óriási publicistákat termelt. Ismeretes, hogy Szent Ágost a nagy tekintélye a gfelvek irodalmi táborát térfoglalóvá emelte. A „civitas Dei“ óriási hatással volt a lelkekre. Ez a mélyen vallásos lélek csak Isten országát látta maga előtt. Ezért a világi szervezet, az állam nagyon háttérbe szorul Szent Ágoston írásaiban. Az állam itt körülbelül mint szükséges rossz szerepel, ő, a ki isten országában mélyedt el, az emberek gyarló alkotását

látta az államban. Aquinói szent Tamás már sokat foglalkozott Aristoteles állambölcseletével és nagy hatással voltak reá Aristoteles tanításai. Különösen az állam öncélúságáról szólók. Dante a leghatározottabban a császárság teljes függetlensége mellett száll síkra, de mindig figyelmeztet arra, hogy ezt a függetlenséget csak a pápával egyetértésben helyes gyakorolni. Ezt a figyelmeztetést a túlzó ghibelinek nem akarják észrevenni. Dante teljes tudatával bírt annak, hogy írása sok ellenséget fog támasztani. Maga mondja mielőtt e kérdés tárgyalásába bocsátkozott, hogy „az igazság megállapítása bizonyos nehezteletést fog reám vonni, minthogy a nyomozás nem eshetik meg egyesek megszegyenülése nélkül“.

De megedzi magát Pál apostol intelmével és csaknem fanatikus elszánt-sággal így szól: „Pál apostol intelme szerint magamra öltve a hit páncélját,, amaz izzó szén perzselő tűzével, melyet az egyik szeráf az égi-oltárról ragadott fel s érintette vele Izaiás ajakát, ezennel kilépek a porondra és Annak (Krisztus) segítségével, aki tulajdon vérével szabadított ki bennünket a sötétség hatalmából, az egész világ szemeláttára kiűzöm a küzdőtérrel az elvetemült gonoszt és hazugot. Mit féljek? Hiszen az Atyával és Fiával egyetemben örök Lélek ezt mondja Dávid szájával: „őjök emlékezetben lesz az igaz, neir fél gonosz hírhallástól.“ Ezt a bátor, határozott kijelentést fűszerezi azzal, hogy kizárja tekintetéből a rosszakaratú ellenfeleket, ő csak azokra az ellenfelekre van tekintettel, „a kik nem rossz akaratból akarják a pápaság alá rendelni a világi hatalmat, akik az anyaszentegyház iránti valamelyes buzgalomtól vezéreltetve félreismerik az igazságot“. Ezek ellenében — mondja Dante — a jelen könyvben felveszem a harcot az üdvözítő igazságért, de azzal a tisztelettel, melylyel a jó gyermek atyja és anyja, Krisztus és az egyház, a lelki pásztor és a keresztény vallás valamennyi követője iránt tartozik viseltetni.

Nagy teret szentel a bizonyításnak, ő az állam függetlenségének kérdését akarja tisztázni. Ezt csak úgy érthette el, ha be tudja bizonyítani, hogy az állam sem lételét, sem erejét, azaz tekintélyét, sem működését nem az egyháztól kapja. A bizonyítás egész anyagával bővebben nem foglalkozhatom, de mindenekelőtt ki kell emelnem az egyház és állam működési körére vonatkozó fejtegetéseit. Az egyház és állam működési körét úgy fogja fel, hogy azok világosan elválnak egymástól. Egyik a másiknak hatáskörébe nem avatkozhatik. Mindegyiknek más a tulajdonképeni hivatása. Egyik a másiktól független, de Dante mély vallásos érzése épen nem zárkózott el annak kijelentésétől, hogy „a világi hatalom a kegyelem fénye által, melyet égben és földön a pápa áldása sugároz szét, nagyobb hatással működhetik“.

Behatóan foglalkozik a középkorban az investiturai harc óta szárnyas igévé vált nap (pápa) és hold (császár) hasonlattal, melyet az akkori mentalitás teljesen uralt, ő pedig hatalmas syllogismussal cáfol. Sorba veszi azokat az érveket, melyek az állam függőségét az *isten* *kinyilatkoztatásra* alapítják. Kifejti, hogy úgy az egyháznak, mint az államnak megvan a maga saját alapja. Az egyház alapja Krisztus. A császárság (állam) alapja az emberi jog. Mindegyiknek más a hivatása. A scholastikus érvelés classikus példája az, midőn a Konstantin császárnak ajándékából vont érvelést taglalja. Azt bizonyítja, hogy az egyház *semmit birtokbavétel címén el nem fogadha-*

tott, sem a császár elidegenítés formájában oda nem ajándékozhattott. Ez a bizonyítás az irodalomban sok harcra adott okot. Belekapcsolták a pápa világi hatalmának kérdését. Ha Dantenak a Konstantin-féle ajándékozásra vonatkozó okfejtését olvassuk, meg kell állapítanunk, hogy az *egyháznak birtoklási jogát nem vonta kétségbe, de a birtok jogtalan használatát korholja*. Azt megtehetette a császár, — mondja Dante — hogy az egyház védelmére örökös birtokot (patrimonium) és hasonló egyebeket juttatott, de mindig *joghatóságának sérelme nélkül*, mert ez nem tűr semmilyen csökkentést. „Másképp Isten helyettese is elfogadhatott egyet és mást, de nem mint tulajdonos, hanem mint a jövedelmek sáfárja és Krisztus szegényei közt az egyház nevében kiosztója. Hiszen ismeretes, hogy az apostolok is így cselekedtek.“

Nem mulaszthatom el, hogy még röviden ne érintsem a bizonyítási anyag egyéb részét.

Azt a kérdést, hogy az egyház ereje (tekintélye) nem szülő oka a császárság tekintélyének, nagy virtuositással tárgyalja. Azokkal szemben, a kik ezt a függést *isteni törvényen* alapulónak mondják, ezt válaszolja: „A mi isteni törvény van, az mind benne foglalatik a két testamentumban. Ott pedig semmi nyomát nem találok annak, hogy a világi ügyekben való szorgoskodás vagy gondoskodás valaha lelkére köttetett volna akár az ó-, akár pedig az újszövetségi papságnak. Sőt úgy találok, hogy az ószövetségi papságot határozott parancs kötelezte az ilyenmő foglalatosság kerülésére.“

Sorba teszi meg észrevételeit azok ellen, kik azt a tételüket, hogy az egyház az állam fölötti hatalmat bírja és bírhatja, *emberi* — tehát nem isteni — *törvényekre hivatkozva bizonyítják*. Itt a bizonyítási anyagot hármias irányba tereli. Bizonyítja, hogy az egyház ezt a hatalmat az állam fölött nem kapta sem *önmagától, sem valamely uralkodótól*, de nem kapta a *népek közös beleegyezésétől* sem. Ezeknek mesterien kezelt bizonyítása után levonja azt a következtetést, hogy ha a császárság tekintélye nem a pápaság tekintélyében bírja létalapját, akkor világos, hogy *közvetlenül az istentől függ*. A mulandó test és halhatatlan (romlatlan) lélek alapul vételével megállapítja az ember kettős célját. A mulandó és romolhatatlan természet célját Egyik a földi élet boldogsága, a másik az örök élet boldogsága. E kettős célnak megfelelően két vezetőre van szükség: t. i. a pápára, hogy a kinyilatkoztatás értelmében örök boldogságra vezérelje az emberiséget és a császárra, hogy a bölcelet elvei alapján feltárja az ideigvaló boldogságra *vezető* ösvényt. De mivel a mulandó földi boldogság bizonyos értelemben mégis csak az örök boldogságra van irányozva, ezért a császárnak azzal a tisztelettel kell viseltetnie Péter utódja iránt, melylyel az elsőszülött fiú adós atyjának. Akkor aztán az atyai kegyesség fényétől előntve annál erőteljesebben ontja sugarait a földkerekségre, melynek élére egyedül *Az* állította őt, aki irányítója minden külső és benső történésnek.

Ezekben iparkodtam a Monarchia tartalmának lényegét az olvasó elé támi.

II.

A középkor e nagyjelentőségű politikai tartalmú művének értékelésében se a bálványozás, se az üres ócsárlás nincs helyén. Legkevésbé helyes sz irányzatos célok számára való tudománytalan „lefoglalás“. A műnek vannak

tárgyi, sőt elvi tévedései is. Ezekre a politikai irodalmi komoly kritikája reá is mutatott. Nem tartható az a túlzott ítélet, hogy az állam és egyház hatáskörének kérdésében előtte mások hasonló eszméket nem hirdettek. Nem tartható, mert szent Bernát a XII. században, midőn nem tudták elképzelni az egyház tekintélyét úgynevezett külső hatalom nélkül — már ennek az iránynak határozottan ellene szegült (De Coftsideratione). Bonaventura szintén az államnak *isteni rendelésen* alapuló természetét hirdeti, a mi egyjelentőségű azzal, hogy nem az egyház tekintélye az állam szülő oka. Azt is megállapíthatjuk és pedig számos adattal teljes bizonyossággal, hogy az *állam szabadságának gondolata teljesen nem vezett ki még akkor sem a köztudatból, mi-
kor az egyház a legnagyobb hatalmat gyakorolta az állam fölött.*

Egy azonban kétségtelen, hogy az akkori publicistikai irodalomból a Dante Monarchiáját főleg *tudományos rendszeressége* emeli ki. Az n kor egyik legtehetségesebb és leginkább magasztalt írója, a francia Pierre Dubois, kinek művei a francia király suprematiájának érdekében küzdenek az európai népei szövetsége mellett és kit némely író Dante mellett emleget, csaknem teljesen nélkülözik a tudományos jelleget. Eszméi szabályozatlanok. Belső összefüggés nélküli pillanatnyi benyomások. Ha Dante művét a mellette leginkább kimagasló Dubois iratai mellé állítjuk, látjuk az óriási különbséget. De a többi társai sem érnek fel Dante rendszeres gondolkodásának magaszlatáig.

Célja világos és határozott. Fölteszi a három alaptételt és ezeket tudományos alapon tárgyalja. Tudományos módszere az, hogy megállapítja az általános elvet, melyet concret tételére alkalmaz. Annyira scolasticus és annyira csak a syllogismust tartja elfogadható okoskodásul, hogy így nyilatkozik: „Előre megállapított elv nélkül mi haszna van fáradozásunknak, ha még oly színigazságot mondunk is? Hiszen az elv a gyökere mindazon tételeknek, melyeket-a bizonyításhoz fel kell venni.“

Módszere általában tisztán scholastikus, telve, syllogismusokkal, megyek néha vérszegények. Feltűnő, hogy a történeti érveket nem használja oly mérvben, mint tehetné. Az „imperium és sacerdotium“ küzdelme a kereszténység kezdetétől él és az ő korát megelőző századok is már bő anyagot nyújtanak. A munka legnagyobb jelentősége az állami és egyházi hatáskörök elválasztásának a külön állami és külön egyházi hivatásnak megvilágításában nyilvánul. De nyomatékos súlylyal bír e munka, mint már említettem, a nemzetek szövetsége, a népek egyetemessége gondolatának fejlődési történetében is. Nincs a népszövetségi gondolatnak történetírója, ki Dante művének ebben az irányban is a legelőkelőbb helyet ne biztosítaná. Teljes joggal. Dante igazi békeapostol. A legnemesebb értelemben vett pacifista. Mindig visszatérő gondolata^hogy az emberek békében és szabadon élhessenek. Csak békében tölthetik be az emberiség egyetemes hivatását. Az emberiség .célját Dante az emberiség szellemi erejének legmagasabb kifejlésében keresi. Az emberiség egyetemes culturcélja tényleg Dante conceptiójában jut talán először plastikus kifejezésre. Az emberiség szellemi erejének legmagasabb kifejlését csak a béke jölvető csendjében képes elérni. A béke az az út, melyen az emberiség eszményi rendeltetéséhez közeledhetik. Ezért a béke maga egy az ideális renddel. Ez a földön az Isten akarata szerinti állapot. Dante az eszményi értelemben vett pacifismus szolgálatában áll, midőn azt mondja, hogy a földi rendet az

örök rend szerint kell alakítani. Az ember Isten képeire teremtett. Az Isten egy, az emberiségnek is egynek kell lenni. Így jut azután az Istenség egységéből a világ monarchia szükségességéig, és így hirdeti, hogy a császár legmagasabb bírói tisztét gyakorolja az egyes népek között. A királyok, a fejedelmek és világi uralkodók ebben az értelemben az ő alattvalói. De ők is az isteni világrendnek részei épp úgy, mint a császár maga. Ma már kimondhatjuk, hogy Dante művében az állami és egyházi hatáskörök elválasztásának tana maradandó becsű. Ilyennek ítélem az emberiség összefoglaló kulturái célját hirdető igéit és meg kell állapítanunk azt is, hogy a népek szövetségének és a tartós békének gondolata Dante munkájában erőteljes, rendszeres kifejezést nyert. Ennek belső értékén semmit sem változtat, hogy a középkor gondolatkörében természetesnek talált egyeremes császárság e nagy gondolat gyakorlati megvalósítására lehetetlenné vált. A nemzetek szövetségének gondolata azonban ma elevenebben él az emberiség egyetemes nagy céljai által áthatott elmékben, mint valaha. Csak azokban a törpe államférfiakban nem élt, kik a 20-ik században, ahhoz a torzszülött szervezethez juttattak bennünket, melyet a világháború győztese saját hatalmuk biztosítására nemzetek szövetségének neveztek el. Sem úgy nem lehetett a nagy gondolatot megoldani, mint Dante a középkorban óhajlotta, de úgy sem, miként a világháborút befejező nagy történelmi feladat átértése nélkül a huszadik században bosszútól lihegő mellel és kontár kezekkel a népek egyenlőségének teljes megtagadásával a győző és leigázott nemzetek képében gúnyolták ki a népek szövetségének gondolatát. Igen! Egyszerűen kigúnyolták azt a nagy közös egyetemes emberi hivatást és kulturális célt, melyre a maga korában Dante hatalmas szava irányozta az emberiség figyelmét és a melyért az emberiség legjobbjai törhetlen kitartással fognak mindaddig küzdeni — míg végre az emberiség lelkiismerete győzelemre viszi a megértés kibékítő gondolatát.

B. Wlassics Gyula.

HAZÁNK NÉPEREJÉNEK ÚJJÁSZÜLETÉSE.

EZER éves történetünknek legrettentőbb csapása alatt nyögünk. A mohipusztai, mohácsi és világosi országos katasztrófák után elkövetkezett a negyedik nagy megpróbáltatása nemzetünknek: a trianoni országcsönkítés. A három első csapást hosszabb-rövidebb idő alatt kihevertük, törhetetlen a reményünk, hogy a negyedik is előbb-utóbb keresztül vezet bennünket a Gondviselés keze, bár kétségtelen, hogy az előbbi katasztrófák sem méreteikben, sem hatásukban nem hasonlíthatók a mostanihoz.

A tatárjárás, igaz, rettentő, pusztítást tett az akkor még különben is ritka népeségben, de politikai következménye nem volt, mert a tatárok rövid itt tartózkodás után kitarokodtak, s néhány évtized múlva Magyarország úgy összeszedte magát, hogy a külföldnek is adhatott katonai segítséget, a tatárjárás után 100 évre pedig történetünknek legfényesebb lapjai kezdődnek Nagy Lajos uralkodásával, amikor a költő szerint: „Magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet, dél hulló csillaga.“ A mohácsi vész a végzetes csatában elesetteken kívül nem okozott ugyan jelentékenyebb népvészteséget s közvetlen hatása sem volt annyiban, hogy csak évtizedek múlva vezetett az ország feldarabolására, de legnagyobb káros következménye volt, hogy a nemzetet érzelmileg megosztotta, a két királypártot egymással szembeállított a s ezzel lehetővé tette a török hódítást, mely azután az országot területileg is három részre szakította. A török hódoltság azonban legnagyobb kiterjedésében sem ért fel azzal a területtel, amelyet a mostani világháborúban veszített Magyarország. Be kell látnunk viszont azt, hogy ha Mohács után a török hódítás be nem következik, Magyarország elkerülhette volna a világosi és a mostani katasztrófát is, mert Magyarország nem fejlődött volna nemzetiségi állammá, tehát 1848-ban nem lehetett volna ellene kijátszani a nemzetiségeket s most a világháború dicstelen vége után sem lett volna ok a szétdarabolására. Ha a népesedéstörténet szempontjából vizsgáljuk a kérdést, mostani katasztrófánk tulajdonképpen Mohácsnál kezdődik. A török hódoltság, amelyet a mohácsi csatavesztés tett lehetővé, másfél száz év alatt kipusztította, lakosságától megfosztotta az országnak leggazdagabb, legsűrűbb népességű területeit és ezeket a területeket a bécsi kormány a török kiűzése után idegenekkel telepítette meg, sőt az Alföldre lehúzó magyarországi helyét is idegenekkel töltötte be. Így erősödött meg a hegyvidéken az addig csekély számú idegen ajkú lakosság s így keletkezett az Alföld déli részének, amely a török hódoltság előtt tiszta magyar lakosságú volt, kaleidoszkopszerű nemzetiségi képe. A magyar faj nyelvterülete a török hódoltság előtt már nyugaton, keleten és különösen délen majdnem összeesett az ország határával, a török hódoltság után a magyarországi középre szorított össze s csak a székelység maradt meg a keleti határon, de az is csak szigetté zsugorodott össze a beözönlő oláh néptengerben. Bíz-

vást állíthatjuk; hogy ha a török hódoltság be nem következik, Magyarország népe éppen olyan egységes nemzetté olvadt volna össze, mint a nagy nyugati államoké, amelyekben az egységesülő folyamatot ilyen századokra' kiható katasztrófák nem akadályozták meg.

Harmadik nagy nemzeti szerencsétlenségünk, a világosi fegyverletétel s az azt megelőző szabadságharc aránylag nem járt nagy emberáldozattal, legalább is a mostani méreteket véve. Történetíróink 24.000-re teszik a magyarság veszteségét halottakban, ezt azonban jóval meghaladja az osztrákok, oroszok és az ellenünk fellázadt nemzetiségek vesztesége. Területileg csupán az anyaországgal nem régen egyesített Erdélyt és a Partiumot szakították el tőlünk, azonkívül Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyékből megalakították a szerb vajdaságot, a Muraközt pedig Horvátországhoz csatolták. Magyarországtól tehát elvettek 94.000 négyzetkilométernyi területet, az anyaország egyharmadát, körülbelül annyit, amennyit most a nagy hatalmak meghagytak nekünk. Más lapra tartozik azután, hogy a megmaradt Magyarországot teljesen megfosztották önállóságától s mint osztrák tartományt kezelték, de a mostani megcsonkított Magyarország nevezhető-e függetlennek, amelynek nem is egy hatalom, hanem a kisebb-nagyobb országok egész sora parancsol?

A szabadságharc leverése sem jelentett tehát Magyarországon olyan katasztrófát, mint a mostani, mert ha politikailag végzetes következményekkel járt is, az ország néperezését nem támadta meg gyökereiben úgy, mint a mostiank szakadt nagy csapás. Történetünknek eddigi nagy katasztrófái után a nemzet megmaradt részének meg volt a lehetősége arra, hogy újra összeszedje erejét, mert az emberpusztítás aránylag nem volt olyan nagy, mint a most lefolyt világháborúban.

A tatárjárás után ez elég hamar sikerült s az előbbi népességi és politikai állapot elég gyorsan visszaállott. A mohácsi vész után sem a néperő lassú vagy elégtelen regenerálódása okozta a török hódítás tartamának elhúzódását, hanem az a körülmény, hogy a megmaradt nemzet politikailag ketté szakadt s így erejét nem tudta egységesen harcbaállítani a hódító török ellen. A szabadságharc utáni elnyomás korszaka 18 évig tartott s hogy a kiegyezéssel véget ért, annak nemcsak a külső politikai kényszerűségek voltak az okai, hanem az is, hogy a magyar nép ösereje hamar kiheverte a csapást es gyorsan pótolta a népességen ütött részt. 1850-től 1869-ig a magyar korona országainak népessége több mint 2 millió 300 ezer lélekkel szaporodott, ami aránylag meghaladta a „győztes“ Ausztria népnövekvését is.

A trianoni béke megfosztott bennünket területünknek több mint kétharmad részétől, ha csak magát az anyaországot vesszük, országunk lakosságának pedig több mint 60 %-át vette el. Még nagyobb baj, hogy a megmaradt népesség legértékesebb, legmunkabíróbb, mondhatni testileg, lelkileg legkiválóbb rétegein szinte átgázolt a világháború. Sajnos, még mindig nem vagyunk, s Magyarország szétdarabolása és nagy részének idegen uratom alá kerülése következtében aligha leszünk abban a helyzetben, hogy országunk háborús vérvesztését teljes nagyságában megállapíthassuk. E tekintetben csak részletadatokra és találgatásokra vagyunk utolva. Ha Magyarország megmaradt volna területi épségében, úgy a háború után tartott népszámlálás eredménye a természetes népmozgalom adataival összevetve, elég megbízhatóan-

mutatta volna a népességi hiányt. Így azonban, hogy az ország területének és lakosságának nagyobb része áldozatul *esett* a mohó szomszédok rabló vágyainak, a megszállott területekről olyan népvándorlás indult meg az ország csonka törzsére, hogy ez a számítás lehetőségét vagy legalább is biztosságát megzavarta. A helyzet ugyanis az, hogy Csonka-Magyarország népessége 1910-től 1920-ig körülbelül annyi lélekkel szaporodott, amennyivel e tíz év alatt ugyanezen a területen a születések száma meghaladta a polgári lakosság halálkozásának számát. Más szóval a természetes szaporodás teljes számával érvényesült, mintha világháború egyáltalán nem lett volna. Ez másképp nem magyarázható, minthogy a világháború hősi halottjainak számát és a háború előtti elég tekintélyes kivándorlást teljesen kiegyenlítették a megszállt területek menekültjei. Nem is volna különben érthető, hogy Csonka-Magyarország népessége hogyan szaporodhatott 5.0 %-kal ebben a tíz évben, amelyből négy év az itthon maradt népességben is erősen passzív mérleget mutat, a többi hat évnek pedig a normálnál kisebb természetes szaporodását nagy mértékben ellensúlyozták a hősi halottak. Csonka-Magyarország tényleges népszaporodása aránylag nagyobb volt, mint Nagy-Britanniáé (4.7 %), pedig Angliának — ha a harctéri halottakat nem számítjuk — egyetlen háborús évben sem volt halálozási többlete s háborús vesztesége is viszonylag jóval kisebb volt, mint Magyarorszáé, különösen a megmaradt országrészé. Még az igen egészséges népesedésű Németország is kisebb szaporodási arányt (3.8 %) mutat fel, mint a mi csonka országunk, pedig elszakított részeiről, amelyek többségükben német lakosságúak, szintén erős átvándorlás folyt a megmaradt részekre. Franciaország népesedésére hatott a világháború kétségtelenül a legkatasztrófálisabb módon, ha a területi változásokat nem vesszük figyelembe. A háború előtti Franciaországnak ugyanis (Elszász-Lotharingia nélkül) 37,499.394 lakosa van csupán vagyis 2,102.864-gyel (5.3 %) kevesebb mint 10 év előtt volt, sőt a helyzet az, hogy Franciaországnak ma, Elzász-Lotharingiával együtt is 407.108-cal kevesebb a lakossága, mint 1911-ben Elzász-Lotharingia nélkül volt.

Magyarországnak (az anyaországnak) háborús veszteségét általában 500.000 emberre becsülik. Ez a szám, amelyet a veszteséglisták is nagyjából igazolnak, s a melyet a koppenhágai nemzetközi tudós társaság becslése is valószínűvé tett, a valóságtól aligha áll messze. Az említett társaság, amely az egész harcban állott világ népeinek háborús veszteségét részletesen felbecsülte, Ausztria és Magyarország együttes veszteségét 1,500.000-re teszi. Ebből a Magyarbirodalomra népességi arány szerint körülbelül 600.000, magára a szorosabb értelemben vett Magyarországra 500.000 esik. A veszteség ugyan Magyarországon aránylag nagyobb volt, mint akár Ausztriában, akár Boszniában, úgy hogy nagyobb abszolút számot is vehetnénk fel, de magát a kiinduló számot, 1,500.000-et kissé túlbecsültnek tartjuk. Az is kétségtelen, hogy a tiszta magyar vidékeknek jóval nagyobb volt a veszteségük, mint a nemzetiségi területeknek, ami a veszteségeknek ezredek szerint való kimutatásából is kitűnik, úgy hogy az 500.000 főnyi veszteségnek felét vehetjük olyannak, amely a megmaradt területre esik. Csonka-Magyarország háborús vesztesége tehát 250.000 lélekre becsülhető. Hogy ez a szám nem messze állhat a valóságtól, a következő adatokkal lehet igazolni:

Csonka-Magyarországnak illetőleg a népszámláláskor magyar közigazgatás alatt állott területnek 7,840.000 főben megállapított népessége körülbelül így oszlott meg nemek szerint: 3,788,000 férfi és 4,052.000 nő. Ezek nem pozitív adatok, hanem az 1920. április hóban tartott népösszeírás alkalmával talált nemi arányoknak a népszámláláskor megállapított népességre való alkalmazása útján keletkeztek. Minthogy ugyanezen a területen 1910-ben 3,720.000 férfit és 3,746.000 nőt talált a népszámlálás, a férfiak szaporulata 10 év alatt csak 68.000, a nőké ellenben 306.000 s míg a nőtöbbség 1910-ben csak 26.000, 1920-ban már 264.000. Ezt a nagy változást csak a férfiak háborús veszteségei idézhették elő, mert a természetes szaporodás, a vándorlások és a menekültek a nemi arányokat lényegesen nem befolyásolhatták, annál kevésbé, mert a természetes szaporodás és a kivándorlási mozgalom egymással ellentétes irányban hat a nemi arányra. A szóbanforgó 10 év alatt például a férfiak száma körülbelül 191.000-rel nőtt természetes úton, a nőké viszont csak 173.000-rel, ezzel szemben a kivándorlás a férfiakat körülbelül 38.000-rel fogyasztotta meg, a nőket pedig csak 19.000-rel, úgy hogy végeredményben a férfiak szaporulata 153.000, a nőké 154.000. A menekültek között valószínűleg több a férfi, mint a nő, a különbség azonban nem lehet jelentékeny, végeredményben tehát a nőtöbbségnek 240.000-rel való növekvését a körülbelül hasonló számú hősi halottak idézték elő. A nemi megoszlás számai e. szerint igazolják azt a feltevést, hogy a hősi halottak száma Csonka-Magyarországon 250.000 körül van.

Az összes népességhez viszonyítva nem jelent ez túl nagy számot, hiszen alig 3 %-a a lakosságnak, ha azonban meggondoljuk, hogy ez a negyedmilliónyi tömeg mind a férfiak és éppen a legéleterősebb, legmunkabíróbb korosztályok férfiainak hiányzik, mindjárt kitűnik ennek a 3 %-nyi hiánynak nemcsak a jelen gazdasági és népesedési viszonyaira való nagy befolyása, hanem a jövőre való kihatása is. Feltéve, hogy e 250.000 férfi nem hiányoznék, Csonka-Magyarországon körülbelül 4,038.000 lenne a férfiak száma, ezek közül a 20—50 éves korra esnék normális körülmények között hozzávetőleg 1,570.000; a 250.000 főnyi hiány pedig majdnem kizárólag ezt a korcsoportot terheli, úgy hogy a 20—50 éves férfiak száma 1,570.000 helyett körülbelül csak 1,320.000. A veszteség itt tehát már nem 3 %, hanem 16 %. A munkabíró, kereső és a fajfenntartás és fajszaporítás szempontjából értékesebb férfiak közül tehát minden hatodik hiányzik. Ez azt jelenti, hogy a születések száma háború után még jó ideig kisebb arányú lesz még akkor is, ha a gyermek utáni vágy ugyanakkora marad az emberekben, mint a milyen mértékben megvolt az a háború előtt. A születéseknek 97 %-a ugyanis 20—50 év között lévő apáktól származik, ha tehát az ilyen korú férfiak száma 16 %-kal csökkent, szükségképpen legalább is ennyivel kell csökkennie a születések számának is. Magyarországon tényleg azt látjuk, hogy míg 1914-ben még 34-5 éves születés esett ezer lélekre, 1920-ban csak 26.9. Az adatok nem egészen hasonlíthatók össze, mert az előbbi az egész anyaországra vonatkozik, az utóbbi, pedig Csonka-Magyarországra, a megmaradt területen azonban a békeévekben is 6—7 tizeddel kisebb volt a születési arány, mint az országos átlag. Ha feltételezzük, hogy 1914-ben a mai magyar területen 33.8 volt a születési arány, s tekintetbe vesszük, hogy az 1920. évi születési arány utólagos pótlásokkal és helyesbítésekkel körülbelül 27.2-re fog felmenni, úgy a születési arány csökkenése a békeévekhez

képest 19.5%-os. Látjuk tehát, hogy nálunk a születési arány nagyobb mértékben csökkent, mint a milyen mértéket a hiányzó férfiak száma indokolt volna. E mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a háború befejeztével rendkívül nagy számban jöttek létre új házasságok, amelyeknek a következő évek születési számait nagyobb mértékben kellett volna felemelniök. A háborús államok közül egyben sem szökött fel a háborút követő években a házasságkötések száma olyan erősen, mint épen Csonka-Magyarországon s mégis a születések száma még a normális arányban sem következett be. Ennek igaz, részben az az oka, hogy a proletárdiktatúra alatt nagy számban létrejött házasságok lórésztl csak meglévő házastársi viszonyoknak az akkori gyorsított eljárás szerint való törvényesítései voltak s így nem tekinthetők új házasságoknak. De még ha nem szökött volna is fel a háború után a házasságkötések száma, akkor is a meglévő házasságokban a férfiek tömeges és egyidejű visszatérése folytán nagyobb szaporulatot lehetett volna várni a háborút követő években, de a születéseknek ez a várt fellendülése nálunk, sajnos, nem következett be. Még a legyőzött és gazdaságilag annyira lenyűgözött Németországban is majdnem eléri már 1920-ban a születések aránya az litoisó békeévt. 1914-ben 26-8 volt Németországban a születési arány ezer lélekre s 1920-ban a háborús mélypontok után újra felmegy 26.2-re. Nagy-Britanniában még kedvezőbb a helyzet: 1914-ben 23.9 volt a születési arány, 1920-ban még magasabb is: 25.4, pedig ott nem is volt annyi pótolni való, mint például nálunk, mert Nagy-Britannia okos népességi politikájával elérte azt, hogy még a legrosszabb háborús évben is csak 23 %-kal csökkent születéseinek a száma, míg nálunk a csökkenés a legrosszabb évben 56 %-ot tett. Legkedvezőbbnek mutatkozik a háború utáni születési arány *a békeévekhez képest* Franciaországban, ahol tudvalevőleg már a háború előtt is nagyon kevés gyermek született. Franciaország születési arányszáma 1914-ben 18.0 volt, 1920-ban pedig felment 20.7-re, miután a háborús évek egyikében 10 alá süllyedt. A nagy nyugati államok a háború után a népesedés terén bizonyos fellendülést mutatnak, mely még a háború előtti éveket is meghaladja, Magyarország ellenben itt is lemarad a népek versenyében. Igaz, hogy születési aránya most is magasabb, mint a nagy nyugati államoké, de *a békeévekhez képest* mutat nagy visszaesést. Úgy látszik, hogy a születések számának korlátozása, az egy- és kétgyermekrendszer, amely nálunk is folytonosan terjedt már a háború előtt is, a háború elvesztésével és az ország eldarabolásával ránk szakadt nyomorúság és lelki depresszió hatása alatt még nagyobb méreteket öltött. A folyton fokozódó drágaság, a megélhetési viszonyok állandó rosszabbodása lehetetlen, hogy nyomot ne hagyjanak népesedésünkön. Azok az osztályok, amelyeket a drágaság sújt, azért korlátozzák a gyermekszületést, mert a drágaság nem érint, sőt amelyeket éppen a javaknak ez a hihetetlen áremelkedése soha nem emelt vagyonhoz és jövedelemhez juttat, mint a termelők és kereskedők nagy része, igényeik hirtelen megnövekedése és részben erkölcsi érzékük lazulása folytán is térnek át az egy- és kétgyermekrendszerre, vagy legalább is korlátozzák a további gyermekáldást. Itt tehát egy igen veszedelmes bajjal állunk szemben, amely ha elhatalmasodik, alapján megrendült nép-erőnk regenerálódásának lehetőségét is kétségessé teszi.

Népünk számbeli erejének a háború előtti színvonalra való visszaállítása különben is — még ha népesedésünk a legkedvezőbb születési és halálozási viszonyok között folyik is, — évtizedekre kiható folyamat. Nem gondolunk egyelőre arra, hogy Csonka-Magyarország népszáma elérje az integráns Magyarország népességét, ami még távolabbi kép, hanem számbeli erő, néperő alatt azt értjük, hogy a népesség nemek és korcsoportok között a normális arányok szerint oszoljon meg, mert csak a népességnek ilyen normális megoszlása biztosítja a népesedés egészséges, egyenletes és zavartalan menetét. Ha az egyik nem erős túlsúlyban van a másik felett, vagy ha egyes korosztályokban nagy hiányok mutatkoznak, különösen, ha egyes fiatalabb korosztályokban jóval kevesebben vannak, mint a közvetlen előttük lévő idősebbekben, akkor a népesedés nagy zökkenéseknek van kitéve s ez újabb és újabb hullámvonalakat okoz a népesedés menetében. A háború népességünknek ezt a megkívánt harmonikus megoszlását — sajnos — annyira megbolygatta, hogy jövő népesedésünkben bizonyos zökkenők, sőt erős visszaesések szinte matematikai biztossággal fognak bekövetkezni. Gondoljunk csak arra, hogy 20—50 éves férfaink közül körülbelül 250.000, vagyis az összesnek 16 %-a hiányzik, amely hézag semmiképen sem pótolható. Ez a hiány egyes korévekben bizonyára felmegy 30 %-ra. A megfelelő korú nők megmaradtak a teljes létszámban és így egy negyedmilliónyi egészséges, életerős nő pártára és meddőségre van kárhóztatva. Azok a gyermekek tehát, akiket ezek a nők normális viszonyok közt szültek volna, két évtizeden át hiányozni fognak a születési statisztikából. Ez a körülmény ugyanennyi- ideig szükségképpen le fogja szorítani a születési arányszámunkat. Viszont abban a mértékben, amint a háborútól érintett korosztályok zöme fokozatosan kivonul a fajfenntartó korból s helyüket az 1900 utáni évek szülöttei foglalják el, akiket a háború nem fogyasztott meg olyan mértékben, a születési aránynak lassú javulására lehet kilátás, föltéve, hogy időközben a egyke rendszer nem terjed rohamosan tovább. Ez a helyzet körülbelül 1934-ig, 1935-ig tart, amikor népesedésünkben egy szinte katasztrofálisnak mondható s néhány évig még súlyosbodó visszaesés fog beállani. Ekkor kerülnek ugyanis házasodó, férjhezmenő korba a világháború éveinek megfogyatkozott számú szülöttei. A mondott évektől kezdve egyszerre nagy mértékben meg fognak csappani az új házasságok s minthogy az újszülöttek tekintélyes hányadát az új házasságok adják, a következő években a születések számában is nagy fogyaték fog mutatkozni.

Hogy milyen nagy arányú lesz ez a születési hiány, arról a következő

Év	Normális születési szám (az 1911—14. évek átlaga)	Tényleg született gyermekek száma	Elmaradt születések	Utóbbiak a normális születési szám százalékában
1915. II. fele	324.000	168.000	156.000	48·1
1916.	648.000	314.000	334.000	51·5
1917.	648.000	297.000	351.000	54·2
1918.	648.000	283.000	365.000	56·3
¹ 1919. I. fele	324.000	163.000	161.000	49·7
A négy év együtt	2,592.000	1,225.000	1,367.000	52·8

számadatok nyújthatnak fogalmat:

1 Az 1919. évi adatok nem pozitívek, Csonka-Magyarország adatai után vannak kiszámítva.

Az egész anyaországban e szerint 1915. közepétől 1919. év közepéig: terjedő négy év alatt 2,592.000 gyermeknek kellett volna rendes körülmények között világra jönni s ezzel szemben csak 1,225.000 gyermek született, *elmaradt tehát 1,367.000 gyermek születése*, vagyis az összes normális születések 52.8 %-a áldozatul esett a háborús behívásoknak, a családi tűzhelyek megbolygatásának! A megmaradt Magyarországra ezekből a számokból esik körülbelül 1,040.000 normális születés, 491.000 tényleges születés és *549.000 elmaradt születés*. A háborús veszteség tehát e gyermekeknél sokkal nagyobb, mint a felnőtteknél, ahol azt 250.000-re becsültük. Igaz, hogy a felnőtteknél a veszteség — ha azt a népszaporodás szempontjából tekintjük — tulajdonképpen kétszeres, mert a hiányzó 250.000 férfi miatt ugyanennyi nő is meddőségre van kárhozthatva, tehát a népszaporodás szempontjából nem számít, a hiány e szerint tulajdonképpen 500.000 ember. De még ha így számítjuk is a felnőtteknél mutatkozó hiányt, akkor is meghaladja azt a gyermekek meg nem születése folytán előállott hézag, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a háborúnak a születésekre való hatása már 1915. májusában kezdődött s csak 1919. júliusával ért véget. A már említett négy évi elmaradáshoz tehát még egy negyed év hiánya is csatlakozik, ami szintén körülbelül 30.000-re rúg, úgy egy Csonka-Magyarország egész veszteségét a születések elmaradása következtében 580.000-re becsülhetjük.

Még nagyobb baj az, hogy ez a nagy hiány, majdnem csak négy-évfolyamra koncentrálódik, míg a felnőtteknél mutatkozó hiány több mint 30 évfolyam között oszlik meg. Míg tehát a felnőttek hiánya a népszaporodásra huzamosabb ideig, ugyan, de az egyes években kisebb hatást gyakorol, addig a négy évfolyamra szorító nagy hiány a népszaporodásra rövidebb ideig ugyan, de számszerű hatásában szinte katasztrofális befolyással lesz, ha a szóbanforgó évfolyamok nemzőképes korba kerülnek. 1934 után néhány évig a születések száma egyszerre nagy mértékben meg fog fogyatkozni, s csak akkor emelkedik fel újra, mikor már a születések zömét a világháború után született nemzedék fogja szolgáltatni. 1934 után 20—25 évre kisebb méretekben újra ismétlődik az eset s még azután is néhány nemzedéken át, *úgy* mint mikor a vízbe dobott kő okozta hullám a bedobás helyétől távolodva mindinkább elsimul.

Ma még az életben alig vesszük észre a gyermekeknek ezt az óriási hiányát, de már 1922. év őszén megdöbbenve fogják látni a tanügyi férfiak, hogy az első elemi osztályba csak fele fog beiratkozni a megszokott számnak, a következő években pedig még fele sem. Lesz olyan tanév (1925—26), amikor a négy osztályos elemi iskolákban 200 gyermek helyett körülbelül csak 94 gyermek lesz. 1926-tól kezdve az elemi iskolákban enyhül a helyzet, viszont a középiskolákban kezdődik a tanulók nagymérvű megcsappanása.

Népesedési politikánknak a világháború által adott helyzet folytán rendkívül nagy nehézségekkel kell megküzdeni, hogy éppen a világháború okozta nagy emberhiányt pótolhassa. A háború nemcsak közvetlenül okozott óriási kárt emberanyagunkban, de még az utánpótlást is nagyon megnehezítette a nemek és korcsoportok természetes arányának durva megzavarása által. A népesség belső struktúrája pedig egy finoman felépített szerkezet, amely csak akkor működik rendesen, ha a szerkezet egyes részei megfelelő arányban

vannak egymással. A háború előtt is előfordultak e szerkezetnek kisebb megzavarásai pl. az 1873 évi kolerajárvány; ennek a hatásai még most is kimutathatók a népesség kormegoszlásában s a házasságkötések és a születések időnkint való visszaesésében, sőt a mint egy alkalommal kimutattam, az 1900-as évek első tizedében fellépett nagy kivándorlási mozgalom is jórészt a népességnek megzavart kormegoszlásával függött össze. Mi volt azonban a kolerajárvány pusztítása, amely többé-kevés*bbé egyenletesen oszlott meg nemek és korcsoportok között, a világháború egyoldalú és rendszertelen emberpusztításához képest!

Ezeket a népesedésünk jövő alakulásában okvetlenül mutatkozó visszaeséseket, zökkenéseket, — sajnos — egyáltalán nem tudjuk elhárítani, sőt mérsékelni sem, mert nincs módunk a most élő nemzedékek nemi és korbeli összetételét megváltoztatni. Még az idő sem fog ezen változást előidézni, mert az egyes korosztályoknak meg van a maguk elhalálzási rendje, az egyes korcsoportok közt most mutatkozó aránytalanságok tehát csak annyiban fognak változni, hogy az idők múltával mindig kisebb és kisebb abszolút számok fognak egymással szemben állani s az aránytalan számokkal szereplő korosztályok a fokozatos kihalás folytán a népességnek mindig kisebb és kisebb részét fogják alkotni. Hiú erőlködés lenne tehát a népesség megzavart egyensúlyát helyreállítani akarni, hogy a jövő fejlődés egyenletes legyen. Csak azt tehetjük, s ezt kötelességünk is tenni, hogy egyrészt a rendelkezésünkre álló fajfenntartó és fajszaporító erőt igyekezzünk teljes mértékben kihasználni, másrészt a megszületett gyermekeket iparkodjunk minél nagyobb számban megtartani az életnek s végül küzdjünk a fertőző betegségek, különösen ezek legveszedelmesebbike, a gümőkór ellen. *Az egyke, a gyermekhalandóság és a tüdővész,* ezek népesedésünknek legnagyobb ellenségei, népünk természetes szaporodásának legkonokabb gátlói. Az első szándékosan bűnös és erkölcstelen módon a meg nem született életet csirájában igyekszik elfojtani, a másik kettő pusztítása nem ered tudatosságból, de segítőársai a nyomor és a tudatlanság. Népesedésünk három fő baját így lehet jellemeznünk: az egykét s általában a születések folytonos csökkenését előidézti az erkölcstelenség és vallástalanság, a gyermekhalandóságéi elsősorban a tudatlanság és nemtörődömség, gümőkört a nyomorúság.

Lássuk most már, hogy népesedésünk e három rákfenéjének milyen mértékű a pusztítása.

A világháború előtt Magyarországon általános egykerendszerről beszélni nem lehetett. Születési arányunk egyike volt a legmagasabbaknak Európában, csak Oroszországban és a Balkán államok előztek meg e tekintetben bennünket. Kétségtelen azonban, hogy születési arányunk az utolsó évtizedekben folytonosan romlott s míg például az 1880 körüli években (1876—1885) még 44.4 volt ezer lélekre, az 1910. körüli években (1908—1913) már csak 36.0. Ez azonban úgy szólván világszerte mutatkozó jelenség, talán csak az egy Bulgária kivétel e szabály alól. Sőt a nyugati iparos államokban még sokkal nagyobb mértékben jelentkezik ez a baj, így különösen Belgiumban, Angliában, Szászországban és Franciaországban, ahol a születések csökkenésével a halálozások fogyása nem tartott lépést s így a természetes szaporodás mértéke is csökkent. A két népmozgalmi jelenség ugyanis egymásra is hat s a

születések csökkenése rendszeresen magával hozza a halálozások számának fogyását, minthogy a születések csökkenésével a halálozásnak jobban kitett korosztályok kisebb hányadát teszik a népességnek; viszont az is megfigyelhető, hogy ha a halálozási viszonyok javulnak, különösen a gyermekhalandóság csökken, a születések száma is lejobb száll, mert a pótlás érzetének szüksége kisebbedik. Végeredményben a születések számának mérsékelt csökkenése, ha azzal a halálozások megfelelő arányú fogyása jár együtt, ha tehát e párhuzamos két jelenség mellett a természetes szaporodás változatlan marad, nemzetgazdasági szempontból nem kedvezőtlen jelenség, mert úgy a születés, mint a halálozás értékek fogyasztásával jár, ha tehát ugyanazt az eredményt kevesebb értékfogyasztással tudjuk elérni, az nemzetgazdaságilag csak előnyös lehet. Hogy egy példával világítsam meg a dolgot, az a család, amely négy gyermeket produkál s mind a négyet felneveli, több hasznot jelent a nemzetnek, mint az a család, amely hét született gyermekből csak négyet tud felnevelni.

Magyarországon a világháborúig az volt a helyzet, hogy a születések fogyásával a halálozások csökkenése nemcsak lépést tartott, de az utóbbi nagyobb mértékű is volt, úgy hogy a természetes szaporodás kissé ugyan, de fokozatosan emelkedett. Az 1880 körüli években még csak 9.3 szaporodás esett ezer lélekre, 1890 körül 10.7, 1900 körül 11.3 és 1910 körül 11.4. Ezek az arányszámok azonban sok európai államé mögött elmaradtak. Ennek oka az, hogy halálozási arányunk még mindig igen magas, Oroszország és Bosznia után legmagasabb volt Európában, másrészt házasságaink nem olyan termékenyek, mint több európai állam házasságai, amely államokban pedig alacsonyabbnak látszik a nyers születési arány. Ez utóbbi ugyanis nemcsak a tényleg született gyermekek számától függ, hanem nagy mértékben attól is, hogy a népességnek hányadrésze él házassági kötelékben. Nálunk a házások aránya olyan magas, mint alig valahol Európában, a születési aránynak magas voltát tehát ez is magyarázza s ha házasságaink termékenyebbek lennének, születési arányunknak még jóval magasabbnak kellene lennie. Az 1910. körüli években (1906—1915) ezer 15—49 éves férjes nőre 198 törvényes élveszületés esett évenként, ezt az arányszámot csak a közismerten szaporátlan Franciaország (114) és Belgium, azután Szászország, Anglia, Svájc, Dánia és Svédország nem érte el, a többi mind meghaladta; Bulgáriáé és Oroszországé felment 280—290-re. Házasságaink termékenysége tehát még az európai átlagot sem érte el; ha ezen az átlagon lenne, a házások nagy száma mellett az ezer lélekre eső születési aránynak körülbelül 40-ig kellene emelkednie. Ilyen születési arány mellett az évenként született gyermekek számának a háború előtti években 743.000-nek kellett volna lennie s minthogy csak 648.000 volt, az évi veszteség az egyes vidékeken mutatkozó gyermekkorlátozás miatt 95.000 gyermek. Ez a szám nem egyenletesen oszlik el az országban, mert hiszen vannak járásaink, amelyekben még közvetlenül a háború előtt is 45-ön felül, volt a születések aránya. Általános egykéről, illetőleg az egykének elhatalmasodásáról, a mi viszonyaink között csak ott lehet szó, ahol a születési arány már a 25 alá süllyedt. Ilyen járás a háború előtt csupán kilenc volt egész Magyarország területén s ezek közül is csak három maradt meg, úgymint a siklósi és szentlőrinci Baranyában és a központi Tolnában. Mind a három

járásban főképp a reformátusok közt van elterjedve az egyke, úgy hogy a mai anyamegyei reformátusság — sajnos — már egészen ott van, ahol Franciaország népe: lassú fogyásnak indult. 1869-ben még 47.024 református lakott Baranyában, 1910-ben már csak 39.028, arányszámuk pedig a népességben 18.0 %-ról 12.9 %-ra esett 41 év alatt. A baranyai reformátusok egyke rendszere évtizedekre nyúlik vissza s már egész irodalma van, de eddig semmiféle közvetlen vagy közvetett rendszabállyal sem lehetett neki játszani, annyira befészkelte magát a néplélekbe fáz az erkölcstelen és nemzetpusztító szokás. Sajnos, a baranyai egyke központ már a szomszédos vármegyék reformátusait s helyenkint katolikusait is megfertőzte s azért a Balatontól délre fekvő egész dunántúli vidéken sehol sem emelkedik a születési arány 35 fölé.

Sajátságos, hogy míg nálunk az egykerendszer a fővárostól és néhány vidéki várostól eltekintve, leginkább a kisbirtokos parasztságnál, még pedig a magyarok közt a dunántúli és garamvidéki reformátusoknál, a tótok közt a hont-, nógrád- és gömörmegyei luteránusoknál és az oláhok közt a krassószörényi és hunyadi görög-keletiekénél kapott lábra, addig külföldön többnyire a városi iparos-munkásság közt terjedt el legnagyobb mértékben. Az is kétségtelen, hogy római vagy görög katolikus egykés község alig akad az országban, ami azzal magyarázható, hogy a katolikus lakosságban, legalább is Magyarországon katolikus lakosságában mélyebb és bensőbb a vallásos érzés, mint a többi felekezeteknél. Hogy a vallásos érzületnek milyen nagy szerepe van e tekintetben, azt igen meggyőzően bizonyítja be Július Wolf² boroszlói tanár, amikor kimutatja, hogy Németországban azokban a kerületekben sülyedt a születési arány a legrohamosabban, amelyekben a választásoknál szociáldemokratákra esett a legtöbb szavazat s viszont a centrupárti, vagyis erősen katolikus vallásos érzésű kerületekben a születési arány csökkenése jelentéktelen volt. Magyarországon is azt látjuk, hogy a gyáripari munkásságnál az 1900 és 1910. évek között a születési arány 43.9-ről 35.3-ra, vagyis 8.6-del esett, ellenben a kisipari munkásságnál, amelyre a szocializmusnak sokkal kisebb a hatása, 36.9-ről csak 34.1-re, vagyis csupán 2.8-del csökkent a születési hányados. Azt pedig nem lehet tagadni, hogy a szocializmus a más osztályok iránt gyűlöletet hirdető, a vallásos érzést kigúnyoló rendszerével egyáltalán nem emeli az erkölcsösséget és vallásosságot, legjobb esetben valósi közönyt idéz elő és az anyagi gondolkozást terjeszti, ami a legfőbb oka az egyke élharapódzásának. A szegénység és a nyomor csak kisebb mértékben s inkább az intelligensebb s így magasabb életigényekkel bíró osztályoknál idézi elő a gyermekszám korlátozását, a valóságban tehát a helyzet éppen ellenkezőleg áll, mint a hogy a szocialisták hirdetni szeretik, mert hiszen azt látjuk, hogy a legszegényebb családokban és a legszegényebb vidékeken születik a legtöbb gyermek. Budapesten például állandóan a III. és X. kerületben, ahol a legszegényebb néposztály lakik, legmagasabb a születési arány, legkisebb viszont a jómódú Belvárosban és a Lipótvárosban. A zsidóságnak legszegényebb/legnyomorultabb eleme végtelenül szapora, ellenben a jólétben dúskálkodó gazdagjainál alig találunk gyermeket. Magánál a parasztságnál

is az a helyzet, hogy a földnélküli mezőgazdasági munkások közt évenként 53.1 születés esik ezer lélekre (az 1910/11. évek átlagában), a gazdasági cselekedéknél 36.1 s a kisbirtokosoknál már csak 32.7. A baranyai reformátusok egykójét is azzal magyarázzák, hogy a birtok elaprózásától való félelem készíti a túlnyomólag birtokos református parasztságot a gyermekszületek korlátozására. Franciaországban a paraszt kisbirtokos tipikus hazájában szinten ez a fő oka az egyke elterjedésének. Franciaországban nem is fejlődhetik az ipar, mert a parasztságnak nincs succrescentiája, hogy a gyárat munkásokkal láthatná el, azért olyan nagy Franciaországban az idegen munkások bevándorlása, mely a háború óta még nagyobb mérveket öltött. A legutóbbi népszámlálás szerint Franciaországban már közel másfél millió az idegenek száma.

Nálunk is meg lehet jósolni, hogy a földbirtokreform végeredményben; a születések számának további apadására fog vezetni, ha átmenetileg a szociális viszonyok javulása is jár a nyomában. A földhöz; jutott parasztság eleinte rendesen igen gyorsan szaporodik; ennek élénk példáit láttuk az állami telepítéseknel, amelyeknek emberanyagát sokszor a szaporátFan reformátusokból vették, akik az új terjeszkedési területen újra visszanyerték régi szaporaságukat. Ez a szaporaság azonban nem tart sokáig, csak addig, míg kitöltik a kapott földterület által szabott kereteket s a legtöbb esetben a szaporaság csak látszólagos, mert többnyire fiatal házaspárokat telepítenek. Második nemzedékben a szaporaság már lényegesen csökken; mert az új sarjnak már nincs helye a terjeszkedésre, viszont a birtok túlságos elaprózásának aggodalma már megszállja az apák lelkét. Ne áltassuk tehát magunkat azzal, hogy a birtoktalan parasztságnak földhöz juttatása okvetlenül kedvező hatása lesz nép-erőnk növelésére. Ez a kedvező hatás csak rövid ideig fog mutatkozni, hogy azután helyet adjon a még lassúbb fejlődésnek s azután a stagnációnak. A megmaradt Magyarország sírját az ásná meg, ha a közép- és nagybirtokokat teljesen felosztanók a birtoktalan elemek között, mert ez a végzetes gazdasági következményeken kívül azzal is járna, hogy országunknak eddig még szaporá néposztályait könyörtelenül odadobnók az egyke pusztításának s a magyar nép a francia nép nem irigylendő sorsára jutna. Nekünk pedig most még fokozottabb buzgósággal kell népünk számerejét növelni, hogy az elszakadt részekben, amelyeket úgy látszik, már csak erő szerezhethet vissza, újra magunkénak mondhassuk.

Mindezek a fejtegetések azonban nem azt jelentik, hogy számbeli fejlődésünk zavartalan menete érdekében tartózkodnunk kellene olyan szociális; reformok végrehajtásától, amelyek népünk anyagi jólétének emelésére alkalmasak, csupán arra figyelmeztetnek, hogy azokat a reformokat kellő előrelátással, fokozatosan oldjuk meg és egyúttal olyan közegészségügyi intézkedéseket létesítsünk, amelyek a születések okvetlenül beálló csökkenésével párhuzamosan a halálozások számát is megfelelő mértékben leszállítják.. E mellett nem szabad megfeledkeznünk a nép erkölcsi világának, vallásosságának gondos megóvásáról minden káros befolyással szemben, mert, ismétlem, az egyke nem gazdasági, hanem elsősorban erkölcsi betegség, amelyet csak lelki eszközökkel lehet gyógyítani, vagy meggátolni.

Népesedésünknek másik nagy rákfenéje az ijesztő nagy csecsemő-, illetőleg gyermekhalandóság. Magyarországon a háború előtti években a szü-

letett gyermekeknek 20 %-a elpusztult, mielőtt az egy éves kort elérte volna. Pedig ez az óriási adó, amit a halálnak fizetünk, elkerülhető, vagy legalább is erősen leszállítható lenne, ha népünk asszonyai ki lennének tanítva a helyes gyermektáplálás és gyermekgondozás módjára. Európában az egyetlen Oroszország az, amelynek csecsemőhalandósága a mienket felülmúlja, de Oroszország népének kulturális állapota össze sem hasonlítható a mi népünkével. Annál meglepőbb, hogy még a Balkán-államok és a dél-román államok csecsemőhalandósága is kedvezőbb, mint Magyarországé, holott ezeknek az országoknak a népe is alacsonyabb műveltségi fokon áll, mint Magyarországé. Úgy látszik tehát, hogy nálunk nemcsak a tudatlanságnak, hanem a gondatlanság-alak is nagy része van a csecsemőhalandóság ijesztő pusztításában.

Hogy ez a pusztítás emberéletben mit jelent, azt pl. Norvégia adataival való összehasonlítás mutatja meg. Norvégiában az élveszületteknek csak 7%-a hal el az egy éves kor elérése előtt, nálunk 20%-a. Ha Magyarországon is ilyen lenne a csecsemőhalandóság, évenként 80.000 gyermek maradna még, illetőleg ennyivel több menne át a 2. életévébe. A tudatlanság és gondatlanság Magyarországon évenként 80.000 csecsemőt pusztít el. A közvetlenül ez után következő életévekben még rosszabb a helyzetünk. Itt Dánia vezet, amennyiben Dániában az 1—4 éves korban lévő gyermekeknek csak 0.7%-a hal el évenként, nálunk ellenben 3.5%-a, arányszámunk tehát ötször rosszabb, mint Dániáé. Ha az egy évnél idősebb, de 5 évnél fiatalabb gyermekek halandósága olyan lenne, mint Dániáé, 64.000 ilyen korú gyermekhalottunk helyett csak 13.000 lenne évenként, vagyis 51.000-rel kevesebb. Csupán 5 éves életkorig tehát több mint 130.000 gyermeket lehetett volna megmenteni az életnek évenként az integráns Magyarországon, ha csecsemő- és gyermekhalandóságunk azon a fokon állana, mint a legkedvezőbb helyzetben lévő európai államoké. A mai Csonka-Magyarországra átszámítva és a megcsökkent születési számokat véve, körülbelül 35—40.000-re lehet becsülni az 5 éves korig évenként megmenthető gyermekek számát. S éppen itt nyílik a legbővebb és leghálásabb tér úgy az állami, mint a társadalmi tevékenység számára, mert a csecsemő- és gyermekhalandóság ellen legkönnyebb felvenni a harcot s ezen a téren legtöbb eredményt lehet elérni, ha kellő tudással és eréllyel küzdünk e baj ellen. A tudatlanság ellen a tanítást, a felvilágosítást, a gondatlanság ellen pedig a legszigorúbb büntetést kell alkalmaznunk. A természet rendje szerint gyermeknek nem lenne szabad meghalni. Orvosok megállapítása szerint a gyermekek túlnyomó nagy többsége, legalább 95—98 %-a ép és életképes szervezettel jön a világra, s ehben a tekintetben alig lehet különbség az egyes nemzetek között. Mégis azt látjuk, hogy míg Norvégiában a született csecsemőknek csak 1.7%-a hal el veleszületett gyengeségben, Magyarországon nem kevesebb, anint 9.1 %-a. Szinte elrettentő az a kép, amit az alábbi kimutatás elénk tár:

Ország	Élveszületések száma az 1910. év körül évenként	Veleszületett gyengeségben elhaltak	Az utóbbiak az élveszületések %-ban
Norvégia	62.000	1.050	1.7
Németalföld	170.000	3.100	1.8
Belgium	175.000	3.700	2.1
Ausztria	900.000	22.000	2.4

Ország	Élveszületések száma az 1910. év körül évenként	Veleszületett gyengeségben elhaltak	Az utóbbiak az élveszületések ‰-ában
Spanyolország	640.000	16.500	2·6
Svédország	135.000	3.800	2·8
Franciaország	762.000	22.000	2·9
Olaszország	1,125.000	39.000	3·5
Nagybritannia és Írország	1,124.000	40.000	3·6
Svájc	93.000	3.300	3·6
Szerbia	111.000	4.000	3·6
Németbirodalom	1,900.000	70.000	3·7
Magyarország	651.000	59.000	9·1

Egy európai államban sem emelkedik a veleszületett gyengeségben elhalt gyermekek arányszáma még a 4. %-ig sem s nálunk az európai maximumnak több mint kétszerese szerepel. Bizonyos, hogy a valóságban nem a veleszületett gyengeség okozza közel 60.000 csecsemő halálát, hanem ezt az általános és semmit mondó kifejezést a legtöbb esetben csak takarónak használja az a tudatlanság és a gondatlanság, amely tulajdonképpen ezeknek az ártatlan kisdedeknek az életét kioltja.

A csecsemőhalandóság elleni küzdelemnek, mint említettem, elsősorban a felvilágosításra, a tanításra kell fordítania erejét. Már az iskolában meg kell tanítani a nagyobb leányokat a csecsemővel való bánásmódra, különösen az idő előtt való etetés veszedelmére, hogy mint leendő anyák, annak idején életben tudják tartani gyermekeiket. Ha fontosnak tartják azt, hogy a férfiak az alkotmánytan elemeit elsajátítsák avégből, hogy mint választópolgárok alkotmányos jogait tudatosan gyakorolhassák, mennyivel szükségesebb, hogy viszont a nők is kitaníttassanak arra, hogy hazafias kötelességüket, mely minél több egészséges gyermek felneveléséből áll, teljesíteni képesek legyenek.

Nagy szerep vár a csecsemőhalandóság elleni küzdelemben a csecsemőgondozó intézetekre és a szervezendő csecsemőgondozónői intézményre. Ezeknek a tanításon kívül az ellenőri szerep jut. Úgy kell ezeket megszervezni, s olyan sűrű hálózattá fejleszteni, hogy egyetlen született gyermek se kerülje ki az ellenőrzést és a folytonos felügyeletet. Minden szülőnek számot kell adni arról, hogy hogyan sáfárkodott gyermeke életével, s ha kiderül bűnös tudatlansága és vétkes gondatlansága, mely az oktatás és jó tanácsok ellenére halálba vitte gyermekét, úgy érje szigorú és megszegyenítő büntetés. Viszont azok a szülők, akik nagy számú gyermeket neveltek fel, részesüljenek jutalmakban és kitüntető elismerésben, amelyet a hatóságok jelenlétében, ünnepélyes keretek közt kell az illetőknek átadni, hogy érezzék azt a tiszteletet és közbecsülést, amely nekik hazafias kötelességeik buzgó teljesítéséért kijár. Részemről még a nők választójogát is helyesnek tartom kisebb értelmi cenzus mellett legalább három élő gyermek bírásához kötni, ami igazán általános és demokratikus kikötés lenne s azt a nőt jutalmazná meg *joggal*, aki viszont a hazának tartozó anyai *kötelességét* legalább a minimális mértékben teljesítette.

Népesedésünk kedvező alakulásának harmadik megrontója a túlságosan nagy gümőkórhalandóság. Ez a betegség túlnyomóan a felnőttek soraiban

pusztít, tehát a nagy gyermekhalandóságtól megkímélt, a gyermekeket fenyegető bajokon“ átvergődött rétegeket tizedeli meg. A békeévekben is 60—65.000 főnyi gümőkór-okozta halálozásból csak valamivel több mint egy tizedrészt (6.500—7.000) esett a hét éven aluliakra. Ismét csak a többi európai állam adataival való összehasonlításból ítélni lehetjük meg, hogy népünknek gümőkórban való halandósága tekintetében milyen kedvezőtlen helyzetben vagyunk. Az 1906—10. évek átlagában esett ezer lélekre gümőkórban elhalt:

Portugáliában	1-10	Franciaországban	2-21
Belgiumban	1-29	Norvégiában	2-40
Németalföldön	1-66	Svájcban	2-47
Olaszországban	1-67	Finnországban	2-72
Nagybritanniában és Ir- országban	1-72	Ausztriában	3-05
Németországban	1-75	Szerbiában	3-12
Spanyolországban	1-76	Magyarországon	3-64

Míg pl. Portugáliában évenként csak 1.10 gümőkóros halott esik ezer lélekre, Magyarországon több mint háromszor ennyi: 3.64. Ha Portugália arányszámát a mi népességünkre alkalmazzuk, kiderül, hogy Magyarországon csak 20.000 embernek lenne szabad gümőkórban meghalni a tényleg elhalálozó 65.000-rel szemben. Veszteségünk tehát ezen a számlán ismét 45.000 ember. Igaz, hogy közvetlenül a háborút megelőző években nálunk is fokozatos javulás volt észlelhető, úgy hogy 1914-ig a gümőkór-okozta halálozás 2.94 ezrelékre szállt alá, a háborús években azonban újra rohamosan terjedt a gümőkór, részint a sűrű fertőzések, részint annak következtében, hogy az emberek szervezete általában legyöngült a háborúval járó szenvedések és nyomorúságok folytán.

A gümőkór elleni küzdelmet ennél fogva újult erővel kell megindítani, úgy e veszedelmes baj továbbterjedésének gátat vessünk. Ha a háború előtti években 1905-től 1914-ig, vagyis kilenc év alatt sikerült az állam és társadalom vállalt munkásságával a gümőkór halálozás arányszámát 4.3-ról 2.9-re lecsökkenteni, úgy bizonyára most sem fog a siker elmaradni, bár kétségtelen, hogy most a háború után jóval nehezebb lesz a dolgunk, mert népünk szervezetét a háború nagyon megviselte, másrészt pedig a lakásviszonyokban, úgy látszik, huzamos ideig nem remélhető javulás. Már pedig a tüdővész elleni védekezés sikere a lakáskérdés megoldásán múlik, mert a gümőkór elsősorban a lakásviszonyokkal függ össze. Számos statisztikai adattal be van igazolva, hogy a zsúfolt lakásokban sokkal nagyobb a tüdővész pusztítása, mint a kevésbé népes, vagy éppen ritka népességű lakásokban; összefügg azonkívül a gümőkór pusztítása a házak építkezési módjával, különösen a szobák padoztatával. Nem régeből egy győrmegyei orvos igen érdekesen bizonyította be több győrmegyei község adataival, hogy a földes lakásokban mennyivel több emberéletet pusztít el a gümőkór, mint azokban a lakásokban, amelyekben a szobák deszkapadlóval vannak ellátva. A legutolsó népszámlálás éppen ebből a szempontból a lakószobák padozatára és a földszinti lakások alapincézésére vonatkozólag is gyűjtött adatokat, s reméljük, hogy ezek az adatok értékes megvilágítását fogják szolgáltatni ennek a kérdésnek.

A gümőkórnak legjobb ellenszere a világosság, a napfény és a tiszta levegő. Falusi parasztházaink ezeket a kellékeket, sajnos, még mindig nagyon nélkülözik, azért olyan magas a tüdővész-halandság még a túlnyomólag szabad levegőn dolgozó földmíves népünknel is, különösen ezek asszonyainál, p.kik többet tartózkodnak ezekben a földes, kis ablakú, a napvilágtól lehetőleg elzárt s a legtöbb esetben csak az ajtón át szellőztetett lakásokban.

Néhány adat megvilágíthatja azt a pusztítást, amit a tüdővész különösen a földmívesnép asszonyai között végbevisz. Az 1909—12. évek átlagában ezer lélekre esett tüdővész-halálozás a

	20 éven aluli	20—39 é v e s kereső nők között	40—59 é v e s kereső nők között	60 éven felüli
általában	2·55	6·06	6·92	6·47
az őstermelésnél	2·93	7·15	8·82	9·58
a gazdasági napszámosnőknél	3·75	10·33	12·23	14·37
a különböző ágbeli napszámosnőknél	6·60	11·98	9·80	10·72

Mindegyik korcsoportban jóval nagyobb a tüdőveszhalandság az őstermelő osztályhoz tartozó nők körében s itt különösen a napszámosnők között emelkedik igen magasra. Hasonló magas arányszámok mutatkoznak a különböző ágbeli napszámosnőknél, akiknek életviszonyai hasonlóak a gazdasági munkásnők viszonyaihoz. Az eltartott nőknél, akiknek szervezetét a megerőltető munka nem teszi annyira tönkre, minden korcsoportban kisebbek az arányszámok, a földmívesnők tüdővész-halandsága azonban itt is jóval magasabb az átlagosnál.

Minthogy a gümőkór nagyrészt a legproduktívabb korban lévő népeséget s különösen a nőket támadja meg, a gümőkór elleni sikeres küzdelemnek a születések számának javítására is kedvező eredménye lehet. Csak tüdőgümőkórban körülbelül 18.000 szülőképes korban lévő nő hal meg évenként. Ha ezeknek csak felét sikerülne megmenteni az életnek, évenként legalább 2.000 gyermekszületéssel többre lehetne számítani. Így az idő előtt elhalt nők a jövő nemzedék sorait is érzékenyen meggritkítják, az embercsíráknak ezreit vívén magukkal a sírba.

Ha most már összefoglaljuk azt a képet, amelyet három fő népesedési bajunk pusztításának lefestésével nyertünk, kiderül, hogy a mi viszonyainknak a legkedvezőbb állapotokat felmutató európai államok viszonyaihoz való közeledése esetén születési számunknak körülbelül 95.000-rel kellene növekednie, a halálozási eseteknek pedig 130.000+45.000 — 175.000-rel kellene megfogynia, úgy hogy végeredményben 270.000-rel nagyobb lehetne az évenkénti természetes szaporodás az eddigi 210.000-nél. Ezek az adatok természetesen a háború előtti Magyarországra vonatkoznak s kétségtelenül túlzottak, mert hiszen mind a három irányban egyszerre és egyidejűleg nem lehet teljes mértékben megjavítani a népesedési helyzetet. Amint ugyanis már említve volt, a népesedési jelenségek egymásra is erősen érzetik befolyásukat, de többnyire olyan módon, hogy az egyik népesedési jelenségnél beálló kedvező alakulás a másik jelenségnél kedvezőtlen irányú hatást idéz elő. Ha például sikerülne születési számunkat az egyke kiküszöbölésével megjavítani, ez feltétlenül együtt járna a csecsemő- és gyermekhalandság növekedésével, mint a hogy a mostani folyamat, tudniillik a születések számának lassú visszafejlődése a

csecsemőhalandóság ugyanolyan mértékű csökkenésére vezet. Nagyon szépen lehet ezt beigazolni a németországi adatokkal:³

Időszak	Születési szám (10000 lélekre élve szülött)	Csecsemőhalandóság (1000 élveszülöttre 1 éven aluli halott)	Eltérés az átlagtól		Indexszámok	
			a születési aránynál	a csecsemőhalandóságnál	a születési arány	a csecsemőhalandóság
					ha az átlagot 100-nak vesszük	
1872—1875	416	244	+ 49	+ 34	113	116
1876—1880	409	227	+ 42	+ 17	111	108
1881—1885	384	226	+ 17	+ 16	105	108
1886—1890	379	224	+ 12	+ 14	103	107
1891—1895	375	221	+ 8	+ 11	102	105
1896—1900	372	213	+ 5	+ 3	101	101
1901—1905	354	199	— 13	— 11	96	95
1906—1910	326	174	— 41	— 36	89	83
1911—1913	290	163	— 77	— 47	79	78
Átlag	367	210	—	—	100	100

Szinte meglepő e számsorok közötti összefüggés s az a tény, ami ez adatokból kitűnik, hogy a csecsemőhalandóság arányszáma teljesen ugyanolyan mértékben csökken, mint az általános születési arányszám. Magyarországi adatokkal nem lehet ennyire visszamenni, de nálunk is mutatkozik hasonló irányzat s fontos az a megállapítás, ami a német és magyar adatok összehasonlításából derül ki, az tudniillik, hogy 1901—1905-ben, mikor még Németország születési arányszáma olyan magas volt, amilyen Magyarországé közvetlenül a háború előtt, akkor annak ugyanolyan magas csecsemőhalandóság felelt meg, mint a milyen nálunk kísérője volt e magas születési arálynak. Azóta Németország csecsemőhalandósága a háborúig jelentékenyen csökkent a születési szám fogyásával párhuzamosan. De ez csak a békés fejlődés eredménye. A háborúban — sajnos — a javulás már nem következett be, pedig a születési szám a minimumra szállt le. Nálunk is jóval alacsonyabb most a háború után a születési arány, mint volt a háború előtt, de a csecsemőhalandósági arányszám alig változott, holott békeidőbeli németországi adatok szerint annak már 100 élveszülöttre a 16-ot nem volna szabad meghaladnia.

A háború tehát még azt a természetes folyamatot is megakasztotta, amely abban nyilvánult, hogy a születési arány csökkenésével a csecsemőhalandóság aránya is folyton javult, más szóval, amit elvesztettünk a réven, megnyertük a vámon. Ez a fordulat még fokozottabb mértékben készlet benünket arra, hogy a csecsemőhalandóság elleni küzdelmet a legnagyobb eréllyel folytassuk, annál is inkább, mert számszerű hatásában ez a legnagyobb akadálya egészséges népesedésünknek, másrészt pedig, mert a legnagyobb eredménnyel ez a küzdelem kecsegtethet. A születési arány általános emelésére alig van kilátás s nincs is arra tulajdonképpen szükség mindenütt, csak az ország egyes kisebb területein, ahol az egyke már nagyon megfészkelte magát. A csecsemőhalandóság azonban mindenütt magas, még az egykés vidékeken is, a tüdővész-halandóság pedig — sajnos — szintén elég általános,

³ Wirtschaft u. Statistik. Jahrgang 1. Nr. 5. 243 lap.

de különösen a városokban szedi áldozatait, ahol a lakásszükség a legnagyobb, s a fertőzés is a leggyakoribb. Különösen a fővárosban megdöbbentő a gümőkór pusztítása. Budapesten a háború előtt 3.6 gümőkór-ozta halálozás esett ezer lélekre, a háború után ez az arány felszökött 4.6-re, ami azt jelenti, hogy majdnem minden 200-dik emberre rákerül a sor évenként.

Mindenkinek össze kell fogni, hogy ezek a veszedelmes bajok, amelyek megfogyatkozott népünk regenerálódását hátráltatják, minél szűkebb keretek közé szoríttassanak. A szerepek könnyen kioszthatók. Az egyke elleni küzdelmet főképen a lelkészeknek, a csecsemőhalandóság ellenit főképen a tanítóknak és a gümőkór elleni harcot főképen az orvosoknak és a közigazgatási embereknek kell folytatniok. Így bizonyos mértékben munkamegosztás is jön létre,, ami megkönnyíti a siker elérését.

Most folyik Európaszerte a számbelileg és minőségileg meggyöngült emberanyag fejlesztése és kicserélődése úgy lehet újabb harcokra, amelyeknek el kell következniök. Ebben a versenyben nekünk nem szabad elmaradnunk,, mert ránk, kik legtöbbet veszítettünk a világháborúban, a legnagyobb feladatok is hárulnak. Ezeket pedig csak népünk számbeli erejének kifejlesztésével oldhatjuk meg.

Abban a küzdelemben, amelyet elvesztett területeink visszaszerzéséért előbb-utóbb meg kell indítanunk, csak a magunk erejére támaszkodhatunk s nemzetünknek elszakított részeit sem vehetjük igénybe. A nemzettestnek ezek az elszakított tagjai addig maguk is a legnagyobb testi és szellemi elnyomásnak lesznek kitéve, úgy hogy csak a maguk természetes propagatív ereje biztosíthatja fennmaradásukat. Fontos azért tudnunk, hogy az elszakadt területek magyarsága természetes szaporodó erő dolgában hogyan áll a többi nemzetiséggel, különösen a jelenleg uralkodó nemzetiséggel szemben.

Az elszakítás óta — sajnos — semmiféle hiteles adatunk nincsen a rab-ságra kárhoztatott magyarság számáról és fejlődéséről. Az „utódállamok“ mindegyike tartott ugyan népszámlálást, sőt némelyikük több ízben is, mert az eredmények sehogysem akartak nekik igazat adni, ezeknek a népszámlálásoknak az eredménye azonban vagy nincsen még hiteles alakban közölve vagy amennyiben közölve van, annyira irányzatos, hogy a valóságnak megfelelőnek mi nem fogadhatjuk el. Hiszen a módszerről, ahogyan a népszámlálásokat végrehajtották, eléggé értesülhettünk. Mindenesetre fontosabb volna azonban, ha a természetes népmozgalom alakulásáról nyerhetnénk, ha nem is nemzetiségek szerint, de legalább bizonyos területrészek szerint képet, hogy abból az elszakított magyarság fejlődési lehetőségeit megítélhessük. A népmozgalmi eredményeket ugyanis aligha lehet meghamisítani, mert ha például azt látjuk, hogy a székely vármegyék népessége kedvezőbben . szaporodik, mint az oláh lakosságú vármegyéké, bajosan lehet azt állítani, hogy a Romániának ítélt területen az oláh a szaporább faj. Szerencsére mi a háború előtt s alatt is egészen 1918-ig számontartottuk az egyes nemzetiségek szaporodási viszonyait egészen a községekig lemenő részletességgel s ezekből az adatokból egy évről-évre visszatérő s immár 23 év adataival igazolható kép alakult ki, az tudniillik, hogy *a magyarság természetes propagatív ereje jóval nagyobb, mint a többi nemzetiségé s hogy ez az előny az elszakított és a megmaradt részekben egyaránt mutatkozik.*

Az 1909—1912. évek átlagát véve, mint amely évek adatai legkönnyebben összehasonlíthatók az 1910. évi népszámlálás eredményeivel, azt látjuk, hogy Csonka-Magyarország területén a magyar anyanyelvűeknél ezer lélekre: 12.8 volt évenként a természetes szaporodás, míg a nem magyar anyanyelvűeknél 8.8, a különbség tehát a magyarság javára 3.5, az elszakított területen pedig a magyarság szaporodási aránya 13.1, a nem magyaroké pedig csak 10.8, a magyarok előnye tehát 2.3. Ha az egyes államokhoz csatolt részeket külön vizsgáljuk, csupán a cseheknek jutó felvidéken mutatkozik az a jelenség, hogy a magyarok és nem magyarok természetes szaporodási aránya egyformán 13.2, a többi területen a magyarság mindenütt előnyösebb helyzetben van, mint a többi nemzetiségek. Így a románoknak juttatott keleti részekben a magyarok évi szaporodási aránya 13.0, a nem magyaroké csak 9.5, maguké az oláhoké 9.7, a szerbeknek ítelt déli területen a magyarok évi szaporodási aránya 13.2, a többieké együtt 9.9, csupán a szerbeké 1.1, végül az Ausztriának odadobott Nyugat-Magyarországon a magyarság évenként 11.3 %-kal növekedett, a többi nemzetiségek pedig csak 9,1%-kal.

Ezek az adatok, amelyeknek hitelességét különösen a keleti és déli részekben a megfelelő felekezeti adatokkal, egyebütt pedig a magyar és nem magyar területrészek népmozgalmi adataival is lehet igazolni, azt bizonyítják, hogy *a magyarság természetes propagatív ereje az elszakított területek mind-egyikén nagyobb, mint az egyéb nemzetiségeké*, különösen pedig azé a nemzetiségé, amelynek javára az elszakítás történt. Ha tehát a népmozgalom természetes rendjét erőszakos eszközökkel fel nem forgatják, minden reményünk megvan arra, hogy a magyarság az elrabolt területeken természetes szaporodás dolgában ezentúl is túl fogja szárnyalni a többi nemzetiségeket s amennyiben a kiüldözések megszűnnek, ténylegesen is jobban fog számbelileg fejlődni az uralkodó nemzetiségnél. Áll ez különösen az oláh és szerb megszállás alatt lévő területekre, a felvidéken pedig a magyarság amúgy is a tótokkal és ruthénekkal áll szemben, akiknek számbeli gyarapodása nem az uralkodó cseh fajt fogja növelni.

Bizonyos, hogy az „utódállamok“ mindent el fognak követni, hogy a magyarságnak ezt a természetes előnyét ellensúlyozzák. Ezt célozzák a különböző betelepítések, földosztások, a gazdasági fölény megszerzésére irányuló törekvések, stb. A magunk tapasztalataiból tudjuk azonban, hogy a természetes propagatív erőt ilyen intézkedésekkel csak nagyon kis mértékben lehet módosítani, mélyebben rejlő erkölcsi, kulturális és gazdasági okai vannak annak, semmint hogy máról-holnapra a természetes népmozgalom folyamatán változtatni lehetne. Ehhez elsősorban kulturális munka kell, ezt pedig az utódállamoktól, amelyek már eddig is sok jelét adták kultúra ellenes cselekedeteiknek, aligha lehet várni. Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy az a különbség, amely természetes szaporodó erő dolgában az elszakadt részekben egyrészt a magyarság, másrészt különösen az oláhok és szerbek között fennáll, továbbra is meg fog maradni és erős ellensúlya lesz az utódállamok elnemzetietlenítő politikájának.

Elszakadt testvéreinknek számbeli fejlesztését egyáltalán nem lesz módunkban munkálni, addig, míg a mai helyzet tart; ők teljesen a maguk természetes propagatív erejére lesznek utalva s reméljük, hogy az elnyomatás.

e tekintetben nem lesz kárunkra, talán itt is beteljesedik a latin közmondás: sub pondere crescit palma. Annál nagyobb buzgósággal kell azonban a megmaradt területünkön a magyarság erejét növelnünk s azokat a legnagyobb akadályokat, amelyeket megjelöltem, népesedés folyamatának útjából félrelöknünk. A háborúhoz mint mondani szokták, pénz, pénz és harmadszor is pénz kell, de az is bizonyos, hogy Magyarország területének visszaszerzéséhez ember, ember, nagyon sok magyar ember kell.

Kovács Alajos.

A PÁLYAVÁLASZTÁS ÉS A TEHETSÉGVIZSGÁLATOK.

A pályaválasztásnak természetesen azon az elven kellene alapulnia, hogy mindenki azt a pályát válassza, amelyre tehetsége van, s amely ennél fogva az ő igazi hivatása.

Am ha kissé vizsgálódunk, s körültekintünk a magunk szűkebb környezetében, azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb esetben nem ez a szempont a döntő a pályaválasztásban, sőt szinte a ritkább esetek közé tartozik, hogy ez a szempont érvényesüljön. A rendkívüli tehetségeknél s különösen az u. n. speciális tehetségeknél, melyek legkönnyebben fölismerhetők, s legkorábban nyilvánulnak, mint pl. zenei tehetség, rajztehetség stb. szokott ez a szempont a döntő lenni.

Más esetekben azonban a szülők kívánsága, s ezzel kapcsolatban legtöbbször a gazdasági szempont érvényesül. A szülők ugyan elég gyakran kérdezik azt is, hogy a fiúnak vagy leánynak mihez van kedve, de ha a gyermeknek nem ahhoz van kedve, amit a szülők óhajtanak, akkor a szülők igyekeznek a gyermek téves fölfogását helyesebb, azaz az ő nézetüknek megfelelő irányba terelni.

Am a gyermekek kedve, vagy hajlama sem lehet irányadó a pályaválasztás kérdésében. Nagyon helyesen mondja Eötvös József báró Gondolatai közt: „A hajlam még nem tehetség.“ A legnagyobb boldogságtalanság forrása az szokott lenni, ha a hajlamok és vágyak nincsenek arányban, a tehetségekkel.

Nagy emberek életéből tudjuk, milyen más volt néha ifjúkori hajlamuk, mint amire igazán hivatva voltak. Nem is akarták elhinni, hogy arra a pályára nem volt igazi tehetségük. Így Petőfi sokáig színész akart lenni, holott nem volt tehetsége hozzá. Nyilván az irodalom szeretete tévesztette őt meg. Arany is próbálkozik a színi pályán, majd szobrász akar lenni. Jókai festő szeretett volna lenni.

De a mindennapi élet szürke embereinél is sokszor tapasztalhatjuk azt. Még későbbi felnőtt korukban is szeretnének pályát változtatni éppen a kedv és hajlamuk alapján.

Tudjuk, hogy a kis gyermek ilyen kedve és hajlama nem jelent sokat, hiszen változik is. A kis fiú kocsis vagy tűzoltó szeretne lenni, később katona, majd Robinson, s még később gépész, s végül talán orvos lesz.

A pályák iránti kedv és hajlam sok tényező hatása alatt alakul ki, s ez a kérdés még nagyon rászorul a beható vizsgálatra.

A fővárosi Pedagógiai Szeminárium pedagógiai laboratóriuma vezetése alatt 1916-ban 1100 népiskolai tanulót vizsgált meg. A kérdés az volt: mi szeretnél lenni, s miért? A munkában 29 tanítónő és tanító volt segítse-

gémre, s a beszámoló, melyet Vikár Kálmán írt meg, megjelent az általam szerkesztett Népművelés c. folyóirat 1916. júniusi számában. A gyermekeknek kb. fele: 534 fiú, kb. fele: 640 leány, életkoruk 6—13 éves korig terjed. Valamennyien a fővárosi népiskolák I—VI. osztályú tanulói voltak.

A vizsgálódás nem a pályaválasztás kérdését szolgálta, betekintést akartunk szerezni a gyermekek lelki világába s ez csak egyik rész volt az egész vizsgálatban.

A fiúk legnagyobb része katona szeretne lenni. Ezt nem kell a háború hatásának tulajdonítani. A gyermekek nagy része békében is nagy érdeklődést mutat a katonai pálya iránt. Sőt a háború harmadik évében, midőn a katonasors igen sok keserűségét a legtöbb gyermek családja körében eléggé tapasztalta s a defetista propaganda is elég erős volt, azt kell mondanunk, hogy csodáljuk, hogy mégis első helyen áll a katonai pálya; általában 17% választja.

De érdekes, hogy a katonai pályát választók száma 8 éves korban legnagyobb, s azontúl csökken. Míg a 8 évesek közül 24 % akar katona lenni, a 12—13 éves közül, azaz: a népiskola VI. osztályában már csak 12 %. A technikai pályáknál pedig fordított a viszony. 8 éves korban gépész, kovács, vasöntő stb. csak 3 % akar lenni, míg a 12—13 évesek közül 25 % választja a technikai pályát.

De általában a technikai pályák vezetnek. Az összes megvizsgált tanulók 15 %-a akar mérnök, építész stb. lenni, soffőr, kalauz, mozdonyvezető 8 %, gépész, kovács, géplakatos, műszerész 8 %, másféle iparos szintén 8 %, összesen 39 %, ellenben orvos csak 6 %, hivatalnok 4 %, ügyvéd, bíró 3 %, tanár, tanító 1.6 %, pap 0.7 %, vagyis intellektuel csak 15 % akar lenni.

A leányoknál fordítva, a szellemi pályák dominálnak.

A legtöbb leány tanítónő óhajt lenni: 29 %. De itt is meglepő, hogy a korról ez a vágy csökken. A hatévesek közül 35.9 % választaná a tanítónői pályát, míg a 12—13 évesek közül már csak 17 %.

Hivatalnoknő 13 % óhajt lenni, orvosnő 6 %, más szellemi foglalkozású 2 %, úgy, hogy összesen 48 % választja a szellemi pályát.

De a leányok legnagyobb részének a tanítónő után a varrónő az eszményképe. Átlagban a lányok 26 % óhajt varrónő lenni. S feltűnő, hogy itt az érdeklődés a különböző életkorokban meglehetősen egyenletes. Így 6—7 éves korban 25 %, 7—8 éves korban 23 %, 9 éves korban 23 %, 11—12 éves korban 22.8 % s 12—13 éves korban 35 % akar varrónő lenni. A nagyobbaknál tehát a varrónői pálya dominál, ez a legmagasabb %, a tanítónői utána következik, de messze mögötte marad 17 %-al. A többi ezek mellett csak igen csekély- százalékkal van képviselve.

Mindenesetre érdekes összehasonlítani a mi adatainkat más hasonló vizsgálatokkal. Így ilyen ankétet tartott Lobsien Marx is Kiéiben. Nála a fiúk legnagyobb része tengerész óhajt lenni. Ez természetes, mert Kiél tengerparton van, s ott a tengerész helyettesíti a katonát. A leányok legnagyobb része varrónő szeretne lenni: 216 leányból 79, azaz 32 %, tanítónő csak 20, azaz 9 %.

Ámde nagyon jellemző, hogy a 640 budapesti leány közül 126 szeretne színésznő lenni, körülbelül 5 %, Kiéiben a megvizsgált 216 leány közül csak egyetlenegy akadt, aki színésznő óhajtott volna lenni, tehát körülbelül ½%.

Ezek az adatok, mint említettem, inkább arra szolgálnak, hogy bepilantsunk a gyermekek lelki világába, s különösen a megokolások által válnak érdekesekké. Arra a kérdésre: miért választja ezt a pályát, nagyon gyakori ez a felelet: mert a papám is az, mert a bátyám is az, mert a mama mondta.

Az ily feleletek azt mutatják, hogy a gyermek nagyrészt a szülők, rokonok és környezet hatása alatt választ.

A környezet hatását mutatja az is, hogy sem földműves, sem kertész nem akar egyetlenegy tanuló sem lenni.

Nem mélyedek el e feleletek analizálásába, csak azt akarom még általánosságban kiemelni, hogy már ezen a fokon is a fölfelé törekvés mutatkozik, az a jelenség, melyet társadalmi kapillaritásnak neveznek. Igyekeznek minél magasabbra jutni a társadalmi osztályok létráján.

A pályaválasztásnak természetesen úgy kell történnie, hogy a társadalom és az egyén szempontjai egyaránt figyelembe véssenek.

A pályaválasztás e szerint nem pusztán az egyén magánügye, hanem a társadalomnak is ügye, mert hiszen oly társadalomban, hol a különböző pályákra nem kellő módon vannak elosztva a társadalom tagjai, az egyén boldogulása is meg van nehezítve, de a társadalom a maga feladatának végzésére vagy nem rendelkezik a kellő munkaerővel, vagy' egyes ágakban oly fölösleg keletkezik, mely az egész társadalomnak terhére van, s kényszeríti a fölöslegeseket, hogy más munkaterületre menjenek át, ami mindig nagy nehézségekkel van egybekötve.

A pályaválasztás szabályozása nagy nemzeti feladat, melyet már Plató is látott a maga Államában, s igyekezett a maga módja szerint megoldani.

A pályaválasztás kérdésének szervezése tehát a nemzeti organizáció elsőrendű föladata. Jól szervezett államban mindenki a maga helyén van. Mindenki azt a föladatot teljesíti, mely neki való s melyet a nemzet boldogulása szempontjából teljesítenie kell. Németországban néhány év óta két jelszó uralkodik. Egyik: „Frei Bahn dem Tüchtigen!“ Szabad utat a tehetségnek! A tehetségek fölkarolása (Aufstieg der Begabten) az egyik nagy föladat, melynek szolgálatába állt a pszichológia és pedagógia egyaránt. A másik jelszó: „Der rechte Mann am rechten Ort!“ Mindenki a maga helyén! Ez főképp a szervezés kérdése, melynek azt kell elősegítenie, hogy mindenki azt a munkát végezze, amely neki való.

A pályaválasztás kérdése így nemcsak társadalmi kérdés, nemcsak a nemzetgazdaságtan kérdése, hanem orvosi, pszichológiai és pedagógiai kérdés is. Csak e különböző tudományok harmonikus összeműködése segítségével lehet a kérdést helyesen megoldani, s a pályaválasztási tanácsadást jól megszervezni.

A pályaválasztást elsősorban gazdasági szempontok irányítják ugyan, az emberek aszerint választanak pályát, hogy milyen jövedelmet biztosít. Egy német kutató, Rudolf Schulze is azt állítja, hogy különösen újabban, a pályák jövedelmezősége az a szempont, mely a választásnál döntő.

De mindamellet nagyon erős az egyéni hajlam is. Hiába magyarázzuk néha az ifjúnak, hogy ez vagy az a pálya teljesen kilátástalan, nemcsak meggazdagodni nem lehet, hanem még megélni sem. Ellenállhatatlan vágy vonzza egyiket-másikat a kedvelt pálya felé.

Ez magyarázza, hogy pl. ma, mikor kétségtelen, hogy a tanári pályán a létminimumot sem lehet megkeresni, mégis elég nagy számmal jelentkeznek erre a pályára is. Itt a tárgy szeretete vonzza az ifjút. De természetesen elenyésző kisebbség ez. A nagy többség ma a gazdasági pálya felé tódul. A jogi fakultás hallgatói a régi időhöz képest megfogytak, de a politechnikumot szinte ostromolják. Különösen a chemiára tódulnak sokan, valószínűleg, többen, mint amennyi hazánkban elhelyezkedhetik.

A pályaválasztásnál tehát a társadalom és egyén szempontja egyaránt figyelembe jön.

Az egyén és társadalom szempontjából azonban egyaránt fontos az, „*alkalmasság*“ kérdése.

Ki milyen pályára alkalmas, azt kell eldönteni, mielőtt neki a pályaválasztásra tanácsot adhatnánk.

A pályára való *alkalmasság* természetesen kitűnhetik úgy is, ha az illető a választott pályán bizonyos (hosszabb-rövidebb) időt eltölt. De ez a mód határozottan idő- és energia pazarlás.

Ennek elkerülése volt a cél, midőn megkísérelték a pályára való *alkalmasság*ot előzetes tudományos vizsgálat által eldönteni. A külföldön, különösen Amerikában és Németországban a pályára való *alkalmasság* vizsgálata (*Berufseignung*) már nagy arányokat öltött, míg nálunk tudtommal még nyomai is alig mutatkoznak.

De lehet-e jó lelkiismerettel tanácsot adni valakinek, milyen pályára: lépjen, ha képességeit, testi és szellemi sajátságait nem ösmerjük?

A kedv, a hajlam — mint fentebb jeleztem, — nem lehet döntő. Hiszen: a hajlam még nem képesség, s a kettő, mint a tapasztalat is igazolja, nem mindig egyezik. Egy szép feladata a pedagógiának éppen az, hogy a kedvet *az* iránt ébressze föl s élessze, amire az illetőnek képességei vannak, bár ezeket a képességeket talán ő maga észre sem vette.

A kedvre nézve pl. Dr. *Fr. Giese*, aki a hallei „Provinzialinstitut für praktische Psychologie“ vezetője, említette a következő esetet:

Egy fiú jelentkezik az intézetben, hogy vizsgáljuk őt meg, vájjon: zenész, szabó, bádogos vagy könyvkötő legyen-e? „Die Fragestellung klingt, wie eine Parodie — mondja Giese, — ist aber völlig ernst gemeint und nur sehr typisch. Die Motivierung ist ebenfals ganz deutlich, *Musik* gefalle ihm, da es die Leute im Café so gut hätten, als *Blechschnied* verdiene man viel Geld, der Vater sei *Schneider*, und *Bücher* lese er gern.“

Ám itt vannak a pályaválasztás leggyakoribb motívumai.

A pályára való *alkalmasság* megvizsgálásának első nyoma a vasúti szolgálatban történt, ahol a színvakság nagy szerencsétlenségeknek volt okozója. Ma már mindenki természetesnek találja, hogy azt, aki vasúti szolgálatba lép, megvizsgálják, nem színvak-e.

De ezután hosszú szünet következett. A szellemi képesség vizsgálatára nem is gondoltak. A praktikus amerikai az első, ki a tudományt a gyakorlat terén is föl akarja használni. A telefon Amerikában magánvállalat, s így természetesen csak oly telefonos kisasszonyokat tart meg szolgálatában, kik: meg tudnak felelni hivatásuknak. A telefon-társaság azt tapasztalta, hogy a szolgálatra jelentkező hölgyek közül igen jelentékeny részt két-három hó-

napi kísérletezés után el kell küldeni, mert nem válnak be. Ez a két-három hónapos próba kár a társaságra nézve, de kár a jelentkező hölgyekre nézve is. A társaság tehát Münsterberghez, az Amerikába szakadt német pszichológushoz fordult, vájjon, nem lehetne-e a jelentkezőkre mindjárt előre megállapítani, hogy a telefon-szolgálatra alkalmasak-e?

Münsterberg a telefonos kisasszonyok foglalkozásának tanulmányozása alapján a vizsgálatot két mozzanatra terjesztette ki: az egyszerű reakció vizsgálatra, s a figyelem-vizsgálatra.

A telefon ugyanis nem koncentráció figyelmet, hanem disztributív, szétterjedő figyelmet kíván. Át kell tudni tekinteni az egész táblát, melyen a számok megjelennek. Akinek figyelve koncentráció, nem veszi észre a megjelenő számot, alkalmatlan a telefon-szolgálatra. Néhány egyszerű kísérlet elég a figyelem minőségének megállapítására.

Münsterberg vizsgálatai fényesen beváltak, s a gyakorlat mindig igazolta megállapításait.

Ezzel indulnak meg általában a tehetség-vizsgálatok. Az alkalmazott pszichológia ezentúl egymásután veszi vizsgálat alá az egyes foglalkozási ágakat abból a szempontból, hogy melyik minő különböző természetű munkát kíván, s minden egyes munkánál minő szellemi funkciók vannak igénybe véve; melyik milyen mértékben. Ily módon pszichologizálja az egyes technikai munka-nemeket.

Ha megvan állapítva, melyik munka minő szellemi működéseket vesz igénybe, az illető munkára való alkalmasság megállapításánál azt kell vizsgálni, meg vannak-e a munkára vállalkozó személyben azok a szellemi tulajdonságok, s minő mértékben.

Ennek megállapítása kétféle módon történhetik. Egyik a hosszabb megfigyelés, minőre például a tanítónak van alkalmatlan az iskolában, másik pedig a pszichológiai laboratóriumi vizsgálat.

A laboratóriumi vizsgálatra a kísérleti pszichológiának már számos különböző módszere van, s a különböző kutatók újabb és újabb próbákat, u. n. test-eket találnak ki. A tehetség-vizsgálatokkal a külföldön számos laboratórium foglalkozik, s ennek a kérdésnek rengeteg irodalma is van. Nálunk, sajnos, egyetlenegy ilyen laboratórium, sincsen, s akik irodalmilag foglalkoznak e kérdéssel, a német irodalmat gazdagítják vele.

A tehetség-vizsgálatok és a pályára való alkalmasság vizsgálata össze-függ. Lényegében a pályára való alkalmasság vizsgálata nem egyéb, mint alkalmazott tehetség-vizsgálat. A tehetség-vizsgálatok alkalmával a megvizsgálandónak mindenféle tulajdonságát megfelelő schema szerint megvizsgálja, s igyekszik lehető teljes képet adni egész szellemi állapotáról, pszichológiai profilt akar így adni.

Ennek a pszichografikus eljárásnak már számos ilyen schemája, megfigyelő lapja van. (Beobachtungsbogen, Personalbogen).

Ezeknek az íveknek egyik csoportja *Margis* és *Stern-féle* pszichografikus eljárásra megy vissza. Inkább vizsgálati programokat ad, mint kérdő-íveket. Ilyenek a W. Stern—Baade—Lipmann, Lazurszki és Frank, s Erich Stern programjai. Ezek inkább pszichológiai szempontból készültek.

Egy másik csoportja a kérdőíveknek, a tehetségnek kiválasztása céljából készült, hogy a kiváló tehetségűek a tehetségesek iskolájában tanuljanak tovább. Tudvalevő, hogy a tehetségesek iskoláját Berlinben szervezték is, s a kiválasztás *Rebhuhn* megfigyelő lapja alapján történt. Ezek a kérdőívek inkább pedagógiai szempontból készültek.

Ilyen lapok a Rebhuhnén kívül: Mann, Lichtenstein, Weigl, Schneider, Hylia és végül Martha Muchow megfigyelő lapja..

Azt hiszem, mindkét fajta megfigyelő lapra szükség van, s az újabb vizsgálatok alkalmával egyesíteni akarják a hosszas iskolai megfigyelés adatait a laboratóriumi vizsgálat adataival.

Az iskolai megfigyelés számára magam is szerkesztettem egy megfigyelő ívet, mely némely részlet-különbségen kívül főképp abban különbözik a német hasonló ívektől, hogy az erkölcsi tulajdonságok följegyzésére is nagy súlyt helyezek.

E lap terve a következő:

Név :
 Születés-hely :
 Születés ideje :
 Lakás :
 Iskola :

I. Testi tulajdonságok:

Év:	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Megjegyzések
1. Nagyság										
2. Súly										
3. Mellbőség										
4. Érzékszervek :										
a), szem										
b) fül										
d) beszédszervek										
5. Betegségek :										
a) akut										
b) idült										
6. Egyebek										

II. Környezet.

1. Szülők foglalkozása : Apa : Anya :
2. Testvérek száma : él : ? meghalt : ?
3. Lakás, szobák száma !
4. Átöröklés :
5. A szülők gazdasági helyzete :
6. Egyéb észrevételek :

III. Iskolai osztályzatok:

Osztály:									
Életkor:	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Magaviselet:									
2. Szorgalom:									
3. Figyelem:									
1. Vallástan:									
2. Nyelvek:									
1. Magyar:									
2. Német:									
3. Latin:									
4. Francia:									
5. Más nyelv:									
3. Mennyiségtan:									
4. Természettudomány									
Természetrajz:									
Természettan:									
Vegytan:									
5. Történelem:									
6. Földrajz:									
7. Rajz:									
8. Ének:									
9. Torna:									
10. Kézügyesség:									
11. Szépirás:									

IV. Szellemi képességek.

1. Figyelem	0/0.
	Tartóssága
	Terjedelme
	Képesség több tárgy egyidejű figyelésére
	Koncentráció
	Uj iránti fogékonysága
Elterelhetősége	
2. Megfigyelő képessége	Szemlélet után
	Szóbeli előadás után

3. Érdeklődése	Tárgyak iránt Természet iránt Állatok iránt Emberek iránt Vallási dolgok iránt Tudományos dolgok iránt Költészet iránt Kalandok iránt Művészi dolgok iránt Mechanikai dolgok iránt
4. Érzékszervek	Szinérzékenysége Világosság foka iránti érzékenysége Hangok iránti érzék A kéz nyugalma és cél biztonsága A két kéz egymástól való független munkája
5. Emlékezete	Szavak iránt Számok iránt Nevék iránt Alakok iránt Színek iránt Megbízások iránt Tartósság
6. Intelligencia	Fogalomképzés Ítéző képesség Kombináló képesség Technikai intelligencia Gyakorlati intelligencia Értelemfoka Binet—Simon szerint
7. Képzelő tehetség	
8. Anatómikus mozgásokban való ügyesség	
9. Akarat	Ereje Elhatározás gyorsasága Megzavarhatóság Fáradékonyság Állhatatosság Szuggerálhatóság Alkalmazkodás Lélekjelenlét

10. Munkamódszere	Gyorsaság Megbízhatóság Tanulékonyaság A teljesítmények ingadozása A pszichikai tempo
11. Milyen motívum vezeti	Érdek Hasznossági motívumok Élvezetvágy Érzelmek Erkölcsei okok Más ideális motívumok : vallási, eszthetikaik, logikai motívumok
12. Mi szeretne lenni ?	
13. Kihez szeretne hasonlítani ?	
14. Erkölcsi tulajdonságai	Engedelmesség Kötelességérzet Önuralom Önérzet Felelősségérzet Becsvágy Hiuság Tudásvágy Megbízhatóság Pontosság Jöndulat
15. Temperamentum	

Ami az iskola egyéb közreműködését illeti, itt fontos teendő a különféle életpályák ismertetése. Ezt Basedow, a filantropista, nagy mértékben gyakorolta, s újabban a munka-iskola jelszava alatt megindult mozgalom részben felelevenítette. De külön előadások tartása kívánatos a népiskola utolsó osztályában, a középiskola IV. osztályában s a VIII. osztályában.

Tapasztalás szerint a tanulók teljesen tájékozatlanok az életpályákkal szemben. A legtöbb tanuló nem is tudja, mit válasszon. Sem önmagát, sem az életpályákat nem ismeri.

Ebből a szempontból, de más okokból is nagyon fontosnak tartanám egy új encyclopedikus tárgy bevezetését az iskolába, melynek azt a címet

adnám, a *jelenkor* ismertetése. Ez volna a bevezetés a mai életbe. Ezt a tárgyat az elemi iskola IV. és VI., a polg. isk. IV. és VI. s a középiskola IV. és VIII. osztályába tenném. A mai tanterv keretében is meglehetne ezt tenni. A tanár az utolsó két hónapot erre szánhatná. A legfontosabbnak tartom azonban a laboratóriumot, mely az iskolával karöltve dolgozik.

A tehetség-vizsgálatoknak tulajdonképpen csak a pubertás beállta után van igazi értéke. Lemke¹ kimutatta, mily szoros összefüggés van a tehetségek fejlődése, a munkaképesség s a nemi belső secretio között. A tehetségek általában nem mutatkoznak korán, csak a speciáltehetségek, mint zenei, matematikai stb. A többi csak a pubertás után fejlődik, vagy legalább is ekkor tekinthető a fejlődés iránya állandónak.

Az általános képességek bizonyos mértékben fejleszthetők. S ez azért fontos, mert egy-egy pályán rendszeren többféle szellemi működésre van szükség. Ha ezek közül egy hiányzik, még nem mondhatjuk, hogy az illető erre a pályára alkalmatlan. A pedagógia feladata ezt az egyet azután annyira fejleszteni, hogy a többivel egyetemben a pálya követelményeinek az ifjú mégis meg tudjon felelni.

A tehetség-vizsgálatok teljes képet akarnak adni az egyénről. Az ily kép megalkotása természetesen sok időt és fáradságot kíván. Ujabban az iskolai osztályzatokra nagyobb súlyt helyeznek, mint régebben, s megszűnt az *aversio*, mellyel egy időben az osztályozás ellen viseltettek. A tehetségek megítélésénél ezek az osztályzatok is mint adatok szerepelnek. Az iskolai munka megfigyelése mellett azonban szükség van külön laboratóriumi vizsgálatra. Azt remélem, hogy a tudományos pedagógia fejlődésével minden iskolában lesz ilyen laboratórium, melyben egy-két tanító, kinek erre hajlama és kedve van, tudományos megfigyeléseket végez.

A pályára való alkalmasság vizsgálata ép oly pszichológiai vizsgálat, mint aminő a tehetségvizsgálat. Legegyszerűbb alakjában csupán azt a kérdést dönti el: vájjon a jelentkező az illető pályára alkalmas-e vagy nem? Meg kell vizsgálni, hogy a szóban forgó munkára megvannak-e a képességei? Ennek a vizsgálatnak az eredménye egyszerűen: igen vagy nem. Hy vizsgálatot először az egyes üzemek szerveztek tisztán anyagi érdekekből. Ilyen volt a telefonos kisasszonyok megvizsgálása, a szövőgyárak vizsgálata a gombolyítókra és szövőkre nézve, mert itt a fonál elszakadására kell vigyázni, s minden szakadásnál a gépnek meg kell állnia, míg a fonalat összekötik, ami nagy idővesztés.

De az ily vizsgálat nem elégíti a megvizsgáltat, ha negatív eredményt ad. Azt tudja, hogy erre a pályára nem alkalmas, de nem kap tanácsot, hogy melyikre alkalmas.

Ezt a kérdést azonban nem döntheti el a pedagógus maga, ehhez laboratóriumi vizsgálat kell. A pedagógus adatai, az osztályzatok épen nem szolgálnak arra, hogy minden pályára való alkalmasságot jelentsenek. Nálunk szokás, hogy mindenütt jeles iskolai bizonyítványt kívánunk. Pl. Aki ipariskolába akar lépni, annak is jeles bizonyítványt kell fölmutatni a középiskola IV. osztályáról. Mert sok a jelentkező, a jeleseket veszik föl. Pedig aki jeles

¹ Mein System d. Begabungsauswahl, Langensalza H. Beyer n. Söhne III. kötet.

a latinban, az csak folytassa tanulmányait a gimnáziumban. Az legyen iparos, aki nem jeles a latinban.

Ezért az ily vizsgálatot úgy kell szervezni, hogy a jelölt feleletet kapjon arra a kérdésre, mi legyen? A pályára való alkalmasság vizsgálata különösen nagy jelentőségű lett a háború alatt. Így, hogy példát mondjak, a németek is, a franciák is szervezték a repülő géphez beosztandók megvizsgálását. Itt természetesen nagy érdekekről volt szó, a lezuhanás nagy veszteséget jelentett anyagiakban és emberéletben is. A vizsgálat az egész idő alatt mindjobban tökéletesedett. Meg kell állapítani, mily tulajdonságokra van szüksége a repülőnek? — A repülő tevékenysége egy érzelm nyomása alatt áll, amely az állandó életveszély tudatából származik. Ennek következménye az élénk, megfeszített figyelem, mely különböző disparat ingerekre, optikai és akusztikai ingerekre, de mindenekelőtt statikus ingerekre terjed ki. A figyelemnek tehát ki kell terjedni a különböző izom-régiókra s ezek gyors és biztos reakciója az, amit egyensúlyozó képességnek neveznek.

De a veszélyes helyzetekben, s ilyennek kell a startot és leszállást is tekinteni, még több kell. Először is meg kell őriznie elhatározó képességét, nehogy a megijedés, illetve a veszély képzete meggátolja, hogy a helyes mozdulatot elég gyorsan véghez vigye.

Másodsor azonban az ijedtség dacára is föl kell ismernie, még pedig helyesen fölismerni a veszélyes helyzetet, s helyesen megítélni. Ez a veleszületett diszpozíciótól függ, de nagyon tökéletesíthető az által, ha a repülő megtanulja, hogyan lehet a reakciókat automatikussá tenni, azaz úgy végezni, hogy arra külön figyelmet nem is kell szentelni. A reakciók ily automatikussá tétele nagyon sok más munkánál is fontos. Sokszor az egész pedagógiai tevékenység erre irányul: a kezdetben tudatos reakciót automatikussá tenni. Ez vezette a jeles szociológust, Gustav *Le Bont* „Psychologie de l'education“ című könyvében arra a téves fölfogásra, hogy az egész pedagógia lényege voltaképpen abban áll, hogy a tudatos mozgásokat tudattalanokká, önkénytelenekké tesszük.

Itt a gyakorlással el lehet érni, hogy a reakciók automatikusakká legyenek, s a tudat szabadon maradjon a helyzet megítélése számára. De a reakcióknak nem szabad vakon, hirtelen beállniok, csak megfontolt elhatározás után, de ez után gyorsan. Így a reakciók gyorsasága s a visszatartás képessége, szóval teljes uralom fölöttük, a repülőnél nagyon fontos tulajdonság.

Lássuk, hogyan vizsgálták ezeket. Az egyensúly-érzés megvizsgálására egy oly szék szolgált, mely előre és hátra, jobbra és balra hajlik. A megvizsgálendő homályos szemüvegű maszkot kap, hogy egyensúlyi helyzetének megítélésében optikai benyomások ne támogassák. Így van ez a levegőben is, de különösen pl. köd alkalmával.

A szék úgy van szerkesztve, hogy elektromos árammal mozgatható. A széket azután fölváltva 20, 8, 15 fokkal hátra hajlítjuk, s a kísérleti személynek vissza kell lendítenie, míg véleménye szerint az egyensúlyi helyzet megvan. Ez a vizsgálat azt mutatta, hogy a jelöltek két csoportba oszthatók. Egyik csoport meglehetősen pontossággal dolgozott, a másik ingadozó volt. Ha az eltérés 6 foknál nagyobb volt, a jelöltet alkalmatlannak nyilvánították.

De voltak esetek, midőn a beállítás következetesen 2—3 fokkal előrébb vagy 2—3 fokkal hátrább történt. A repülők erre azt mondják, hogy az illető előre vagy hátra lóg. Az ily lógóból azért lehet jó repülő, ha hibájának tudatában van, s azt rekompenzálni tudja. Akik előre lógnak, azoknak a lezállásnál kell nagyon vigyázniok, akik hátra, azoknak az indulásnál. Ha a repülőgép 30 fokon túl hajlik, akkor lezuhan.

Az érzelmi állapot vizsgálatára két eszköz szolgál: a tremometer, rezgésmérő, s a pneumograph, lélekmérő. Mindkettő kymographionnal áll kapcsolatban, mely fölrajzolja a reszketés görbáját s a lélekezés görbáját.

A tremometer nagyon egyszerű készülék. A jelölt egy kis légtok fejére teszi mutató ujját, s az újj rezgését a légtok tovább vezeti, a kymographion pedig grafikusan szemlélteti a reszketést.

Ez szolgál az idegesek kiválasztására. Az idegeseket ki kell rekeszteni.

De a rezgésmérőt a pneumographfal együtt szokták alkalmazni, úgy, hogy kymographion mindjárt 2 grafikont ad. A lélekezés szabályossága még fontosabb. A lélekezést lehet magán a repülőgépen is mérni; míg a iramoméiert nem lehet a repülőgépre szerelni.

A két eszközzel fölszerelt jelölt előtt azután váratlan fényhatások, gyors villamfényhatás, váratlan zörgés, robbanásszerű hangok merülnek föl. A két eszköz mutatja a kilengést: a reszketést s a lélekezés megváltozását.

Nem az lesz a jó repülő, aki ezekre egyáltalán nem reagál. Az ilyen érzéketlen s nem használható. Az a jó repülő, akinél a reakció a kilengésnél mutatkozik, de lehetőleg gyorsan helyre áll. Akinél még a 4—5 lélekeztvétél is szabálytalan, az erre a pályára nem alkalmas.

Csak azért adtam elő röviden, hogyan történik a repülők vizsgálata, hogy bemutassam konkrét példán a pályára való alkalmasság vizsgálatának egyik-másik módszerét.

A háború alatt Németországon mintegy 20 helyen történt ilyen vizsgálat.

De sok más pályán is hasonló tulajdonságokra van szükség, mint a repülőknél. Így pl. a gépkocsi vezetők, mozdonyvezetők, villamos kocsivezetők, hajókormányosok megvizsgálása hasonló elvek alapján történhetik. Ezeknek ugyan nincsen szükségük az egyensúlyozásra, de szétoszló figyelemre, gyors reakcióra, a váratlan helyzetekben való gyors megfontolásra ép úgy van szükségük, mint a repülőnek. Amerikában Münsterberg a telefonos kisasszonyok után a villamos kocsivezetőket vizsgálta, amivel sok szerencsétlenségnek vették elejét az amerikai vasúti társaságok.

Németországban a háború alatt is már nemcsak a repülőket, hanem a chauffeuröket is ily vizsgálat alapján szemelték ki. Dr. Moede Berlinben a chauffeurök, Dr. Ulbricht Drezdában a mozdonyvezetők számára állapított meg vizsgálati eljárást.

A foglalkozások úgy csoportosulnak, hogy bizonyos szellemi képességek nemcsak egyféle foglalkozásra teszik alkalmassá az embert, hanem *más oly foglalkozásra is, melyek hasonló tulajdonságokat kívánnak*. Így pl. eloszló figyelemre van szüksége a telefonos kisasszonyon, kocsi vezetőn és repülőn kívül az üzemvezetőnek, rendezőnek, újságírónak, szerkesztőnek stb., stb. Koncentráció figyelemre van szüksége a mechanikusnak, a szövőnek, a betűszedőnek, a tudósnak.

De az általános tulajdonságokon kívül minden egyes szakmának vannak speciális követelményei. Mondhatni minden egyes gép vagy szerszám más-más speciális tulajdonságokat kíván.

Egyes üzemek természetesen tisztán anyagi érdekből szervezték is az alkalmasság ilyen vizsgálatát. Sajnos, néha pusztán a gyár egy mérnöke végezte, ki szerzett ugyan némi pszichológiai tájékozottságot, de még sem tekinthető szakembernek a pszichológiában.

Németországban különösen W. Stern hatása alatt mindenféle nagy lendülettel indult meg az alkalmasság-vizsgálat. Így különösen Dr. W. Moede, ki a tehetség-vizsgálatokat Berlin iskoláiban szervezte, „Die psychotechnische Eignungsprüfung des industriellen Lehrlings“ c. művében ismertet meg számos új módszert, s új testet. Stern és Lipmann egész sorozatát adták ki az ily természetű munkálatoknak: „Schriften zur Psychologie der Berufseignung und des Wirtschaftslebens“ Barthnál Lipcsében, melyben magyar részről Dr. Máday István is közreműködött az irodai alkalmazottak megvizsgálásáról szóló füzetben. Itt a többi között a közúti vasúti alkalmazottak, a betűszedők, a gépirónók, a repülők, a szikratávírók, a fémipari munkások, az irodai alkalmazottak, s az u. n. magasabb pályákra aspirálók alkalmasságáról való vizsgálódások jelentek meg, s ezek a vizsgálódások még tovább folynak. De Stern kívül is sokan foglalkoznak ily vizsgálódásokkal, mint pl. Qiese, Halléban, Brahn és Schulze Lipcsében, Ulbricht Drezdában stb.

Egyes intézmények Németországon az alkalmasság vizsgálatát rendszeresítették, így pl. a szász kir. államvasutak, a Reichspostverwaltung Berlinben. Ez utóbbi a következő három csoportban: A telefonosnók alkalmasság-vizsgálata, üzemtechnika (vezető Schlesinger professzor, a charlottenburgi politechnikum tanára) s távbeszélő pedagógia. (Fernsprechpädagogik.)

Mindezek eredményeképp azt akarom hangsúlyozni, hogy helyes pályaválasztási tanácsadás alkalmasság-vizsgálat nélkül lehetetlen. Ez az alkalmasság-vizsgálat kétféle adat-csoportra támaszkodik: iskolai megfigyelésre és laboratóriumi kísérletre.

Az alkalmasság-vizsgálatokkal szemben azonban sokan előítélettel viseltetnek, mint azt Giese és Schulze is hangsúlyozzák. Különösen a munkásság körében mutatkozik néha ellenszenv ily vizsgálatokkal szemben.

Következik ez az egyenlőség gondolatából, mely a munkásság körében oly népszerű. A munkás egyenlőséget követel. De ez csak addig lehet helyes, míg a jogokra vonatkozik, melyek őket megilletik. A természet nem alkotja egyenlőnek az embereket, s az individuális különbségek figyelembe vétele a munkabeosztásnál ép úgy érdeke az egyénnek, mint a köznek. A nem neki való munkában az egyén nem tud sikereket fölmutatni, elégedetlen és boldogtalan. A közönség pedig rosszul jár, mert a termelésnek kárára van, ha energia-pazarlással dolgozik.

A munkásság azonban állást foglal a Taylor-rendszerrel szemben is. Épen ezért Schulze pl. erősen hangsúlyozza, hogy a tehetség-vizsgálatok s az alkalmasság-vizsgálatok nem függnék össze a Taylor-rendszerrel.

A Taylor-rendszer — mint ismeretes — tudományos üzemvezetés, melynek főcélja, hogy az üzem minél rentábilisabb legyen. E célból a nagyüzem minden ágát a kereskedelmi és technikai vezetéstől kezdve egészen az egyes gépe-

kig, s a munkásig elemekre bontja és specializálja. Minden munkarészlet pl. az érclapátolók, a gépmunkások, a teherhordók, a küldöncök stb. munkáját pontosan elemezték, idő szempontjából mérlegelték s racionalizálták. Így pl. Taylor azt találta, hogy a munkások az érc és a szén lapátolására ugyanazt a lapátot használják, s néha 15 kgrot, néha 2 kgrot emelnek egy lapáton. Megállapította, hogy legcélszerűbb $9\frac{1}{2}$ kgrot emelni egy lapáton, s megállapította minden egyes érc-nemre és szénre milyen alakú lapátok a legcélszerűbbek.

Megállapította, melyik a legkedvezőbb munkatempó. S e változtatások eredménye az volt, hogy amihez azelőtt 500 munkás kellett, azt most 140 elvégezte. Az átlagmunkás azelőtt 16 tonnát lapátolt, most 59-t. A munkabér 4.80 márkáról 7.90 márkára emelkedett, s míg azelőtt egy tonna költsége 0.29 márka volt, ez most 0.14-re redukálódott, s az acélművek így évenként egyharmad milliót megtakarítottak.

A munkásság ebben a maga kihasználását látja. Szerintem ennek nem kell okvetlenül a munkás kihasználásával járni. Sőt a Taylor-rendszer mellett-kevesebb energia-fogyasztással nagyobb jövedelemre tehet szert munkás és üzem egyaránt. S bármennyire viseltessék aversioval a Taylor-rendszerrel szemben a német munkásság, máris erős hangok hallatszanak, hogy a Taylor-rendszert Németországban be kell vezetni, s nálunk is rá kell lépni majd erre az ösvényre, ha igazán akarjuk a többtermelést.

„Inzwischen — mondja Schulze — kann man als erfreuliches Ergebnis buchen, dass nach und nach die Vertreter der Arbeiterschaft und auch ein grosser Teil der Arbeiter selbst den Unterschied zwischen Eignungsprüfung und Taylor-system immer klarer erkennen und Vertrauen zur wissenschaftlichen Berufsberatung gewinnen.“

A tudományos alkalmasság-vizsgálaté a jövő. Ebben az alkalmasság-vizsgálatban részt kell vennie az egyes iparágak technikusának, az orvosnak, a pszichológusnak, a pedagógusnak. Meg kell állapítani minden munkánál minő testi és szellemi tulajdonságokra van szükség, s meg kell állapítani minden egyes tulajdonság vizsgálatának módszerét. Ily módszerek és test-ek özönével vannak, s napról-napra újak teremnek. Mint a kor egyik jellemző tünetét kell megemlítenem, hogy még e komoly tudomány terén is mutatkozik az élet által produkált mindenféle eltévelyedés. Így pl. van Schieberstest is, mely a rekonstruktív kombináció megvizsgálására szolgál. A Schieberstest egy példája: „Hogyan lehet a D-vonatban sacharint csempészni anélkül, hogy valaki a sacharinnal utazna vagy podgyászt föladna?“

E kérdés helyes megfejtésével tehát mindenki könnyen megállapíthatja magáról a pályára való alkalmasságot.

Ám épen ez az, amire a magam részéről súlyt kívánnék helyezni a pályára való alkalmasság megállapításánál, s *aminek a külföldi alkalmasság-vizsgálatoknál semmi nyomát nem találok.*

Nemcsak a képességek fontosak a pályaválasztásnál, hanem az erkölcsi tulajdonságok is. Vannak pályák, ahol a lelkiismeretesség, megbízhatóság, türelem, pontosság, önuralom, sőt önfeláldozás döntő, fontosságú tulajdonságok. Akiből ezek az erkölcsi tulajdonságok hiányzanak, azt nem volna szabad bizonyos pályákra bocsájtani. Sajnos, ezek hiánya nagyon gyakran,

csak utólag derül ki, amikor már nagy bajok, szerencsétlenségek származtak. Amidőn tehát azt indítványozom, hogy az alkalmasság-vizsgálatára állítsunk laboratóriumot, egyúttal hozzáteszem, hogy ez a laboratorium ne csupán a tehetségek vizsgálatára, hanem erkölcsi tulajdonságok megállapítására is terjessze ki figyelmét.

Ha azután ily laboratórium lesz, mely tudományos vizsgálat alapjára ad tanácsokat, akkor nagyon közeledünk ahhoz, amit Madách „Az ember tragédiájá”-ban látnoki szemmel lefest a falanszter-jelenetben, amely jelenet már bizonyos eszébe is jutott mindenkinek. Midőn az aggastyán így szól:

„Tudós! vizsgálj fejalkotásukat e gyermekeknek.“

(A tudós észleli a gyermekeket.) Éva aggódva sóhajt:

„Óh, mi vár rám!“

A tudós pedig hamar dönt s így szól:

„E gyermeket orvosnak kell tanítani.

Ebből pásztor lesz.“

E jelenet csak folytatása annak, melyben Luther kazánt fűt, s Michelszéklábat farag.

Nem, mi nem ezt akarjuk. Sőt épen azt akarjuk elkerülni, hogy kiváló tehetségek elkallódjanak. Senkit sem akarunk semmiféle pályára kényszeríteni, inkább föl akarjuk fedezni rejtett tehetségeit, s megnyitni előtte a pályák sokaságát, a lehetőségeket, amelyek az ő boldogulása felé vezetnek.

A mai tudós nem is a koponyaalkat alapján fog véleményt mondani, hanem a szellemi, tulajdonságok alapos ismerete alapján. Sőt épen az is egyik fontos feladatunk, hogy azokat a tulajdonságokat, melyek csekélyebb mértékben vannak meg, a pedagógia módszereivel fokozzuk, s így mindenki eljuthasson a fejlődésnek arra a maximális magasságára, melyre képes.

S ezzel tesszük ebben a nehéz időben hazánknak a legnagyobb szolgálatot, mert mint Széchenyi mondja: „A kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.“

Wesely Ödön.

A KÖZVÉLEMÉNY ESZMÉJE A GÖRÖGÖK KÖZÖTT.¹

. συμβαίνει γὰρ αὐτοῖς
γίνεσθαι μεγάλους διὰ τὸ τὸν μὲν
δῆμον πάντων εἶναι κύριον, τῆς δὲ
τοῦ δῆμου δόξης τούτους. πείθεται
γὰρ τὸ πλῆθος τούτοις.²

Aristoteles, Politika, 1292a.

I.

A ZON áldatlan küzdelemben, a mely a Kr. e. 4. század két legnagyobb szónokát állította egymással szembe, *Aischines* — szónoki beszédben szokatlan logikai fordulattal — a *phémé* és a *sykophantia*, a *közvélemény* és a *rágalom* definiálására vállalkozott. „Phémé az, midőn a polgárok nagyobb száma *önként*, minden szándéktól függetlenül mond valamely cselekvést megtörténtnek; *sykophantia* ellenben az, midőn egy valaki a tömeg közé dobott vádaskodással az összes népgyűléseken és a tanács előtt meg-rágalmaz valakit“ (parapresb. 144). Bármily kifogásokat emeljünk is e meghatározások ellen, mindenesetre érdekes első kísérletet jelentenek: a spontán megnyilatkozó *közvéleményt* ennek szándékos félrevezetésétől, meghamisításától szétválasztani. Abban az időben nem *phémé*-t, hanem *doxa*-t mondott a retorikai elmélet, midőn a szónok — mint ezt *Aischines* is tette — *közvéleményszerű* hírnevéről, *prestige-éről* beszélt. De *Aischines*, kiben sokkal nagyobb volt a természetes tehetség az iskolázottságnál, ragaszkodott a nagymúltú kifejezéshez, *Hesiodos Phémé-jéhez*, „ki végleg el nem pusztul, ha *sok nép* hangoztatja, bizonytal maga is istennő“ (*Demosth. parapresb. 243 = Aisch. Tim. 48*). Ez nem a római költő *Fama*-ja, nem azon félelmetes szörnyeteg, kinek annyi a szája, amennyi a tolla, s azokon át igazat és hazugságot egyaránt hirdet (1. *Pauly-Wissowa Fama*-cikkét *Wasertől*); ez az az istennő, akire gondolva mondták ki először a *Vox populi vox dei* elvét (*Büchmann, Geflügerte Worte*²⁵, 329, hol idézve *Seneca Controv. I. 1, 10: Crede mihi, sacra oopuli lingua.est*).

¹ Értekezésemben a tudós apparatus történészek és philologusok számára készült szavaim ellenőrzésére, melyek — tudtommal — mint elsők foglalkoznak a címben megjelölt tárggyal. Az apparátust ama reményben hagytam meg, hogy nem fogja túlságosan akadályozni a sima olvasást. *W. Bauer* könyve (*Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*, 1914.) csak egy-két bevezető oldalt szentel a görög közvéleménynek.

² A demagógokról: „nagyokká lesznek, mert a nép mindennek az ura, ők pedig a *nép véleményének* urai; mert nekik engedelmeskedik a sokaság“.

Nekünk a *doxa-szóhoz* és ennek családjához kell fordulnunk, ha valási eszméktől független formában keressük mai közvélemény-szavunknak görög egyenértékeit. A kezdet ugyan itt is vallási képzetekre, isteni jelekből keletkezett és csodálatos módon terjesztett hírekre, hírnevekre utal. Hogy mit jelentett *doxa* eredetileg, azt tán legjobban az Ilias 7. énekének 192. sorából állapíthatjuk meg.³ Ajas ujjongva ismeri itt fel a sorshúzás eredményeképpen saját tárgyát; örül neki: *ἐπει δοκέω νικησέμεν Ἐκτορα διον*. Ez természetesen nem annyit tesz (miként hibásan fordítani szokás), hogy „szándékom“ Hektort legyőzni, hanem: „mert *hitetek szerint* az vagyok, ki majd le fogja győzni az isteni Hektort“. A hitet a sorshúzás mögött rejlő isteni akarat keltette. Az isteni megnyilatkozás (a tragikusoknál: Aischyl, Choeph. 1048—50; Eurip, Rhesos 780) és folytatólag a hozzá fűződő hit: ez a *doxa*. Úgy jön létre, hogy az isteni jelt: a hangot vagy látományt az érzékelő hívó lélekkel „fogadja el“ (*δέχεσθαι, ὑπο-δοχή, δόκη*), a *doxa*, mint külső-benyomás jut el hozzá és nem benne keletkezik, mert tartalmában azon személyhez vagy tárgyhoz marad kötve, melyre a hit vonatkozik. A „jóhírnév“ értelmében való *doxa*-szónak minden további használata csupán az itt előadott alapfelfogás segítségével érthetői mert ez megmaradt, s az objektíveknek elképzelt feltételeket a nyelvtudat sohasem szubjektíválta. A hír, a név, a nézet, az ítélet — mint *doxa* — mindig valami külső úton fog az emberekhez elérkezni (v. ö. a *φέρειν, ἐκφέρειν, φέρεσθαι* igék használatát mellette a *πρός*, vagy *εἰς* előjárókkal kapcsolatban), s nem azok magok alkotnak másokról véleményt, Ítéletet; a birtoklást jelentő igék (*εἶναι, λαμβάνειν* stb.) mindig ahhoz fűződnek, kire mások értékelése vonatkozik, holott a *doxa* alapjelentése szerint ez csak annyiban illeti meg azt, amennyiben az övé, a mit mások róla „elfogadtak“, róla gondolnak. Már e kötött nyelvhasználat is akadályos lett annak, hogy a *doxa*-szó a görögség közt olyan általános értelmet vegyen fel, minővel manapság közvélemény-szavunkat felruházzuk.

De minket most elsősorban a *doxában* rejlő *kollektív* jelentés érdekel. *Doxa* eredetileg nem egyéni vélemény, hanem olyasvalami, a mit közhitént, közvéleményként sokan vallanak a magukénak. Már a vallásos kezdet erre utal; hívők számára nem mint egyszerű látszat, hajjem mint valamennyiüket kényszerítő valóság adódott a *doxa*. Midőn az Iliasban Dolon avval biztatgatja Hektort; hogy viselkedésével nem fogja a *doxát* meghazudtolni (*οὐδ' ἀπὸ δόξης*: 10,-324), akkor természetesen a beléje (Dolonba) vetett közbizalomról beszél és nem Hektor egyéni várakozásáról⁴; midőn Herodotos ugyanazon kifejezéssel — *ἀπὸ δόξης*, — tesz említést Xerxes eljövendő bukásáról, akkor természetesen azon általános hiedelmet cáfolva teszi azt, hisz egyenesen arról beszél, mintha a perzsa király nagyságát pusztulás nem is érhetné. (7, 203). Fordítóinknak és kommentátorainknak meg kell tanulniok

³ I. Bryce (The American commonwealth III. 3, első kiad.) az Ilias következő sorában fedezi fel a közvélemény keletkezésének első stádiumát: „így szólott egy valaki (ú. a sók közül) szomszédjához fordulva“ (2,271: Odysseus beszéde után, ennek hatására.)

⁴ Helyesen magyaráz már Eustathios: *οὐ πρόρω τῆς περὶ ἐμοῦ ὑπολήψεως*. Od. 11, 344 későbbi fejlődés, s így nem ide tartozik.

kollektíven gondolkozni, ha azon primitívebb életviszonyokhoz akarnak közelebb férni, a melyekben közvetlenül adott közös érzéseknek és eszméknek nagyobb volt a jelentőségük, mint a haladás elkülönültebb, egyénibb korszakaiban. Mindenesetre a fejlődés doxa-szavunknál is olyan irányban ment végbe, hogy az mind jobban az egyéni vetekedés kifejezőjévé lett, s az általános emberi gondolkozásra értve, főleg azon látszólagos tudást jelölhette meg, a mellyel a phitosophus a maga igazságait helyezte szembe (már Parmenidesnél és Melissosnál τὰ δοκούντα, Diels Vorsokr. I.² 115, 31 és 137).

De valamikor paradoxonnak vagy forradalminak tűnhetett fel a δοκεῖ δὲ μοι fordulat, melyet különben már Homeros ismer, mert olyan szóval jelölt az egyéni vélekedést, amely eredetében csak a közvéleményt illette meg (abszolútan még később is: ἐλέγετο δὲ καὶ ἐδόκει, Thukyd. 2, 8).

A közvéleményben gyökerező hírnevet elsősorban személyre vonatkoztatva jelenti a doxa, de nem kizárólag. Dolgok is lehetnek köztudat tárgyai, mint pl. az volt Demosthenes öröksége, amely után a szónok a tényleges vagyron helyett adóját fizette (ἀπὸ τῆς δόξης ὧν ὁ πατήρ μοι κατέλιπε: Meidias e. 157). Azután kollektívumok nevére is gondolhatunk, mint a hogy Syrakosai szónoka a világ közvéleményétől féltette hazáját, ha athéni hadifoglyaival túlságos keményen bánik (Diód. 13, 20. ἡ πρὸς ἀπαντας ἀνθρώπους ἕληρ τοῦ δήμου τῶν Συρακοσίων ἐξενεχθησομένη δόξα)

De valami elméletfélét mégis csupán a személyes tekintély kérdése fejlesztett ki a szónoki hatásával kapcsolatban. Az anaxamenesi retorika a külső bizonyítékok között — tanúpallomás, kínvallatás és eskü társaságában — a szónok prestige-ét is felsorolja (ἡ δόξα τοῦ λέγοντος), hol arról van szó: a hallgatóságnak gondolkozásmódját magáról a szónokról a vitás ügyre vonatkozóan tüntetni fel.⁵ A szónok tehát azt fogja magáról állítani, hogy ért a dologhoz, s hogy olyan ügyet tárgyalnak, melyben saját érdeké is megkívánja az igazságot. Az önvallomásnak első módja pozitíven hozza mozgásba a hallgatóságnak már meglévő jóindulatát, a második leszerel esetleges erkölcsi aggályokat. — Végső eredetében *sophistikus* az értelmi és erkölcsi prestige tana. Georgiasnak és Thrasymachosnak ez irányba utaló elmélkedésein kívül Protagoras is beszélt a tömeg előtti tekintélyről Perikies személyével összefüggésben (ἡ ἐν τοῖς πολλοῖσι δόξα: Diels, Vorsokr. II. I², 540, 9). A *sophistikusan* művelt Thukydidesnél a gondolat gyakran kerül előtérbe (ἀξίωσις, ἀξίωμα formájában: 2, 65, 8; 1, 69, 1 stb.); Jamblichos ismeretlenét meg szóba fogjuk hozni. Szélesebb alapon az *isokratesi* iskola iparkodott a tant főleg erkölcsi vonatkozásában (ἡ δόξα ἐπιεικής) köztudat és elismerés tárgyává tenni; hiszen Isokrates lapos műveltségi ideáljával oly jól megfér a gondolat, hogy a közvélemény egymagában is elegendő erkölcsi értékek teremtésére. Manapság csak némi reflexív föntartással írunk alá azt, a mit a „philosophus“ a meggyőződés bensőségével hirdetett, hogy „jónak-szépnek látszani nem csupán a beszédet teszi szavahihetőbbé, de azoknak

¹ A görög szöveget így olvasom: ἡ μὲν οὖν δόξα τοῦ λέγοντός ἐστι τὸ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανίζειν τὴν κατὰ τῶν πραγμάτων (14. fej.) Αὐτοῦ-t objektív értelemben kell vennünk. Süßs szerint (Ethos, 116) a δόξα: der moralische Kredit des Redners.

tetteit is becsültebbekké, akik avval a jóhírnévvel rendelkeznek“ (antid. 278). *Áischines* tán az isokratesi iskolának befolyására definiált; mert bár meghatározása a közvélemény tágabb értelmét keresi, lényegében még sem lépi át a szónoki prestige körét. Az itt röviden előadott fejlődésnek a *Sokratest* követő bölcsészet vetett véget; de evvel együtt ama készséget is korlátolta, a mely élénk érdeklődéssel fordult a közvélemény jelenségei felé. Nem kerülne fáradságba *Platonból* az imént idézett isokratesi szavaknak cáfolatát előkeresni és *Aristoteles* többek közt az *ἡθος τοῦ λέγοντος*, a beszéd által megnyilatkozó szónoki erkölcs fogalmává nemesítette és mélyítette a sophistáknak külszerű, járulékos doxáját (1. *Süss, Ethos, Studien zur älteren griech. Rhetorik*, mely azonban a kérdésnek közvéleményt érintő oldalát nem tárgyalja).

A hírnév a közvéleménynek csak egyik segmentuma: azon része és vonatkozása, a mely erős és közvetlen személyes szempontokat és érdekeket hoz mozgásba, s e téren először számíthat világos fogalmazásra, elméleti kísérletezésekre.⁶ Viszont a doxa-szó csak *átható* értelemben, azt jelentve, amit valaki gondol és nem azt, amit róla gondolnak, csak ily tartalommal válhatott volna a közösség mindent átfogó gondolkozásának, a közvéleménynek *terminusává*. *Nem vált azzá*. Ennek közvetlenebb politikai okai később még foglalkoztatni fognak; a nyelveket a következőkben találom meg.

Egy erősen kollektív szellemben érező és beszélő letűnt kornak emlékeit inkább mind homályosabbakká tette, mintsem erősítette a dezagregált idők nyelvhasználat, amely „látszattá“ vékonyította a múlt biztos hitét, egyéni kétség tárgyának tüntette fel az egykor közös gondolatot. Most doxa ép úgy jelenthette az egyéni vélekedést, mint a társadalom valamely általános állásfoglalását; de ép ez nehezítette meg, hogy akár egymagában, akár valamely állandó jelző kíséretében csakis az utóbbit képviselje. Ha Thukydides esetleges véleményharcról beszél (*ἔς ἀγῶνα τῆς δόξης*: 2, 49), akkor csak a szövegösszefüggés világosít fel arról; hogy itt közvéleményszerűen kialakult nézetek állottak egymással szemben. Platónnál és Aristotelesnél alkalomadtán megjelenik a „népvélemény“ vagy a „sokaság nézete“ kifejezés (*ἡ τοῦ δήμου δόξα*: Arist. Pol. 1292a, 1. az értekezés mottóját; *τὰ τῶν πολλῶν δόγματα*: Platón, Politeia 439 A, tréfásan ugyanitt C: *αἱ τοῦ μεγάλου ζῴου δόξαι*); de a használat kivételes marad, ismétlések és átvétel útján nem válik terminussá, annál kevésbé a gyakorlati élet jelszavává (a mire a platóni kifejezés a „sokaság“ negatív jelzésű értékelése miatt nem is aJsalmas}. Ily összefüggésekben a doxa-szó különben sem egyértelmű. Aniryira emlékeztet az athéni, néphatározatoknak formulájára (*ἔδοξε τῷ δήμῳ*), hogy igen sok esetben a szavazás által eldöntött népakaratnak és nem a közvéleménynek gondolatát kellett magában rejtjenie (v. ö. *τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν*: Arist. Pol. 1921 b. 37; *ὅ τι ἂν δόξη τοῖς πλείοσι* = u. o.

6 *Ammonios* szerint (*περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων*) *δόξα* a *sokaság* (*τῶν πολλῶν*) dicsérete, *κλέος* az *intelligens* embereké (*τῶν σπονδαίων*). Első textographikus kísérlet ez a közvélemény alanyait közelebről meghatározni, illetőleg egymástól megkülönböztetni.

1317 b. 5 és 8; τὸ δόξαν τῷ ὑμετέρῳ πλήθει = Thukyd. 3, 37; τὰ κοινῇ δόξαντα = Arist. Eth, Nikom. 1167a); noha a formula alapértelmében a néphatározatot „közvéleménynek“ jelenti ki. És manapság jól tudjuk, hogy a közvélemény nem jelent egyet a szavazatok összegével (Lecky, Democracy and Liberty, I. 18). Általánosságban is megállapítható, hogy azon körülmény, hogy a görögben doxa (dogma) a politikai állásfoglalás kész eredményét, a néphatározatot — a δόγμα κοινόν-t (v. ö. Swoboda Gr. Staatsalt.) — hívta közvetlenül emlékre, s így elterelte a figyelmet annak előzetes lelki feltételeiről, nem kis akadályja lehetett a közvélemény szabad fogalmazásának. Különbön bárhogyan is mérlegeljük az okokat, tény az, hogy a doxa szó — az egyéni stílus kísérletei ellenére is — ott végezi hosszú pályafutását, hogy ahelyett, hogy valamely formájában a közvélemény állandó kifejezőjévé szilárdult volna, egyrészt (intransitív értelmében) a tekintélyes személyt, a notabilitást jelentette a szentírás nyelvén; másrészt tartalmi határozatlanságánál fogva alkalmas volt, hogy midőn a bölcsész axiómákról beszélt, a „közös véleménynek“ — a κοιναὶ δόξαι-ai — nevéen általa jelölje meg azokat. (Aristoteles).

Legjobb bizonyítéka annak, hogy a görög nyelv nem rendelkezett a közvélemény műszavával, a rendkívüli változatosság, mellyel magát a dolgot kifejezhette. Mert hogy közvélemény abban az időben is volt, az csak természetes, s így az éles megfigyelésű, reflexív hajlamú görögnek ezerszeres alkalom kínálkozott róla beszélni. Megtette ezt — az eddig szóba hozott módokon kívül — vagy közvetlen formában, tehát azon érzelem, hangulat vagy szándék megnevezésével, a mely valamely tényleges közvélemény alapja és tartalma volt (ἐν ὀργῇ εἶχον, ἐπεθύμουν, ἐπηγιάσαντο), vagy a véleményt jelentő synonymák gazdag készlete által (ἐνόμιζον, ἐγίγνωσκον, τὴν γνώμην εἶχον stb.). Utóbbi körből főleg a gnóme érdemel figyelmet, mert majdnem egyenrangú társként sorakozik a doxa mellé, midőn közvéleményszerű nézetek nyelvi jelölésére kerül a sor. Terminusként a szavazásra bocsátott törvényjavaslatot vagy a törvényes határozatot jelentette ugyan (v. ö. Pauly-Wissowa Γνώμη cz. Schultess-től; de kifejezhette az egyes szavazó véleményét is, s azután összegezően a szavazás előtt kialakult közvéleményt. Ahol politikai nézetegyezésekről vagy — különbségekről esik beszéd, ott többnyire azon szóval találkozunk (μὴ γνώμη; ἐπ' ἀμφοτέρω γιγνώμενοι ταῖς γνώμασι = Thuk, 1, 139; ἠλλοίωοντο v. ἄλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμας = Thuk. 2, 59 és 4, 106). Látszik, hogy olyan kifejezéssel van dolgunk, amely még közelebb állott a politikai élet technikájához, mint a doxa-szó állott, s így kedvező feltételek mellett utóbbinál könnyebben válhatott volna a szűkebb értelmű politikai közvélemény terminusává. Midőn Thukydides Periklesnek azon igyekezetéről beszél, hogy az ellenséges közvéleményt, „a közvélemény haragját“ leszerelje, a gnóme-kifejezéssel teszi (ἀπαγαγὼν τὸ ὀργιζόμενον τῆς γνώμης πρὸς τὸ ἡπιώτερον = 2, 59, hol az egyesszám figyelemre méltó). Épenséggel érdekes, hogy mikép különbözteti meg ugyanazon Thukydides a szavazásnál győztes politikust attól, aki javaslatával elbukott, ὁ μὴ ἐπιτυχῶν γνώμης (3, 42 — κατορθῶν-nal szemben — csak azt jelentheti, hogy az illető „nem talált rá“ a határozattá vált véleményre, amelynek tehát előzetesen meg kellett lennie, s a közvéle-

ménynél más alig lehetett. A nyelvhasználat itt mintegy praefórmálva a közvélemény egy egész elméletét rejtegeti,'

*

* *

Eddig nyelvészkedtünk. Az eredmény *negatív*: a görög nyelv rendkívül változatosan fejezhette ugyan ki mindazt, amit mai fogalmazásunk szerint a közvélemény szavába sűrítünk; de mégsem volt utóbbinak megfelelő terminusa. Midőn most e sajtóságos körülménynek logikai és ténybeli okait keressük, megint egy negatívum bizonyítására kell vállalkoznunk, annak igazolására, hogy itt a fogalmi megállapodásnak és a fogalom társadalmi megrogzításának egyik főfeltétele: az *elmélet* hiányzott (politikai jelszók mögött széles alapú és messze elágazó elméletek szoktak lappangani). A személyes vonatkozású doxa-t illetően beszéltünk ugyan elméleti kísérletekről; de a közvéleménynek a maga egészében *nem* volt a görögöknél elmélete.

Első pillanatra meglepő, hogy azon nép, a mely a *közvetlen demokratia* formáját következetesebben fejlesztette ki, mint bármely nép bármely időben; a melynek politikájában tehát a közvéleménynek — elvont általánosságban tekintve a dolgot — legalább is oly fokig kellett volna uralkodnia, mint manapság akármely állami életben; hogy azon nép, mondom, nem nyújtotta a közvélemény fogalmazására és fogalmi rendszerezésére a kellő alapfeltételeket. De a kérdésnél, ha mélyére tekintünk, sok oly körülmény, a mely látszatra a támogatásnak képét mutatja, akadálynak fog bizonyulni. Rendes, megszokott formák között lepergő népuralom nem alkalmas arra, hogy az uralom birtokosait saját erejük jellegére és annak lelki feltételeire nézve öntudatosakká tegye. Újszerű politikai eszmék a nyilvános küzdelmek forgatagából szoktak előbukkanni, s az ellentét, helyesebben az *ellenkezés* az, minek legtöbb esetben keletkezésüket köszönhetik. A közvélemény modern fogalma is *forradalmi* eszme volt, a mely a nagy francia revolutio erjesztő hatására került mint „*opinion publique*“ először is *Necker* irataiba, hogy onnan idővel — folyton váltakozó színjátékú mellékeszmék társaságában — az egész világ ismeretévé, ha ugyan nem hitvallásává legyen (1. *Tönnies*, *Zur Theorie der öffentl. Meinung*, Schmoller Jahrb. 40 évf. 2013). Az athéni demokráciában a „nyilvános“ véleményeknek már csak azért sem lett volna semmi értelme, mert a vélemény természetesen nyilvános volt ama nép körében, a mely a szabadban tartott gyűlések vitatkozásai után határozott. Itt a közvéleménynek a maga jellemző nevét semmiképp sem adhatták volna meg a nyilvános helyeknek, a tereknek és utcáknak mozgalmi, mintahogy ez a nyugateurópai műveltség körében történt (a „public“-nek egyéb, a történeti fejlődéstől független értelmezését 1. *Lowell*-nél: *Public opinion and popular government*, 28). Horatius „aura pöpopularis“-a, Ovidius „favor publicus“-ra is a császárság idejében, a nép és fejedelem, az udvar és utca ellentétéből keletkezett. A közvélemény legfőbb feltételének, a szólásszabadságnak élénk tudatára is mintha csak azon zavaros időben ébredt volna az athéni nép,

⁷ *Rousseau* elméletére gondolok, mely szerint minden egyes szavazat a közakaratra kiegészítő része, ennél fogva a kisebbségé csak *tévedés* a „volonté générale“ megállapításában (nem „talált rá“ a közakaratra).

melyben oligarcha kormányok többszörösen emeltek tilalomfát a szólásszabadság elé.⁸ Perikles — történésze reflexiójában — azután állapítja meg a politikai részvételt és a contradictorius vitatkozást a népuralom kettős alapjának (2, 40), miután a népgyűlésekkel együtt minden összejövetelet be-szüntetett (2, 22).

Nagyobb súlyt helyezek a következő érvelésre. A közvélemény modern gondolata *képviselési* rendszerünkkel kapcsolatban növekedett nagygyá, s nem utolsó sorban annak magának, a képviselő eszméjének köszöni tekintélyét. A hol a polgárság nem saját személyében intézi az ország sorsát, a hol helyette megbízottai beszélnek és cselekszenek, ott megbízók és megbízottak között szükségképp ki kell alakulnia egy *harmadik tényezőnek*, melyre a reményeikben megcsalt választók alkalomadtán hivatkozhatnak, melyet esetleg képviselőik ellen fel is használhatnak. Ennek szüksége csak akkor esnék ei, ha nem képviselőt, hanem szigorú megbízáshoz kötött mandatariumot küldene a választókerület az országházába. Míg azonban ez nem így történik, a közvéleménynek kell a parlamentekkel szemben a bírálat és ellenőrzés szerepét betöltenie, s csupán ennek erejétől és szervezettségétől függ, hogy a szuverén mennyire tud momentán akarátának egy régebbinek törlésével érvényt szerezni. *Közvetlen* formájú demokráciában, jöi tehát a nép maga a törvényhozó, a közvéleménynek efféle jelentősége és szerepköre nem áll fönn; az majd erősen szűkített területen — kormányal, hivatalnokokkal szemben — fogja csupán a kritika tisztét gyakorolni. Szigorú elméleti alapon tulajdonképpen azt mondhatnók, hogy közvetlen demokráciában előzetes közvéleménynek, már amennyiben a legfontosabb állami funkcióra, a törvényhozásra vonatkozik, nem is szabadna léteznie; itt mindenkinek társaitól független önállósággal és szabadsággal kellene a maga akarátát nyilvánítania (1. a legtisztább demokratikus elméletet, a Rousseau-ét). A valóban természetesen nem így alakul, nem is alakulhat így a dolog; de ez nem változtat semmit azon elméleti tételen, hogy közvélemény és egyéni teljesítmény egymásnak született ellenségei. Csodálom, hogy olyan országok politikai írói, melyekben a parlamenti élet hanyatlása mindjobban a direkt demokrácia intézményeinek szerez híveket a referendum és iniciativa formájában, nem látják világosabban, hogy a közvetlen népuralom szükségképp a közvélemény eszméjét éltető érzések és gondolatok sorvasztásával is jár (első sorban Lowell-nek 1913-ban megjelent könyvére gondolok). Abban az amerikai Machine-nak egyelőre még több dolga akadna; de azon okok is növekednének, melyek lázadásra indítanak efféle politikai gyámság és ennek mesterségesen *gyártott* közvéleménye ellen. Bennünket különben ezen egész kérdés csak azért érdekel, mert egyik fontos okát jelöli meg annak, hogy a képviselési rendszert nem ismerő, tehát közvetlenül demokratikus görögség miért nem juthatott el könnyű szerrel a közvélemény eszméjéhez.⁹

⁸ Idevágó első irodalmi emlékünknél *Theognis* példája, kiben szintén a hatalmasok tilalma kelti fel a szólásszabadság vágyát (*Rehm*, Geschichte der Staatsrechtswiss. 4).

⁹ Itt egyelőre a fogalom és az ezt emelő, támogató elmélet kialakulásának nehézségeiről van szó. Magát a görög közvéleményt és megteremtésének módjait csak a következő fejezetekben tárgyalom, s így kérdésünknel — sajnos — nem szerepeltethetem már most azon összes érveket, melyeknek előfeltétele a jelenség teljes ismerete. Egyelőre be kell érünk a fönt előadott általánosságokkal.

Mindenesetre volt ott is egy olyan történeti korszak, a mely nagyon közel férközött hozzá: az 5. század utolsó évtizedeiben kezdődő *sophistika* ideje. E szellemi mozgalmat főképen két dolog jellemzi: a gyakorlati cél és ennek szolgálatában az elméleti eszközök. Környezetét egy elméleti igényekben megnövekedett, de a gyakorlati érvényesülést a paroxismusig fokozó nyilvános élet szolgáltatta. A feladat az volt: szóban és tettben lehetőleg alkalmassá tenni az egyént arra, hogy közszerepében érvényesüljön; a mód rá az, hogy mindazon tényezőket és erőket, melyek nevezett cél eléréséhez segítenek, elméleti tudatossággal ismerjük és megismertessük. A görög demokratia viszonyai között annyit jelentett ez első sorban, mint tudni a módját annak, hogy miként kell a legnagyobb politikai hatalommal, a gyűlésező és törvényező *tömeeggel* szemben viselkednünk. A *rhetorika azért* gerince a *sophistikának*, mert tömegben a szóé a hatalom, s a rhetorika ép ennek az eleven, tömegben elhangzó szónak elméletével foglalkozott. A tömeg viszont a közvéleménynek hordozója, nem kizárólagosan ugyan és nem is szükségképen, de azt mintegy sűrített formájában, bár bizonytalanabb és ellentétekbe könnyebben átszapó változatában igen gyakran éppen ő képviseli.

Miként lett volna lehetséges, hogy a való életet élő *sophistika* a *közvéleményt* észre ne vegye, akár mint ellenfelet, melyet saját érdekében le kell küzdenie vagy legalább is megnyernie, akár mint alkalmazkodást követelő barátot, fegyvertársát? Már maga ez ellentétes felfogásmód *sophistikus*; a két állásfoglalás közül ki-ki vérmérséklete szerint ép úgy választhatta az egyiket, mint a másikat; az elvi alap megtagadása nélkül egyformán vállalkozhattak új közvélemény teremtésére vagy a meglévővel való megalkuvásra; csak éppen egy álláspont nem *sophistikus*: a közvéleménytől eltekinteni, avval nem számolni. A mozgalomnak egyik vezéralakja, *Gorgias*, látható előszere-tettel foglalkozott közvéleményszerűen panhellén értékelések cáfolatával (Helene dicsérete, Palamedes védelme), s mindenáron törekedett ama csodálatos hatalom *elméleti megértésére*, amely az élő szóban rejlik és szerinte szuverén módon, igazságtól függetlenül állít véleményt vélemény helyébe *ἀγοραῖοι διὰ λόγων ἄγωνες*-ről mond). Másrésztől Platón *Politeia*jában a tömegnézetekhez simuló *sophistát* mutatja be (493). A *sophistikának* merész individualismus és köznapi erkölcs közt fluktuáló jellege is az említett ellentétben leli magyarázatát. A közvélemény a kitűzött gyakorlati cél érdekében messze menő alkalmazkodást követelt az egyéni önkény legmagasabb röptű apostolaitól is; a túlzó elméletek összes következményeit nem lehetett levonni, s a tanácsadó — a protreptikus — iratok józan belátással a közfelfogás által ajánlott gondolatokhoz és erkölcsökhöz kanyarodtak vissza. Kallikles és Thrasymachos ideáljai ép úgy *sophistikusak*, mint ahogy *sophista-gendolat-körből* jut Jamblichos névtelenje annak megállapításához, hogy az összességel szemben még a csodának elképzelt egyén is erőtlennek fog bizonyulni (Diels, Vorsokr. II. P, 635).

A *sophistika* elmélete lényegében *psychotechnika*. A végső cél minde-nütt az emberi akarat megnyerése, akár egyéni, akár kollektív megnyilatko-zásairól legyen szó, a legtágabb értelemben vett „lélekvezetés“, *psychagogia*. A *sophista psychagogus* tanítványával szemben, hogy ez viszont egyes em-

bertársainak és a tömegnek, psychagogusa legyen. Azon kapcsolat, mely a tudást gyakorlathoz fűzi, a sophista számára közvetlenül adva volt; a mi modern psychologusaink bosszú időn keresztül teljesen szem előtt tévesztették, s csak a legújabb időben találta meg újra a német rendszerezéssel szövetkező amerikanizmus (Münsterberg). A sophisticus elmélet ereje és gyengesége egyformaképpen e kapcsolatban rejlik. Ennek köszönhető éles megfigyeléseit, mély bepillantásait az emberi természetbe, az idealizáló elvonás félszűzességétől és hazugságaitól ment realizmust; de egyszersmind ez vágta útját, hogy elvi biztossággal és érdektelen tisztaságukban lássa meg tudásának alapfogalmait. Ne kívánjuk tőle a közvélemény eszméjének világos fogalmazását és tisztázását sem; sokkal közelebb állott ama tarka képhez, melyet "a közvélemény megnyilatkozásának sokféleségében mutat, semhogy az sikerülhetett volna neki. Az elmélkedések a részletekre vonatkoznak; de így is számot tesznek a kollektív lélektan történetében.

A retorikának doxa-elméletét már szóvá tettük? egyetemesebb formában kutatott a *hírnévszerzés* kellékei után *Jamblichos névtelené* (Diels, Vorsok. II². 1, 630). Szerinte a prestige-nek kényszerként kell megjelenni, a mely lefogja az emberek természetes hajlandóságait: az irigységet és a bizalmatlanságot. És hogy társaink csakugyan mint kényszeret érezzék a rólunk való előnyös gondolkozást, ahhoz magatartásunk következetessége és a megszokáshoz kívánt idő szükséges. E megállapítások bizonyai a nem ölelik, fel a prestige kelétkezésének összes feltételeit; de jó lélektani megfigyelések alapján hasznos gyakorlati útmutatást adnak.¹⁰

A közvéleménnyel szoros összefüggésben a *kairos* (*καιρός*) fogalmát is különös figyelmében részesítette a sophisticus retorika. Qorgias külön könyvet szentelt a fogalomnak. Teljes általánosságban kell a szó jelentését tekintenünk, ha kapcsolatát a közvéleménnyel meg akarjuk érteni. Nem arról van itt szó, a mi stilisztikailag helytáll (fezen szűkített értelmet majd csak a későbbieknél nyeri a kifejezés); nem is csupán a rögtönzött beszédnek azon alkalmosságairól, melyeket a hallgatóságnak váltakozó hangulata fog meghatározni (de v. ö. a *καιρός, εὐκαιρία* gyakori emlegetését *Alkidamas* értekezésében a rögtönzés dicséretéről); kairos egyáltalán azon *külső körülmények összességét* jelenti, melyek között szavaink elhangzanak, tetteink lejátszódnak, s melyek szerint fog azok hatása szükségkép igazodni. Az időben váltakozó létet bontja fel a kairos a maga részeibe az értékelés azon szögből, melyet azokban a cselekvő ember környezetével szemben pillanatnyilag elfoglal. A megrögzített jelent fejezi ki — többnyire tevőleges értékjelzővel ellátva — a „történeti időponttal“ ellentétben, mely a jelenben a múltnak emlékeit keresi (*Taine* történetbölcészetének *moment*-ja). Közhangulat és közvélemény lényeges szerepet fog a jelent alkotó körülmények összességében játszani. Sophista elmélet tette lehetővé, hogy a mi az *időszerűben* imponderabilenek látszik, azt ne csak önkéntelenül, hanem számító tudatossággal vegye a politikus figyelembe (pl. Thukyd. 1, 42: az időszerűen nyújtott kevés több lehet mint a sok); hogy a törvényszéki szónok keserűséggel állapítsa

10 Itt természetesen még nincs szó az egész kérdés-complexum élesebb fogalmi elhatárolásairól (tekintély, köztisztelet, prestige stb.), sem lélektani analízisekről, melyeknek elnagyolt finomkodásaira ífj. Leopold Lajos könyve nyújt példát (*A presztízis*, 1912).

meg az athéniekről, hogy náluk a pörösködés nem kevésbé pillanatnyi körülményeknek, tehát közérzéseknek és hangulatoknak ügye, mint a tárgyi igazságé (Demosth. a paraprésb. elején). Keveset jelent, hogy a későkorú rhetor [halikarnassosi Dionysios] úgy gondolja, hogy *Gorgias* szóra érdemeset nem tudott kairosáról előadni; abban a késői korban már meg sem értette az isko- a retorika, hogy a közvélemény változásaihoz igazodó alkalmyszerűség valamikor mit is jelentett.¹¹

A philosophiának bizonyára nincsen oka panaszkodni, hogy a *sokratismus* már belső tartalmánál fogva egész más állást foglalt el a közvélemény változásaival szemben, mint a *sophistika*; hogy azoktól függetlenül kereste a maga igazságait, nem rettenve vissza kritikájuktól, ha ezt szükségesnek látta, s merészen dacolva a részükről fenyegető hatalommal. Mi a magunk szempontjából csak toldalékképpen fűzhetjük hozzá ezen általános megállapításhoz, hogy ama magaserkölcű tudományos álláspont, az egyéni magatartásnak bármily heroizmusára tett is erőssé, s bármennyit ígért is a társadalom jövő fejlődésére nézve, nem minden tekintetben segítette a tényleges jelennek megismerését elő. *Sokrates* áldozata lett kritikai függetlenségének, s a *tanítvány* csak azért vállalkozott a közvéleménynek analizésére, hogy azt az egyéni serlett önérzetek és neheztelések atomjaiba bontsa szét (Ápol. 23). Azután művészi elkeseredéssel, hogy a mesteren elkövetett igazságtalanságnak nagyságát éreztesse, a múlt képét festette meg: a közvélemény egykori, máig megmaradt bálványainak ledöntött szobraival (*Gorgias* 515). Ami meg *Platón* saját államtani constructióit illeti, az államművészet szerinte mindenkor a tényészts egy bizonyos fajtáját jelentette (*Politikos* 261), s az akkép gondozott lényektől tudvalevőleg nem szokás megkérdezni, hogy mi a véleményök.

Kezdetől fogva szenvtelenebbül kellett *Aristotelesnek* a közvéleményre tekinteni. De a végső okokat és állandó kapcsolatokat kereső elmének tán még akkor sem sikerült volna a közvéleményt jelentőségéhez mért figyelemben részesítenie, ha elméletileg könnyebben hozzáférhető tárgyról lett volna szó, s ha a nagy logikusnak és rendszerezőnek gondolkozását kevésbé térítették volna, el közvetlen lélektani megfigyelésektől saját érdekkörének problémái. Tényleg úgy látjuk, hogy miként retorikájában csak kényszerűségből foglalkozik a bizonyítás objektív eszközei után a hangulatkeltés módjaival, s egy pár *szóra*, méltatja csupán az előadás kellékeit, politikájában is az állandó társas vonatkozások rendszere mellett csak alárendeltebb hely jutott az államélet mechanikájának. Egyébként az ő korában veszi kezdetét a görög élet azon átalakulása, a mely a közvélemény szemléletétől — legalább is ami annak politikai formáját illeti — mind messzebbre és messzebbre távolította el a hellenismus görögjeit. Kívánatos lenne ezen egész fejlődést, mindenekelőtt a sokratismus és *sophistika* küzdelmét, a görög közvélemény kérdésének szögéből a maga részleteiben áttekinteni; de e feladat megoldása messze túllépné szerény terminológiai bevezetésemnek kereteit.

Hogy *Aristoteles* — a görög elmélet tetőpontján — nem ismeri a közvéleménynek valamelyes *elméletét*, azt a *nikomachosi Ethika* egyik helyével igyek-

¹¹ De a politikai szónoklat kínálkozó alkalmairól még *Plutarchos* is tud egyet-mást elmondani vegyik államművészeti értekezésében (Pol. parangelm. 8).

szem majd bebizonyítani (1167a). E helyen a közvélemény fogalmát okvetlenül szóba kellett volna hoznia. Szól is polgárok közös szándékairól, véleményeiről, elhatározásairól, de oly formában és összefüggésben, hogy ez maga bizonyíték reá, hogy nála a kérdéses fogalom még nem lett egy egész gondolatrendszernek jól kialakult tagja. A szöveg hely megérdemli, hogy teljes terjedelmében ismerjük.

„Úgy látszik, hogy az egyetértés (*δμόνοια*) is valamiféle barátság. Ezért nem a vélemények egyenlősége (*δμοδοξία*); mert ez olyanok között is fennállhat, kik egymást nem is ismerik. Azokról sem mondjuk, hogy „egyetértének“, akik bármely dologról vannak egy nézetben (*δμογνωμονοῦντες*), mint pl. az égi jelenségekről (mert nem a barátság körébe tartozik ezekről egyetérteni); hanem az államokról mondjuk, hogy egyetértének, a midón külön-külön egy nézetben vannak érdekeikről, egy a szándékuk és közös elhatározásait (*τὰ κοινῆ δόξαντα*) hajtják végre. Tehát cselekvést igénylő dolgokban értenek az emberek egyet, amennyiben azok lényeges kérdésekre vonatkoznak és olyanokban, a melyek mindkét részt vagy valamennyiüket illetik, mint pl. midón az államban mindenki azon véleményen van (*πάνσιν ὁμοῦ*), hogy a hatóságot válasszák vagy fegyverbarátságot kössenek a lakedaimoniakkal vagy Pittakos uralkodjék, feltéve, hogy maga is akarja. Midón azonban mindkét ember azt akarja, hogy ő uralkodjék, miként az euripidesi Phoinissai szereplői (Eteokles és Polyneikes), akkor egyetetlenkednek. Mert nem az az egyetértés, ha ketten egyáltalán ugyanazt gondolják (*ἐννοεῖν*), hanem ugyanabban az ügyben gondolják ugyanazt; pl. midón a nép és az előkelőség is úgy véli, hogy a legderekabbak uralkodjanak; mert ekkép mindenki azt kapja meg, a mire törekszik.“ Folytatólag az egyetértést államfentartó barátságnak határozza meg Aristoteles, s megállapítja róla, hogy csupán erkölcsös emberek között létezik, mert az egyéni haszonlesés az erkölcstelenség között lehetetlenné teszi.

Mindenek előtt észre fogjuk venni, hogy Aristoteles — az *egyenlő nézetek sociológiáját* hozva szóba — sok oly finom elhatárolást végez, a mit mar napig hálásan vehetnek tudomásul a közvélemény elméletével foglalkozók (szavai egy meglévő homonoia-irodalom kritikájaként tűnnek fel olykor). Nem elég a vélemények egyenlősége, mert a társas összefüggés is szükséges; nem arról van szó, hogy bármiről legyünk egy nézetben, mert az exakt tudás a bennünket érdeklő körön kívül esik; a gondolatok egyformaságán felül konkrét kérdésnek (thémának) is keli léteznie, melyben a gondolatközösség alkalmazást nyer: mindez a közvéleményről is áll. De mindezt Aristoteles nem a közvéleményről mondja, hanem azon fogalom tisztázására, melyet egyetértésnek fordítottunk, s melyet Széchenyi „közléleknek“ fordított volna. Ami a modern embert az aristotelesi szövegben a közvéleményre emlékezteti, azt az egyetértés fogalmával kapcsolatban, annak mintegy függelékeképpen kapjuk. Pedig a kettő nem egy; utóbbi inkább az erkölcsi érzelmek, előbbi az értelem sphaerájára utal. A nézetegyezések kérdésénél az ethikai oldal érdeklő első sorban a polgárháborútól, a stasistól féltő görög politikust; az az oldal a közvéleménynél sem hiányzik (bizonyos fajta egyetértés nélkül nincsen közvélemény), de itt nem lép oly kizárólagosan előtérbe, mint a homonojánál. Mára görög szó maga a fogalomban rejlő „gondolati“ elemek kutatására indítja a

philosóphust (homonoia szó szerint = hasonló gondolkozás), de nem látja világosan, hogy ez által a nézetegyezések egy olyan önálló körével lép érintkezésbe, amely a közvetlen cselekvéstől és az érzelmek kölcsönösségét követelő erkölcsiségtől sokkal függetlenebb, mint az ő egyetértése. Utóbbi a „közvéleménynek“ csak olyan szűkös területét állítja elének, a hol a nézeteltérés végleges szakítás, mert az egyetértésnél ép az érzelmek kölcsönössége a fontos, nem úgy, mint a közvéleménynél: a gondolatok közössége, egy nagyobb, nézeteltéréseket megengedő körön belül.

A részletek is ezen irányba utalnak. Miért nem vált Aristotelesnél a homodoxia vagy akár a homognomosyne a közvélemény terminusává? Közös nézetekről miért siklik át a philosophus gondolkozása oly hamarosan közös szándéokra és ennek végrehajtására, holott a közvetlen aktivitás eszméje még a« politikai közvéleménynél sincs szükségképen adva. Azután miért is kellene politikai kérdésekben mindenkinek egy nézeten lennie (mint ezt Aristoteles az egyetértés érdekében követelni látszik), midőn a közvéleménynek egyik legnormálisabb sajátsága, hogy maga mellett ellentétes álláspontokat nemcsak megtűr, de bizonyos értelemben feltételez. A közvéleménytől való eltérés nem stasist, hanem kisebbségi véleményt jelent; a zsarnok kizárólagosságával fellépő közvélemény forradalmi tünet; ahol a kölcsönös megértés teljesen ki van zárva, ott közvéleményről már nem is beszélhetünk (1. a „public“ értelmezését Lowell-nél). — De egészben véve sajnálnunk kell a görög homonoia-irodalomnak pusztulását, a mely irodalom már *Antiphonnal*, a sophistával kezdődött, mert megléte — a szóban forgó fogalmak rokonsága miatt — a közvéleménnyel kapcsolható görög gondolkozásnak sok érdekes pontját világitaná meg (1. *Antiphon*nak legújabbban talált töredékét).

Különben kétséges, hogy azon *kollektív pszichologiai* nézetek, melyeket *Aristoteles* vallott, alkalmasak lettek-e volna arra, hogy — kedvezőbb körülmények között — a nagy emberhez méltó elméletté záródjanak össze a közvéleményre vonatkozólag. Másutt már szóba hoztam ama nézeteket (Társadalomtudomány, 1. évi. 1. sz. 2. 1.); itt rövidesen beszélhetünk rólok.

A stageirita a *kollektív szellemi munkát* bizonyos feltételek között a még oly kiváló egyes emberé fölé helyezi értelmi tekintetben; „a tömeg sok esetben helyesebben ítél mint barid egys emberként“: így hangzik legélesebb formulázásában a tétel (Pol. 1286a 30). A megokoiást nem magyarázó fejtegetésekben, hanem analógiákban kapjuk; Aristoteles hamarosan három különböző képpel is igyekszik igazát illusztrálni (1281a vége és köv.). Batyubálra többet-jobbát hordanak össze, mint a leggazdagabb egyes lakomára. Ez az értelem összegezésének hite és argumentuma (Eucken). De itt Aristoteles sajátságos módon, mert szokása ellenére mennyiséget minőséggé akar összegezni, a mi az emberi gondolkozás egész történetében ép oly kevésbé sikerült, mint minőséget mennyiséggé degradálni (ezt helyesen látja L. Stein, Die soziale Frage im Lichte der Phil. 405). A második kép — az előbbivel kevésbé összhangban — a kiváló egyes embert az eszményített festményhez hasonlítja; szépsége a részek harmóniájában rejlik, ami azonban nem zárja ki, hogy mások külön-külön egyes szebb testrészekkel ne rendelkezzenek, mint ő. Az együtt gondolt tömegnél a kollektív munka szempontjából annyit jelent ez, hogy ott a kiváló egyes emberénél különb sajátságok is érvényesülhetnek.

Aristoteiesnek igaza lenne, ha csakugyan érvényesülhetnének. De ez esetben azon szűk határokat hagyja a philosophus figyelmen kívül, melyek közt a tömegnek értelmi munkája egyáltalán megnyilatkozhatok; a tömeg differenciáltabb, részletezőbb és megokolt ítélet helyett csak igenbe vagy nembe sűrített feleletet adhat (people can say only yes or no, halljuk a világos szemű amerikaiaktól). A harmadik kép pótanyagokkal kevert, növelt ételt állít elének; Aristoteles szerint ez megfelelőbb lehet, mint a kisebb mennyiségű tiszta eledel. Kérdésünkre alkalmazva a hasonlatot, azt kell mondanunk, hogy a vezetéstől, a vezetők minőségétől fog majd függeni, hogy az a számszaporításra használt embertölték tulaj donképen mit is jelent; hogy a helyes vagy helytelen álláspont számarányát fogja-e szeperítani. Már pedig más összefüggésben Aristoteles maga is tudja, hogy rossz demagógok okai annak, ha törvény helyett a psephisma (néphatározat) uralkodik, mért ilyenkor ugyan mindennek a nép az ura, de a nép véleményének a népvezetők az urai (1. értekezésem mottóját).

Zeller még nagyon „éleselméjűnek“ találta Aristoteles okoskodását (II. Z², 716, 2); de a társas jelenségek mai ismerete mellett majdnem lehetetlen az aristotelesi tétel helytelenségét észre nem venni (az antidemokratizmussal alig vádolható Gomperz kritikáját 1. Griech. Denker III. 1—2, 274). Mert a Hagy logikus ilyenkor konstruál; mint ahogy konstruált akkor is, midőn minden tapasztalat ellenére úgy gondolta, hogy a nagyvárost a középosztály a forradalomtól mentesíti (Hasbach magyarázati kísérletét 1.: Die moderné Denokratie 403). Csak egyes sociologusok Gumplovicz fajtájából tartják Aristoteles nézetét a helyeslés tónusával „egészen modernnek“ (Gesch. der Sttatstheorien, 58). Ha» Aristoteles csakugyan modern ember lett volna, a tömegnek magasabbrendű értelmiségéről vallott felfogása alapján könnyen juthatott volna — a mai demokratizmus követelményével teljesen összhangban — azon állításhoz, hogy az államot a legmagasabb értelmi tényezőnek, a mindenkit felölelő közvéleménynek kell irányítania. De Aristoteles nem volt modern ember; a törvényhozó vagy törvényosztó tömegnek közös szellemi munkája, bárhogyan képzeljünk is lefolyását és értékeljük eredményét, még nem — közvélemény.“

A közvélemény fogalmának, terminusának, elméletének hiánya a görög köztudatban és köznyelvben a *politikai gyakorlat* területén is szükségképp érezte a maga befolyását. Manapság a politikai szónoklatoknak egyik leggyakoribb, leghatásosabb fegyvere: a közvéleményre hivatkozni. A parlamentben főleg az ellenzék él vele, hogy a kormány „önkényével“ szemben a „nép-akaratot“ hívja sorompóba; népszónoklatokban meg avval az illúzióval használják, hogy mindenkinek, még a távollévőknek is szükségképen úgy kell gondolkozniuk, mint ahogy a szónokok, a gyűlésezők gondolkoznak. Igaz, a személyében szuverén görög demokratának riem lett volna alkalma, hogy akár fölfelé fenyegetőzzék a közvéleménnyel, akár lefelé kenessen által fegyvertársakat; s ép ez volt egyik, tán legfőbb oka a teljes fogalom hiányának. De ezenkívül még mindig lehetséges lett volna, hogy valaki a népgyűlésen, közvetlenül a szavazás előtt azzal argumentáljon, hogy *előzetes* megbeszéléseik, tanácskozásaik alkalmával a, szőnyegen lévő kérdésre nézve már kialakult a vélemény. Ha ezen érvelési mód nem tartozott a megszokottak közé,

akkor ez azt bizonyítja, hogy a görögök nem rendelkeztek szabadon ama gondolkozási készséggel: az egyéni nézetet a közösségével támasztani alá; ép mert reflexiójuk — általánosságban szólva — nem jutott még el a közvélemény modern gondolataig. E körülménynek a *politikai szónoklatoknak* — a demegoriáknak — egész felépítésében, *technikáiban* is mutatkoznia kellett ama hasonló irányú sajátsággal kapcsolatban, hogy szorosabb pártszervezetek *hiján pártja nevében sem beszélt* a görög politikus. *Thukydidesből* veszem majd példáimat, *Kleonnak* és *Diodotosnak* beszédeiből, melyeket a híres mitylenei ügyben mondtak el (3, 3f—49).

A gyűlés megvolt. A néphatározat kimondotta az elpártolt mityleneiekre a kegyetlen ítéletet, mely a peloponnesosi háborúban elvadult erkölcsök közt is szokatlanul hangzott: minden felnőtt férfit kivégezni, a nőket és gyermekeket rabszolgáknak eladni (Kr. e. 427). Paches már el is ment hajójával, hogy az ítéletet végrehajtsa. „De — Thukydides szavai szerint — a következő napon hirtelen megbánásféle vett az athéniekén erőt annak elgondolásán, hogy mily kegyetlen és nagysúlyú a határozat: az egész várost és nemcsak a bűnösöket elpusztítani. Mihelyt ezt a mitylenebeliek helyben lévő követei észrevették és az athéniek közül azok, kik ügyüket támogatták, megnyerték a hatósági személyeket új javaslat előterjesztésére; és a rábeszélés annál könnyebben sikerült, mert *azok előtt is nyilvánvaló volt, hogy a polgárok nagyobb része azt óhajta (βουλόμενον τὸ πλεον τῶν πολιτῶν)*, hogy egyesek nyújtásának alkalmat az újból történő tanácskozásra.“ Azaz modern nyelvre fordítva Thukydides szavait k az athéni hatóság észrevette, hogy az újrafelvételi a *közvélemény* követeli. A gyűlést egybe is hívták, s most Kleón az első határozat mellett, Diodotos, Eukrates fia, ellene szólal fel.

A közvélemény fogalmával és szavával operáló modern szónokoknak a helyzet majdnem parancsolólag írnia elő a beszédek tartalmát és tenorját. Ha kikapcsoljuk a második ülésre vonatkozóan a legalitás kérdését (ezt nem is vitatják), Kleonnak azt kellene mondania, hogy az *igazi* közvéleményt az első szavazás már kifejezte, míg Diotosnak ezt kétségbe kellene vonnia. Előbbinek, még ha észre is vette a hangulatváltozást (37: *ἐνὲν τῇ νῦν ἡμετέρῃ, περὶ Μυτιληναίων μεταμελεία*), ezt jelentéktelen szeszélynek kellene feltüntetnie a már megnyilatkozott népakarattal szemben; Diodotosnak meg, hogy úgy mondjam, ép e hangulatváltozásba kellene kapaszkodnia annak kimutatásával, hogy az előbbi kisebbség bizonyult az igaz közvélemény hordozójának. Mindennek ép az-ellenkezőjét, olvassuk a történetíró által konstruált beszédekben. Kleón — kevésbé politikusan — az ingatag, hagyományellenes, egyénieskedő athéni népet szidja (de hisz az ő álláspontjáról nem szabadna annak lennie!); Diodotos viszont azon szónokokat dicséri, akik a népakarattal szemben is megőrzik függetlenségüket de hiszen ezt most ép ellenfele teszi!). Kleón beszédét nem a közelmúltnak sikere, hanem a jelennek féltelme dirigálja; Diodotosé nem a jelennek előnyét aknázza ki, hanem a múltnak magasztalója lesz még-olyan esetekben is, hol siker nem igazolta az egyéni állásfoglalást. Mennyire más formát öltöttek volna a beszédek, ha azokat álláspontjukban és érvelési módjukban a közvélemény fogalmáról alkotott gondolatok vezetik és határozzák meg!

Pedig egyenesén kínálkozott volna, hogy *Kleón*, a közvéleménnyel oly

gyakran érintkező „*common sense*“ embere, mai napig kedvence, az athéni köznép konservatív hajlamaihoz felebbezen, mint ahogy ezek semmiféle köznépnél sem hiányoznak; ép e beszédében fejt ki legmélyebb politikai hitvallásaként, hogy kevesebb értelem a többenél jobban szokta az államot kormányozni, s a kevesebb értelem polgártársai közt is bizonyára a gyakoribb eset volt. De ehelyett beszédében addig a határig individualistáknak tünteti fel a jó athénieket, hogy — a tétel igazát feltételezvé — közöttük a közvélemény keletkezésének lehetősége úgyszólván megszűnt volt (különösen 38, 5 köv.). És szinte hasonló céllal gondolkozik, érvel ellenlába, Diotimos is. A balsikerű néphatározatokkal kapcsolatban felveti a felelősségnek kérdését, mely már az időben sem volt a politikai elméletnek egészen ismeretlen tárgya (v. ö. [Xen.] Ath. pol. 2, 17; Kalinka helyünkre nem hivatkozik). Szerinte azért igazságtalanság egyedül a tanácsadót felelősségre vonni, mert annak *egyetlen* nézetével szemben a szavazók *sok* nézete áll (43 végén). De ilyformán a közvéleményt, mely egységként nyilatkozik meg és jelent valamit, elemeire bontotta szét és ez által meg is szüntette. Itt maga a politikai gyakorlat helyesebben látott. A thébaiak elutasítják ugyan maguktól követük javaslatáért a felelősséget, mert Erianthes csak egyetlen ember (*εἷς ἀνὴρ*); de viszont népgyűlési határozatukért ép azért vállalják azt, mert az egész állam, azaz a polgárok egysége szavazta meg (*ἄπαντα ἡ πόλις = ἡ πόλις*; Xen. Hell. 3,5,8).

*

*

*

De abból, hogy a politikusok nem a közvéleménnyel argumentáltak, helyesebben hogy Thukydides nem azzal argumentálhatja őket, még nem következik, hogy a történetíró és társai a közvélemény *jelenségéit* nem figyelhették meg és nem írhatták le számunkra. *Megfigyelés és leírás* itt is természetesen megelőzte a magasabbrendű fogalmazást és elméletet. Főleg a közvéleménynek rendkívüli tüneményei, szokatlan, forradalmi idők parancsold hangulatai és személyes hangulatváltozásai vonták az érdeklődést magukra. És a peloponnesosi háború alatt nagykorúvá nőtt görög *történetírásnak* csakugyan bőven nyílt alkalma, hogy a közvélemény hullámzásairól és mindent elsöprő erejéről tanulmányokat tehessen.

A közvéleményváltozásnak jól megfigyelt és világos szavakban előadott példáját az imént hallottuk Thukydidesből. A példákat szaporítani lehetne (csak az *ἄλλοιοῦσθαι, ἄλλοιότερος*, vagy *μετάστασις, μετάθεσις* stb. szavaknak nézzünk a hisztorikusok szótáraiban utána; de ha demokráciáról van szó, a megbánást kifejező: *μετέμελε αὐτοῖς*-t se felejtjük!). A hol népgyűléssé alakult *tömeg* a politikai közvéleménynek letéteményese és főforrása, mint a görög demokráciákban, ott állandóság nem is igen képzelhető. A tömeg természetes ingadozásait átveszi a közvélemény is; utóbbi nem lesz egyéb, mint változó tömeghangulatok hűséges fokmérője. Kevés tételt hallunk oly sűrűn és annyira lezárt formában a nyilvános élet görög megfigyelőitől, mint azt, a mely a nép, konkrétan az athéni nép ingatagságára vonatkozik. E tétel azon változásokat is magában foglalja, sőt tán elsősorban azokat, a melyekkel a tömeg egy-egy előzetes nézetét vagy előszeretettét egy zajos népgyűlés keretei között ötletszerűen és mégis végérvényesen cserbenhagyta. A

viharzó tenger képét már Demosthenes használta (19, 135); a kik még a hahók tetején-úsznak, azok közül „az egyik jön, a másik megy; a közügyekkel senki sem törődik, nem is gondol rajok”.¹² Demosthenes szavai (*ὁ μὲν δῆμος ἐστὶν ἀσταθμητότατον πρᾶγμα τῶν πάντων καὶ ἀσυνθετώτατον*) egy modern politikai műszót hívnak emlékünkre, mellyel a demokratismust az összeiariás és állandóság e hiánya miatt mai bírálói is illetni szokták: a francia *incohérence-t*.

Igen gyakran *események* módosítják a közvéleményt. Ez különben is inkább a helyzet, a külső állapotok és körülmények eredménye, mintsem: az önkényesen és reflektáltan dolgozó tudaté (*Dicey*, *Lecjons sur les rapports entre le droit et l'opinion publique en Angleterre au cour du dix-neuvieme siecle*, a két Jéze ford. angolból 24: l'opinion publique elle même est beaucoup moins le produit du raisonnement et de l'argumentation que des *irconstances* datis lesquelles les hommes se trouvent placés). Váratlan eseményeknél a *forma* sem mellékes, melyben azok közismertté lesznek. A hadvezetésnek és diplomatiának nem egy ügyes módját ismerte a görögség is, hogy örömhírek a kellő időben, gyászjelentések ne egyszerre, alkalmatlan viszonyok közt és katastróphális hatással jussanak a köztudatba. Ha mégis megtörtént, a késő utókor is megőrizte annak emlékét; a peiraieusi borbélyról szóló anekdota örök időre beszélt el, hogy miként tudták meg az athéniak a sicíliai szerencsétlenséget (*Plut. Nikias* 30). *Háborús*, nyugtalanlanszakokban bizonytalan vagy hamis híreszteléseknek nem kisebb az időleges jelentőségük a közvélemény alakulása szempontjából, mint a való híreké (1. erről *W. Bauer* csevegését: *Der Krieg u. die öffentliche Meinung*, 13 k. 1.). *Demosthenesnek* sok baja van a „*hírkovácsokkal*“ (*οἱ λογοποιοῦντες*: 4, 49-és 6, 14), s már előbb *Thukydides* egész pszichológiáját adta elő az irányzatos *híreszteléseknek* (a syrakosai Athenagoras beszédében: 6, 36 köv.).

A közvéleménynek ellenmondást nem tűrő *erejéről* athéni ember előtt a *sicíliai hadiárat* története tanúskodott; a mit meg arról a nagy erőről hallunk, az végső eredetében az élmény *öntudatosságáról* beszél. Még a ki nem is osztotta a többségnek heves, vágyakozását, hallgatott, hogy rosszindulattal ne vádolhassák (*Thuk.* 6, 24). Mert *Nikias* nem sok eredménnyel bátorította a gyűlésezőket, hogy ne törődjenek a mellettök ülő „hangulatkeltőkkel“ (*οἱ παρακλευστοί*), s a gyávaság vádjának félelme nélkül adják le szavazatukat (6, 13). Közönyösöknek is csak kevesen maradhattak; a közvéleménylása gazdagot és szegényt annyira magával ragadott, hogy az önként ajánlotta fel vagyonát, ez személyes szolgálatát (az *Ephoros* után dolgozó *Diodoros*: 13, 2, 2). — *Kiiméletlenebbül* nyilatkozott meg a közvélemény *terreur-je* az *arginusai-i* eset alkalmával. Itt *Xenophon* tesz tanúságot a felkeltett figyelemről, a történetíró jó szeméről. A ki a szerencsétlen flotta vezérek érdekében fel mert szólalni, azt kegyetlenül lehurrogták; midőn *Euryptolemos* ellenindítványát benyújtotta, azt kiáltotta feléje a tömeg, hogy „tűrhetetlen meg nem engedni a népnek, hogy azt tegye, a mit akar“. Ez volt azon nevezetes ülés, melyben *Sokrates* mint elüljáró (*prytanis*) a maga segédkezését meg-

¹² *Appianos* szerint (b. c. 3. 20) *Antonius* ezen idézettel figyelmeztette *Octavianust* a népkégy bizonytalan voltára Rómában a kerti colloquium alkalmával.

tagadta. A hangulatot előkészítő mesterkedések ez alkalommal sem hiányoztak; Theramenes hívei gondoskodtak arról, hogy az akkortájt ünnevelt Apaturia gyászruhá és borotváltfejű résztvevői sűrűn jelenjenek meg az ekklesiában, látszat szerint az arginusaii ütközet temetetlen áldozatait siratva (Xen. Hell. 1, 7).

A közvélemény által gyakorolt terreur ellentéte a *közvélemény terrorizálása*. A peloponnososi háború zűrzavarai közt ezt is többszörösen megismerték az athéniek és színes képekben hagyták reánk tapasztalásaik emlékét. *Periklés* már a háború első idejében beszüntetett minden összejövetelt „nehogy ilyenkor értelem helyett a szenvedély legyen a tanácsadójuk“ (Thuk. 2, 22). A *Hermák megcsonkítása* — a háború legkényesebb időpontjában — annyi nyugtalansággal járt és a hatóságnak oly széleskörű inquisitóját vonta maga után, hogy *Andokides* szerint: „midőn a hírnök gyűlésbe hívta a tanácsot és a jelvényt leeresztette, egy és ugyanazon jelre vonult a tanács a terembe és menekültek el a többiek a piacról, félelmökben, hogy most rájuk kerül a sor. (myst. 36). *Thukydides* a következőkben jellemzi a *411-es államcsínyt* közvetlenül megelőző időket: „a népet és a babbal választott rendes tanácsot még összehívták ugyan; de semmi olyasmiről nem tanácskoztak, ami az oligarchapártiaknak nem látszott helyesnek! a szónokok közülük kerültek ki és ők nézték át előbb, a mit valaki mondani készült (*censura!*). A többiek közül már nem is mert senkisémet ellentmondani, mert félt, látva a párt nagyságát. Ha pedig valaki mégis csak ellentmondott, váratlanul — ügyesen választott eljárás következtében — elhalálozott és a tettesek ellen sem vizsgálatot nem indítottak, sem büntetést nem alkalmaztak, még gyanú esetén sem, hanem a nép nyugodtan maradt akkora kábultságában, hogy haszonnak vette, ha hallgatás által vásárolhatta meg sértetlenségét“ (8, 66).

Azután elkövetkezett a *harmincak* uralma. Még a philosophusoknak is tilos lett tanítványaikkal érintkezni (Xen. Apomne. 4, 4). A népgyűlés helye üresen állott; de Theramenes, a közvélemény egykori vezérét és megrontóját, a tanács jobb belátása ellenére fegyveres terroristák nevében hurcolják a veszőhelyre. *Xenophon*, a váratlan, megkapó jelenetekhez szokott condottiere beszéli ezt el nekünk azon szavaival, melyek egész gazdag irodalmában a drámai stílust a legjobban megközelítik (Hell. 2, 3, 50 köv.).

Üres, néma piac — Manapság nem szükségképen, nem is kívánatos triódon keletkezik közvélemény a nyilvános összejövetelek helyein; de a görögök között az üres és néma agora csakugyan a közvélemény halálát jelentette.

Hornyánszky Gyula.

MŰVELŐDÉSI POLITIKA ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI KÖZIGAZGATÁS.

I.

KULTÚRPOLITIKÁNK kitűzendő céljai és követendő útjai iránt az utóbbi időben fokozódó érdeklődést tapasztalunk. Hivatott és tekintélye szakferfiak (például Beöthy Zsolt, Kornis Gyula, Neményi Imre) vizsgálják azt a kérdést, hogy helyes volt-e kultúrpolitikánk a múltban, nem terheli-e felelősség részben szintén a közelmúlt eseményeiért és viszont milyen új feladatok nyomultak előtérbe oly gyökeresen megváltozott viszonyaink között. Nevelésügyünk történelme is azt mutatja, hogy valahányszor nagy történelmi események rázkódtatásából kikerültünk, vagy legalább azoknak első tanulságait levonhattuk, mindannyiszor ráterelődött a közfigyelem műveltségünk állapotára és nagyobb arányú reformok számára vált alkalmassá a talaj. Mária Teréziának a hét éves háborút-követő-békésebb uralkodása alatt készült 1777-ben mindeddig legnagyobb arányú nevelésügyi reformunk, az első Ratio Educationis, majd a francia forradalom eseményeinek hatása alatt is 1806-ban a második Ratio Educationis, az 1848-at közvetlenül megelőző években pedig, nemzeti irányú törvényjavaslatok, majd a kiegyezés után Eötvös Józsefnek és Trefort Ágostnak máig is alapvető jelentőségű népoktatási »és középiskolai törvényei jöttek létre. Hazánk mai helyzetéből támadó gondolataink is szükségképpen elvezetnek közoktatásügyünk alapos revíziójához és ezért biztos meggyőződésem, hogy az eddigi nagybecsű tanulmányok teimékeny kultúrpolitikai vitának és nagyjelentőségű közművelődési refonnoknak lesznek kiinduló pontjai.

Ez a várakozásom készlet a kultúrpolitikai fejtegetésekből. rendszerint kikapcsolt más fontos kérdésnek vizsgálatára, amely nélkül az amazokra fordított munka nézetem szerint gyümölcsöt nem teremhet. *Ez a művelődési politika és a kulturális közigazgatás szoros összefüggésének a kérdése.* A legtökéletesebb kultúrpolitikai koncepciók és javaslatok ugyanis csak akkor számíthatnak megvalósulásra és a nemzet sorsára való számottevő befolyásra, ha az államhatalom azokat elfogadja és megvalósításukat feladatául tekinti. Más szóval kultúrpolitikai tervek és célkitűzések az életben csak a közoktatásügyi közigazgatás útján érvényesülhetnek. A kettő viszonya nagyon hasonlít a zenei koncepcióhoz, amely csak a hangszer közvetítésével juthat a fülekhez. Kulturális közigazgatás magas és helyes célok nélkül sikertelen, sőt káros, viszont bármily kultúrpolitikai törekvés, ha nem ismeri a megvalósítására rendelt közigazgatási organizmust és azzal nem számol, meddőségre van kárhozthatva.

Sajnálatos körülmény, hogy e tekintetben a közvélemény tájékoztatatlansága miatt hiányzik a parlamentáris rendszer mellett lehatalmasabb kény-

szereszköz, a népszerűtlenség azok számára, akik ezt a szoros összefüggést figyelmen kívül hagyják. Míg az előadó művésszel szemben oly nagyok az igényeink, hogy tők hangszerén való jártasságban virtuozitást kívánunk, pollikusainknál nem ritka, hogy vállalkoznak „konceptióiknak“ felelős állásban való eljátszására anélkül, hogy a közigazgatás hangszeréhez eléggé értenének és a nemzet csak nagysokára jön rá előrelátható meddőségükre.

A kérdés tehát, amelyre a választ keressük, az, hogy a történelem ítélőszéke előtt helytálló *művelődéspolitikai program a végrehajtásban milyen követelményeket támaszt a közigazgatással szemben?* Milyen szervezetre van avégből szükség és mely feltételek mellett tudja az a művelődéspolitikai célt sikerrel szolgálni?

Ezúttal magának a vallás- és közoktatásügyi minisztérium működésének vizsgálatára szorítkozunk, különös tekintettel annak az utolsó évben egy-egy program szerint megvalósított szervezeti reformjára. Mivel azonban a vidéki közigazgatás szervezése és ellenőrzése is a minisztérium hatáskörébe tartozik és ezért a felvetett kérdés tulajdonképpen az egész vallás- és közoktatásügyi igazgatás organizációjának problémáját jelenti.

II.

Ha a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ügykörében felmerülő feladatokat alaptípusokra igyekszünk visszavezetni, akkor ötilyent kell megkülönböztetnünk. Ezek:

a szó szoros értelmében vett közigazgatás. A minisztérium az ügyek túlnyomó részében vagy törvényeket és rendeleteket hajt végre: kötött tevékenység, vagy a-törvények és jogszabályok keretében old meg konkrét feladatokat, konkrét ügyeket intéz el, például iskolában a szorgalmi időt meghatározza, tanárt áthelyez, fizetést folyósít, tankönyvet engedélyez, megrendelést bocsát ki, számlát utalványoz, alapítványt fogad el és vesz kezelésbe stb.

Bíraskodás.

Az úgynevezett kormányzati tevékenység, amely jelenti a közoktatásügy irányítását és fejlesztése alapelveinek megállapítását, ezek megvalósítása előfeltételeinek, úgymint szervezetnek és költségeknek biztosítását, tehát a szervezést, költségvetési előirányzat megfelelő összeállításáról való gondoskodást és a közoktatás területére vonatkozó jogszabályok előkészítését, tehát törvényjavaslatok és rendeletek készítését: a kodifikációt, végül a közoktatásügy szervei működésének ellenőrzését minden szükséges szempontból.

A költségvetési hitel felhasználásával és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésében álló alapok és alapítványok vagyonával való gazdálkodás támogatására szükséges könyvelés, végül

5. a segédhivatali ügykezelés.

Ezek a funkciók összefolynak kívül állók szeme előtt, de mindegyiknek megvan a többitől élesen elütő karaktere.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium által végzett adminisztratív munka óriási tömegű. A tömegnek beszédes, bár csak formai bizonyítéka az utolsó 10 év aktaforgalma. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumban 1912-ben 218.863, 1913-ban 243.148, 1914-ben 208.503, 1915-ben 193.816, 1916-ban 210.228,

1917-ben 244.909, 1918-ban 268.595, 1919-ben 224.980, 1920-ban 180.511, 1921-ben pedig 184.993, tíz év alatt együttvéve tehát 2,178.546, azaz csaknem 2 és ½ millió volt az ügyiratok száma. Ebből az aktatömegből túlnyomó rész a szó szoros értelemben vett közigazgatás: a törvény végrehajtása és konkrét ügyeknek a jogszabályok korlátai közt való elintézése. Mindezeknek igen nagy része pedig utalványozással kapcsolatos. A közigazgatásnak is majdnem minden lépéséhez pénz kell. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1921/22. évi költségvetési előirányzata 1.131,828.708 korona kiadást irányzott elő, amely összeg a költségvetés összeállítása óta bekövetkezett drágulás és illetményemelés következtében több százmillió koronával emelkedett. Ennek az egész költségvetési előirányzatnak felhasználása és kiutalványozása a közigazgatás munkájának nagy részét teszi ki és ez, a múltban mind a minisztériumban volt centralizálva, nem lévén a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1921. évi július hó 1. előtt az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. törvénycikk által úgynevezett alárendelt utalványozó hatóságai, amelyek közt költségvetési hitelet részben feloszthatta és annak utalványozását azokra bízhatta volna.

A minisztériumban az egész országból feltorlódozó adminisztratív munka nagy számú személyzetet is kíván. A létszám ezidő szerint 130 fogalmazói •karbeli, 270 számvevőségi, 150 fogalmazási és számvevőségi munkára berendelt tisztviselő, 100 segédhivatali tisztviselő, 230 rapidíjas és 135 altiszt, összesen tehát több mint 1000 ember.

Ilyen aktamennyiség és ekkora személyzet együttvéve oly nehézkes, hogy pusztá tömegénél fogva decentralizációt kíván. Ilyen nagy tömegnek egy helyen való feldolgozásában az időnkinti torlódás elkerülhetetlen, télies centralizáció mellett pedig a torlódás hatása az egész országban mindenütt érezhető. A nagy személyzetnek kellő oktatása, nevelése és fegyelmezése is állandóan igen nagy energiát köt le. Ezért szükséges volt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ügykezelésében decentralizációt végrehajtani.

A decentralizáció lehetősége azonban a közigazgatásnak az attól minden részletében elválaszthatatlan anyagi szükségletekkel való kapcsolatnál fogva az utalványozási jog decentralizálásán múlik. Számottevő ügytömeget nem lehet a minisztériumról elhárítani akkor, ha az utalványozás jogát is a költségvetési javadalom egy részére nézve más szervre bízni nem lehet, más szóval a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak alárendelt utalványozó hatóságra volt szüksége. Alárendelt utalványozó hatóságnak a számviteli szabályok szerint szükségképpen kell számvevőséggel bírnia s azonkívül a célszerű területi decentralizáció érdekében kívánatos, hogy lehetőleg egyenletesen legyen elosztva.

Ezért csak két megoldás jöhetett szóba. Az egyik az, hogy építsünk ki a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számára kellő számú ilyen új alárendelt utalványozó hatóságot. Erre a célra a legnagyobb számban és legegyszerűbben elosztott külső szervek, a kir. tanfelügyelőségek igénybevételének gondolata merült fel, ezeknek hatásköre azonban csak az alsófokú iskolákra terjedvén ki, általános decentralizáció alapjául nem szolgálhattak, nem is szólva arról, hogy vezetőik között inkább pedagógiai, mint közigazgatási képzettségük vannak túlsúlyban. Azonkívül ezek nem rendelkeznek számvevőséggel, tehát számvevőséget kellett volna mellettük szervezni, amihez nagy számú

számvevőségi szakszemélyzetre és a mai viszonyok közt vidéken is leküzdhetetlen nehézségek miatt meg nem szerezhető helyiségekre lett volna szükség,

A másik megoldási lehetőség az volt, hogy a meglévő legjobban kiépített külső utalványozási szervezetet vegyük igénybe, a m. kir. pénzügyigazgatóságokat. Ezek ugyan eredetileg a pénzügyminiszternek alárendelt utalványozó hatóságai, de számvevőséggel és utalványozásban gyakorlott személyzettel bírnak, amelyek¹ a pénzügyminiszterrel való egyetértés útján, meghatározott keretek között utalványozásra és azzal kapcsolatos könyvelési munkálatokra más miniszter által is igénybe vehetők. A többnyire megyeszékhelyen lévő 22 pénzügyigazgatóság és 1 pénzügyigazgatósági kirendeltség a területi megosztás igényének is megfelel.¹

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségvetésében a folyó évre előirányzott 1.131 milliónyi kiadásból 53 % a személyi járandóságokra esett s csak 47 % a dologi kiadásokra. Az előirányzat túllépését jelentő újabb több-százmilliónyi kiadás legfőképpen a tisztviselői illetmények újabb emeléséből állott elő, aminek következtében ez az arány a személyi járandóságok javára és a dologiak terhére még jobban eltolódott. Viszont a személyi járandóságok különösen a mai megélhetési viszonyok között különösen gondos és gyors adminisztrációt kívannak, az érdekelteknek megélhetési gondjaiktól való, lehetőleg megszabadítása és ezáltal hivatásszerű kötelességeik ellátására való felszabadítása érdekében. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkájában tehát nemcsak a legnagyobb részt foglalja el a személyi járandóságok adminisztrációja, hanem egyúttal a legkényelmetlenebb és legkényesebb ügykörét is alkotja. Ezért a minisztérium komoly tehermentesítése másként, mint a személyi járandóságok utalványozásának decentralizációja útján nem volt elérhető.

Gyakorlati megoldásul tehát ezidő szerint, kizárólag a pénzügyigazgatóságok igénybevétele kínálkozott. Nehogy azonban az egységes kultúrpolitikai irányítás csorbát szenvedjen, a minisztérium diszkracionárius hatáskört nem adott át, hanem a pénzügyigazgatóságokat csak pusztán utalványozási és számvevőségüket könyvelési teendőkre használja fel.

A decentralizáció terjedelmének megállapítására nézve a következő szempontok voltak irányadók:

Mivel minden állandó illetmény élvezetében lévő állami alkalmazott, valamint minden államsegélyt élvező nem állami alkalmazott (tanár, tanító, óvónő, lelkész stb.) részére a számvevőségnek külön, személyi számlát kell vezetnie és a vallás- és közoktatásügyi tárca terhére körülbelül 45.000 ember ieszesül névre szóló utalvány alapján illetményben, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevőségének 1921. júniusáig kereken 45.000 személyi

¹ A szervezeti szempontból legkívánatosabb megoldás, amely a vármegyei közigazgatás államosításának gróf Tisza István kormánya által 1914-ben elkészített javaslata alapján már a komoly előkészítés stádiumában volt, az lett volna, hogy az állami tisztviselővé lett alispán jett volna a vallás- és közoktatásügyi miniszternek is alárendelt utalványozó hatósága, őt ruházhatták volna fel egyúttal más miniszterek is hasonló hatáskörrel. Ezáltal az a helyzet alakult volna ki, hogy megyénként két alárendelt állami utalványozó hatóság volna: az egyik a pénzügyigazgató, a pénzügyi igazgatás nagy számú szükségletének kielégítésére, a másik az alispán a többi kormányzati ágak decentralizálható utalványozásának ellátására. Ez a terv azonban a közigazgatás államosításának elmaradása következtében, ami közigazgatásunk reorganizálása érdekében a legideálisabb megoldás volna, mindeddig nem valósulhatott meg.

számlát kellett vezetnie. Ez magában is tekintélyes munka. De a munkák megítélésénél különösen figyelembe kell még azt is venni, hogy ezek a járandóságok legnagyobb részét 12 havi részletben fizetendő, tehát 12 részletben kerül a lerovásuk is a számlán könyvelésre, ami a 45.000 számlának évenként legalább 12-szer, számféjtés alá eső számláknál pedig évenként 24-szer, sőt 36-szor való kézbevitelét teszik szükségessé. Ezért a legkiadósabb decentralizáció az állandó illetmények utalványozásának és könyvelésének az alárendelt utalványozó hatóságra való áthárítása útján érhető el. A legtömegesebb testületek a középiskolai tanári, a polgári iskolai tanári, az elemi népiskolai tanítói és a kisdudovodai testületek. A decentralizáció kiépítésében a kellő fokozatosság érvényesítése érdekében a decentralizációt egyelőre ezekre (az államiakra és állami illetménykiegészítésben részesülő nem államiakra) terjesztettük ki és az a 20 vidéki pénzügyigazgatóságra nézve 1921. évi július hó 1-től, kettőre és a kecskeméti pénzügyigazgatósági kirendeltségre nézve pedig 1922. évi január hó 1-től lépett érvénybe. (L. a 2900/1921. P. M. sz. rendeletet a Pénzügyi Közlönynek, az 50.3007/1921. vkm. sz. és 50/1922. vkm. sz. rendeletet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönyének 1921., illetve 1922. évfolyamában.) Ezáltal a személyi számlák közül kerekén 26.000 szűnt meg a minisztériumban. A bennmaradt 21.000-ból azonban körülbelül 18.000 a tanítói és tanári nyugdíjintézet tagjainak nyugdíjárulékára vonatkozik, amelyek más elbírálást igényelnek és kevesebb munkát adnak, mint a tárca költségvetési címeire eső személyi számlák. Mivel a könyvelés is mindig ott történik, ahol az utalványozás, a decentralizáció által, az utalványozással kapcsolatos könyvelési munka is áthárítható volt, aminek előnye főleg zárószámadás készítésénél észlelhető. Könnyű volt annak szabályozása, hogy a pénzügyigazgatóság az utalványozáshoz szükséges adatokat különböző forrásokból zavar nélkül és gyorsan megkapja és így elérhettük, hogy az a kényes illetményügyi adminisztráció, amely a tanszemélyzet érdekeit a legerősebben érinti, a korábbi egy hely helyett 24 hely közt megosztva, s ennek következtében arányosan gyorsabban is folyhatik.

A decentralizációnak a sarkpontja tehát az utalványozási jognak a decentralizálása volt. Ezen az alapon lesz lehetséges a többi személyzeti illetmény utalványozásának is a pénzügyigazgatóságra való áthárítása, akár pedig, majd ha elérkezik annak az ideje, a pénzügyigazgatóság helyett más olyan utalványozó hatóságra való átruházása, amelyre esetleg az utalványozáson túlmenő ügykör is nagyobb terjedelemben lesz átruházható.

A minisztérium munkájában a közönséges adminisztrációt jelentő munka arányának csökkentésével a minisztérium munka-színvonalának emelésének egyik főfeltétele következett be. Az itt maradó adminisztratív munka-tömeg már könnyebben megmarkolható és következetes fegyelmeléssel, irányítással és jóakarattal közmegelégedésre intézhető.

A minisztérium bíráskodási hatásköre a következő kérdésekre terjed ki:

A) Közigazgatási bíráskodás:

Az 1913. évi XVI. t.-c. 30. §-a alapján elbírálja azokat a felebbezéseket, amelyeket a tanító intéz az őt az idézett törvénycikk alapján megillető illetményekre való igény tekintetében, valamint az ebből az igényből főleg az iskolafenntartóval szemben támasztott követelésekre nézve a törvényhatósági

közigazgatási bizottság által hozott határozat ellen beadott. Tágabb értelemben ide tartoznak a községi és hitfelekezeti és az 1922. évi I. t.-c. 20. §-ában nyert felhatalmazás alapján kiadott 700/1922. eln. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet 7. §-a alapján a magániskolái tanítók megválasztása, alkalmazásának megszűnése és a tanítói állásból folyó jogai körül keletkező jogviták.

Elbírálja az iskolafenntartó által a szolgáltatásra kötelezettekkel szemben támasztott követelésekből származó felebbezéseket, nevezetesen ilyenek:

a hitfelekezeti iskolai adóügylek (római. kath. iskolaadónál, ha a kivetés jogalapja vitás, ha pedig nincs szervezett autonóm egyházközség, akkor a kivetés összege tekintetében is. Ellenben az autonóm egyházak saját hivaik megadóztatását önállóan intézik);

hozzájárulások a hitfelekezeti iskola fenntartásához, fejlesztéséhez szerződés vagy az 1868. évet megelőző időből eredő, állandóan követett gyakorlat alapján;

jellegviták, amelyekben a jogi értelemben vett iskolafenntartó kívánja a tényleges fenntartóval szemben jogait biztosítani;

4. tandíjügylek, az iskolafenntartó által szedett tandíjkból keletkező jogviták.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter dönt továbbá a katolikus kántori illetményügylek, katolikus egyházi adóügylek, a kegyúri jogviszonyból és egyéb praestatio (párber stb.) kérdésekből származó vitás ügyekben, a protestáns és görögkeleti egyházak adóügyleiben a jogsegély megadása, vagy meg nem adása kérdésében felmerült viták ügyében, izraelita hitközségi adóügylekben és a státusquoante izraelita hitközségek és alkalmazottaik, vagy tagjaik között felmerülő bármily vitás ügyekben.

A felsorolt eseteken kívül a miniszter a főfelügyelet címén megsemmisítheti az egyházi hatóságoknak autonóm hatáskörben hozott, de jogot sértő határozatait.

A közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. t.-c. 53. és 83. §-aiban felsorolt ügyekben hozott vallás- és közoktatásügyi miniszteri határozatok ellen a közigazgatási bíróság előtti panasznak van helye.

B) Rendőri büntető bíraskodás:

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek az u. n. zugiskolák ellen kiadott rendeletei² alapján kihágás miatt megindított eljárásban a harmadfokú rendőri büntetőbíraskodást gyakorolja.

Ennek az ügykörnek betöltése közigazgatásjogi kérdésekben és illetmény kérdésekben való szakképzettséget és kiépítetlen közigazgatási bírás-

² Az elemi és középfokú iskolai előkészítő és ismételő tanfolyamok s az internátusok engedélyezéséről szóló 1920. évi 67.200. számú, a gyorsíró, szépíró és gépiró iskolák engedélyezéséről és szabályozásáról szóló 1920. évi 67.300. számú rendeleteinek 7. §-a, a kereskedelmi szaktanfolyamok engedélyezéséről és szabályozásáról szóló 1920. évi 6740. számú rendeletének 5. §-a, az egyesületek vagy magánosok által fenntartott zeneiskolák engedélyezése és ellenőrzése tárgyában 1921. évi 96.000. szám alatt kiadott rendeletének 10. §-a, a színész-képző iskolák engedélyezése és ellenőrzése tárgyában 1921. évi 95.000. szám alatt kiadott rendeletének 13. §-a és a filmszínész-képző iskolák engedélyezése és ellenőrzése tárgyában 1921. évi 95.500. szám alatt kiadott rendeletének 12. §-a. L. a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Hivatalos Közlönyének 1920. és 1921. évfolyamát.

kodási rendszerünkben különösen fejlett jogérzetet lován. E kérdéseknek helyes intézése nemcsak a jó közigazgatásnak, hanem a jogállamnak is fontos követelménye.

A *kormányzás* az összes többi tevékenységek fölé emelkedik fontosság szempontjából. Ez a tipikusan szabad tevékenység. Amit közművelődési politikának, kultúrpolitikának, oktatás- és nevelésügyi irányításnak neveznek, az a maga egészében ide tartozik. Ritka esetben szokták azonban az eddigi állapotok kritizálása, a jövőre vonatkozó tervek és célkitűzések fejtegetései alkalmával helyesen széjjelválasztani a kormányzásnak teendőit a pusztá közigazgatásától. Sajnálatos módon ez a szétválasztás a múltban magában a minisztérium szervezetében sem volt kellőképpen biztosítva. A kormányzati tevékenység, az irányító munka, a célok helyes kiválasztása és azok elérésére alkalmas eszközök megtalálása nagy áttekintést, alapos tanulmányt, gyakorlati tapasztalatot és azonkívül, amit szorgalommal és akarattal el lehet érni, még invenciót és tehetséget is tudván, amelynek megléte, vagy hiánya dönti el a minisztérium korszakainak termékeny, vagy meddő voltát. Az alkotó munka gyümölcse töke az utókor számára, s buzdítás és példaadás a munka- és kortársaknak s viszont az alkotó munka elmaradása okozza a kormányzás lendületének és szuggesztív kisugárzásának hiányát, a tömegek és a nemzet helyes vezetés nélküli tántorgását és fokozatosan a nemzet önbizalmának eltűnését. Amint hazánk évezredes történelmi küzdelmében ezekből az okokból az emelkedésnek és virágzásnak, majd a hanyatlásnak és a vereségeknek ágának színvonala .kormányzásuknak hivatottságától vagy tehetségtelenségétől.

A kormányzás azonban egyúttal az a tér is, ahol eldől a koncepciónak és az életnek a kapcsolata. Ez az a gyűjtő lencse, amelybe minden szálnak össze kell futnia, mert csak innen sugározhatik ki a közigazgatás egész terére. Amint azonban csak kristályüveg szórja a fényt szabályszerűen, épp úgy a legfontosabb az, hogy az e téren állók és működők a legtisztább tudással rendelkezzenek.

Nem elég a közoktatásügy irányítására annak felismerése és kimondása, hogy például állampolgári nevelésre van szükség, hogy a nemzetköziség hatásainak ellensúlyozására, mezőgazdasági oktatásunk fejlesztésére, mezőgazdasági középiskolák állítására, vagy a tanyai oktatás kérdésének megoldására stb. van szükség, ameddig a művelődéspolitikai célkitűzések elmehetnek és amennyit az I. részben jelzett diskusszió eredményezhet, hanem szükség van ezenkívül annak a konkrét adatok és az összes helybeli viszonyok egybevetése alapján való megállapítására is, hogy a szükséges iskolafajból hány iskola és azok hol létesíttessenek, valamint az is, hogy az egyes iskolák tantervének és tanmenetének miként való megállapításával és a különböző fokú és fajú iskolák munkájának milyen kölcsönhatásából érhetjük el a kívánt célt. Kell az is, hogy a meglévő intézetek és intézmények igazgatása és felügyelete behatóan és eredményesen történjék és végül, mivel az összes tervek megvalósítása az anyagi eszközök meglételén múlik, nélkülözhetetlen az, hogy a költségvetési előirányzatnak évről-évre történő megállapításakor a kormányprogram fokozatos további megvalósításának anyagi eszközeiről gondosko-

dás történjék, a költségvetésnek megfelelő idomítása el ne maradjon. Ezt az egész ügykört azonban csak olyanok tudják betölteni, akik a közoktatásügy egész területét át tudják tekinteni, a tényleges viszonyok hézag nélküli ismeretével rendelkeznek, és azonkívül, ami nélkülözhetetlen, kellő idejük és idegnyugalmuk megvan az egyes kérdésekben való elmélyedésre és a helyes megoldások megfejtésére. Ez a munka tehát az egész közoktatásügyi közigazgatásra is döntő jelentőségű, de nem végezhető akkor, ha végzőik egyúttal folyó» ügyek tömegével is el vannak halmozva.

Mivel a tömegmunka jelentékeny részének decentralizálása után is nagy mennyiségű közigazgatási és végrehajtási feladatnak kell a minisztériumban maradnia, gondoskodni kell arról, hogy az említett alkotó, fejlesztő munkát végző tisztviselők számára az alkotó munka lehetősége megteremtessék. Ennek a kérdésnek megoldása pedig ott van, hogy az ügyosztályok nem hasonlóak a közlekedő edényekhez, amelyek egyikében való növekedésével a folyadék színvonal a többiekben is arányosan növekedik, hanem azok egymásra való tekintet nélkül oszthatók be és a nagy tömegű folyó adminisztrációt végző ügyosztályok mellett lehet és kell a hétköznapi munkától tehermentesített ügyosztályokat szervezni, mert az ügyköröknek ily módon való szétválasztása a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkájának eredményére is elengedhetetlen. A kialakult felfogás szerint, amelyre a múltban is mindazok konkludáltak, akik a helyzet alapos ismerete alapján elfogulatlanul ítélték, az, hogy két ilyen ügyosztályra van szükség.

Az egyiknek hatáskörébe tartoznának a következő kérdések: Az ország oktatásügyének rendezése, művelődési programm készítése; az ország közművelődési állapotának részletes tanulmányozása és országos szempontból való áttekintése, a szükségletnek és hiányoknak felderítése, az esetleges túltermelésnek felismerése és ennek megfelelő kezdeményezés. E célból e az ügyosztály vezetné a tanügyi statisztika gyűjtését és feldolgozását, a tankötelezettség végrehajtásának vizsgálatát és biztosítását, ez állapítaná meg a rendelkezésre álló adatok alapján; valamint mindenkor a nagy átfogó szempontokra való tekintettel azt, hogy honnan kell bármely iskolát esetleg megfelelőbb helyre áthelyezni, hol és mikor indokolt államsegélynek engedélyezése nem állami iskolafenntartók részére, hol indokolt magániskolák részére a nyilvánossági jog megadása, milyen kulturális egyesületek működése hézagpótló és melyik érdemel ennek fejében állami támogatást stbv továbbá ennek az ügyosztálynak kezébe futnának össze a külföldi magyarság és belföldi nemzetiségek művelődési ügyeinek számai, amelyek a különböző ügyosztályok által egységes szempontok szerint nem volnának intézhetők, végül a közoktatásügy fejlesztésével kapcsolatos törvényjavaslatok és rendeletek készítése: a kodifikáció.

A másik ügyosztály feladata volna viszont az iskolák belső életének és szellemi munkájának irányítása: tantervek, rendtartások készítése és értelmezése, osztálybeosztás, tanmenet kidolgozása, szorgalmi idő egységes megállapítása, tankönyvek és taneszközök bírálatának ügye, ifjúsági és pedagógiai irodalomnak ügye, az Országos Pedagógiai Könyvtárnak és Tanszermúzeumnak ügyei, a munkára nevelésnek, testnevelésnek és iskolai egészségügynek irányítása és a tanulmányi felügyelet színvonalának ellenőrzése. Általában ez az ügyosztály

volna hivatva minden elvi jelentőségű nevelési és tanulmányi ügyben a miniszter számára szakvéleményt adni, s evégből ez az ügyosztály alkotná az összekötő kapcsot a minisztérium és a különböző tanügyi és művelődésügyi tanácsok (Országos Közoktatásügyi Tanács, Országos Testnevelési Tanács, Országos Gyorsíró Tanács stb.) között, valamint ez szolgálna tanácsadó szervül az oktatás- és nevelésügyi feladatokat is ellátó más minisztériumok, például kereskedelemügyi és földművelésügyi minisztérium (szakoktatás), igazságügyminisztérium (patronage) számára.

Az előbbi ügyosztály volna *művelődéspolitikai*, az utóbbi *pedagógiai ügyosztálynak* nevezhető, Szétválasztásuk indokolt tevékenységük különböző iránya és a feladataik megoldásához szükséges különböző szakismeret miatt. Míg a kultúrpolitikai ügyosztályban inkább statisztikai, közigazgatási-jogi és politikai (sohasem pártpolitikát értek) készütség, addig a pedagógiaiban elsősorban pedagógiát szakismeretekre volna szükség.

Ezzel szemben a többi u. n. adminisztratív ügyosztályok feladatonként szétválasztva látnák el a meglévő intézetekkel és intézményekkel kapcsolatos összes többi ügyeket, amelyek közé tartoznának kormányzati kérdések is, így elsősorban a kinevezések, azonkívül pedig az összes személyi ügyek, az összes gazdasági és utalványozással kapcsolatos ügyek, az intézmények es intézetek munkájának felügyelete és a fenti két ügyosztály állandó tájékoztatása egyrészt a felmerülő újabb feladatokról, amelyeknek kidolgozására egyes szakosztályok kellő idővel, vagy a többi ágazatokra kiterjedő áttekintéssel nem rendelkeznek, valamint ugyancsak az említett két ügyosztálynak állandó informálása afelől, hogy javasolataiknak, illetve alkotásaiknak milyen esetleges módosítása látszik a gyakorlati tapasztalatok alapján indokoltnak.

Ebből az elhatárolásból egyúttal nyilvánvaló, hogy a művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztályoknak -a többi szakosztályon kívül való megszervezése nem jelent a kétféle ügyosztály közti fontosság, vagy rangsorbeli különbséget. Kölcsönösen nélkülözhetetlenek egymás számára a közös cél, a magyar nemzeti közművelődés biztosítására annál az elválaszthatatlan kapcsolatra fogva, amelyben a célkitűzés és az elérésére szükséges eszközök állnak. Megállapodott szervezet mellett a művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztálynak csupa olyan tagja volna, aki a többi ügyosztályok nagyobb részén hosszabb időt töltött

A *számvevőség* hivatását és hatáskörét az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. t.-c. III. fejezete és az annak végrehajtása tárgyában kiadott, röviden „Számviteli Utasításnak“ nevezett kormányrendeletnek 5. része állapítja meg. Ez az ügykör két főrésze oszlik. Az egyik az úgynevezett közigazgatási segédszolgálat: a közigazgatási szolgálat ama részében, amely utalványozással kapcsolatos munkákból áll, a számvevőségnek nem nagy változatosságot nyújtó és így szakképzettségén kívül más irányú ismereteket kevésbé kívánó ügyek elintézésére való felhasználása; a másik a könyvvitel, amely a vagyonváltozásoknak az államháztartás nagy terjedelme mellett nélkülözhetetlen feljegyzéséből és feldolgozásából és az államszámviteli törvény értelmében gyakorlandó alkotmányos ellenőrzés biztosításának érdekében szükséges különböző műveletek elvégzéséből áll. A közigazgatási segédszolgálat az 1. alatt ismertetett ügykörnek inkább mennyiségileg, mint minő-

séigileg elhatárolható része. A másik, a könyvviteli rész, a minőségileg is különböző és a gazdasági feltételek fontosságával egyenlő fontosságú része az; állami közigazgatásnak. A könyvvitel sohasem önálló, hanem mindig kísérő jelenség. Az élet az első, a nélkülözhetetlen, a könyvvitel a kísérő, a támogató, s egyúttal a másakra támaszkodó, de nélkülözhetetlen. Gazdasági irányítójáé a kormányzásnak. A számviteli törvény ennek a munkának a végzésében, a költségvetési törvény betartásának biztosítása végett a számvevőségnek az utalványozó hatósággal, a minisztériummal szemben is bizonyos ellenőrzési jogot és ebből folyó különös jogellátást biztosított és ezzel, a minisztérium működésében számolni kell. Ez azonban nem egyéb, mint csak egyike azoknak a jogi korlátoknak, amelyek között a jogállam közigazgatása egyébként is működik és egyikben vagy a másikban baj van, ha az utalványozó hatóság, úgy érzi, hogy a számvevőségnek ez a működése számára nem. támasz, hanem inkább teher.

Amint a számvevőség munkája támogatója, kísérője, kiegészítője az érdembeli közigazgatási munkának, éppen úgy a *segédhivatali ügykezelés* mindkettőnek: a fogalmazási kar által végzett közigazgatási és a számvevőség: által végzett kiegészítő munkának a támogatására van hivatva, az eredményes munka külső feltételeinek a megteremtésével. A nagyszámú ügyirat közt való eligazodás, azoknak rendbentartása részben egyszerű fizikai munka, amely azonban épúgy, mint a könyvtárrendezés, nem végezhető az érdembeli munka szükségletei és természete iránti tájékozottság, fogékonyság és odaadás nélkül. Különösen fontos a segédhivatalok működésében az, hogy az iratok őrzése és kezelése az ügyek érdemét intézők számára megközlíthetően és azok által is áttekinthetően történjék, ne pedig csak a kezelők számára való eligazodást tegyék lehetővé és így az iratok közti válogatás az ügyek referensei számára legyen lehetséges. Továbbá rendkívül fontos az ügykezelés terén a gyorsaság, hogy a szellemi munkaökonomiát a kiegészítő munka tökéletlensége ne befolyásolja.

III.

A minisztérium ismertetett munkaköreinek betöltése különböző szakképzettséget kíván. A közigazgatás, bírászkodás és kormányzás az úgynevezett fogalmazási munkakör, míg a könyvelésre a speciális képzettségű számvevőségi tisztviselők vannak hivatva, akik részben a közigazgatásnak a munkáját is, az úgynevezett közigazgatási segédszolgálatot is végzik, végül a segédhivatali szolgálatot különös szakképzettség nélkül inkább gyakorlati ismeretekkel rendelkező munkaerők oldják meg.

Nagy számú személyzetről lévén azonban szó, szükséges azoknak megfelelő csoportosítása, és a csoportok összhangjának, a különböző fokozatú, de egymást kiegészítő munkálatoknak: segédhivatali, számvevőségi és fogalmazási munkának az egybevágó működése. Más szóval a munka megszervezésével kapcsolatban egyúttal annak *szervezése* is szükséges.

A szervezet alapja az állami költségvetés berendezése. A tárca költségvetésnek ugyanis az államszámviteli utasítás szerint az egyes kormányzati feladatok szerint kell részekre, u. n. címekre és azoknak rovatokra oszlani, A költségvetés végleges megállapítása a címeket is felsoroló appropriációs tör-

vény útján a törvényhozás hatáskörébe tartozván, annak tagozata ennek következtében stabilitással bír. Minthogy pedig a minisztérium által végzendő ügyek helyes csoportosítása ügyosztályok között sem történhetik más alapon, mint a különböző kormányzati feladatok széjjelválasztásával és minthogy továbbá a számvevőségi könyvelés és ennek következtében a számvevőségi osztálytagozódás is szükségképen a költségvetési címekhez igazodik, ebből következik, hogy a költségvetési törvény beosztásának kell az ügyosztálybeosztás és a számvevőségi osztálybeosztás alapjául szolgálnia, más szóval a költségvetés címbereendezésének, s a fogalmazási és számvevőségi osztálybeosztásnak egymást fednie kell.

A segédhivatal szervezési princípiuma munkájának természetéből kifolyólag a fentitől némileg eltér. Az ügyiratok kezelésének három fő fokozata: az iktatás, amely a beérkezett új iratoknak megjelölését és olymódon való jegyzékbe vételét jelenti, hogy annak további holléte és sorsa, számmal történt megjelölése és további feljegyzések alapján mindig nehézség nélkül és gyorsan megállapítható legyen. A másik az iratoknak a korábbi rokon természetű, vagy vele összefüggő iratokhoz való kapcsolása és feldolgozás, vagy használat után azokkal együtt való őrzése, ez az irattári kezelés, míg a harmadik mozzanat a fogalmazványban elkészített ügyiratokról és elhatárolásokról a kiadványul szolgáló másolatnak pontosan, megbízhatóan, izlésesen és gyorsan való elkészítése, ez a kiadóhivatal feladata.

Ezek közül az iktatás és a kiadóhivatali másolás célszerűen nem decentralizálható, hanem egységesen, osztatlanul végzendő: az előbbi az egész ügyforgalom áttekintésének biztosítása, az utóbbi az egyöntetű forma könynyebb ellenőrzése és a gépies munkában nagyban alkalmazható munkamegosztás érdekében. Ezzel szemben az irattári kezelés, amely az ügyek érdemi intézésénél is nagy fontossággal bír, decentralizálva, az ügyosztályokkal szoros kapcsolatban teljesíti legmegfelelőbbben feladatát, tehát irodáknak és irattáraknak minden ügyosztály mellett való felállítása a legcélszerűbb. Ennek következtében a minisztérium szervezetében egy függőleges tagolódás áll elő a költségvetés címbereosztásának megfelelően. Ennek a tagoltságnak a következménye az *áttekinthetőség*, ami a szervezet kétségtelen tökéletesedését jelenti más elvtelen alapon álló beosztással szemben. Ha a minisztérium különböző részeinek a költségvetéssel összhangba hozatala elérhető volt, akkor annak megváltoztatása logikusan csak a költségvetés címbereosztásával párhuzamosan történhetik. Mivel pedig a költségvetést a törvényhozás alapos előkészítés után és évenként legfeljebb csak egyszer tárgyalja, csökkenik a veszélye annak, hogy a minisztérium szervezetét személyi, vagy politikai okokból változtassák, a függőleges tagozódásra való tekintet nélkül valamelyik részt önmagában bolygassák és ezáltal az alapjául szolgáló költségvetési tagozattól elszakítsák. Ilymódon tehát leginkább érhető el az organizációnak egy másik, nagyfontosságú követelménye: *az állandóság*. Az az organizáció, amelyet feltűnő kár nélkül megbolygathatnak anélkül, hogy a célok, vagy az objektív szükséglet tekintetében változás állott volna be, nem nyugszik helyes alapokon, mert a helyes organizáció bolygatásának könnyen felismerhető a káros következményei. Viszont a helyes organizációnak az egyes emberekben rejlő feltételei nem teremthetők elő parancsszóval, hanem azok csak kellő idő

alatt fejlődhetnek ki. Példával megvilágítva ez azt jelenti, hogyha például az ügyosztálybeosztást a változó miniszterek kellő ok nélkül (pártpolitikai, vagy protekciós tekintetektől) megbontják, akkor konszolidáció nem állhat be. Ha nem lehet tudni azt, hogy egy vagy öt év múlva milyen ügyosztályok lesznek anélkül, hogy a minisztérium ügyköre tágulna, vagy szűkülne, akkor még kevésbé lehet tudni azt, hogy ki lesz azoknak a következő főnöke. Nem szabad a szervezetnek az emberektől függnie, hanem inkább az embereket kell arra nevelni, hogy minden különös pozíciónak meg legyen mindig a hivatott betöltője. A szervezet állandósága nélkül tehát szukreszcencia nevelése lehetetlen. Ha valaki váratlanul és készületlenül kerülhet valamely ügykör élére, akkor kevés joggal tehető azért felelőssé, hogy a vezetésére bízott ügykörben kellő szakértelemmel bír-e és hogy ennek korszerű fejlljesztéséről tud-e gondoskodni.

Végül a szervezet állandóságának hiánya oka egyúttal a kormányzás gyöngeségének is, mert annak következménye a minisztérium passzivitása a kívülről jövő impulzusokkal szemben. Ha nincs állandó szervezet és nincs erre épített évtizedekre szóló művelődéspolitikai terv, amelynek történeti folytonosságát és következetes megvalósítását a fogalmazói kar a változó miniszterek és változó pártok mellett képviselné és annak állandó tökéletesedése felett örködnék, akkor a minisztérium kénytelen nemcsak elfogadni, hanem várni is a kívülről jövő útmutatást és annak a veszélye is fennáll, hogy bármely ötlet, vagy bármely érdekcsoport által felvetett igény számíthat könnyű érvényesülésre, és ennek következtében az ország kultúrpolitikája a tétovázás és a céltalan kapkodás képét mutatja, mert nem áll útjában az az akadály, amelynek pedig mindennél erősebbnek kellene lennie, tudniillik a tradicionális, a nemzet öncélúságából és történelmi egyéniségéből táplálkozó, a nemzet legyőzhetetlenségébe vetett hit által - eltöltött nagy kultúrpolitikai koncepció.

A minisztériumnak és az alája tartozó egész kormányzati ágnak szervezése végeredményben a miniszter kezében nyugszik. *A miniszternek tehát nemcsak a gondozására bízott kormányzati ág hivatott vezetőiének, hanem egyúttal valódi organizátornak is kell lennie.* A fő organizációs elv a miniszter számára pedig úgy hangzik, hogy tudja kiválasztani azokat az ügyeket, amelyeket személyesen kell intéznie és azokat az embereket, akikre a többi ügyek intézését megnyugvással bízhatja.

Magának a minisztériumnak szervezése részleteiben nem kötheti le a minisztert. A miniszternek a minisztérium munkájának eredményére van szüksége és ehhez tartozik az is, hogy legyen és van is szerv, amelyre a minisztérium szervezése, illetve annak tökéletesítése iránti javaslattétel ügykörénél fogva tartozik és ez az *elnöki ügyosztály*. Az elnöki hatáskörnek legszebb része, amit azonban a minisztériumok színvonalának nagy kárára többnyire elhanyagolnak, a szervezési hatáskör. Minden munkát, amelyet sok ember együtt végez, vezetni kell, mint a zenekart a karmesternek. Sőt a részek összhangjának fenntartása, új részek beiktatása, önálló munkakör, olyan, amelyet szintén csak olyanok végezhetnek, akik más irányban nem forgácsolódnak szét. Ilyennek kell lennie az elnöki ügyosztálynak, amely az egyetlen olyan osztály, amely konkrét oktatásügyi feladatok ellátásával nem foglalkozik.

Annál a centrális jelentőségnél fogva, amellyel a költségvetés az egész minisztérium működésére nézve bír, a szervezésen kívül a költségvetési ügyek

tárgyalása is az elnöki ügyosztályba való. A költségvetési hitel rendelkezésre állása előfeltétele a minisztérium működésének, a költségvetés berendezése alapja a minisztérium szervezetének, a költségvetés végrehajtásának ellenőrzése nyújt állandó betekintést a minisztérium minden részének működésébe és hívja fel a legbiztosabban a figyelmet a szervezetben, vagy a személyekben bárhol rejlő defektusokra, amiért az elnöki ügyosztály a költségvetési hatáskör hiányában nem töltheti be legmagasabbrendű: karmester-hivatását. Végül a költségvetéssel szoros kapcsolatban van a különböző illetményszabályzatoknak a készítése és fejlesztése, valamint egyöntetű magyarázata is, ami a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban különösen nagy jelentőséggel bír, mivel a költségvetési hitelnek több mint 50%-a személyi járandóságokra szolgál.

Az elnöki ügyosztály tehát a minisztériumnak a művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztályon kívül harmadik pillére. A többi szakosztályon kívül való állása azonban éppúgy, mint a másik két ügyosztálynál, nem jelent fontosság, vagy rangsorbeli különbséget. Ez a három ügyosztály és a többi szakosztály kölcsönösen kiegészítik egymást s egyaránt nélkülözhetetlenek a közös cél elérésére, a kultúrpolitikai célkitűzés megvalósítására.

Az előadottak éles megvilágítására szolgál a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1921. év eleji és 1922. évi szervezetének összehasonlítása. Az előbbinél a szervezet egysége nyilvánvalóan hiányzott és ennek magyarázata abban található, hogy szem elől tévesztették a szervezetnek a költségvetéssel való organikus kapcsolatát s ezért nem volt tárgyi, hanem túlnyomórészt személyi alapja és azonkívül a számvevőség beosztását a számvevőségi igazgatóra, a segédhivatalok beosztását pedig a segédhivatali főigazgatóra bízták, akik azonban legfeljebb csak a saját szempontjaikat érvényesíthették és nem rendelkeztek a minisztérium egész munkája felett áttekintéssel, sem pedig a minisztériumnak az állami életben betöltött szerepéről és hivatásáról megfelelő tájékozottsággal. Viszont a decentralizáció életbeléptetése óta fokozatosan elért új szervezeti beosztásnak, kiindulási pontja az 1921/22. évi költségvetés berendezésének lényeges egyszerűsítése. Ebben a korábbi költségvetéssel szemben a rendes kiadások címeinek száma 51-ről 32 címre olvadt le, s míg az 1914/15. évi költségvetésben 564 rovat és 517 alrovat volt, addig az 1921/22. évben mindössze 279 rovat és 171 alrovat maradt.

A reform további fontos részei: A művelődéspolitikai ügyosztálynak korábban csonka hatásköre a II. alatt felsorolt ügyekre kiterjesztett és a pedagógiai ügyosztály felállítása is elvben kimondatott, vezetőjének és személyzetének megállapítása azonban egyelőre nem történt meg. Ügykörének legnagyobb része átmenetileg szintén a művelődéspolitikai ügyosztályra bízott. Az ügyosztályoknak és különösen a számvevőségi osztályoknak a száma lényegesen csökkent, a segédhivatalok pedig a fent kifejtett szempont szerint alakultak át, tudniillik az iktató- és kiadóhivatal egységesítése, valamint az osztályirodák felállítása megtörtént, s az utóbbiak hatáskörébe a számvevőségi osztályok ügykezelésének ellátása is beutaltatott. Ezenkívül a segédhivatali főigazgató a minisztérium összes épületeinek és minden leltárának felelős gondnokává nevezetett ki, részére megfelelő gondnoki utasítás adatott ki és felelősségének fokozása végett a minisztérium épületében lakást kapott.

IV.

A minisztérium szervezetének a szükségletekhez alkalmazkodó és szakzerű megvalósítása azonban csak a munka lehetőségét biztosítja, de még: nem jelenti annak kielégítő módon tényleg való elvégzését. Ennek további feltételei:

1. A tisztviselők szakképzettsége. E tekintetben a jelenlegi állapot távolról sem kielégítő. Különösen vonatkozik ez a fogalmazási személyzet képzettségére, amelyet mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben fokozni kell. Eltekintve attól, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ügykörének legnagyobb részében legalább általános pedagógiai tájékozottság nélkülözhetetlen volna, súlyosan érezteti hiányát a mai államtudományi kvalifikáció elégtelensége, úgyszintén különösen befolyásolja a közigazgatás jószágát az a körülmény, hogy a fogalmazási karbeli és a számvevőségi tisztviselők képzettsége nincs összhangban.

A számvevőségi tisztviselők képzettsége szintén nem felel már meg a mai követelményeknek és különösen közigazgatási jogi tekintetben szorul fejlesztésre.

A számvevőség az egyetemi végzettségénél bár alacsonyabb értékű, de mégis olyan oklevélnek birtokában van, amelylyel a munkáját irányító és hierarchikusan is föléje rendelt fogalmazási személyzet nem rendelkezik. Ennek a képesítésbeli bifurkációnak a következménye számos sűrűlódás, hatásköri összeütközések és ami a legfontosabb, a fogalmazási kar tekintélyének nagy csorbája.

Szükséges, hogy az egymás fölé rendelt tisztviselői kategóriáknak az alattuk levőkkel szemben való fölénye képzésüknek és formai kvalifikációjuknak megállapításában is kifejezést nyerjen, a fogalmazási kar a számvevőség kvalifikációjával is rendelkezék és a fogalmazási kar és a számvevőség a segédhivatal munkáját részleteiben is behatóan ismerje. Szóval mindenki tudjon az alája rendeltnek nyelvén beszélni és alárendeltjei ne álljanak specialista-ként vele szemben.

Amint szüksége van a jogvégezett fogalmazónak a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban pedagógiai tájékozottságra, viszont épp úgy nélkülözhetetlen a minisztériumban mindig fölös számban és csak kis részben szakértelmük címén berendelt pedagógusoknak jogi és főleg közigazgatásjogi, valamint államszámviteltani tájékozottságra, amely nélkül a minisztérium közigazgatásának csak kerékkötői és zavaró tényezői lehetnek, s nem tudn; abba organikusan beilleszkedni.

Jól tudom, hogy ezekért a sajnálatos hiányokért az egyének nem tehetők felelőssé. Ez a helyzet évtizedes tervszerűtlenségnek és a politikai változások dacára is céltudatos és a történelmi felelősséget egyformán érző vezetés hiányának a következménye. De joggal viszont ez sem róható fel ennek a minisztériumnak a vezetőivel szemben, mikor az kormányainknak és politikai pártjainknak egyetemleges mulasztása.

A helyzet azonban tarthatatlan és szizifuszi munka minden javítási és organizálási törekvés a minősítésnek a javítása nélkül, hiú ábránd kultúrpoli-

tikai eredményekre való törekvés és megtörik az ország talpraállítása iránti hit, ha nem tudjuk ezeket a döntő lépéseket megtenni.

A gyakorlati képzettség fokozására szükséges a közigazgatási gyakorlati vizsgának életbeléptetése is, amely 1883. óta csak papíron maradt. Ennek a készülő tisztviselői szolgálati pragmatikával való junktimba hozatalának elmulasztása nézetem szerint helyrehozhatatlan kár volna. Hivatása magaslatán álló elnöki ügyosztály azután mindig fel fogja a miniszter figyelmét irra is hívni, hogy a vezetésre alkalmas szakreszcencia a különböző ügyköröket megismerve, sokoldalú gyakorlati tapasztalatra tegyen szert.

2. Az ellenőrzés. Minden intézmény, amely több ember együttműködését kívánja, munkamegosztással dolgozhatik. De a munkamegosztás csak akkor jár a teljesítmény fokozásával, ha minden részmunka elvégzője tekintettel van a többiekre és tudja munkájának az egészhez való viszonyát és annak fontosságát. Ez egyaránt vonatkozik az ugyanazon minőségű munkát megosztva végzőkre, valamint a különböző minőségű munkát: fogalmazási, számvevőségi, segédhivatali, szolgálai munkák végzőire. Ennek a tudatnak állandó ébrentartását, fejlesztését jelenti az ellenőrzés, amely tehát ebben az értelemben nem az odiozus hibakeresés, hanem a szintézis a munkamegosztás után.

Ez a belátás fogja kifejleszteni az organizáció iránti megértést is, amely egyedül tudja biztosítani a részmunkák összhangját és fokozni eredményességét. Ez a köztudat az, amely a szó szoros értelmében vett oktatás és nevelés útján, az új generációnak a felvilágosítása és állandó szemmeltartása útján elérhető.

3. Végül nagy fontosságú a testület közszelleme. Ez az, amiről legkevésbé állapítható meg, hogy milyen eszközökkel érhető el. Mindenesetre döntő szerepe van benne a vezetők szuggesztív erejének. Szuggesztív erő azonban tekintély nélkül nincs, tehát döntő fontosságú a vezetők helyes kiválasztása. Nélkülözhetetlen a vezető szellemi fölénye és azonkívül a vezetőnek erkölcsi kvalitásai, példaadása, önzetlensége és jellemzilárdsága.

A szellemi és szakképzettségbeli fölény dönti el különösen azoknak az ügyköröknek sorsát, amelyek, mint az elnöki, művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztályok, bizonyos tekintetben a szakosztályok munkájára való befolyást kénytelenek gyakorolni, amellyel szemben a szakosztályok elzárkózási törekvése paragrafusokkal és rendeletekkel nehezen küzdhető le. Miként a középkori oligarchák hatalmát is az ágyú feltalálása törte meg, amely várak fala közé elzárkózó dacolásukat a központi hatalommal lehetetlenné tette, épp úgy az ilyen ügyosztályok útján való egységes irányításnak a szakosztályok elzárkózásával szemben csak szakértelmük és munkájuk fölénye nyithatja meg véglegesen a kaput. Ez a szellemi erőviszony kérdése. A fölény megvan, vagy nincs meg és ezzel áll, vagy bukik hatáskörüknek eredményes betöltése, de egyúttal az ország közoktatásügyi igazgatásának és kultúrpolitikájának a sorsa is. Ezért kell, hogy az országban találkozzék és ezekre e helyekre kerüljön mindig olyan ember, aki ezt az eredményt el tudja érní. Nincs mentsége annak a minisztériumnak, amely nem tudja biztosítani az ilyen munkaerőkben való szakreszcenciát.

Vannak etikai feltételei is a kedvező közhangulat kialakításának, (l. Fr. W. Förster, Politische Ethik und politische Erziehung, 1918.), amelyekkel nálunk eddig elég keveset törődtek és keveset foglalkoztak, és amelyek közéletünk más terein is sajnálatos módon nagy mértékben hiányoznak, de a minisztériumoknak oly döntő szerepük van az ország irányítására, hogy méltán tekinthetik hivatásuknak azt is, hogy a közélet megtisztítására és az erők összefoglalására példát adjanak.

Magyary Zoltán.

A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY 1800 KÖRÜL.

(A régi Budapest erkölcs-történetéből.)

A XVIII. SZÁZAD első felében Pesten és Budán éles volt az ellentét a polgárság és a nemesség között. Buda és Pest lakossága német és rác volt.¹ A magyarok kisebbségben voltak, pedig szívesen telepedtek volna meg a nagy jövőjű városokban. 1741-ben pl. Pest megye követi utasításba² adta a következőket:

„Buda az ország fővárosa és Pest is az országban fekszik — lakosai közül is a magyar csaknem ugyanannyi számú, mint a külföldi — s mégis a hatósági tisztviselők választásában a magyarok iránt nagy méltatlanság követtetik el, sőt a polgárok közé vagy a céhekbe is oly bajos, kivált Budán, bejutniok, hogy a magyar úgyszólván saját hazájában számúzott. Ezen botrányt szüntesse meg törvény által az országgyűlés . . .“

„Onnan is nyilván kitetszik a két városnak a magyar nemzet iránti gyűlölete, hogy a megyei földesurak közül, kik a megyei gyűlésekre ott gyakran megjelennek, többen akartak házat szerezni maguknak, de minden módot kigondolnak, hogy őket a vételben gátolják. Kiknek házuk van, sokféle háborgatásnak és alkalmatlanságnak vannak kitéve.“

E magatartás oka az volt, hogy a városi polgárság féltette jogait s a maga szemétdombján elfoglalt hatalmi állását. Maga is szeretett volna harciasan fellépni a nemességgel szemben, de éhez túlságosan kényelmes volt. Félt a harctól. Gyengének érezte magát, mert nem tudta, milyen erős. Kivülről jött részére a nem várt segítség.

A XVIII. század tele volt nivelláló eszmékkel, amelyek a francia forradalomban érték meg diadalukat. Ezek az eszmék nem máról-holnapra születtek meg s nem a franciák sajátjai voltak.

Közkezen forgott ekkor már egy 1784-ben Pesten megjelent könyvecske „A közönséges nemességről“, amely német nyelvből fordított munka volt, amelynek magyarosítása azonban ugyancsak belevágott a nemesség beteg testrészeibe.

A könyvecske kérdés és felelet alakjában ismerteti a nemesség hibáit. Arra a kérdésre pl., hogy „mit hiszen a közönséges nemesség“, a többek közt így felel: „Hogy az díszes dolog volna, ha valami leányzó az ő erkölcsét kótya-vetyére tenné.“ „Hiszik, hogy az ő ereikben más vér folyik, mintsem a közönséges emberekében.“ Amihez a szerző hozzáteszi: „És ugyancsak

¹ 1695-ben a budai német polgárság még teljesen magáénak tekintette a várost és kétségbeesetten folyamodott a kamarához védelemért a betelepülő magyarok, rácok és törökök ellen. Takáts A régi Magyarország jókedve, 277. lap.

² Közli Salamon Ferenc Kisebbségi Történelmi Dolgozataiban. Új kiadás, 45. 1.

ebben sem hibáznak, mivel többnyire egészségtelenebb az ő vérük, mintsem más embereké.“ Arra a kérdésre, hogy mit szeret a közönséges nemesség, a felelet a következő: „Mindent, ami külső országból jön, még az idegen nyavalyákat is inkább kedveli, mint az otthoniakat. Inkább szereti a paripáját, mint a szolgáját. Szereti azon kölcsönzőket, kik a kölcsönadott pénzt nem sűrgetik. Szeretik az étszakát, mert cselekedeteiket senki sem veszi észre.“ Így jutnak el a feleletek a 12. pontig, amely így szól: „Szeretik — nem, épen nem szeretnek bizonyos leányzót, aki semmi szemtelenségnek sem tartja pórén és mezételenül mutogatni magát; neve ennek a leányzónak: igazság.“

Martinovics és társainak hatását felesleges volna ismertetnem. Maradandó volt a hatás az irodalomban. íróink és költőink, még ha a nemesi osztályból kerültek is ki, tipikus képviselői voltak a keletkező új osztálynak. Az a hang, amelyet Petőfi Sándor oly klasszikusan szólaltatott meg őseinknek fogason függő rozsdásodó véres kardjáról, megcsendül a XIX. század elején is. Beretzky Mártonnak, egy sajátidejében népszerű poétának 1811. június 8-án kelt versében, amely „A nemesség újdontúj címeréről“ szól,³ olvassuk a következőket:

Földiek lehettek nemesek zörgő tők-
Fövel is, ha egyszer van kutyabőrötök,
Lehettek, ha függnek kunyhótokban ősi
Atyátoknak rozsdás fegyveri s köntösi.
Mind nemes az, aki megmohosult neve
Elében egy fakó görtsös N-et teve.
Mért nincs már felsütve gyáva tekintetű
Homlokotokra is ez a hitvány betű.
Ah! nevetséges név! Nemesek! Nemesek!
Minden betsületet rólatok lenyesek.

Így tovább, még sokkal erélyesebb hangon, amelyben mindenestre sok volt a túlzás.

„Középosztály egyáltalában nincs Magyarországon“, írta Moltke Helmut gróf, amikor 1835-ben Magyarországon utazott. Ám ebben nem volt igaza, ő csak az ország törvényes berendezkedését nézte, amely, mint elkülönített kasztokat ismerte a főnemességet, nemességet, városi polgárságot és jobbágy-ságot. Az olyan utazók azonban, mint pl. Hofmannsegg gróf, akik elvegyültek a pesti és budai társaságban s akik részleteiben is ismerték az itteni életet, már a XVIII. század végén is már megemlíti a középosztályt, bár az első nemességet (az arisztokráciát) és a második nemességet (a köznemességet) külön társaságban találta.

A középosztály összeverődése minden esetre útban volt. A nemesség nem várta meg az alsó osztályok támadását, hanem maga kezdte meg azt a munkáját, amelyet az 1825. évi országgyűléstől szokás datálni, hogy saját kiváltságait megszüntesse. Bármily sok támadás érte is, a középosztály megalkotásában az övé az oroszlanrész.

A törvényhozáson kívül megmozdult a társadalom. A demokratikus irányba hajló nemesség annyira-amennyire egyenrangúnak fogadta el a szel-

³ Kéziratban nálam. Beretzky olyan rimelő volt, mint Mátyásy József, Kovács József és társaik.

lemi foglalkozást üzöket, a „latájnereket“, ami ismét kapcsolatot teremtett az iparos és kereskedőosztály intelligenseivel, gazdagabbjaival.

Széchenyi István, majd Kossuth Lajos felléptével méginkább testet öltött ez a középosztály, amely szemmel láthatólag meg volt különböztethető a kispolgári osztálytól. E két osztálynak természetesen nem volt oly külső ismerető jele, mint a nemességnek a diploma. Egy városi „írnokot“ — ma jegyzőnek, fogalmazónak, titkárnak, tanácsnoknak mondanók — vagy egy jómódú kereskedőt pl. mindkét osztályba be lehetett volna sorozni. Nagyban és egészben azonban érezhető volt a két kategória közötti különbség. A középosztályt alkották azok a nemesek, akik nem akartak az arisztokráciához dörgölődz-Jcödni, viszont szellemi igényeiket a csupán nyakas saját fajtájukkal való érintkezés nem elégítette ki. Szívesen vegyültek el tehát orvosok, ügyvédek, világlátott kereskedők társaságába. Viszont ezek a most említett kategóriák, a tulajdonképeni magvai a középosztálynak, a demokrácia felé hajló időben sem vetették meg a külsőségeket. Jómódú kereskedők és iparosok ambicionálták, hogy nemesi diplomához jussanak, mint pl. a nyomdász kiadó Trattner és Landerer.

E középosztálynak rendkívül kedvezett Buda és Pest fellendülése. A kereskedők és iparosok életrealóbbjai nagy hasznát látták e fellendülésnek, amely viszont kétségbeejtette a céhrendszerbe kapaszkodó kispolgárságot.

A történelmi események azonban megnyugtatták. A város nagymérvű fejlődését főképen idegenforgalmának köszönhette. A kispolgárság maga előtt látta a jólét útját, a gazdag polgárságnak pedig nem volt oka félnie a nemességtől, sőt szívesen látta a demokratizáló nemesség közeledését, amely hízelgett neki.

„A pesti polgár — írja Garai János⁴ — túlesett azon előítéleten, hogy csak iskolavégzés által szerezhetni magának tekintetet és rangot, mert látja, hogy Pesten pénze után nagyságoltatik az ember s ami ennél is több, hogy a legszebb s legpompásabb házakat a polgárság építi s azért nem esik kétségbe, mint a kisvárosi mamák, ha fia nem akar prókátor, orvos vagy pap lenni. De azon, úgy látszik, még sem emelkedett túl, hogy csiklandósabban esik az ember fülének, ha leányát fiskálisnének vagy doktornénak nevezik, mint szabó- vagy lakatosnének s leányát szívesen s rendszerint prókátor vagy orvos s kereskedőnek adja, még akkor is, midőn, kivált a két elsőnél, kevesebb anyagi kilátás van, mert hiszen anyaggal majd ellátja őket ő s önelégülten kavarva tömött zsebében, mosolyogva gondolja: csak titulus legyen, majd adok én hozzá „vitulust.“

Egységes középosztályról ma sem beszélhetünk, természetesen akkoriban sem volt ilyen. Az alkotó elemek mindegyike bizonyos fokig megtartotta önállóságát, de végeredményben szívesen látták egymást.

Milyen volt a városi élet?

A XIX. század első felében a nem nagy igényű középosztályú ember részére kellemes tartózkodási hely volt Budapest. Volt szellemi szórakozás.

⁴ Tollrajzok, Pest, 1844. II. 132. lap.

Nem kellett törni az embernek a fejét, megvolt a színház, a hangverseny, ahová-aki csak tehetett, elment. Sportolni a maguk módja szerint sportoltak. Lövölde volt 1732 óta. A határban vadásztak.⁵ Sokat turistáskodtak a környéken, ahová persze gyalog kellett menniök, ha ugyan a jobbmódú, ameddig kocsiút volt, nem ment kocsin. A Gellérthegy, Svábhegy, Jánoshegy, Zugliget, Mária Remete kedvenc kiránduló helyek voltak. A Duna-uszodák közönsége és jókedve egészen más volt, mint manapság; nagy úszásokat rendeztek, a negyvenes években még csónakda is alakult.

Maga a város, eltekintve a portól, amely ellen mindenki nagyon panaszkodott,⁶ kellemes tartózkodást nyújtott. „A lakosság — tudósít bennünket az élesszemű Pichler Karolina 1827-ben — jókedvű és megelégedett, akárcsak: Bécsben.“ A Nagyhíd-utcában — a mai Deák Ferenc-utcában — zajlott le a legnagyobb forgalom; itt és a Váczi-utcában voltak a legszebb boltok. Itt volt a korzó is, de sétahelyül szolgált a negyvenes években a Hatvani- és Széputca is.⁷

„Különösen élvezetes látvány — írja Chrismar, a festő⁸ — résztvenni, déli órákban, jó időben a Váczi-utcai sétán, ahol mozgásban van mindaz, ami Fost eleganciájához tartozik. Itt sétálnak az elegáns kirakatok mentében, kedvesen kicicomázzva az ország szépei, hogy megtekintsék a luxus- és divaticikkeket. Fiatal és öreg emberek csoportja veszi körül a nővilágot, miközben dúsgazdag mágnások pompás fogatukon vegyülnek e csoportok közé. Ha még: hozzájuk vesszük a görögöket és rácokat, akik rendszerint a kávéházak előtt álldogálnak, kész a legérdekesebb kép. Az üzletek izléses kirakatai az utca kétoldalán ragyogó keretet szolgáltatnak. Este az előkelő világ a színházban gyűlik össze.“

Aki nem ment a színházba, a hajóhídra ment sétálni. Megvolt némi nyoma a mai korzónak is, amennyiben a Kemnitzer kávéháztól a Lloyd épületéig egy akácsort ültettek; ez volt a dunaparti sétány. A jómódúak hétköznapi is kikocsikáztak⁹ a Városliget és Orczy-kert felé, meg a Vác felé vezető útra, ha kissé poros volt is ez a mulatság.¹⁰

És este, akinek megmozdult a szíve, felfohászkozott az éghez, Mátyásy (1798) szavaival:

Ragyogj szelíd Vénusz barátságos tűzzel
Felettem és minden mord csillagot üzz el!

De nem időzöm a városi élet ki nem meríthető leírásánál. Ha a régi Budapest középosztályát meg akarjuk ismerni, meg kell ismerkednünk az ide-

⁵ Ennek szabályozását 1733-ból I. Kolosvári és Óvári IV. 2. 700. 1. — Az arisztokrácia és jobb módú nemesek nagyszabású vadászatairól sokat lehet olvasni Podmaniczky Frigyes báró Naplótöredékeiből.

⁶ A por egyik legnagyobb nyomorúsága Pestnek, írja John Paget (I. 144.) 1835-ben. Behatol minden szobába, elrontja a bútorokat és csaknem megvakítja a lakásokat; rosszabb, mint a londoni köd. Egy porvihar valami rettenetes itten. (1831-ben már öntözték az utcákat, de sejtethetőleg nem eléggé.)

⁷ Podmaniczky, Naplótöredékek I. 254. 1.

⁸ Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkéi von F. S. Chrismar, Pesth, bei Georg Kilián, jun. 1834. 31. lap.

⁹ Miss Pardoe szerint (II. 317.) a bérkocsik nagyon szépek és tiszták, a lovak jók és Angliai egy évszázaddal van hátrább a magyaroknál.

¹⁰ S. v. Ludwigh: Reise in Ungarn im Jahre 1831, Pesth, 1831. 38. 1.

szivárgó vidéki nemességgel. Ezenközben főfigyelmünk tárgya kell, hogy legyen a nőkérdés, minden erkölcsrajz magva.

*

*

*

Glatz Antal Freymühtige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland,-Teutschland, 1799-ben megjelent művében (50. 1.) a következőképpen nyilatkozik a magyarságról:

„Fölöttébb tetszett nekem a fajmagyarnál a férfi és a nő viszonya; úgy tűnt nekem, hogy ez a lehető legtermészetesebb. A férfi a család feje, ő az első a házban és rangját méltósággal és szigorral őrzi meg. Megbecsülik és ezt külsőleg is mutatják ... Az asszony nem ágyas ugyan, de nem is uralodik férjén és így nem forgatja fel a természetes viszonyt. Akarata alája van rendelve férje akaratanak s így ő annak él, nem a világnak és nem avatkozik olyan ügyekbe, amelyek nem tartoznak tevékenységéhez. E szép vonást megtaláltam a legtöbb magyar nőnél. Férjük rendszerint tegezi őket, ők azonban nem tegezik a férjüket. Eleintén ez feltűnt nekem s már-már azt gondoltam, hogy a férfiak zsarnoki mód bánnak feleségükkel. De ezt tapasztalásom nem erősítette meg, sőt inkább mindenütt benső szerelmet és tiszteletet találtam a férj iránt a feleség részéről, nagylelkűséget és kedvességet az asszony iránt a férj részéről.“

A férfigyermek nevelése nem nagyon érdekel bennünket. Akkor sem törődtek vele sokat, de nem is kellett, mert a magyar fiú általában jóhajlandóságú volt. Ha nem is volt az, ráncbaszedték a derék piarista atyák. Hogy aztán jurátus korában hogyan viselkedett, arról sokat lehetne beszélni. Végül azonban törekvő jó hazafi vált belőle.

Nézzük a nőket.

Hofmannsegg gróf,¹¹ aki 1793-ban beutazta Magyarországot, így nyilatkozik a budai és pesti nőkről:

„Általában véve a nők műveltek és igen kellemesen öltözködnek. A nemesség soraiban sokkal több szép és csinos nőt lehet látni, mint nálunk; az arcok markánsabbak, több a barna, mint a szőke. A középosztályban azt a mértéket lehet alkalmazni, mint nálunk, de a közönséges nép nálunk sokkal szebb és tisztább. Méltatlan dolog volna, ha itt erkölcsi képzettséget kívánnánk meg, amikor e részben még Bécs is nagyon hátra van, sőt ez még Prágában, a mi szomszédságunkban is, csak most kezd kibontakozni. Gondolkodás nélkül mondhatom, hogy a mi polgárleánykánk műveltebbek,¹² mint az itteni dámák legnagyobb része, amiért is itt a közönséges beszélgetés tónusa meg-

Reise des Grafen von Hofmannsegg, Görlitz, 1800, 110. lap.

Az első hang, amely a nőnevelés fontosságát hangsúlyozza nálunk és ezt leány-akadémiák elállításával véli elérni, egy Pesten 1817-ben Leyrer Józsefnél megjelent kis füzet; címe: Bestimmung und Würde des schönen Geschlechts. Zur Beherzigung für die Schönen, ja selbst für die Gesetzgebung. Von J. G. P. f. sz. Egyébként az Angol Kisasszonyok már 1770-ben jöttek Budára, majd 1786-ban Pestre. 1821-ben nyílt meg az evangélikus-református leányiskola 21 (!) növendékkel. Magán leánynevelő intézete volt kb. 1816 óta Weningernének; ezt 1841-ben Mayerfyné Weninger Ludmilla vette át, L. Pesti Hírlap, 1841. 45. sz. — Budán Csapliczky Lillának volt hasonló intézete. L. Mikszáth: Jókai Mór élete, 204. 1. — A zsidóság számára Eibenschütz S. tartott fenn nőnevelő intézetet L.: Der Spiegel, 1839. 510. lap.

lehetősen szárnalmas. A férfiaknál sincs nagyobbbrészt másként és különösen a fiatal emberek nagyon léhák. Ám ezek az asszony személyeknek csak második vagy még mélyebbi osztályánál találnak tetszést. Mert mint egy fölöttébb különös tüneményt kell megemlítenem, hogy majdnem valamennyi nő, de különösen az előkelők legcsinosabbjai és legfiatalabbjai maguk között egy koteriában egyesültek, amelyben csak kifogástalan erkölcsöt túrnak meg és amelyben illendőségre,¹³ szorgalomra és jámborságra törekszenek. Többnyire Pesten jönnek össze, dolgoznak, beszélgetnek, ezenközben csak néhány szolid férfit látnak, mert a fiatal urak már tudják, hogy ezeknél a nőknél kevés lenne a szerencsájük. Íme valami jó a nagyvilágban; úgysis ritkán akad az ember ilyesmire.“ ;

Hofmannsegg gróf általánosságban beszél. Nézzünk egy elevenebb példát. Déryné emlékirataiban (I. 120. lap) pompás képét rajzolja meg egy pesti úrileánynak az 1810-es évekből Fáy András húga személyében. „Fáy Zsuzska szépségével elbájolta fél Pest ifjúságát. Nemeskeblű, jószívű leány, de tömérédek udvarlója lévén, szörnyű kokett, úgy hogy ki csak a körében forgott, azt örülésig el tudta kábítani. Ezen ifjak közül volt sok gazdag kérője, de ő nyíltan megmondotta, hogy ő egy fiatalhoz nem megyén férjhez, mert neki a Dárius kincse sem volna elég. Ő egy roppant nagy birtokú, öreg úrhoz megyén nőül, ki sohase sokaljá, bármennyit költsön is. De roppant nagy pompát is űzött; kevés viselő öltönyt lehetett rajta látni. Kék atlasz, uszályos ruha, fehér rózsákkal díszítve, ékszerekkel, nyaka, homloka tele rakva, ujjai ragyogtak a sok köves és brillant gyűrűktől. De a divánra nem ült, hanem fölvetette magát a vetett ágyra a szép ruhájával és ott szeretett ülni (azt én nem szerettem) és talán ahány szép szín van, mindenikből volt neki nehéz selyemruhája . . . De minthogy Zsuzsának szokása volt mindig az ágyon ülni, nekem is oda kellett ülnöm vele, csakhogy össze-vissza csókolhasson, nyaggathasson s ott danoynom . . . Mindig játszottak velem, mint a kis macskával, össze-vissza hőmpölygettek az ágyon. Már most lehet képzelni, hogyan nézett ki a szép, fehér könnyű ruhám.“

Minthogy a középosztály a vidékről rekrutálódott, nem lesz érdektelen ott is szétnéznünk. Az a vigasztalan kép, amelyet Grünwald Béla rajzol a köznemesség életéről Régi Magyarországon, amelyet 1825-tel zár le, nem egészen találó, ő Kazinczy után indul, aki hogy megjavítsa, korholja nemzedékét, és szemére veti a gyakori eszem-izomokat, a kártyázást, az irodalom- és művészetpártolás hiányát.¹⁴ Találunk azonban vigasztaló tudósításokat is. Pichler Karolina, a kiváló német íróő,¹⁵ aki 1815-ben hosszú időt töltött Zay-Ugrócson Zay gróféknál és a köznemességgel is megismerkedett, magasztaló szavakkal emlékezik meg a magyar nemesség

¹³ Ami az illemtudást illeti, arról John Paget 1835-ből azt írja (I. 19.), hogy a főúri házak egynémelyikében teljesen európai szokások uralkodnak, ellenben a jómódú köznemességnél és polgárságnál is helyel-közzel még igen hiányos az illemtudás. Pozsonyban pl. társaságban megtörtént, hogy egy fiatalember jókora hajkefét vett elő a zsebéből és a hölgyek jelenlétében a szalonban fészülködött meg. Ebédközben valaki a körmét vágta a késsel, amíg vizavija zavartalanul piszkálta a fogát az ezüst véllával.

¹⁴ III. kiadás, Budapest, 1910, 104—106. l.

¹⁵ Denkwürdigkeiten, München, 1914, I. 78—79. lap.

életéről, amely igénytelen, de kényelmes. A szomszédság művelt és tehetséges embereket hoz össze. Gyakori a zenei szórakozás. A szerény udvarházakban rendszerint jelentékeny könyvtár van, itt-ott természetrajzi gyűjtemény. Régi ezüstnemű egészíti ki az ízléses berendezést. Mindez még télen is különös bájt kölcsönöz a vidéki életnek, amely felette áll Ausztriának és Csehországnak.

De térjünk vissza Restre, most már az 1840-es évekre, újból a nőkérdésre.

Hugó Albert,¹⁶ egy brünni-származású magyarországi író, a fiatal lányok nevelése iránt is érdeklődött. A leánykák csak u. n. tanulságos könyveket kapnak a kezükbe, amelyek semmi nyomot nem hagynak lelkükben. Olvasgatják a világtörténelmet, útleírásokat, a XVIII. század és XIX. század francia és német íróit, de természetesen csak a legszigorúbban kiválogatott köteteket. A legnagyobb gond van arra, hogy ne kapjanak kezükbe valamely erkölcs-telen könyvet. Evvel szemben társalgás közben szóba kerül a nagyvilágban előforduló mindenféle szerelmeskedés, amelyet bármilyen virágnyelveken legyen is elmondva, a leánykák mégis csak megértnek. Így aztán az élőpéldákon inkább elromlik a fiatal lélek, mint akár Cock Pál regényein.

A lányokra *gouvernante*-ok vigyáznak, állandóan kifogásolják tartásukat és járásukat, megfigyelik minden pillantásukat. Kétféle ilyen *garde de dame* van, vagy borzasztóan erkölcsös, de egyszersmind korlátolt, vagy pedig hiú, piperészkedő, szeszélyes és kokett. Az elsőt kijátssza a tanítvány, a másodikat kineveti. Az anyát azonban nem pótolja egyik sem.

Ezenközben a leányka felnő, a tanuló órák mind ritkábbak, az olvasmányok mind romantikusabbak lesznek, a kisasszony mind gyakrabban jelenik meg a szalonokban és a színházban. Végre elérkezik a nagy esemény: bevezetik őt a világba. A fiatal lány azt képzei, hogy megnyílt előtte a világ: bálók, séták, ünnepek, élvezetek borítják el nagy bőségben. Azt hiszi, hogy ez mindig így marad. A jövőbe azonban nem láthat, mert ismét csak fiatal lányokat és fiatal embereket lát. Az asszonyok nem törődnek vele, a Bayard-ok szintén nem, legfeljebb, ha nagyon szép, mondanak néhány bókot neki.

Társalgásuk nem a legmulatságosabb. A legújabb regényekről beszélnek, a mamának s a mama barátnőjének pletykáit mondják eh, beszélnek közönséges szalon-eseményekről, végül szerelemről s a legtöbbször az a rossz szokása, hogy az urakat saját szív-ügyeivel akarja mulattni. Rendesen szentimentálisak, megértő szívet keresnek, bár csak jó parthie-ról hallanak. Az érzelgősség azonban végetér és a leány azt a mondatot, hogy „egy kunyhó és az ő szíve“ felcseréli avval, hogy „egy cylinder és az ő háza“. Hozzá Iis megy az első kérőhöz, akinek megfelelő rangja és vagyona van.

A fiatal asszony mit sem tud a világról, vagy épenséggel hamis fogalmak vannak. Egyszerre csak egy olyan ember oldalán találja magát, akinek jelleme nincs harmóniában az övével, aki zavartalanul szabadjára engedi szenvedélyeit, durvaságát. Így aztán megtörténik, hogy egy hölgy az emberben az első pillanatra nagy szenvedélyt kelt fel, amely a megismerkedésnél csalódásba fullad . . .

¹⁶ Neue Croquis aus Ungarn, Leipzig, 1844, I. 116.

Általában a férjhezmenés nem volt könnyű dolog.¹⁷

Horvát István Mindennapijában¹⁸ (az 1805. évből III. 55. lap) közli; „A nagy leányoknak buzgó imádságát“, egy kibővített *Miatyánkot*, amelynek minden mondatához a férjhezmenésre vonatkozó fohász fűződik. íme egy részlet: „Még a legényeknek is *bocsásd meg vétkeket*, ha ők megcsókolnak minket. Hallgasd meg szent kérésünket. Akik bennünket nem szeretnek igaz szívvel, nem ölelnek, tartjuk *ellenünk vétetteknek*. De gerjeszd fel ezeket is, hogy szeressenek bennünket. Betegségtől, gonosz helytől őrizz, meg minket *és ne vígy a késértésbe* stb.“

Azok a mahinációk, amelyeket lányos mamáknak manap el kell követniök, az időben ép úgy megvoltak. A lánykáknak szomorúan kellett nézniök, mint szaladtak az ifjak inkább az asszonyok után, sem hogy belőlük választottak volna ki egyet.

„Szegény kis lányok, — írja Nagy Ignác (III. 217.) — ne szomorkodjatok emiatt, mert hiában a mai romlott világban az ifjak inkább szeretnek így udvarolgatni, mint nőt venni, miután mindinkább terjed azon szomorú; tapasztalás, hogy a fizetésnélküli hivatalocska mellett is jobban megél az ember, ha egyedül marad, mint szűk hivatalban másodmagával. Szegény lánykák, ti ennek nem vagytok okai, mert hiszen ti nem vagytok követelők, s becsületes szegény ifjúval is örömetest keztefognátok és legfelebb csak azt igényelnétek a boldogítandó férjtől, hogy azt szerezzé meg számotokra, mire múlhatlanul szükségetek van se kivánságtokat néhány nyomorú ezer forintocskával évenként vajmi könnyen kielégíthetné! De a férfiak, a férfiak! ők azt hiszik, hogy nem lehet akkor néhány ezret költeni, midőn néhány száznak sincsenek birtokában és e botrányos tévhit miatt nektek ismét és ismét csak ülnötök kell a lány vásáron ...“

Ám ha nem is mindig, de legtöbbször zsák a foltját meglelte s a szende; krs lányból „szépasszony“ lett, aki a leányéveket mint a társadalmi nélkülözés éveit tekintette és most mér férje oldalán¹⁹ élvezni akarta a világot. Ez az élvezetvágy mindenesetre sok pénzbe került. Az akkor középosztálynak már megvolt az á tragikuma, hogy külsőségek kedvéért feláldozta jólétét, otthonát.

„Tekintsünk végig az egész roppant középosztályon — írja Nagy Ignác (Magyar Titkok III. 94.). — A fényűzés ezen osztály tagjai közt oly félelmes fokra emelkedék, hogy egészség és kényelem kellékeire fillér sem maradhat. Csak az utcán és nyilvános mulatóhelyeken jelenhessék meg. illő pompában

¹⁷ „A megélhetés bizonytalanságában és nehézségében — írja Csaplovics 1829-ben — nem mindenkinek volt bátorsága megházasodni. A házasságok száma évről-évre szemmel láthatólag csökkent és az emberek természetes szükségletüket mindenféle átlutakon igyekeztek kielégíteni. A szüzesség szép erénye is erősen szenvedett, holott erre az előző időkben nagy gond volt.“ Gemälde von Ungern I. 256. lap. — Szirmaynak már Csaplovics előtt sem volt jó véleménye a lányokról, akikről így énekel (Hungária in Parabolis, 65. 1.):

Amit a dinnyéről mondanak közzsóban,
Mostani szüzekre illik ez valóban.
Közülök felválni ötvenet is lehet,
Miglen egy igazra az ember szert tehet.

A Nemzeti Múzeum kéziratárában.

Külön fejezetet érdemelének „a nők politikában.“ A Neue Croquis aus Ungarn (II. 90-94. l.)> sokat beszél az országgyűlési karzat nőközönségéről, a korteskedő nőkről stb.

ezen korlátolt jövedelmű osztály tagja s tekintélye és becsülete, mint hiszi, meg van mentve a bíráló világ szigorú szemei előtt; a nőkön selyem, bársony, arany csillog, míg szűk szállásaik kopár falai közt éhes gyermekek siránkoznak s maguk is csak legdurvább és alig elegendő eledellel tengetik testöket, gondolván, hogy ez nem átlátszó, valamint ajtaikon sem pillanthat be a világ ítélő szeme.“

De a város nemcsak a fényűzés dolgában volt tele kísértéssel. Az erkölcstelenség lépten-nyomon kidugta vigyorgó fejét. Kétségtelen, hogy a mai Budapest sokszorosan erkölcstelenebb, mint a biedermeier Budapest. Ellenben a mai óriási forgatagban nem látszik meg annyira a bűn, mint meglátszott ez egy aránylag kis városban,²⁰ amely az ország egy nagyrésze prostitúciójának gyűjtőhelye volt.

Színház és irodalom is hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal asszony szeme kinyíljon. Természetesen nem a Nemzeti színház akkori műsorára gondolok, amely a leghazafiasabb volt, mint inkább a színházi életre, főképen a német színház körül történőkre. Az irodalom alatt meg épenséggel nem hazafias írónkat gondolom, hanem a külföldről válogatás nélkül beözönlő könyveket, nyomtatványokat. Itt említem meg, hogy még a XVIII. században a pesti könyvkiadás és könyvkereskedelem is két különböző vízben evezett. Az írók, akiket Kazinczy irányított, ideális hazafiságtól áthatottan azon voltak, hogy irodalmi színvonalon álló, a művelődést előmozdító könyvek jelenjenek meg, evvel szemben a könyvkiadók és könyvkereskedők csak a közönség ízlését nézték. Ha rajtuk állott volna, aligha jelentek volna meg a magyar irodalom büszkeségei. Ellenben annál szívesebben nyomtattak és terjesztettek selejtes regényeket, Pauer János Károly pesti könyvkereskedőnek pedig ugyancsak meggyűlt a baja, mert Bécsből olyan könyveket kapott terjesztésre, amelyekre a helytartótanács hamarosan rátette a kezét. Ilyenek voltak „Aja oder die heimliche Ehe“, továbbá „Frauenzimmer oder Priapischer Roman“.²¹ A címek elárulják tartalmukat.

A biedermeier Pesten is olvastak a nők sok mindent, amit nem kellett volna, s ami káros irányba hajtotta képzelőtehetségüket. Ha a legtöbb asszony családjának élt is, sokan akartak nagyvilági hölgyek lenni.

„A falusi leány szívét — írja Nagy Ignác (I. 217.) — egyetlen arckép tökéletesen betölti, míg a városi hölgyek nagyrészének szívét két és három-

²⁰ A szerelmi drámák nyugodtabb idegzetű eleinknél nem voltak gyakoriak, de hébe-hóba volt rájuk eset. A Pesti Hírlap 1841. évi;36. számában olvassuk pl., hogy K. kisasszony öngyilkos lett és aki miatt tettét elkövette, az az öngyilkosság napján lépett mással házasságra.

²¹ Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és 'könyvkereskedelem a XVIII. században, Budapest, 1917. 43. lap.

Fentiekhez hozzáfűzöm a helytartó tanácsnak a fővárosi levéltárban talált 1782. július 8-án kelt rendeletét, amely szerint minthogy megállapítást nyert, hogy a véltelkedv félkeltése céljából sok könyvhöz a tárgyhoz nem tartozó képek készülnek s a könyvbe a tartalommal inkongruens tipographiai díszek tétetnek, sőt néha a metszetekhez illetlen szöveg készül, elrendeltetik, hogy a nyomdászok (és rézmetszők is mutassák be műveiket a cenzúrának.“ — Végül ide vág, hogy Jáger József Lajos pozsonyi kártya gyárost 1847-ben a helytartóság rendeletére azért vonták felelősségre, mert olyan hárttyákat gyártott, amelyek nuditásokat és erkölcstelen jeleneteket ábrázolnak. Jáger beösmerte, hogy 12 tucat ilyen kártyát gyártott az országgyűlés tagjai részére. L. Tábori Kornél: Titkos rendőrség és kamarilla. Budapest 1921. 74. lap.

emeletes házakhoz hasonlíthatni, mikben sok a szoba, s minden szobában lakos, azontúl pedig fényes hintók a színben; sőt e mellett, ha még oly telinek látszik is a ház, mindig találtatik még helyecske egy pár szívesen látott vendég befogadására.“

A régi Pestnek semmi esetre sincs olyan változatos botrány-krónikája, mint más nagy városoknak, de azért itt is történt nem egy félrelépés, amikor nem egy családi boldogság ment tönkre, viszont azok, akiket, nem érintett,, humorizáltak rajta.

Gaál György Tudós Palóczában (II. 22.) olvassuk pl 1803-ból a következő esetet:

„A napokba egy asszony, mivel az urát féltette, estve, midőn a szobából kiment, utána mászott és a grádicsról leesvén, a lábát kitörte. De az ilyen; kázus csak az alsó sorsú embereken szokott megtörténni, mert a díszes háztársok már egymást úgy se féltik, azért is nem lesekednek egymás után. Mind a két rész szabadon teheti, amit akar.“

Vagy még régebről. A Magyar Kurír 1792. március 9-iki számábarr olvassuk ezt a Kolozsvárt február 16.-án,kelt báli jelentést, amely ha nem is Pestről szól, jellemző és mulatságos volta miatt megérdemli, hogy idenyomtassam:

„Noha a szemérmesség füleiben nem legszebben hangzó, mindazáltal egy igaz és a közönséges kitrombitálásra is méltó, következő történet esett itt nálunk a Farsang vége felé: Az újj esztendőben meg-házasodik, egy Sz. nevű Kontzallista, és feleségül vészen, egy már nem mindenekelőtt esméretlen meddő menyetkét, K. Aniskát. Haza érkeztvén egy estre bizonyos expeditiójából ezen Úr, kényszerítettik a maga Hamiskájától, hogy mennének Bálba, Emez el-lévén bádgyadva — nem megyek biz én sziívem, monda Feleségének,, mert az én bádgyadt tagjaim nyugalommat kivannak. Kéri vala Felesége, hogybottsáttaná el hát ötöt egyedül a Bálba. E meg-lehet szívem, mond a Férje — viseld magadat betsületesen. Ezzel az asszony Bálba mene, a férfi pedig, nyugalomra tév tágjait. — De nem sokáig nyughatik — élvén az újj Házosok között gyakran meg-eső gyanú perrel, felkél, fel-öltözik álortzáson, s titkon utánna megy a Felperes a maga Allperesének, s kétszer 3-szor jól meg-tántzoltatván s kávéztatván, ki hívja a Bálból sétálni, 4 aranyokért el-üti rajta a port idegen ember képében; s ezzel a menyetskét a Bálházba vivén, el-tűnik s haza menvén, mintha nem is ő lett volna, előbbeni meg-csalt ágyába le fekszik. Haza megy a meny'etske is virrat felé, s a szokás szerint — no szívem, hát hogy nyugodott? — hát te hogy mulattad magadat? kérdezik egy mástól-Én rosszul nyugodtam, felel a férfi; mert azt álmodtam, hogy te egy idegen emberrel itt s itt 4 arannyért így s így cselekedtél. Az Allperes tagadván előbb a' dolgot, meg valja a Felperes, hogy az ő lett lengyen, ki az inpopulations Tabellát forgatta; azért a 4 arannyot is meg-találván az asszonynál, ezt tölle vissza vette, és keményen meg-vervén elhagyta — rossz csont az; illyen oldal borda!“

Mélyen nézett a pesti életbe Schönholz Frigyes,²² aki igen érdekes megfigyeléseket közöl.

²² Zehn Jahre in Ungam. II. 193. 1.

„Nem régebbe történt Pesten, — írja — hogy egy katonának évek óta tiltott viszonya volt egy társaságbeli hölgyel, végre is azonban megunta ezeket a lovagi szolgálatokat, elhatározta, hogy törésre viszi a dolgot „imádottságával“, mielőtt azonban ezt megtenné, a feláldozott tömjénért néhány áldozati fillért szed el tőle. E célból egy szép napon kétségbeesett ábrázattal változott be a hölgynek, hogy 2000 forint miatt olyan zavarba jutott, hogy még állását is el kell veszítenie. Ha egy magyar nő szeret, vagy legalább is, ha rabja azoknak az érzéki képzeteknek, amelyeket együttesen szerelemnek — Ámornak, nem Erosnak — neveznek, akkor az ilyen forróvérű és viasszívű nőnek a belsejében egészen más folyamat megy végbe, mint az észak hideg, szemforgató kacérkodóiának. Bugyborékoló érzelmeknek vésza-viharja száguld hétmértőföldes csizmákkal az ilyen mérlegelésre be nem rendezett fejben és a szenvedély tetőpontján egy ugrással átesik az illendőség korlátján, holott egy mérsékeltőbb vérmérsékletű bűnöző nő előbb még biztonsági lajtorját és hágsókat állítana fel, hogy lehetőleg a külső illendőség megóvásáért menjen át ezen a vonalon. Ehhez hozzájárul férjes asszonyoknál az, hogy férjük elhanyagolja őket, úrhatnámmód viselkedik és ily módon a finomság és gálánság iránt igen érzékeny asszonyt egy cicisbeo karjába hajszolja és csak ritkán szánja rá magát a fáradságra, hogy enyhítő szerekkel tegye jóvá az okozott kárt. A magyar Beaumonde-nak botránykrónikáját főképpen ezek a körülmények töltik ki különféle olyan kiáltó tényekkel, amelyek másutt észrevétlenül zajlanak le. *Jó lehet erkölcsösség dolgában Magyarországon a középső és a magasabb osztályok egy arasszal sincsenek alatta a németeknek, pedig az éghajlat, a szabadabb életmód inkább csábítanak őket és több alkalmat nyújtanak.*“

„Ami már most ezt az előkelő viasszívű hölgyet illeti, annak első dolga volt, hogy szívé orvosának a kúra folytatásához szükséges eszközöket megteremtse és mihelyt férje elutazott a birtokára, sietett ki a budai hegyekben lévő szőlőjébe, hogy az ott pincébe rakott borából 2000 forintnyit árverés útján eladjon. Ám alig szerezte meg az első árverési napon ennek az összegnek a felét és alig adta át azt kedvesének, a férj váratlanul visszaérkezett kirándulásáról és természetesen amikor a szőlő mellett elhajtattott, nem kevésbé csodálkozott, hogy ott megszólalt a dobszó.“

Az asszony megfelelő megfenyítése természetesen nem maradt el, megpedig úgy, hogy a nyilvánosság is tudomást szerzett róla. Schönholz¹ azonban méltán felháborodik az illető csábító katonának — aligha volt magyar ember — viselkedésén, aki ezek után még kérkedett is evvel a kalandjával. „Vájjon csak Haman részére találták-e fel az akasztófát, kérde, és nem az ilyen cicisbeo részére is?“

A történetnek azonban van még egy felvonása. E való történet ugyanis egy grófi asztalnál beszéd tárgya volt, hol is egy sváb földről ideszakadt zene-művész hangosan méltatlankodott a szóban forgó férfiszereplő viselkedésén. Ez aztán az illető tudomására jutott és természetesen provokáltatta a szegény művészt. Nem lehetett kitérni a kihívás elől. A művész felkészült a párbajra és zsebkendővel, papírfüzetekkel tömködté ki magát, hogy valamiképpen elfogja a biztosra vett halálhozó golyót. A színtéren becsukott szemmel húzta meg a ravaszt, amire azonban az összes résztvevők halálos kacajban törtek ki.

A pisztolyok ugyanis ádáz praktikával finom lúdpihével voltak megtöltve, amelyek havazásszerűen lepték be az eset hősének ruháját.

De ez még nem minden. A Pestre került művész is ki akarta használni az itt nyíló lehetőségeket és szerelmi kaland után nézett. Egész szakszerűen ment a dolog után és egy hotelpincér útján összeállíttatta magának a jómódú tisztviselő lajstromát, amelyből kiválasztott valakit, akinek egye-len leánya volt. Ez a fiatal szűz történetesen épen a művész lakásával szemben lakott, sőt mi több, maga is érdeklődött már a művész iránt. Az események ilykép rohamosan fejlődtek s a pesti társaság, amelyben a művész megfordult, a hotelpincér és a hisztériás hajlandóságú fiatal hölgy szobalánya révén minden részletről kimerítően értesült. Egész csomó pártolója akadt e szerelmi vonatkozásnak, sőt e jóakarók maguk írtak levelet egyfelől a szerelmes lo-vagnak, másfelől dulcineájának, aki végre is „kölcsonkönyvtári örületében“ azt követelte, hogy a művész szöktesse meg őt: Ez azonban kétélű fegyvernek látszott a művész előtt, aki attól félt, hogy ezen önhatalmú lépés esetén a szülők remélt anyagi pártfogása el fog maradni. E félelem nem is volt alap-talan, mert a tréfás pártfogóknak már megvolt a kész tervük, hogy a szök-tetés sikere esetén rablóbanda alakjában megtámadják a szerelmeseket, a höl-gyet vissza viszik szülei házába, a lovaggal pedig mulatságos, de minden esetre vaskos módon bánnak el.

A kaland vége az lett, hogy a fiatal hölgy összecsomagolta minden ék-szerét, megtakarított pénzét, a legszükségesebb fehérneműt és a csomagot lovagjához törekedett juttatni, az azonban természetesen az összeesküvők kezébe került. A hölgy el is szökött hazulról, de hogy hogy nem, nem talált rá Rómeójára, hajnalig kénytelen volt az utcákon csavarogni és végre is dolgavégezetlen tért vissza hálószobáskájába, mit sem tudván, mi lett a sorsa értékes kis batyujának. A batyu végre is visszaérkezett, de a zenei Don-Quijote nélkül, akivel azonközben az összeesküvők amúgy magyarosan meg-értették, hogy ne járjon szerelmi, kalandon az esze.

A hivatal szobája régi időben is nem egyszer színtere volt az erkölcs-telenségnek. Kossuth 1841. évi Pesti Hírlapjában a fővárosi rovat szerkesztője Frankenburg Adolf volt, aki ezt a feladatát modernül, szókimondó kritikával végezte, ő maga mondja el, hogy a városi hatóság előkelői szép feleségeiket is elküldték hozzá, hogy tollát megvesztegessék.

Ugyancsak ő meséli el, hogy egy idős, vagyonos polgárnak szép fele-sége volt, akit férje agyongyötört féltékenységével, akibe egy városi főtiszt-viselő szeretett bele. Hogy hölgyéhez juthasson, a következő játékot ren-dezte el. Hivatali szobájába egyszerre csak egy megrendelt küldönc állított be avval a rémhírrrel, hogy X úr — a férj — megőrült és felesége, életét veszé-lyezteti. A tisztviselő két drabanttal rögtön a városi kórházba szállíttatta a mitssem sejtő férjet, minek megtörténte után a tisztviselő X úr lakására sietett, hogy az előzményeket megvizsgálja és a szép asszonyt megvigasztalja. X úr másnapra kiszabadult, az illető főtisztviselő pedig a Pesti Hírlap szerkesztő-ségében, amely megírta az esetet, térdenállva könyörgött rektifikációért.²³⁾

23 Frankenburg Adolf: Emlékiratok, Pest 1869. II. 128. I. A. P. H. 1841. évi folyamában, amely Frankenburg szerint a neveket is közli, nem tudtam ráakadni az esetre.

Az egykorú szépirodalom is bő tárháza az idevágó erkölcstörténeti adatoknak.

Nagy Ignác (Magyar Titkok, II. 294. lap) bemutat egy olyan apát, aki saját leányát adja el. — Kúthy Lajos „Egy éj a fővárosban“ c. novellájában 1839-ből mond el egy történetet, melyben egy gazdag bankár nénjétől vásárol meg egy szép leányt. A szöktetés azonban nem sikerül s a kéjenc a Rakpiacon életével fizet meg tervéért.

Jókai műveiből sok mozaik-szemet lehetne összeszedni, de ezt olvasóim maguk is elvégzik.

*

*

*

Ilyen volt a középosztály képe jó száz év előtt. A fővárosi lakosság egyéb kategóriáiról e szemle szerkesztőségének és olvasó közönségének engedelmével más alkalommal szívesen megszólalok.

Siklóssy László.

AZ ISKOLÁNKÍVÜLI-NÉPMŰVELÉS ÉS ESZKÖZEI.

i.

KEVÉS olyan mélyértelmű intés szállt nemzedékről nemzedékre, melyet hazánkban gyakrabban ismételtek, hangoztattak és jelszavul választottak volna, mint Széchenyinek a *Hitelben* írt szavait: „minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a *kiművelt emberfő*“, „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma — teszi hozzá utóbb, — ezek statisztikája az ország legérdekesebb része; Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs.“ „S egy főből mennyi hatalom ered sokszor, s hogy ragaszkodik, mint planéták a naphoz, számtalan emberi lény egy fényes észhez? Hány élt már, ki százada útját maga jelölé ki, s nemzete létét századokkal hosszabbtá s viszont!“ „*Az ész erő, s így az ész boldogság.*“

Ma is tisztelettel kell adóznunk ezen régen elhangzott komoly tanításnak, mely a többi nagy gondolattal együtt osztozott Széchenyi tragikumában, hogy életében részint félreértéssel, részint meg nem értéssel találkozott. Pedig nem egy előre elképzelt veszély keltette szubjektív aggodás, hanem a múlt és jelen szükségleteinek objektív helyes megítélése volt ez alkalommal is a *legnagyobb magyar* gondolatainak sugalmazója, ki abban a reményben, hogy késő emberöltők helyett saját kora váltja majd e nagy cél megközelítését valóra, csak a magyarság sorsát szívében viselő korábbi szellemi nagyjaink jámbor szándékait tette újra és hangosan szóvá.

Mert nem *Széchenyi* volt az első nálunk, aki a nemzet általános műveltségében rejlő erőt felismerte, de *Franklin*, *Carlyle*, *Ruskin*, vagy *Grundvig* sem voltak hazánkon kívül a felfedezők: *a nemzeti műveltségnek céltudatos és minden eszközzel való terjesztésének szükségességét maguk a társadalomalkotó erők vetették felszínre.* Az utóbb említett nagy tanítómesterek érdemeit abban kell látnunk, hogy az iskolai oktatás korlátolt hatáskörét és hiányos eszközeit koruk műveltsége felé emelkedve észrevették s az *iskolák mellé* megszervezték azokat a hatalmas népművelő intézményeket, melyeket idővel a saját beigazoltéletképességük karolt fel, fejlesztett ki és vitt uralomra.

Az *iskolánkívüli* népművelő törekvéseket azonban, bármilyen erővel is indultak meg, teljes egészükben¹ csak a jelen válthatja valóra, mert az a nyolc évtized, mely azokat a múlt század negyvenes éveit után egyesek szándékaiból nemzetek öntudatává érlelte, nemcsak *szükséges voltukat* igazolta be teljes mértékben, de a munkába állított eszközök alkalmasságának, hatóerejének és céltudatos alkalmazásának is *kísérleti időszaka* volt.

Sok nehézséget és ellenvéleményt kellett leküzdeni az úttörőknek, míg kitűnt, hogy az iskolai oktatás bármilyen jó legyen is, nem lehet a népművelés *kizárólagos* eszköze. Hiszen a legtöbb ország még ma is távol áll attól, hogy népességének iskolaköteles korosztályait elemi iskoláiban teljesen és megfelelően elhelyezhesse. De ha erre meg is lenne a lehetőség, az elemi iskolát végzetteknek csak igen csekély hányada kerül a közép-, vagy szakiskolákba, hogy ott az elemi iskolában szerzett legelemibb tudást általánosabb műveltséggé, egészíthesse ki. Hazánkban a 15 éven felüli népesség 64.44%-a az összlakosságnak, melyből *alig tíz százalék* jár tovább is iskolába. Láthatjuk tehát, hogy nálunk a népességnek még mindig 55%-a, a 15 éven felülieknek pedig 83.33%-a, egyszerűen *a népesség legnagyobb része a rendszeres iskolázás körén kívül marad*. Pedig ez a hatalmas tömeg, melyből¹ mindössze csak 5.7% végezte a középiskola 4 alsó osztályát s csak 2.1% végzett 8 középiskolai osztályt, van arra hivatva, hogy a magyar nemzet akaratát képviselje és annak a képviselőválasztásokon, sőt a törvényhozásban és az állam kormányzatában is. irányt szabjon! A nemzet erejének eme túlnyomó része, mely az iskolában szerzett ismereteknek csak kis részét viszi magával a gyakorlati életbe, az állam népművelési politikája körén kívül magára hagyva, többé-kevésbé foggyatékos ismeretei és alapozás nélküli világnézete folytán könnyű zsákmánya lesz és vak eszközzévé válik a hozzá szóval-írással közel férköző nemzetellenes törekvéseknek!

Már az itt közölt számadatok is igazolják, hogy az iskolán kívüli népművelés, ha a szerves fejlődés szempontjából és fokozatainak rendszerével mögötte is marad az iskolai népművelés intézményének, életjogában ennél jóval hatalmasabb. Hiszen a nemzet egészének az iskolák Hatáskörén sok tekintetben kívül eső nagy részét kell az egységes célú szellemi irányítás és nemzetnevelés érdekkörébe vonnia. De az iskolai szervezet ma már egyébként sem képes egymagában lépést tartani a társadalom által támasztott mind fokozottabb követelményekkel, melyeket az élet egyre nehezebb feltételként tűz a mindkét nembeli ifjúság elé. A szociális fejlődés a legszélesebb körben követeli a tudást, melyben a társadalmi ellentétek kiegyenlítésének egyedüli lehetőségét látja. A befejezettséget soha sem találó tudásvágy az emberiségnek önmagát tökéletesítő ereje, mely a társadalmat állandóan kísértő és veszélyeztető destruktív törekvéseknek sikerrel állhatja útját.

Az iskolán kívüli-népművelés nagy fontosságát az utolsó száz év szociális és nemzeti mozgalmai, mint *elsőrangú állami érdek*et tolták előtérbe. Nagy könyvtárat tenne ki ma már az az irodalom, mely e fontos kérdés alapelveit és részletmegoldásainak módszereit megállapította. De bármilyen súlyosak legyenek is a bennük felhozott érvek, sohasem tehetek volna az általános népműveltség szükségessége és előnyei mellett oly igaz tanúbizonyságot, mint az utolsó nyolc év nagy társadalmi rázkódásai, melyek során a nemzetek békés összhangján kívül a társadalmi osztályok érdekeinek egyensúlya is világszerte veszedelmesen megingott, hogy véres küzdelmekben keresse a kiegyenlítődést. A világháború tanulságai újra beigazolták, hogy az általános választójogon és védkötelezettségen alapuló fejlett államforma öntudatos mű-

¹ Csak a 15 éven felüli népességet számítva.

veit állampolgárokat kíván, kik valamennyien az állam *állandó és egységes szellemi irányítására szorulnak*, ha az állam céltudatos munkájában osztozni akarnak. A tervszerű kultúrpolitika egyformán érdeke az államnak és polgárainak, mert az állam műveltségének emelkedése az állam jólétének fokozott emelkedését jelenti! „Csak az anyagi és szellemi érdekek egységéből sarjadzhatnak ki a nemzet ereje.” (Fr. List.)

Fölösleges volna hangsúlyoznunk, hogy az öntudatos nemzetnevelés lassú fejlődésének mily nagy kárát vallotta az emberi társadalom s elsősorban hazánk, mely bár a világháborúig iskolapolitikájában lépést tartott a művelt nemzetekkel, az iskolánkívüli-népművelés fontosságának felismerésében és eszközeinek megszervezésében sokáig mögöttük maradt. Miért részletezzük a mulasztásokat, melyek következményeikben szemünk előtt aránytalanul nagy erővel bosszulták meg magukat? Csak mint szomorú tanulságokat kell emlékezetünkbe idéznünk azt a ma már jóvá alig tehető közömbösséget, mely hazánk idegenajkú népességét szinte teljesen kiszolgáltatta az irredenta uszítóknak és az ipari munkásságot a szociális szédelgők megtévesztésének; azokat a politikai hibákat, melyek hatványozott erejű visszahatásukban az ország megcsonkítására és belső osztályharcokra vezettek, mert népünknek a műveltségében elhanyagolt és a világháborúban kimerült zöme sajnos szintén nem tudott kellő erővel ellenük szegülni. Kultúrpolitikánk erőtlenségének okait is igen ól ismerjük. Tudjuk, hogy az állami költségvetésben közoktatásügyünknek milyen mostoha szerep jutott, mennyire vértelenek voltak az országgyűlés közoktatási vitái, mily nehézségekkel kellett megküzdeni közoktatásügyi kormányzatunknak, hogy nagyszabású reformterveit a nemzetiségek legfelsőbb védelme mellett megvalósíthassa és a kormányváltásonként változó kultúrpolitika folytán hány nagyfontosságú reformtervet kellett elejteni. Tudjuk, hogy kultúrpolitikánk nagyrészből kényszerű mulasztásai elsősorban az iskolánkívüli-népművelés egységes megszervezését akadályozták meg, mely erőten eszközeivel az ügy érdekében lelkesen és önzetlenül dolgozó férfiak buzgalma dacára sem tudott kellő hatást elérni s a nagy tervek és biztató eredmények mellett is sokszor csak a kísérletezéseknél, vagy éppen az üres jel-szavaknál maradt.

Ha az iskolánkívüli-népművelés áldásai elsősorban az *állam* jólétét jelentik, alig vitatható, hogy az iskolánkívüli-népművelés megszervezése is elsősorban *állami* feladat. Csak az államnak van joga arra, hogy polgárai öntudatának irányt mutasson és az egységes tömegöntudatban rejlő erőt saját érdekében hasznosíthassa. Csak az államnak van meg az ereje és tekintélye, hogy a felekezeti, párt és osztályérdekellentétek között megjelölje az objektív közéletet és mint az államot alkotó nemzet törekvéseinek legfelsőbb kifejezője, az egyedül helyes és mindent átfogó vezetőgondolatot, a *nemzeti célt tűzze* ki a nemzet művelődésének legelső irányeszméjévé, mely a nemzetköziség elveivel ellentétben domborodjék ki!

Tagadhatatlan, hogy az iskolánkívüli-népművelés első céltudatos eszközeit maga a társadalom szervezte meg, mely Carlyle, Ruskin, Grundvig, irányt és mások szavainak hatására mind szélesebb körben tette magáévá a kitűzött nagy célt. A lelkesedés sok szép eredményre vezetett, amely elsősorban az állami szervezetnél jóval mozgékonyabb társadalom életmódjában leli magya-

rázatát. Bizonyos, hogy a népművelés terjesztése nemes versenyt indított meőnzetlen férfiak és egyesületek között, amely lelkesedés az elért eredményekkel párhuzamosan növekedett és arra engedett következtetni, ami külföldi példák után Eötvös József bárónak is kedvenc-eszméjévé vált, hogy az iskolán kívül egyedül a társadalom feladata a felnőttek oktatása.

Az az időszak azonban, mely az első népkönyvtárak, szabadoktatási tanfolyamok és egyéb népművelő eszközök fejlődésében a negyvenes évek óta lefutott és amelyet az iskolán kívüli-népművelés fejlődéstörténetében jellemző módon; *a kísérletezés korszakának* nevezni, nemcsak nemes szándékú emberek és egyesületek helyes, bár kétségtelenül lankadó népművelő törekvéseit tartotta máig életben, hanem jó alkalmat adott az oly intézmények elszaporodására te, melyek veszedelmes nemzet-, állam- és erkölcsellenes tanításokat tenyésztettek. Az államnak tehát mindinkább életszükségletévé vált, hogy ezeknek a bomlasztó elfajulásoknak gátat vessen s ellenőrző felügyeletét mind szélesebb körre terjesztve ki, ilyeneket lehetőleg meg is előzzön. Az elmúlt nyolcvan év megmutatta, hogy a legnemesebb szándékkal megindult egyéni népművelő törekvések is nemcsak bizonyos szembetűnő leereszkedést jelentenek az egyes társadalmi osztályok részéről s már ezért is kálosak lehetnek, de sok energiapazarlással járnak és a politikai, felekezeti és osztálykülönbözőségek miatt igen sok veszélyt rejtenek magukban. Ezért az állam ellenőrző- tevékenysége külföldön is mindinkább szervező központi szereppé fejlődik át, mely bár részben a társadalom útján fejt ki működését, de azt tervszerű intézkedéseivel irányítva, kizárólagos jogot igyekszik magának biztosítani.

Minthogy pedig az állam kultúrpolitikája az állam önvédelmének jogos eszköze, mely sem az állampolgári tömegöntudat nevelésében, sem a közműveltség fokozásában nem mondhat le az őt megillető vezetésről, továbbá a vele egyirányú erők egyesítésével azok hatóképességét sokszorososan erősítheti. és hasznosíthatja: *az iskolán kívüli-népművelés szervezésében és vezetésében az állam effektív beavatkozása nemcsak elsőrangú közérdek, hanem oly kormányzati kötelesség is, mely az iskolán kívüli-népművelés életképességének és eredményességének a legelső feltétele.* Csak ezzel a feltétellel nyerhet az iskolán kívüli-népművelés intézménye oly megfelelő erőt, hogy az államellenes törekvésekkel, a tudatlansággal és félműveltséggel az állam és nemzet határain belül megkezdhessen és nemzetismertető munkáját a külföld államaira is hatással terjeszthesse ki.

Be kell azt is látnunk, hogy a közműveltség nem tagozódik a társadalom valóságos, vagy képzelt osztálykülönbözetei szerint, de a legsekélyesebb tudástól kezdődőleg a legmagasabb értelmiségig megszakítatlan fejlődési vonalat alkot anélkül, hogy a rendi, iskolázottsági és szellemi különbözőségekkel túlságos párhuzamot keresne. A megélhetés és tudományosság kívánta mind erősebb elmélyedés az ismeretek szűk korlátok közé szorított területén amelyen *különleges* szakképzettséget biztosíthat egyeseknek, ép oly üresen hagyhatja a többi tudományágak kényszerű elhanyagolásával *tudósok* általános világszemléletét is.

A tudományos egyoldalúság csaknem annyira nélkülözheti az általános műveltséget, mint alsóbb fejlődési fokon a korlátolt tudás! Hiba volna tehát

ha a műveltségterjesztésben, illetve a tudáshoz juttató segédeszközök nyújtásában csak egyes alsóbb osztályok korlátozottabb igényeire lennénk tekintettel és az egyébként sem jellemző népművelés szó vonatkozásait csak a szűkebb és általánosabban használt értelemben vett népre engednénk korlátozni. Kétségtelen, hogy a népművelésnek a nemzet *egészére* ki kell terjeszteni hatáskörét és ezt a feladatát nemcsak annak teljesítésében, de elnevezésében is jellemzően ki kellene domborítani. Ezért a népművelés szó helyett inkább a *nemzetművelés* volna a helyesebb elnevezés, mely a *nemzetnevelés* törekvései mellé kapcsolódva a műveltség terjesztésének “úgy a hatáskörét, mint sok tekintetben színezetét is megjelölné.

Tévednénk bizonyára akkor is, ha az egyetemes tudáson épülő egyetemes műveltséget, mellyel ma már a legnagyobb lángelmék sem tarthatnak lépést mint az általános műveltség feltételeit akarnánk társadalmi szükségletként előírni. Az általános műveltség, ha nem akar általános felületességgé gyöngülni, sokoldalúsága érdekében kénytelen bizonyos korlátok között ma radni, melyek terjeszkedése és színezete a társadalom egyes csoportjainak igényei szerint különbözik és mindenestre más az elemi és közép, mint a felsőfokon.

Az iskolán kívüli-népművelés céltudatos munkájában époly kevésbé nélkülözheti e fokozatos hármás fejlődést, mint az iskola, mellyel, ha más eszközöket használ is, a kölcsönhatású kapcsolatot sohasem veszítheti el. De e fejlődési fokozatok megkülönböztetése nem lehet a társadalom osztálytagozódásának újabb megindítója, mely tisztán gyakorlati előnyök kedvéért tesz megkülönböztetéseket. E fokozatok arra szolgáljanak, hogy bárkinek -elérhető *lépcsőt* nyissanak meg az önképzés legmagasabb fokáig, megadják a tehetségek érvényesülésének minden lehetőségét, de őrizkednünk kell attól, hogy egymás felett álló emeletként áthághatlan kasztrendszerre vezessenek. Ne.n szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a tudáshoz mindenkinek joga van!

Végül, ha sikerült volna bebizonyítanunk, hogy az iskolán kívüli-népművelés csak *egységes állami szervezettel*, a nemzet *egészére* kiterjeszkedve, és a *fokozatos* emelkedés rendszerével töltheti be céltudatosan hivatását, hozzá kell tennünk végső, de nem utolsó feltételként azt is, hogy: az iskolán kívüli-népművelés csak abban az esetben vezethet sikerre, ha a rendelkezésére álló eszközök használhatóságát kiismerve, azokat *együttesen, egyszerre* és a maguk helyén *megfelelően* alkalmazza. Az iskolán kívüli-népművelés eszközei *épen nem kizárólagosak*, melyek e nagy feladat teljes egészét magukra vállalhatnak, erejük és átfogóképességük külön-külön egyformán korlátozott. Hatásuk egy-egy sajátos körre terjed ki, amely körök egymás mellé kerülve egymást egészítik ki, vagy határaikon érintkezve egymást erősítik. Távol állunk az olyan tapasztalatoktól, hogy akár a szabadoktatás, akár a könyvtárak, vagy múzeumok, színházak és kultúrpropaganda megadhatnák az egyedül célravezető módszert, mely minden mást fölöslegessé tesz! Csak *valamennyi* módszer helyesen csoportosított közös alkalmazása adhatja meg az iskolán kívüli-népművelésnek azokat az eszközöket, melyek nevelőhatása az iskolai oktatásnál is *közvetlenebb, vonzóbb és általánosabb* lehet.

A céltudatos iskolán kívüli-népművelésre annál nagyobb a szükség, minél szélesebb alpra kívánjuk helyezni a nemzet szociális fejlődését. „Ha a

népnek az értelmi és erkölcsi készségeket meg nem adjuk — mondja már Eötvös is a népművelési egyletek megalakítása érdekében írt lelkes felhívásában — akkor a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondták, pusztán szó marad, sőt bizonyos körülmények között magára az államra nagy veszély forrásává is lehet, ha a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, azoknak gyakorlására megkívánható műveltséggel nem bírnak.“ Bizonyos azonban az is, hogy bár egyformára nem lehet egy nemzetet nevelni, mégis az *egységes* nevelőelvek alkalmazása vezethet a legnagyobb sikerre. A művelés sem osztogathat tudást, de a képzelőerőt megtermékenyítve és a belső erőkre támaszkodva tudást ébreszthet. Az iskolán kívüli műveltségterjesztés nem lehet *tankötelezettség* sem, mely visszahatásában minden eredményt kétséssé tehet, csak *köröskörül kínálgató tanulási alkalom*, mely az egyén lélektani feltételeiből indul ki, hogy tömeglélektani hatásokban nyilvánuljon meg. Káros volna továbbá nemzetünkre, ha a külföldön itt-ott bevált intézményeket minden változtatás nélkül tenyésztenénk ki itthon. Ha eredményt akar elérni, az iskolán kívüli-népművelésnek még sokkal inkább a *fajiságra* támaszkodva kell kifejlődnie, mint az iskolázásnak.

Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy a kísérletezés időszaka világszerte oly törvényszerűségeket kristályosított ki azonos törekvéseiben, amelyek figyelmen kívül hagyása minden fáradságot eleve sikertelenséggel fenyegethet. Magyar talajból, magyar célok szerint, de a külföldi tapasztalatok és beigazolt eredményű módszerek alapján kell felépítenünk az iskolán kívüli-népművelés egységes magyar intézményét, hogy minél kevesebb kísérletezéssel és idővesztéssel, a szerény erőnkhez mért anyagi eszközökkel, de céltudatos türelmes munka árán nemzeti lövönk érdekében felemelhessük közműveltségünket?

Az iskolán kívüli-népművelésben oly hatalmas erő rejlik, mely mint a skandináv államok és elsősorban Dánia rohamos fejlődésének példája mutatja, nemzetek nagy lendületű gazdasági felvirágzására és aránytalan szellemi emelkedésére vezethet. Szomorú ellentétül állíthatjuk ez államokkal szembe nemzetünk zömének csekély műveltségét, melyet a hosszú háború és forradalmak természetes fejlődésében lényegesen visszavetettek. Kultúrpolitikánknak nagy erővel kell minden eszközét megindítania, ha a falu földműves népében rejlő őseredeti nemzeti energiát új államiságunk gerincévé akarja erősíteni és lecsillapítani azt az osztály és párttürelmetlenséget, melyek nem engedik nemzeti öntudattá válni a valóságot, hogy a magyarság csak saját erejében bízhat és az állam épügy polgárait van utalva, mint a polgárok egymás erejére és felelősségére. Jelszóból belátássá emelkedjék, hogy sak a céltudatos nemzeti műveltség adhat *erőt* az állam anyagi és szellemi hatalmának gyarapodásához, *eszközt*, amellyel az elszakadt országrészek és a külföld magyarságával egy úton járhatunk, nemzetünk életerejét-életjogát világszerte elismertethetjük és a nemzetietlen törekvések, valamint küllelenségeink ellenpropagandájának kártevéseit helyrehozhatjuk és megelőzhetjük! Kultúrpolitikánk e nagyszúlyú feladatának *nagyobbik* fele az iskolán kívüli-népművelésre hárul, hogy sokoldalú eszközei segítségével a magyarság *termelőképes* korosztályait befolyásolja, irányítsa, tanítsa és a munkássága nyomán fakadó szellemi és gazdasági előnyök útján a nemzet újjáéledésére vezessen.

Az iskolánkívüli-népművelés ereje eszközei erejében és azok helyes használatában rejlik. Ez eszközök fejlődéstörténetével, hatóerejével, egymásra utaltságával és alkalmazásával kívánok a következőkben foglalkozni.

II.

Az iskolánkívüli-népművelés, ha mint egységes törekvést tekintjük, egyike a szellemi élet újabb mozgalmainak, ha azonban egyes eszközeinek fejlődéstörténetét kutatjuk, az emberi kultúra gyermekkoráig kellene visszatekernünk. Ez eszközökre mindenkor szükség volt, midőn az egyre változó szellemi áramlatok népszerűséget kerestek és ha azok használata koronkint és helyenkint változott is és fejlődésükben sokszor el-el maradt egymás mögött, minden kor javított rajtuk, míg a mai fokozott szükségleteknek megfelelő céltudatosságra és célszerűségre emelkedtek.

Meg kell azt is állapítanunk, hogy a korszakalkotó szellemi mozgalmak sajátos törekvései, mellett az iskolánkívüli-népművelés eszközeinek nagy művelő hatása és hosszú múltja ellenére is észrevétlen maradt és csak nagyon későn fejlődött tudatos és módszereiben egységes öncéllá. De ha csak a legújabb kor tervszerű kultúrpolitikája csoportosította is egységes cél köré a közművelődésnek mindazon eszközeit, melyek az iskolák mellett az általános műveltség terjesztésére és emelésére alkalmasak s az *iskolánkívüli-népművelés* elnevezést az elmúlt évszázadokban hiában keressük, kétségtelen, hogy e törekvés bár többé-kevésbé nélkülözve a tervszerűséget, ma már több ezer éves múlttra tekinthet vissza.

Ha tehát az iskolánkívüli-népművelés fejlődéstörténetével foglalkozunk, nem ez egységes törekvés érvényesülésének nyomait kutatjuk, hanem azt a koronkint változó fontosságú *szerepet* kísérik figyelemmel, melyet az iskolánkívüli-népművelésnek a modern paedagógiai szempontokból egységes célú eszközei az emberi műveltség emelésében korunkig betöltöttek.

Aligha szorul bizonyításra, hogy a *szabadoktatás*, felnőttek oktatása minden iskolaszervezést megelőzőt és hosszú ideig egyetlen eszköze volt az ismeretek terjesztésének, hogy idővel a fokozottabb szükségletekből következő rendszeresebb nevelés érdekében magából önállósítsa az iskolának leg egyszerűbb alakját. Az írás fejlődésével és elterjedésével új eszköze támadt az ismeretek terjesztésének s bár az első *könyvek* és *könyvtárak* technikai nehézségeik következtében kezdetben és sokáig nagyobb szolgálatot tettek a műveltség kimélyítésével, mint terjesztésével, eredetük szintén nagyon messzire nyúlik vissza. A műveltség terjesztésének e két legfontosabb eszközét már az ókorban kiegészítették a *színházak*, amelyek a *képzőművészetekkel* együtt különösen a görög kultúra fénykorában sokkal általánosabb értelmű népművelő eszközök voltak, mint ma. A legelső hatalmi törekvésekhez kapcsolódva megindult a nemzeti műveltségek expanzív erejének terjeszkedése: a *kultúrpropaganda* is, mely a görög, majd a római uralom hatalmának tetőpontján teljes Virágzásra emelkedett.

Ha az iskolánkívüli-népművelés fejlettségének mértékét a közműveltség emelésében elfoglalt szerepének fontosságában, az iskolák munkájának kiegészítésében és eszközei alkalmazásának helyes arányában keressük — és bizonyára e hármassal szempontra a leginkább jogosult — meg kell állapítanunk,

hogy az iskolánkívüli-népművelés már a görög műveltségben oly magas fokot ért el, melyre későbbi évszázadoknak sok tekintetben fejlettebb műveltségi korszakai alatt sem tudott sokáig emelkedni. Ez a fontos szerep azonban, bárha az iskolánkívüli-népművelés nagyobb, de már jóval sekélyebb méretekben még a római kultúrának is jelentős eszközöket adott, a birodalom hanyatlásával és az egyre szűkebb körre korlátozódó jogegyenlőség következményeként egyre csökkent s a középkorban mindjobban elveszett az iskolák egyeduralma mellett.

Az újkornak a renaissance és a reformáció eszményei köré csoportosult nagy szellemi mozgalmak újabb erős lendületet és a könyvnyomtatással újra hatalmasabb eszközt adtak a műveltség terjesztésének. E fejlődés azonban a tudományok és művészetek tökéletesbbülése dacára sem volt akadályok nélküli. A szélesebb körű népművelés munkáját erősen hátráltatta az a félelem, hogy az uralkodó osztályok a kioktatott parasztságban sokáig csak a társadalom egyensúlyának veszedelmes megbontóit látták. Ezért a népművelő törekvéseket nemcsak nem támogatták, hanem sokszor meg is akadályozták. Növelte ezt az ellenszenvet az is, hogy az abszolutizmus korában a közszellem irányítására hivatott udvari körök műveltsége is sok tekintetben szélsőségekbe vészett és erős visszahatást keltett a kultúra egésze ellen. Még a dioni akadémia is joggal merte felvetni 1749-ben a kérdést, hogy vajjon a tudományok és művészetek haladása az erkölcsök megromlására vagy javítására hatott-e inkább? ¹

E kérdésre *Rousseau* adta meg a választ és bár minden írását a „*Retournons á la nature!*“ erősen elfogult elve hatja át, mellyel minden műveltséget kárhoztatott és fölöslegesnek tartott, ő volt az első kultúrfilozófus, aki a műveltségre, mint egységes törekvésre és hatalomra felhívta a figyelmet, hogy azóta mind máig az le ne tűnjék szemeink elől.

Egyoldalú elmélete nem is maradt elvitázatlan, mert már *Condorcet*² a nagy francia forradalom tanulságain a műveltség fejlődésének jogosságát történeti alapon nemcsak bebizonyította, de a haladás elé erős szociális érzéssel oly határozott célokat tűzött ki, melyektől mai törekvéseink is alig különböznek. *Herder* és *Lessing* mindketten egyformán az emberi tökéletesbbülés eszközét, a boldogságra vezető utat látták a műveltségben, sőt *Hegel* az ember lelkiéletének mintegy végső célját is.

A XIX. század tudományos életének rohamos fejlődése, mely az elméleti tudást az emberiség javára addig nem remélt sokoldalúsággal hasznosította, a műveltségnek más és más szempontú eszményítésére ihlette az emberiség legújabb korának nagy gondolkodóit, kik egyéniségükkal a haladás útját is megjelölték. *Humboldt*, *Carlyle*, *Goethe*, *Fichte*, *Taine*, *Guyau* és *Ruskin* nagy kultúrfilozófiai eszméi mellett, ma már nem érvényesülhet *Tolsztoj* tanítása sem, ki a társadalom boldogsága érdekében Rousseauként újra a lemondást kívánja; a műveltség terjedése és fejlődése egymással lépést tartva haladnak tovább.

A népművelés újjászervezését azonban a kultúrfilozófusok nagy tekintélye mellett újra csak azok a szükségletek sürgették a XIX. század első fe-

² Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humaine.

leben is, amelyek azt már az ókorban megteremtették. A jogegyenlőség, az állami eszme és a gazdasági élet egyre fokozódó igényei mindinkább észrevétették, hogy a népművelés nagy feladatai tökéletes és sokoldalú eszközöket kívannak, melyek csak tervszerű munkamegosztással közelíthetik meg céljukat. E szükségletek minden országban más és más sajátos színezettel jelentkeztek. Angliában a *munkásság szociális küzdelmei*, melyek az iparállam kibontakozásával mindjobban kiélesedtek és amelyeket a korszerűtlen törvényhozás a társadalom betegségeivel, a fokozódó bűnözéssel, a nép tudatlanságával és veszedelmes eldurvulásával, a nők és gyermekek munkaterhelésével és az egyre növekvő köznyomorral együtt nem bírt orvosolni, segítettek elő nagy erővel a népművelés reformját. Az amerikai Egyesült Államokban, hol arisztokratikus-konzervatív felfogással szemben nem álltak leigázott munkások és a szociális mozgalmak nem voltak annyira kifejlődve, mint Angliában, az új államok rohamos fejlődésével lépést tartani nem tudó *csekély számú iskolák munkájának pótlását* várták az iskolánkívüli-népművelő eszközöktől, melyek a politikai egyenjogúság földjén ideális természetességgel és öntudatossággal fejlődhetnek. Dániában, Franciaországban szerencsétlen végű háborúk után a politikai veszteségek reakciója adta a legerősebb indító okot és a gazdasági újjászervezkedés érdekében a *nemzeti öntudat* fejlesztette ki nagy erővel a népművelést. Hasonlóképpen szociális és nemzeti törekvések vetették meg Német- és Olaszország belterjesebb közművelődésének alapjait is.

Természetes, hogy ezekkel az époly fontos, mint sürgős követelményekkel minden nemzet elsősorban a *termelőképes* korosztályaihoz fordult, melyeket azonban már aligha lehetett volna rendszeres iskoláztatásra kényszeríteni, így tűnt ki igazán ama népművelő eszközök hatalma, melyeknek hatásköre nincsen korosztályokhoz kötve, mint az iskolaké, sőt részben helyhez és időhöz sem, hanem egyformán kiterjedhet a nemzet egészére és tagjaira, kiket úgy munkájukban, mint szórakozásaikban egyaránt nevelve, nagy erővei fokozhatja a közműveltséget.

Carlyle volt az első, aki az iskolánkívüli-népművelés eszközeiben rejlő hatalmas erőt felismerte s azok megszervezését prófétai erővel követelte. Ő általa vált az iskolánkívüli-népművelés céltudatos önálló törekvéssé, mely az iskolák közművelő munkásságát nemcsak kiegészíteni, de folytatni is hivatott.

Az első komoly lépések népkönyvtárak szervezésével kezdődtek, melyeknek nagy tömegnevelő hatását úgy Angliában, mint az Unióban helyesen ismerték fel és a *Free Public Library* típusában nagy hozzáértéssel megvalósították a népművelés legönállóbb és legáltalánosabb eszközét.

A nehezen hozzáférhető és így a műveltség terjesztését is alig elősegítő tudományos könyvtárak mellé már 1534-ben komoly szavakkal ajánlotta *Luther* a német városok tanácsurainak figyelmébe a városi nyilvános könyvtárak létesítését. Javaslata azonban, bárha épen a reformáció következtében igen sok szerzetesi könyvtár került a városok és fejedelemségek kezére, megvalósulásra nem kerülhetett. De a legjobban hozzáférhető könyvtárak széleskörű használatát is erősen lefokozta a könyvtáraknak az idők folyamán véletlenszerűleg gyarapodott anyaga is, mely a nagy közönség mozgékony és sokoldalú szükségleteivel sem tartalma, sem pedig fejlődése tekintetében nem

állott- arányban. A szükségleteknek valóban megfelelő könyvtárak szervezésének első nyomát az olvasókörök,³ majd az üzletszerűen működő kölcsönkönyvtárak⁴ alapításában találjuk, melyek nagy forgalma életképességüknek legjobb jelét mutatta. A közművelődési könyvtárak szervezését ilykép a társadalom vállalta magára, mely ezen felül különböző jótékony egyesületei útján a közművelődési szempontból alkalmasnak bizonyult könyvek sokszorosításával és terjesztésével is igyekezett a könyvtárak hatáskörén kívül eső néprétegek szellemi szükségleteiről gondoskodni.

Az egyre növekvő szükségletek azonban a társadalom minden nagy áldozatkészsége mellett is csak akkor találtak megfelelő eszközökre, mikor a könyvtárak szervezésének és fenntartásának gondját az egyes államok és törvényhatóságok vállalták magukra. Angliában 1850-ben lett törvény *Ewart* képviselő indítványa, hogy minden legalább 10.000 lakosú községnek joga van könyvtári célokra mérsékelten megállapított pótdót kivetnie, ha ezt az adófizetők fele kívánja. Csaknem ezidőben, 1847-ben az Egyesült Államokban, *Bostonban* is megnyílik az első városi könyvtár és a könyvtári adót *Massachusetts* kezdeményezésével az államok egymás után teszik kötelezővé. Ez évektől kezdve úgy Angliában, mint az Egyesült Államokban a közkönyvtárak és fiókkönyvtárhálózatok a fejlődésnek oly rohamos menetét mutatják, hogy ma már csak elvétve akad oly kisebb község is, mely nyilvános könyvtárral vagy legalább is megfelelő vándorkönyvtárral ne lenne felszerelve. A könyvtárak kötetszám szerinti kölcsönző forgalma pedig a lakosok számát többszörösen felülmúlja.

A nyilvános könyvtáraik szervezésének nagy mozgalmával egyidejűleg az iskolán kívüli népművelés második hatalmas eszköze, a szabadoktatás is megtalálta helyes módszereit. A kezdeményezés itt is Angliából indult ki, hogy ismeretterjesztő tanfolyamok, előadások és a művészetre nevelés útján a közműveltséget fokozzák. A tervszerű szabadoktatás intézményének *Kingsley* és *Maurice* voltak az első apostolai. Az 1842-ben *Sheffieldben* megnyílt első népfőiskolát 1854-ben a londoni *Working Men's College* követte, mely megszervezésének, tanmenete összeállításának érdeme *Ruskin* nevéhez fűződik. Az utolsó száz év közművelődésének e nagy vezéralakja *Burne Joqes*, *Madox Brown*, *Rossetti* és mások segítségével nemcsak széles körben igyekezett eszméit népszerűsíteni, hanem egész egyéniségét népművelő munkásságába helyezte és tanítványait meghitt baráti társaságba vonva az előadásokat minél közvetlenebbé és minél célszerűbbé kívánta tenni.

Ugyanekkor Dániában is hatalmas apostola támadt a népművelésnek *Grundtvig* személyében, ki *Pestalozzi* eszméjétől áthatva megalkotja kitűnően bevált rendszerű népfőiskolájának tervezetét. Mivel azonban, az 1844-ben *Rödningben* megnyílt nagyszabású intézet célját a közműveltséghez mérten kissé magasra szabta s ezért nem is lehetett eléggé népszerű, Grundtvig szellemében *Kold* adta meg a fiatal intézménynek az erősebb és; közvetlenebb alapot. Az állam támogatásával 1850-ben *Ryslinge*ben megnyílt új intézet sikere oly nagy volt, hogy a dán népfőiskolarendszer rövidesen elterjedt az

³ Zürichben 1639 ben alakult az első polgári könyvtár, Philadelphióban 1732-ből jegyzi fel Franklin az első olvasókör alapítását.

⁴ Rostockban 1754-ben, Königsbergben 1765-ben.

északi államokban s ma csak Dániában 130 népfőiskola és számos gazdasági szakiskola működik, melyeknek hallgatói túlnyomó részben a falusi lakosság, köréből kerülnek ki.

Carlyle és Ruskin eszméit Angliában *Toynbee* építette tovább, ki az oxfordi és cambridgei egyetemek hallgatóit igyekezett a népművelő feladatok körébe vonni. Majd *James Stuart* cambridgei egyetemi tanár kezdeményezésére a cambridgei és oxfordi egyetemek tekintélyük teljes súlyával léptek a népművelés terére, az *University Extension Movement*-ben a szabadoktatásnak nemcsak új típusát, de magasabb fokozatát is megszervezve. A *Worker's Educational Association* a munkások önképzésének a szervezését tűzte ki céljául és a munkásság szellemi felemelkedésének a legjobb eszközöket adja. Az Unióban a szabadoktatásügy különösen, a *Chautauqua-Movement*-ban vált népszerűvé, mely nemcsak sokoldalú tanfolyamaival, hanem levelező-oktatással is igyekezett a nyilvános könyvtárak nagy eredményű népművelő, munkásságával lépést tartani.

Az utolsó száz év állította a kultúra szolgálatába a múzeumokat is, melyek a tervszerűtlen, kusza ritkasággyűjteményekből és féltett őrzött kincstárakból a népművelés tudatos eszközeivé és a nemzeti műveltség jellemző tükrévé nemesedtek. De az iskolán kívüli-népművelés többi eszközeit is alig remélt célszerűségre tökéletesítette a modern technika fejlettsége és ujjakat teremtett a régiek mellé. A képzőművészetek az új és egyre tökéletesebb sokszorosító eljárásokkal értékeiket könnyűszerrel tehetik ma már közkinccsé. A színművészet folyton bővülő csarnokaival hallgatóságát mind nagyobb számmal fogadhatja be. A *zene* népművelő hatása új találmányok közvetítésével még népszerűbb lett. Különös erővel lép azonban a huszadik század' kezdetével a népművelő eszközök sorába a *film*, mely közvetlenségével, tömegvonzó erejével és sokoldalú szemléletességével az érzékeltetésnek váratlan hatalmával gazdagította kultúránkat.

Ugyancsak az utóbbi évek tolták előtérbe és tették tudatossá a' társadalmi erők megszervezése útján való műveltségterjesztés, valamint a nemzeti műveltségnek államérdekből az országhatárokon túli kisugározatás nagy fontosságát. A *kultúrpropaganda* rendkívüli erejére különösen azok a nemzet és társadalomellenes törekvések hívták fel a közfigyelmet, melyek többé-kevésbé nagy sikerrel ugyancsak az iskolán kívüli-népművelés eszközeit igyekeztek hatalmukba keríteni, hogy a tömegek feletti vezetést maguknak biztosíthassák.

Az iskolán kívüli-népművelés törekvései hazánkban is hosszú múltra tekinthetnek vissza, anélkül azonban, hogy a „jámbor szándékok“ egymásba kapcsolódó folytonos törekvéssé erősödhetek volna. A könyvnek nálunk is nagy apostolai támadtak *Tótfalusi Kis Miklós*, *Apáczai Cseri*, *Csokonai* személyében. A közműveltség emelésére irányuló nemes törekvéseket megtaláljuk a Tudományos Akadémia és tudományos társaságaink alapítása köré csoportosult lelkes közérzésben, *Széchenyi* írásaiban is. De a tervszerű törekvéseket *Almásy Balogh Pál* és *Fáy Andrásnak* az angol és dán úttörők munkájának, idejével összeeső minden lelkes mozgalma ellenére⁵ csak a múlt század má-

⁵ Pesti Hírlap 1841.

sodik évtizede hozta magával. *Türr, Irányi, Eötvös, Pauler* kezdeményezésére megindult a közművelődési és múzeum-egyesületek, olvasóköri, szabadoktatási intézmények alakulása, melyek erejét az állam később helyes kultúrérzékkel fokozta, mikor a múzeum- és könyvtárügyet, szabadoktatás- és filmügyet fokozatosan a közoktatási kormányzat fontos feladatává tette. A folyamatos fejlődés vonalán bizonyára nem is fog soká késni e párhuzamos törekvések egymásbakapcsolódása sem, hogy az iskolán kívüli-népművelő eszközök a tervszerű munkamegosztás és erejük fokozása érdekében nemzeti jövőnk biztosítására egységes és nagyerejű intézménybe forrassanak össze.

III.

Az iskolán kívüli-népművelés, hogy nagy feladatainak megfelelhessen, egyrészt közvetlenül juttak másrészt azzal, hogy az önművelés minden szükséges feltételét megadni igyekeznek, műveltségre vezet. Eszközeinek a legsokoldalúbbaknak kell lenniök, hogy az egyént életműködéseiben befolyásolva, a társadalmat minden életnyilvánulásában befolyásolhassák. Épen ezért alig kétséges, hogy ez eszközök kizárólagosak sem lehetnek, hanem csak közös egymásrautaltsággal és együttműködéssel felelhetnek meg rendkívül sajátos feladataiknak.

A műveltség terjesztésének mindenkor az *élőszó* volt a legközvetlenebb eszköze és így az iskolán kívüli-népművelés intézményének gerincéül önként kínálkoznék a *szabadoktatás*, mely részint új ismeretek közvetítésével, részint pedig az előbb szerettek felújításával és rendszerezésével többé-kevésbé nagy sikerrel fokozhatja a tudást. Tömegnevelő hatása azonban közvetlen erejével épen nincs arányban, mert széleskörű alkalmazását alig leküzdhető korlátok gátolják.

Kétségtelen, hogy az iskolán kívüli-népművelés eszközeinek a társadalom minden egyes tagját; vagy legalább is azok legnagyobb részét állandó szellemi befolyás alatt kellene tartamok. De ha ez az ideális cél több okból nem is érhető el teljesen, tudjuk jól azt is, hogy az általános műveltség, melyet az állam minden polgárának juttatni kíván, ha a legszűkebb korlátok között marad is, akkor sem sajátítható el a népiskolában, sőt több évi rendszeres tanulással is alig, tehát a népiskola után még több évre terjedő folytonos iskolázásra lenne szükség, hogy a tudás a gyakorlati élet követelményeihez mérten kiegészíthető legyen. Emellett a szerzett ismeretek is csak állandó felélenkítéssel tarthatók emlékezetben és így a tömegek tudása állandó ismételtetésre szorul, ha rendszeres óhajt maradni. Mivel pedig a népművelő munkának egyszerre a társadalom minél szélesebb körére ki kell terjednie és ha a lehetetlent feltételezzük is, hogy a társadalom munkabíró korosztályai életmódjuk, napi munkájuk mellett éveikig járhatnának önszántukból továbbra is rendes tanfolyamokra, mely naponta több órai lekötöttséget jelent számukra, hogyan gondoskodhatnék bármelyik állam is oly megfelelő számú tanhelyiségről, jó előadóról és a többi ép oly kevésbé nélkülözhető szükségletekről, hogy a tanulásra szoruló polgárai sok milliós tömegének helyet adjon? Ha tudjuk, hogy már az iskolákban a rendszeres ismételtetés mellett is a tanulóknak mily nagy százaléka szerez felületes tudást, vagy épen tu-

datlan marad, hogyan mernénk feltételezni, hogy a szabadoktatás bármilyen közvetlen előadásai első hallásra állandó tudást ébreszthetnének?

A szabadoktatás tehát, amikor sem nagy tömegeket nem foglalkoztathat egyszerre, sem pedig hallgatóinak biztos tudását nem remélheti, oly térbeli és időbeli korlátok között kénytelen maradni, melyek az iskolán kívüli népművelés eszközei között vezetőszerpet nem is biztosíthatnak részére. Annál inkább is áll ez, mert „az iskolán kívüli népművelés csak a legnagyobb tervszerűséggel tud nagy feladatának megfelelni s ezért eszközei fontossága és hasznossága kérdésében a megvalósíthatás döntő tényezőivel kell számolnia.

A szabadoktatással szemben a könyvek és könyvtárak, bár egyénre hatásuk ereje az előszónak sokban mögötte marad, a tömeggel szemben mégis a legszélesebbkörű és legszabadabb műveltségterjesztő eszközök, melyek milliókhoz fordulhatnak egyszerre, bárkihez a legalkalmasabb időben, városban és vidéken. Kéznél vannak, ha szükség van rájuk, félre állanak, ha fölöslegesek és ha előadásuk nem is olyan közvetlen, mint a beszéd, szükség esetén akárhányszor elismételhetik a nehezen érthető részeket. Szórakoztatva tanítanak tanítva szórakoztatnak és oly sokoldalúsággal páros részletességgel s a különböző színvonalú tudásokhoz hangolt fokozatokkal állanak olvasóik rendelkezésére, ahogy a szó eszközei is ritkán. Egy megfelelő könyv sok példányban *szétosztva* aránylag csekély áldozattal is oly nagy szolgálatot tehet a közműveltségnek, aminőt talán nagy áldozatokkal a legjobb előadás sem. Kétségtelen, hogy éppen ezért az iskolán kívüli népművelés eszközei közt a könyvtáraknak legáltalánosabb a művelő és legerősebb a szociális hatásuk.

Amit a szabadoktatás a szó erejével megmagyaráz, amit a könyv a betű szavával leír, azt a maga természetességében mutathatják be, vagy ábrázolhatják az iskolán kívüli népművelés szemléltető eszközei. A múzeumok, és a velük rokon gyűjtemények, valamint a film az ember legtávolibb környezetét hozzák eléink az elmúlt idők emlékeivel együtt. Mellettük a művészeteknek jut a legvonzóbb szerep, hogy a színpad, festés és mintázás, valamint a zene eszközeivel minél nagyobb tömegekre hassanak.

Végül hatalmas ereje rejlik a népművelésnek a kultúrpropagandában, mely a szervezés eszközével egyrészt a társadalom különféle csoportosulásainak tömegirányító törekvéseit igyekszik befolyásolni, hogy azokat támogatva, a műveltség rendszeresebb terjeszkedését, egyenletes eloszlását és a szellemi munka tervszerű s zavartalan fejlődését minél jobban megkönnyítse — másrészt pedig az országhatárokon kívül lakó, de mégis közös érdekűek művelődésének, valamint az idegen államok érdeklődésének irányításával és ébrentartásával, az állameszme külső népszerűsítését törekszik hatalmi, vagy gazdasági előnyök reményében lehetőleg előmozdítani.

Az iskolán kívüli népművelés eszközei azonos céljaik ellenére is meglehetősen eltérő jellegűek. Ez alapon négy csoportra is oszthatnánk őket, ha aszerint, amint az oktatás, a könyv, a bemutatás és a szervezés eszközeivel és módszereivel közelítik meg céljukat, megkülönböztetjük egymástól a *praeceptív*, *descriptív*, *demonstratív* és *propagatív* irányzatokat. Ezek az irányok azonban külön-külön sok tekintetben hatástalanok volnának, ha állandó kölcsönhatásukkal nem támogatnák egymást. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják,

hogy a népművelő intézmények között azok tudtak legnagyobb és legállandóbb eredményeket elérni, amelyek ez említett négyes irányzat mindegyikét követni igyekeztek s azok jellemző eszközeit az egyik legerősebb köré csoportosították. Különösen célszerűnek bizonyult, a *könyvtárak* kiegészítése a szabadoktatási tanfolyamokkal, valamint muzeális gyűjteményekkel s váltakozó kiállításokkal, melyek, mint az angol-amerikai Free Public Library rendszer rohamos fejlődéséből láthatjuk, a modern közművelődési könyvtárak hasznosságát sokszorososan fokozzák. Nem ritkán azonban népjóléti intézményekkel is kapcsolatos a könyvtár és szabadoktatás, melyek legjellemzőbb példái a *népházak* (pl. a People's Palace Londonban, Ons Huis Amsterdamban).

E különböző irányok követésén és lehető összeegyeztetésén kívül az iskolánkívüli-népművelés eszközeinek fejlődését a legsajátosabb viszonyokhoz való alkalmazkodás és az eszköztípusok legkülönbözőbb színezetű és méretű sokfélesége jellemzi, melyek hálózatukkal a szükséghez mérten vonhatják érdekkörükbe a legbonyolultabb rendszerű társadalmi csoportokat is.

Első helyen kell ezek közt figyelemmel kísérenünk a könyvtárak hálózatát, melynek átható és összetartó ereje valamennyi között a legnagyobb lehet.

Bár a könyvtárak kezdettől fogva a műveltség eszközei voltak, azokat a reményeket, melyeket joggal fűztek hozzájuk, csak a múlt század közepe óta kezdik beváltani. Fejlődésük csak akkor vált öntudatosná, mikor feladataik nagyságával egyúttal céljaik különbözősége is kiviláglott. Ha ugyanis a könyvtárügy történetét áttekintjük, alig kerülheti ki figyelmünket, hogy bár az egyes könyvtárak alapítása és fejlődése többnyire csak alkalmoszerű és ezért tervszerűtlen volt, önmagukban is több oly ellentétes szükségletnek igyekeztek megfelelni, melyek épen emiatt minden produktív munkát eleve lehetlenné tettek.

Mikor ugyanis a könyvtárnak a nemzethez, illetve a társadalomhoz viszonyított feladatait vizsgáljuk, azok hármass tendenciáját jelölhetjük meg. A könyvtárnak *kell megőriznie* a nemzet műveltségének minden írott emlékét, neki *kell nyilvántartani és* a nemzeti kultúrához *közvetíteni* az emberi műveltség nemzetköziségének minden jelentős eredményét, végül neki *kell szétosztani* az általános műveltségnek e két előbbi mozzanatból (a faji és az általános emberi műveltségből) sarjadó egységes kincstárát osztály és kor-különbség nélkül, város és faluszerte.

Ha ezt a hármass feladatot egymással összevetjük, érdekes ellentéteket veszünk észre bennük. Egyfelől *megőrizni* akarjuk a könyvtárban kultúránk minden írott emlékét, hogy az évszázadokon át oly épen és hasznavehetően öröklődjék késői nemzedékekre, mint ahogy elődeink azok egy részét féltő gonddal reánk hagyták — másfelől a legszabadabban kívánjuk bárkinek is rendelkezésére bocsájtani szellemi kincseinket és ahelyett, hogy e könyvek különös épségére és tartosságára nagy súlyt helyeznénk, inkább azt szeretnénk elérni, hogy a megválogatott könyvek szelleme, ha a lapok elrongyolódása árán is, a legszélesebb körből vonzott olvasók lelkébe idegződjék be. Azt akarjuk, hogy a könyvtár szigorúan nemzeti, faji irányban fejlődjék, másrészt megköveteljük, hogy az emberi műveltség nemzetköziségének a legteljesebb szolgálatában álljon. Tudományos legyen az eleven gyakorlatiasság

mellett. Konzervatív és radikális egyszerre. Megfelelünk arról, hogy a könyvpiac hatalmas termelésével a legjobban javadalmazott és tágas raktáru könyvtár sem tarthat lépést; elfeledjük, hogy a népesség városokon, falukon, tanyákon nemcsak a legkülönbözőbbképen, de az állam kulturális gócpontjaitól meglehetősen távolságban is csoportosul. Ha el sem képzelhető, hogy a társadalom legszélesebb kereteit egy könyvtár, vagy akár néhány nagyobb könyvtár érdekkörébe lehetne vonni, éppoly valószínűtlen, hogy akár a leggazdagabb államnak is módjában állna, hogy kisebb települő helyeit is teljesen kielégítő nagy könyvtártípusokkal láthassa el.

Valóban nehéz volna megjelölnünk azt az eszményi könyvtártípust, mely az itt felsorolt követelmények valamennyiének eleget tehetne. A modern könyvtári kultúrpolitika eredményessége éppen abban rejlik, hogy eme egymásba ütköző és egymás fejlődését gátló elvi ellentéteket észrevette és oly különböző könyvtártípusokat alkotott, melyek a tervszerű munkamegosztással egymás sérelme nélkül közelíthetik meg ellentétes céljaikat. E típusok a könyvtárak hármass feladatának megfelelően három csoportba oszlanak: a nemzeti, a tudományos és a közművelődési könyvtárakra.

A nemzeti, vagy országos könyvtár tisztán konzervatív és tudományos típusából, melynek legfőbb feladata a nemzeti irodalom lehető legteljesebb összegyűjtése és megőrzése, a főösleges erőpazarlás megelőzése miatt minden államnak csak egyre van szüksége. Ezzel szemben a tudományos könyvtárak száma, melyek a tudomány fejlődésével vannak hivatva lépést tartani, lehetőleg a szükségletekhez képest szaporodik. E könyvtárak akár egyetemesek, akár szűkre szabott szaktudományok körén belül fejlődnek, csaknem kizárólag tudományfejlesztő intézmények, mely törekvésük mellett az önként kínálgató tudományterjesztő mozzanat csak a legszűkebb korlátok közt érvényesülhet. Minthogy a szakkönyvtárak gyarapításánál meglehetősen általánossággal a tudományos munkamegosztás elve lép előtérbe, a könyvtárak anyagukkal egymást lehetőleg kiegészíteni és a tudományos könyvkészlet egészét közös címtárakkal nyilvántartani törekszenek. E közös címtár és az azonosan szabályozott kölcsönforgalom, a tudományos könyvtárakat nemcsak egymással és a közművelődési jellegű könyvtárakkal szervezheti az állam területén egységes hálózattá, de bő alkalmat nyújt a külföldi tudományos könyvtárakkal való közvetlen érintkezésre is.

Az iskolán kívüli-népművelés könyvtári feladatainak túlnyomó súlya azonban a közművelődési könyvtárak hálózatán nyugszik, mely a tudományos könyvtáraktól eltérően teljes erejével a tudomány terjesztését szolgálja. Könyvtáraiban nem a tudás legrészletezőbb kutatásaira vonatkozó, hanem lehetőleg csak az összefoglaló jellegű általánosabb ismeretterjesztő művek összegyűjtésére szorítkozik, melyek mellett tág teret nyit a nemesen szóalkotató szépirodalmi művek számára is. Minden törekvése arra irányul, hogy e tudatosan összeválogatott könyvek művelő hatását elősegítse és tovább mélyítse, népszerűségüket, forgalmukat növelje. Bár a tömegirányító célt nem téveszti szem elől, mindent megkísérel, hogy a legszélesebb körből vonzótí közönségének igényeihez és kívánságaihoz alkalmazkodjék, másrészt a legszorosabb kapcsolatot keresi a gyakorlati élettel, hogy szerepének fontossága minél hasznosabban tűnjék ki.

A városi közművelődési könyvtárak egyrészt a központi, anyakönyvtárak eleven forgalmával és sokoldalúságával, másrészt pedig a jól megszervezett fiókkönyvtár hálózattal igyekeznek céljukat elérni. A kisebb községek és tanyák pedig az egyszerűbb népkönyvtártípusok és az állandóan cserélt vándorkönyvtárak, vagy könyvsorozatok útján állanak az őket ellátó és ellenőrző kulturális gócpontok közművelődési könyvtáraival szoros kapcsolatban, így a legtávolabbi község is részesévé lehet a könyvtári kultúrpolitika segítségének.

A könyvtárak azonban saját hatáskörükben még mindig nem tölthetnék be azt a fontos szerepet, amelyet a könyv, mint az általános műveltség terjesztésének eszköze betölteni hivatott, ha az állam kultúrpolitikájának figyelme nem terjedne ki mindama intézményekre, melyek a könyvtermeléssel és terjesztéssel foglalkoznak. Az államot a könyvkiadás és könyvkereskedelem terén a kezdeményezés és ellenőrzés legszélesebb körű joga illeti meg, mellyel nemcsak alkalmas közművelődési könyvek kiadásáról gondoskodhat, hanem a destruktív törekvések meggátolására és ellensúlyozására is közvetlen alkalma nyílik. Az állam kultúrpolitikájának minden életképessége függ a sajtótörvény, szerzői jog és kereskedelmi jog helyes szövegezésétől és erélyes alkalmazásától.

Bár az államnak nem lehet szándéka, hogy műveltségterjesztő eszközeivel a való teljes igazság helyett bármilyen szempontból is célzatos, tehát csak részben is leplezett igazságot hirdessen, mégsem lehet előtte közömbös, hogy az ellenőrzésén kívülálló kultúreszközök milyen irányú és színezetű munkásságot fejtenek ki. Nemcsak joga van, de kötelessége is közrehatni a sajtó termékeinek lehető megválogatásában, melyek a könyvpiac közvetítésével a könyvtárak forgalmán kívül a közérzületet és a közműveltséget némileg is befolyásolják.

Itt tolul előtérbe a könyv kultúrpolitikájának másik nagyfontosságú szerepe, mely a könyvtárak mellett a könyvtermelés és terjesztésben való komoly részvétellel, a szabad verseny pályáján-, szaporítja a közművelődés lehetőségeit. A nemzeti és erkölcsi szempontból kifogástalan s így a népművelésre és a közszellem irányítására különösen alkalmasnak bizonyult szépirodalmi, valamint ismeretterjesztő tudományos irodalmi művek színéjének, a „*legjobb könyvek*“-nek (The best Books) tudatos kiadása és terjesztése, melynek alap gondolatát maga a társadalom vetette fel, ma már különösen Angliában igen hosszú múltra tekinthet vissza és valóban a legalkalmasabb és legnemesebb eszköze annak, hogy az önzetlenül legolcsóbb áron forgalomba hozott, tartalmilag abszolút becsű könyvsorozatok a könyvesboltok és a ponyva selejtes, sőt erkölcs és államellenes könyveit kiszoríthassák.“ A *legjobb könyvek* kiadásának feladata az állam kultúrpolitikájának már csak azért is igen lényeges része, mert a társadalom hasonló irányú törekvései, még ha kétségtelenül szilárd erkölcsi és nemzeti alapon és irányban indulnak is meg, szerény erejük miatt nemcsak a szükséges anyagi biz-

⁶ E fontos kérdésről bővebben I. „*Könyveink és Nemzeti kultúránk*“ c. tanulmányomat a Társadalomtudomány I. évf. 248—266. lapjain.

tosságot kénytelenek a munka intenzitásának rovására nélkülözni, hanem többé-kevésbé a tervszerűség kárára a pártatlanságot is.

Kétségtelen az is, hogy az állam, mikor a hatáskörébe tartozó kultúr-intézmények igényeit kielégíteni kész, a könyv piacán a nagyvásárló sajátos előnyeivel és nagy kedvezményeivel léphet fel, mellyel tervszerű törekvéseit a könyvtermelés egyébként kusza forgalmába is könnyen átviheti. Emellett azonban a sajtón kívül a könyvkereskedelem (elsősorban a kolportázs) is állandó ellenőrzésre szorul, mely utóbbi különösen a jogadományozások megszigorításával már is könnyebbé válhat. Minthogy pedig a szerzői jogvédelem, mint a tapasztalatok mutatják, sok esetben a szerző érdekei helyett az üzleti érdekeknek a közműveltség rovására való visszaélését is leplezheti az államnak a szerzői jog keretén belül kötelessége arról is gondoskodni, hogy a legfontosabb közművelődési jellegű irodalmi termékek (remekírók munkái, kézikönyvek stb.) a forgalomból ki ne fogyjanak, sőt közérdekből méltányos kártalanítás ellenében épügy igénybe vehetők legyenek, mint az már a magánjog védelme alatt álló egyéb tulajdonoknál is szokásban van.

A természetükben rejlő okoknál fogva bizonyos relatív állandóságot mutató könyvtári intézmények mellett, a szabadoktatási intézmények közvetlenségének varázsa épen azok változékonyságában rejlik, mellyel a hasonlóképen változékony szellemi szükségletek fokához és színezetéhez igen könnyen alkalmazkodhatnak. Az állandó, rendszeres és általános jellegű tanfolyamoktól kezdve — az önálló, egyszerű szakelőadásokig, a tudatos szociálpedagógiai nevelőmunkától — az egyszerű felvilágosításig és útbaigazításig, a szigorúan gyakorlati célú tanításoktól — a tudományok elméletébe való elmélyedésig, a közvetlen szó útján való műveltségterjesztéstől — a levelezvetanításig a szabadoktatás a legsokoldalúbb szabadsággal megválasztott módszerekre támaszkodhat, hogy befolyását a társadalom valamennyi műveltségi vagy gazdasági tagozatára kiterjeszthesse. Feladata nemcsak új ismeretek szétszórására szorítkozik, hanem az előbb szeretteknek rendszerező összefoglalására és felélénkítésére is, nemcsak öncélt mutat a tudományok művelésében, de a szükséghez képest az egyéni érvényesülésnek a legméltóbb útját is megjelöli.

A szabadoktatás műveltségterjesztő hatása legáltalánosabban és legjobban azokban az intézményekben nyilvánulhat meg, melyek széleskörű feladataiknak bizonyos rendszeres céltudatossággal, alaposabb, tehát hosszabb időt is igénylő munkával és mélyebb szociális átérzéssel, összetartással igyekeznek eleget tenni. A szabadoktatási intézmények fejlődését valóban mindjobban a tervszerű munkára való törekvés jellemzi, mely már a végleges kialakulás mintaszerű eredményeit érte el az angol és dán népfőiskola típusokban. A *Grundtvig*, *Ruskin* és *Toynbee* tervein felépült népfőiskola rendszer hasznosan gyakorlati célú tanításával, a hallgatóság állandóbb jellegű együvé gyűjtésével, majd pedig a tanfolyamot végzetteknek egyesületi megszervezésével ma már a szabadoktatás legalkalmasabb tömegnevelő eszköze, melynek úgy erkölcsi, mint gazdasági előnyei igen nagyok lehetnek.

Az önálló alapon álló népfőiskola-rendszer mellett, a szabadoktatás többi intézményei kettős irányban fejlődtek: részben mint különböző fokú, terjedelmű és színezetű tanfolyamok és előadások az iskolai oktatás eredmé-

nyeit felújítani, kiegészíteni és tovább fejleszteni kívánják, részben pedig az iskolákon kívül maradt társadalmi csoportoknak igyekeznek megadni az érvényesülésnek ugyanazon lehetőségeit, amelyeket csak az iskolák elvégzése nyújthat. Míg az előbbieket *University Extension* mozgalmától kezdődően a legkülönbözőbb fokú „szabad lyceumi” jellegű tanfolyamokon át a tudományos társaságok nyilvános előadásáig a változatosságnak tarka láncolatát mutatják, addig ez utóbbiak, melyeknek egyik jellemző típusa a londoni *Worker's Educational Association*, az iskolákból kimaradtaknak, különösen pedig a munkásoknak, a munkakörükben való egyidejű megmaradása mellett igyekeznek, a népiszkolai képzettségből az egyetem elvégzéséig az önképzésnek a legközvetlenebb és legjobb módját megadni. Mindkét irányzat kiválóan alkalmas módszereket alkalmaz, mikor a különböző tanfolyamok és előadások népművelő munkásságát széleskörű levelezés útján is kiterjeszti. Különösen figyelemreméltó munkát végez ez irányban az Északamerikai Egyesült Államokban: és Canadában népszerű *Chautauqua-Movement*, mely soktagozatú rendszeres tanfolyamai mellett (Summer Study and Rational Recreation) kitűnően bevált „távitanítási” módszerével (Home Reading System és The Chautauqua Literary and Scientific Circle) a rendszeres levelezés és havi folyóirata The Chautauqua útján a legtávolabb lakók önművelését is irányítani képes. Csak 1900-ban negyedmillió résztvevője volt, kik közül 40.000 végezte eredménnyel a négyéves; tanfolyamot.

A szabadoktatási intézmények igen nagy mértékben fokozhatják az iskolán kívüli-népművelés többi eszközeinek, elsősorban pedig a könyvtáraknak a hatását, melynek kölcsöntámogatását nem is nélkülözhetik. A szabadoktatási előadók a tárgyra vonatkozó irodalom megemlékezésével saját érdekükben vonják be munkakörükbe a könyvtárakat, hol a hallgatóság a további adatokat és a szükséges újabb áttekintést megkaphatja. Épp ilyen biztos támaszai azonban a szabadoktatásnak a szemléltetés eszközei is.

Ez eszközök közül első helyen említjük a múzeumokat és a velük rokon gyűjteményeket (állat-, növénykertek, kiállítások stb.), melyek már a bennük rejlő hatalmas szemléltető anyag folytán is elsőrendű népművelő intézmények. „A múzeum tudományt és művészeit feldolgozó, fejlesztő és terjesztő célzatával olyan szerepet tölt be, amely semminemű más tevékenységgel nem pótolható.”⁷ Fontos azonban, hogy minden tudományos cél mellett az intézmény népművelési jellege a legvilágosabban kidomborodjék, sőt szükség esetén kizárólagossá is váljon. A múzeumok nemcsak Angliában és az Unióban, de már az északi államokban is mind erősebben a könyvtárak és a szabadoktatás mellé vonódnak a népművelő törekvések egységébe és nemcsak gyűjtemények szükség szerinti változó és tagolódó csoportosításával, különleges, gyűjtemények szervezésével (pl. gyermekmúzeumok az Unióban), hanem vándorgyűjtemények kihelyezésével is bővíteni igyekeznek hatáskörüket.

Különleges hely illeti meg a műveltségterjesztő eszközök sorában a színházakat, melyek a szemléltetés erejét a szó közvetlenségével megtoldva nagy tömegekre hathatnak egyszerre. Mellettük találjuk a rövid fejlődésük dacára is meglepően népszerűvé vált, a tér és idő korlátain kívül álló és szokatlanul

⁷L. Czako Elemér: Jegyzetek a muzeális alapelvekről. Muz. és ktári Értesítő. II. 157. 1.

közvetlen erejű kinematográfiát, mely a fényképezésnek a kultúra érdekében már előbb is tett nagy szolgálatait rendkívüli arányokban fejlesztette ki. A színházak és a film a sajátos természetükön alapuló munkamegosztással tudatos vezetés és ellenőrzés mellett a jövő közművelődését talán ma még alig remélt erővel vihetik majd tovább. Hatalmas népszerűsítő ereje rejlik a közművelődésnek a művészetek valamennyi ágában is, melyek fokozott fejlesztése ezért nem is maradhat ki a tervszerű népművelő törekvésekből.

Valóban nehéz megjelölni az iskolán kívüli-népművelés eszközei közt azt a megfelelő sorrendet, mely az alkalmazhatóság és fontosság tekintetében találóan jellemezhető. Valamennyien a nagy és nemes feladatukhoz méltó eszközök, melyek közös vezetőgondolattól áthatott irányítás mellett egymásra-támaszkodó közös erővel nemcsak nemzetek rohamos fejlődésére vezethetnek, de a társadalom egészének gondolkodását is irányíthatnák. Ez eszközök megszervezésének, helyes munka- és erőmegosztásának céltudatos kezdeményezése és irányítása jellemzi az iskolán kívüli-népművelés eszközeinek utolsónak említett, de ugyancsak fontos csoportját: *a kultúrpropagandát*.

A kultúrpropaganda hatalmas ereje kettős irányban szervezheti és fejlesztheti a nemzetek- kultúráját. Nemcsak az állam területén igyekszik a céltudatos szellemi termelés és munkamegosztás, valamint a társadalmi szervezkedés útján a műveltség egyenletes terjeszkedéséről és emeléséről gondoskodni, hanem a nemzetközi szellemi munkába bekapcsolódva és a nemzeti kultúra és állameszme külföldi népszerűsítésével különleges nemzeti, gazdasági és hatalmi célokat is szolgálhat. A belpropagandának arra kell irányulnia, hogy a közművelődés fontosságát nemzeti öntudattá emelje és a társadalom részéről is elősegítse a nemzetnevelés sokoldalú törekvéseinek érvényesülését. Népszerűsítene kell az egymásra utalt állami szervek munkáját, a társadalmi szövetkezés eszméjét, erőssé építeni és a történelmi, nép- és földrajzi honismertető munkával körülbástyázni a nemzeti gondolatot, leküzdeni a közönyt, megakadályozni az energia pazarlást.

A belpropaganda figyelme és hatásköre kiterjedhet a társadalomnak valamennyi szellemi vagy gazdasági csoporttagozatára és míg azok külön-állásához lehetőleg alkalmazkodni igyekszik, egyúttal a közös vezetőeszmétől áthatva s a párhuzamos munkával a legközvetlenebb módon szolgálhatja a nagy nemzeti összetartás és társadalmi érdekközösség gondolatát. Az a sokirányú törekvés, mely a közművelődés terjesztésével és fejlesztésével a kultúrintézmények fáradtságos közös munkájában önzetlen módon és a jövő állandó szemmel tartásával megnyilvánul, végső eredményeit valóban csak a társadalom egységének öntudatában találhatja meg. Csak a társadalom szerveztségében fejlődhetik tovább az állam valamennyi kulturális, szociális és gazdasági törekvése nemcsak önmagában egységes életműködéssé, hanem a fölényes kormányzás látszata helyett a társadalom életét fenntartó idegrendszeré is.

A szövetkezésnek, szervezkedésnek legsajátosabb irányai érvényesülhetnek a belpropaganda munkájában a népgondozásnak és- az ifjúság nevelve-vezetésének sokoldalú módozataitól kezdve a nemzet legmagasabb szellemi és anyagi erőit képviselő csoportok kapcsolatáig. Eszközei is sokfélék. Vala-

mennyi kultúrintézmény munkájára támaszkodhatnak, hogy a kulturális fejlettség útján a gazdasági fejlettségre vezessenek.

Míg a kulturális belpropaganda a nemzeti társadalomban rejlő erők egyesítésével és tervszerű irányításával végeredményben az állam kulturális, gazdasági és szociális "fejlődését törekszik az állampolgárok részéről is céltudatosá tenni, a külpropaganda az országhatárokon túl igyekszik az iskolánkívüli-népművelő eszközök segítségével a nemzeti szellem érvényesülését előmozdítani, törekvéseit népszerűsíteni.

Azt a nagyfontosságú szerepet, mely az iskolai-népművelés intenzív munkájában az országhatároknál megszakad, mert kénytelen figyelmén kívül hagyni a bár kívül lakó, de mégis szorosan összetartozó nemzetköziségeket, az iskolánkívüli-népművelés eszközei a kulturális külpropaganda szellemében a legszebb eredményekre jogosítva vehetik át és az idegen államban is szorosra foghatják a nemzet egészét összetartó kötelékeket. Emellett azonban ép oly fontos feladatuk, hogy az idegen nemzetek és államok köztudatában méltó helyet, elismerést és rokonszenvet biztosítsanak az őket kisugárzó nemzeti szellemnek és szándéknak. A kulturális külpropaganda a nemzetek világversengésében a nemzetközi erőkhöz kapcsolódva s azok előnyeit hasznosítva, nemcsak a szellemi világforgalom legfontosabb útjait nyitja meg a nemzeti kultúra előtt, hanem tömegbefolyásoló munkájával a nem ritka politikai fordulatokban is sorsdöntő erejű lehet. Ma, mikor a nemzetek imperialista törekvései a legerősebb kultúrharcot vívják egymással, a kulturális külpropaganda a nemzeti szellem terjeszkedése mellett mindinkább védekező-fegyverré válik, hogy az államot itthon és külföldön egyaránt veszélyeztető külső támadásokat lehetőleg kivédje és megelőzze. A külföldi tudományos intézetek, speciális egyetemi tanszékek (pl. Dante-tanszék Angliában), kongresszusok, nyelvi tanfolyamok, vándorelőadások, tanulmányutazások, turisztika, könyvek, folyóiratok kivitele és terjesztése, könyvtáradományozások, a művészeteknek színházban, hangversenyekben, kiállításokban, iparművészetben megnyilvánuló valamennyi faja és neme, a film nemzetközi propaganda-eszköze, idegen forgalom és külföldi kapcsolatú kereskedelmi kamarák és pénzintézetek szervezése, mindmegannyi hathatós eszköze a kulturális külpropagandának, mely azáltal, hogy eszméit a külföldi iskolák tankönyveiben, tanterveiben és az enciklopédikus jellegű tudományos kiadványokban is minél szélesebb körben visszatükröztetni igyekszik, a nemzetközi tudományos szervezetben is állandó helyet és befolyást biztosíthat hazája részére.

* *

Az iskolánkívüli-népművelés eszközeinek megszervezésénél a hazai tapasztalatokon kívül a külföldi példák nagy száma áll előttünk. A fejlődés különböző állapotára valló eredményekkel számolhatunk. Kétségtelen, hogy a fejlődésnek még széles látóköre nyílik a jövővel és azt is észreveheti ik, hogy a feladat nagysága és az idő rövidege miatt az iskolánkívüli-népművelésnek az utolsó évtizedek alatt kikristályosodott elméletein épült intézmények meg sok helyen nem tudták a szükséges erővel hatáskörük teljes egészét betölteni. Tudjuk azt is, hogy a közműveltség színvonalának emelése csak a legnagyobb

nehézséggel és lassú, türelmes munka árán történhetik s a nehezen kivívt eredményeket már az állami élet kisebbsrendű bizonytalanságai is erősen visszavethetik. Hibát követnénk el tehát, ha az iskolán kívüli-népművelés újjászervezésekor csak egyes, elszigetelt külföldi példákat vennénk figyelembe. Az iskolán kívüli-népművelés ma már bevált tények alapján tud cselekedni s könnyen megtalálja az egyes eszközök fontosságának és alkalmazásának helyes arányát.

Ne áltassuk magunkat azzal, hogy éz eszközök bármelyike is megoldhatja a nagy feladatot: *sem a szabadoktatásügy, sem a könyvtárügy még nem töltheti be egyedül az iskolán kívüli-népművelés nagy hatáskörét.* Nem a dán népfőiskolák bevált szervezete mutathat rá a legközelebbi teendőkre, nem a Free Public Library típusa a feltétlen követendő a mai viszonyaink között, hanem csak az iskolán kívüli-népművelés valamennyi helyesen megválasztott és viszonyainkhoz alkalmazott eszközének az egységes cél és a legközvetlenebb eszköz köré csoportosított összessége.

„Sok írónak elmékedéseit olvastam az úgynevezett szaládtanítás, vagy iskolán kívül eső tanítás eszközeiről — mondja egyik nagyértékű kultúrpolitikai beszédjében *Wlassics*⁸ és azt tapasztaltam, hogy csaknem mindenki elismerte, hogy az iskolán kívül folyó tanítás, vagy inkább tanulás leghatalmasabb eszköze, sőt ennek gerince a könyvtár. Ki ne ismerné közülünk *Peilisonnak azt* az állítását, hogy könyvtár nélkül az iskolán kívül adott tanításnak nem lehet sem teljessége, sem állandósága. *Carnegiének*, a nagy amerikai mecénásnak következő jelszava pedig szállóigévé vált: „Mi a legjobb, legnagyobb ajándék, amit a köznek adhatunk? Legelsőbben is a közkönyvtárak.“

„Nem kell bizonyítani, — folytatja később — hogy a legsikerültebb szabad tanítás is, úgy, mint minden tanítás, végeredményben csak tanulni, „olvasni tudni“ taníthat. Ha mi az iskolán kívül eső tanítás szervezetét a maga egészében akarjuk megoldani, akkor a *hazai könyvtárügyre kell elsősorban a legnagyobb ügyeimet fordítani és a legerélyesebb lépéseket megtenni.*“

És amennyire nélkülözhetetlenül szükséges, hogy az iskolán kívüli-népművelő eszközök a legközvetlenebb és legerősebb társuk köré csoportosuljanak, ép olyan nagyfontosságú záloga népművelésünknek, hogy az iskolai és nem iskolai tanítóintézmények egymással is a legszerveesebb kapcsolatot keressék. Az iskolán kívüli-népművelés csak akkor töltheti be teljesen hivatását, ha fejlett iskolarendszerre támaszkodik. Egyik a másikat nem nélkülözheti, de nem is helyettesítheti.

És ha nem lehetnek kizárólagosak az eszközök, nem lehetnek az erők sem, melyek azok alkalmazására és irányítására hivatottak. Ne higyjük, hogy egy törvénnyel vagy rendelettel mindent elérhetünk, ne feledjük el, hogy a kultúra a versenyképesség területe, amelyen védvámokat felállítani nem lehet. Az állam csak akkor tudja, létének vezetőgondolatát polgárai öntudatában megőrizni, ha a társadalomban rejlő erőket megszervezve, azok segítségére nyugodtan támaszkodhatnak. Ezért kell kultúrpolitikánknak a legerősebb alapokra helyezkednie s a legtervszerűbb munkásságot kifejtenie, ha a nagy

⁸ A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége közgyűlésén 1908.* okt. 11-én Szombathelyen tartott elnöki megnyitó beszédében.

társadalmi átalakulások és erőeltolódások korában befolyását a nemzet egészére ki akarja terjeszteni és az üres jelszavaknak tartalmat adva, a szalma-tűzszerű szervezetlenséget a szellemi erők tömörítésével kívánja helyettesíteni.

Az iskolánkívüli-népművelés hatalmas szervezete csak a kulturális feladatok egészének szemmeltartásával érhet célt részleteiben is és erős decentralizálásra szorul közművelődésünk is, ha Anteusként újra a magyar földből akar új erőt meríteni és „a föl nem tartóztatható haladást a történelmi hagyományokkal, a meg nem szüntethető emberi és nemzeti érzésekkel magasabb összhangba hozni”.⁹

Csak ezekkel a feltételekkel érhetjük el, hogy közművelődési törekvéseink oly szükséges *erőt*, *oly* alkalmas *eszközöket* és oly világos *célt* nyerjenek, mellyel nemzeti újjáéledésünk munkáját irányítani, szervezni és támogatni képesek legyenek. Mert — és itt végül újra Széchenyi István szavait idézhetjük — „ha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, Ura örök dicsőségére s hozzáillő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint a Nemzetiség és Közértelmesség. — A közintelligencia az egyedüli valóságos erő, ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs; s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni legszentebb hazafiúi kötelességünk.”

Nyireő István.

⁹ Wlassics Gyula br. a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetségének, közgyűlésén 1911. okt. 8-án Nagyváradon tartott beszédéből.

¹⁰ Széchenyi: Világ.

NAPJAINK PROBLÉMÁI.

Budapest, 1922. év február hó.

Napjaink problémái címen új rovatot nyitunk, azzal a céllal, hogy ebben a rovatban — *mindenkor szigorúan tudományos szempontból* — megvitassuk a politikai, gazdasági és társadalmi élet fontosabb kérdéseit. Minden ilyen kérdéshez — bármennyire beborítsa is azt a tévedések, elfogultságok s még inkább a párt-, osztály- és magánérdekek szövevénye — olyan elvi igazságok fűződnek, amelyeket bizonyára érdemes a napi élet sodrából kimenteni.

De a vállalkozásnak nemcsak ez a célja. Úgy érezzük, hogy ma, amikor a magyar középosztályt egy mélyen kiábrándult közönbösség tartja vissza a köz dolgaitól, mély közönbösség, mely más társadalmi rétegeket is lenyűgöz s amelyet a sokszor mesterségesen élesztett izgalmak sem eloszlatni, sem eltakarni nem képesek — egyenesen kötelesség közéletünk legjobbjait időnként megszólaltatni s az ő objektív útbaigazításuk mellett újból ráirányítani a figyelmet a magyar nemzeti élet aktuális problémáira.

A politikai, gazdasági és társadalmi élet momentumai, a kielégítendő „szükségletek, megoldásra váró feladatok tulajdonképen a maguk belső struktúrájában, felmerülésük elvi feltételeiben fejezik ki elsősorban azt az igazságot, amelyet keresünk. S ha ezt és *csupán*, ezt keressük, már ki is kerültük a párt-, osztály- és magánérdekek zátonyait s túl vagyunk a politikai célszerűség szempontjának Scylla-Charybdis-én is, amit ebben a rovatban mindig biztosítani akarunk.

A kérdések sorát a választójoggal nyitjuk meg. Annyi szenvedélyes politikai küzdelemnek ez a tárgya ma újból a politikai élet homlokterében áll, ha — így érezzük — ezúttal kevesebb is benne a gyújtóanyag s kevesebb izgalmat, sőt érdeklődést vált is ki, mint azelőtt.

Rövid tíz éven belül harmad ízben igényel ez a kérdés új rendezést! Már magában ez a megállapítás is megállásra kényszerít. Önként vetődik fel a kérdés — ha a jelenlegi politikai helyzet s a politikai célszerűségnek ebből folyó követelményei a választójog napirendre tűzését nem kívánják meg, amire itt nem vagyunk és nem is lehetünk tekintettel — tisztán az ország lakosságának természetes tagoltságát, az egyes kategóriákba tartozók számát, műveltségi, gazdasági és politikai, erejét tekintve — legutóbbi választójogi *törvényünk* (1918. évi XVII. t.-c) rendelkezéseinek érdemi revíziójára szükség volna-e?

A kérdés ilyenén formulázása nem jelenti azt, hogy a választójog problémája a lefolyt történelmi eseményekre való minden figyelem nélkül — quasi légüres térben — vizsgálható volna. Hiszen az egyes társadalmi rétegek politikai öntudatában és erejében éppen a lefolyt történelmi események révén igen jelentékeny változások állhattak be, amit pedig a revízió egyik indokként kétségtelenül el lehet fogadni.

A kérdés adott beállítása csupán arra szolgál, hogy élesen előtérbe tolja azokat a momentumokat, amelyek a választói jogosultság megadásánál és a választójog gyakorlásának szabályozásánál nézetünk szerint — tudományos szempontból — egyedül lehetnek irányadók.

Nevezetesen:

A lakosságnak mely kategóriái azok, amelyektől a választójognak a nemzet érdekében való gyakorlását el lehet várni s amelyek ennek folytán joggal igényelhetik, hogy a nemzet ügyeinek intézésében a választójog gyakorlása révén részt vehessenek s mi az a minősítés, amelynek az alapján ennek a feltételnek a fennforgása feltehető?

Ha a lakosság széles rétegeiben élő politikai öntudat és az a kívánság, hogy az állami ügyek intézésében közvetve részt vehessenek, a választójognak szigorúan az első pont értelmében való megadását megnehezítené, milyen mód állhat rendelkezésre az indokoltnál szélesebb körben megadott választójog káros hatásainak ellensúlyozására vagy csökkentésére?

Speciálisan a nők választójoga tekintetében mi a helyzet az első és második pontban foglaltak szempontjából?

A választójog helyes — a nemzet érdekében való — gyakorlása nyílt avagy titkos szavazást kíván-e?

A politika tudományának legkitűnőbb magyar művelőjéhez fordultunk ezekkel a kérdésekkel.

Tekintve, hogy az első pontban foglaltak szempontjából különösen érdekes az, hogy egy — a kérdés értelmében megállapított census mellett, valamint legutóbbi választójogi törvényünk censusának alkalmazása mellett a lakosság mekkora hányada részesülne választójogban — választ kértünk két kitűnő statisztikusunktól is.

Hogy a körkérdés a politikai szempontoktól teljesen ment maradjon, a kérdések szétküldésénél az aktív politikusokat figyelmen kívül kellett hagynunk.

*
* *

1922. évi február hó elején küldöttük szét ezt a körkérdést, amikor még az volt a helyzet, hogy a választójogot a nemzetgyűlés törvényben, állandó jelleggel rendezi. Azóta másképen alakultak az ügyek: a választójog kérdését így megoldani nem sikerült, időleges szabályozására kibocsátott kormányrendelet alapján immár az új választások is lezajlottak s az összeülő új nemzetgyűlés feladata lesz, hogy a magyar politikai életnek ezt az égő kérdését végre nyugvópontra hozza.

A lefolyt választások alatt az egész ország és minden egyes szavazó a legközvetlenebbül került szembe a választójog problémájával, jelentőségével és hatásával — úgy, hogy ez a probléma most ismét különösen időszerű.

De meg vagyunk győződve, hogy az alább közölt értékes válaszok — amelyekért küldőiknek olvasóink nevében és ezen a helyen újból is őszinte köszönetet mondunk — a törvényhozói feladat szempontjából is tartalmaznak több olyan gondolatot, amelyek figyelembe vétele csak kívánatos lehet.

Bárdossy László.

I. dr. Concha Győző a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem ny. r. tanára.

A parlamenti választójog célja annak a testületnek megalkotása, mely a nemzetnek állandó öncélja, valamint az idők folyamán változó létérdekei szerint határozza el a nemzetnek belső erkölcs és külső okosság megkívánta okozatát.

E szerint minden egyes választójoggal fölruházott polgárban maga a nemzet válik láthatóvá. Szavazatában pedig a nemzet öncélja és ennek úgy külső, mint értelmi, erkölcsi eszközei jönnek napvilágra.'

Az államtudomány, mint az erkölcsnek legnehezebb, mert legbonyolultabb szférájával, a közerkölcsessel foglalkozó tudomány, midőn ezt megállapítja, a való élet embere előtt, aki a választások technikáját, lefolyását, eredményét ismeri, bizonyára a holdkórosság gyanújába esik.

Az is volna, ha egyben azt is meg nem állapítaná, hogy a nemzetnek ez a láthatóvá válása, öncéljának, eszközeinek képe az egyes választó szive, agya, akarata által nyeri színét, súlyát, erejét, értékét.

Vagyis, amint a magánosok viszonyára vonatkozó morál parancsainak megvalósulása az egyesek értelmén, szívéen, akaratán fordul meg, épp úgy bizonytalan, vájjon a választópolgárban a nemzet, vagy ennek az egyes polgár oktalansága, önzése által eltorzult képe lesz-e láthatóvá?

És ahol a választók lesznek követeik vagy utóbbiak színvonalára sülyedt képviselők útján a nemzet hatalmának — más tényezők, u. m. cselekvő kormány hatalma és irányító fejedelmi hatalma képviselőinek háttérbe szorulásával — egyedüli letéteményesei, ott a nemzet nem is lesz egyéb, mint az egyes választópolgárok jó vagy rossz, okos vagy oktalan, erős vagy ingtag lelkének fotográfíája.

A milliók moralitásának, értelmességének egyénenkénti megállapításáról van tehát szó, amikor a parlamenti választójog fölött határozat hozatik.

Történik ez először egészen külső jelek szerint, u. m. büntetlen előélet, épelméjűség, saját existencia, csődmentesség.

Az alapfeltételek hiányában levők kizárása után, illetőleg a választói tisztükkel összeférhetlen helyzetük jogának szüneteltetése mellett következhetik a választók értelmi, erkölcsi arravalóságának pozitív bizonyítékai után a szavazás.

Amint a törvényhozó erre a térre lép a korlátolt választójog rendszere áll elő.

Ha ellenben beéri a méltatlanság és az összeférhetlenség meghatározásával, az általános választójog világa következik.

Amikor az általános szavazatjog világa van, ez annak elismerése, hogy az állam minden felnőtt polgára határoz a nemzet sorsa fölött, mert megvan benne az ahhoz szükséges erkölcs és értelem, hogy a nemzet akaratának kialakítására, más szóval a nemzet képviselőit legalkalmasabbakat, legméltebbakat kiválassza, vagy mint a kezdetleges társadalmi honfoglaló magyarok, vagy a bár bonyolult szerkezetű, de magas szellemi színvonalú újkori demokráciák polgárai magát a nemzeti akaratot eldöntsék.

A korlátolt és az általános szavazatjog rendszereinek gyakorlati eredményeit a tapasztalatban szemlélve, annyi bizonyos, hogy egyiknek sem sike-

rült az egyes szavazók arravalóságának biztos megállapítása. Az újkori államok mintájának, Angliának botrányos választásai korlátolt, Franciaországéi, Északamerikaiéi az általános választójog uralma alatt mutatják, mennyire nem sikerült az egyes választóban a nemzetet abban az állapotában láthatóvá lenni, melyben rendeltetése szerint lennie kellene.

Se az államtudomány, se a néplélektan, se a statisztika nem tudott a minősítésre nézve megnyugtató választ adni, mert a választó polgárban megkívánt értelem, erkölcs, egyszóval a politikai képesség megállapításának, főleg Icissé tagolt társadalomban, csak oly bizonytalan támpontjai vannak, mint akár az időjósálságnak vagy az áralakulásnak egy adott időben és piacon.

A tudomány csak azt állapíthatja meg, hogy a választójog nem jár az egyes polgárnak csak a maga, hanem elsőbbsen is a nemzet, mint élő egység érdekében.

Föllehet-e tenni ennek érzetét minden felnőtt polgárnál, illetőleg azok nagy többségénél? Vagy ki kell-e a választójogból zárni a méltatlanokon, az időleges incompatibilitásban levőkön kívül másakat is választói tisztjükre való alkalmatlanság miatt?

A polgárok azon főtypusainak, csoportjainak megtalálása, amelyekhez tartozókat egyéni vizsgálat nélkül is, átlagos jelek alapján a választók seregébe be kell és lehet sorozni, ez már az állam, a nemzetépítő művészet dolga, melynek nincsen tudománya, hanem csak érzéke egy actualis időben adott tények ereje iránt, inspirációja a jövő elképzelésére nézve és az inventio eredetisége, a tett, az alkotás bátorsága, utóbbi természetesen a politika megállapította absolut erkölcsi követelmények határai között, s a tények tudományának, a statisztikának világító lámpájával.

A politikai tudomány is számol az emberi élet gazdasági, jogi, erkölcsi, vallási, valamint külső, adott természeti oldalainak exigenciáival. Sőt tárgya egyenesen azoknak a módosulások törvényeinek keresése, amelyeket e különböző exigenciák egymásra hatása szül.

De ezt csak a legnagyobb általánosságban teheti és így nem felelhet a maga szempontjából arra a nagyon is konkrét, jelenleg szőnyegen levő íkérdésre, vájjon az általános választójog szűkítése az írni olvasni tudás vagy a négy elemi elvégzésének fölvétele, más segéd jogcímek hozzátétele, hosszabb vagy rövidebb állandó lakhely megkövetelése által helyesebb-e a nemzet mai fölzaklatott kedélyállapotában.

De más oknál fogva sem. A választói joghoz szükséges minőség egy-magában sem dönti el, mennyiben fog a választóban szavazata leadásakor a nemzet jobbik lelke, vagy az egyoldalú, önző külön érdek, sőt éppen a választó személyes érdeke megszólalni.

A választói minőség megállapításával a választójog még bizonytalanul lebeg a nemzeti élet láthatárán, határozottan szemlélhetővé csak a szavazat leadásának hatósági aktusa által válik. Miként, hol, ki előtt megy ez végbe? Kinek tartozik hatáskörébe az egyes szavazatok átvétele, megszámlálása által a határozatot arra nézve meghozni, ki lett abból a választó testületből a nemzet törvényhozó képviselőjének tagjává választva? Ezekre is ki kellene térni, ha arra a bár nagyon is viszonylagos minőségi különbségre nézve, mely az

írni olvasni tudás vagy négy elemi tekintetében ütköző ponttá vált., a tudomány szempontjából nyilatkozni egyáltalán lehetne, nem is említve., mennyire, mássá lesz ugyanaz a minősítésű választójog ahhoz képest, amint a megválasztottak díjtalanul, vagy napidíjak, vagy éppen rendes évi fizetés mellett végzik képviselői tisztüket.

Ennyit az első kérdésre.

A második kérdést illetően, mik lehetnek a tudomány szempontjából; nem indokolható széles választójog káros hatásának ellensúlyozására szolgáló eszközök?

Az államépítő művészet e részben kimerítette expedienseit, korrekтивumait, melyeket a franciák az általános szavazatjog organizációjának jel-szava alatt hangoztatnak, anélkül, hogy sikerült volna neki a tudomány követelményeivel ellentétes választójog hatásait kiküszöbölni.

Az állampolgári egyenlőségre alapított, s többnyire ugrásszerűen keletkezett újkori alkotmányok egyik gyengéje abban állott, hogy csupán külterjedelem és népszám szerint mesterségesen alakított, egyedül a választás tényére összeseregülő gyűléseket és nem állandó, belső intézményekkel összekapcsolt választó testületeket bírtak csak alkotni a választójog gyakorlására Hamarjában másokat alkotni csakugyan nem lehetett a rendi korszakból való hirtelen kilépéskor és a jogegyenlőségre fektetendő, de még ki nem alakult új társadalmi szerkezet részére. Ennek következtében' a választó gyűlések: *mintegy* kiestek a meglevő állami és társadalmi szerkezetekből és túlságosan a pártok, ezek kormányai, a nép gyűlések, a sajtó befolyása alá kerültek és a törvényhozások által is önkényesen, az úgynevezett politikai geometria szerint változtattak.

Se a közvetett választás, se a többes szavazat, se a társadalmi érdekcsoportok (curiák) szerinti választás nem bizonyultak igazi korrekтивumoknak.

A társadalom mai, világszerte felfordult állapotában éppen nem lehet a választó testületek helyesebb megalkotására gondolni és a mai választógyűlések mellett, melyek az egyesek szavazatának széthullását igen előmozdítják, az arányos szavazati rendszer, ahol a választó 5—10, esetleg még több képviselőre egy cédulával szavaz, látszik az egyedüli korrekтивumnak a szavazati minőség nem helyes megállapítása ellen.

A politikai therapia nem talált még orvosságot a választó politikai betegségének orvoslására, mert hisz organikus jellegű, az egész körület állapotának viszfénye.

A női választójog helyessége ellen elvileg foglal állást az államtudomány, s azt csak nagyobb rossz megelőzése szempontjából fogadja el. Miért?

A női választójogot csak az egyéniségből és minden egyén egyenlőségéből lehet levezetés útján követelni.

Egyéniségből és egyenlőségből azonban sohasem lesz nemzet és ennek állama, csak homokbucka, téglarakás.

De ami a fő, nincs is itt egyenlőség. Erről csak akkor lehet szó, ha a férfiak is szülnék és szoptatnak.

A női választójog csak az élő felnőtteket tartja szem előtt, a nemzetek, az emberiség jövő végére nem gondol. Fonákul úgy látja a világot, mintha

az egyesnek élete önfenntartásával lezáródnék, mikor annak legtöbb baja, gondja, igaz öröme is a nagy többségnél gyermekek fönntartásában, fölnevelésében merül ki.

A női választójog hívei nem érik be azokkal a helyettesíthetlen lelki kincsekkel, melyeket a nő tud csak az emberi hivatás teljes betöltéséhez nyújtani, ketté vágja a nőben és férfiban egészszé válható embert s a nőtől többet vár, mint a férfitől.

Csak a férfi szavazat egyoldalú radikalizmusának ellensúlyozására engedheti meg, mint időleges korrektívumot, hogy az emberi életet a maga egészében átérző nő az urnákhoz lépjen.

Mivel a parlamenti választó, midőn szavaz, nemcsak a maga sorsáról dönt, hanem egy nagy egésznek, a nemzetnek céljairól, szükségleteiről is határoz, vagyis polgártársai részére kötelező szabályt, őket is kötelező külpolitikai irányt akar biztosítani, választó ténykedése közhatalom gyakorlás, melyet köztisztnak lehet csak minősíteni, vagy ha ennek nem, zsarnoki hatalomnak, melyet kénye-kedve szerint s minden, még erkölcsi felelősség nélkül is lehet az egyes választónak gyakorolni.

Ez az elgondolás a szavazat nyilvánosságát kívánja.

Lehet-e e szerint mégis szó titkos szavazásról? Lehet, ha a nyilvános szavazás a terror következtében éppen a nemzeti célok megakadályozására s .egyoldalú, nemzetellenes érdekek uralomra jutásának szolgálna.

Van-e terror? mily irányban? ténykérdés egy adott időben. Ennél-fogva a szavazás titkosságát vagy nyilvánosságát a- tudomány az államművészet nyílt kérdésének kell hogy nyilvánítsa. Jellemző e tekintetben a radikális vagy socialista befolyások alatt álló államtudomány, mely az általános szavazat dogmájának négy tulajdonságát elengedhetlennek állította, vagyis, hogy a szavazat legyen általános, egyenlő, direkt, titkos. Az újabb időben azonban szocialista oldalról már erős követelés támasztatik a nyilvános szavazás érdekében, mély egyedül nyújt eszközt a szövetkezethez tartozók együtt tartására, ahol különösen bizonytalan, vájjon ezek alkotják-e a választók nagyobb részét.

A választói tiszt jellegével ellenkező szavazási módnak expedienskénti behozatala tehát szükséges lehet, de megszüntetése, ha egyszer behozatott, természetesen veszéllyel jár s a titkosságot többé akkor sem lehet megszüntetni, mikor közszempontból már meg sem okolható.

II. dr. Ferdinandy Gejza a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem c. ny. r. tanára.

Ha azt a kérdést vetjük föl,- hogy az 1918. évi XVII. t.-c, hogy megfeleljen az ország és az igazi alkotmányosság követelményeinek, miképen. volna módosítandó, túljádkoriképen egy egészen akadémikus kérdéssel állunk szemben. Mert az 1918:XVII. t.-c. a nagy Magyarországnak szólott, míg az új választójogot a csonka ország politikai viszonyaihoz kellene szabni, melynél a nemzetiségi szempont nem játszhatik többé semmi szerepet.

Az 1848. évi T. t.-c. megalkotásánál statisztika nem szerepelt, hanem a közteherviselés volt az a szempont, mely a szavazati jog alapját megszabta.

Tehát tisztán közjogi szempontból indult ki a törvény mind a régi jogosultság: fenntartásánál, mind a vagyoni és értelmi cenzus megállapításánál. Ezen az *eM* alapon maradt az 1874. évi XXXIII. t.-c. is, azzal a különbséggel, hogy az adófizetést, mint közteherviselési alapot a vagyoni állapottal szemben jobban kidomborítja. De mind a két törvény abban a hibában szenvedett, hogy a legsúlyosabb állampolgári terhet, a katonai szolgálatot figyelmen kívül hagyta. Egyébként mind a két törvény sok olyan egyént juttatott vagyoni alapon szavazati joghoz, aki arra az állam java szempontjából nemcsak akkor nem volt méltó, hanem ma sem volna az. Hiszen még az írni-olvasni tudó falusi köznép is, ha van is jelentékeny vagyona, túlnyomó részben még ma is annyira tudatlan, hogy nem is képes magának még a politika főirányára sem véleményt vagy meggyőződést alkotni, hanem csak lelkiismeretlen demagógok szavára hallgat, vagy csak azt nézi, hogy hol kap inni.. És sajnos, de úgy van, hogy guvernementális szempontból még az etetés-itatásra leginkább hajló nép látszik a legmegbízhatóbbnak. Legalább a múlt idők választási eredményét ezt látszanak igazolni.

Ad 1. Az első feltett kérdésre tehát, azaz arra, hogy a lakosságnak mely kategóriái azok, amelyekből a választói jognak a nemzet érdekében való gyakorlását el lehet várni s amelyek ennek folytárral joggal igényelhetik, hogy a választói jog gyakorlása révén résztvehessenek a nemzet ügyeinek intézésében s mi az a minősítés, amelynek alapján ennek a feltételnek a fennforgása feltehető: — igen nehéz precíz feleletet adni annak, kit sem divat, sem pártelfogultság, sem speciális politikai cél nem vezet, hanem aki csak a való élet tapasztalatai alapján mérlegel és csak a közjót tartja szembe előtt. A magam részéről tehát a kérdés első mondatára nem adok feleletet, mert a lakosságnak összes kategóriáit, amelyekből a jognak *közérdekben* való gyakorlását elvárni lehet, nem ismerem eléggé s ezen az alapon minősíteni nem tudok. Minősítési alapnak tehát egyebet, t. i. jogi alapot kell keresnem..

Első jogi alap mindenesetre a régi jogosultság modern értelemben, azaz, aki az 1848. évi V., illetőleg az 1874. évi XXXIII. t.-c. alapján választó volt, annak a választói jogot most is meg kell adni, mert ha nem is volna így, akkor is föl kell tenni róla, hogy érdemes a szavazati jogra. Az azután kevés elméleti fontossággal bír, hogy ezek a kategóriák felvétesse-e újra az új törvénybe, vagy pedig kimondassék-e az eddigi módon, hogy aki 1914-ig valamely választói névjegyzékbe föl van véve, régi jogosultság alapján szavazati joggal bír. Hogy miként kellene a régi jogosultság jogcímét meghatározni, az már tisztán a gyakorlati célszerűség kérdése. Én azt hiszem, hogy helyesebb volna a régi választói névjegyzékeket venni alapul, mint a régi törvények rendelkezéseit felsorolni.

Másik jogcímmel az értelmi képesítést kellene venni úgy, mint azt az 1874. évi XXXIII. t.-c. tette. A magasabb szellemi képesítést föltétlenül olyanak kell venni, mely a szavazati jog gyakorlására is képesít. Ezt a kategóriát azonban még ki kell egészíteni azokkal a közszolgálati alkalmazottakkal is, kiknek alkalmazása elméleti vagy gyakorlati minősítéstől van függővé téve. Ha az állam közjava szempontjából ez nem volna megbízható elem, akkor egyet sem lehet annak tekinteni hiszen egész existenciája az állam jólététől függ.

Harmadik jogcím volna az, hogy aki bármily csekély *egyenes* adót visel, az választó, tekintet nélkül az adó nagyságára. Egyenes adót ugyanis csak az visel, aki állandó keresettel bír s hosszabb ideig egy helyben lakik.

Végre, aki az 1918-ig tartott háborúban csapatszolgálatot teljesített, tehát a Károly csapatkeresztesek, továbbá azok, kik azóta legalább egy évi tényleges katonai szolgálatot teljesítettek, csupán ezen a jogcímen is választók legyenek. A katonai szolgálat teljesítése ugyanis a legsúlyosabb közteher s ezenkívül a polgár tulajdonképpen a katonai szolgálat alatt fegyelmeződik, itt tanulja meg megérteni a közjónak a jelentőségét, itt érti meg, hogy miért van szükség önfeláldozásra, itt lát világot és itt érti meg a haza fogalmát és azt, hogy a haza java nélkül nincs egyéni boldogulás sem. Szinte csodálatos, hogy ezt a politikusok annyira nem tudják vagy nem akarják megérteni.

Itt kell még megemlíteni, hogy a korhatár kérdése nem fontos. A 24. életévet feltétlenül el kellene fogadni, az értelmi és a katonai jogcímnél azonban a 20. életévig is lehet lemenni. A passiv választói jogra nézve azonban fenn kellene tartani a 30. életévet.

A kizárási okok felsorolása messzire vinne. Itt csak azt kell megemlítenem, hogy a gazdái hatalom alatt állás ma már nem lehet kizárási ok s hogy az erkölcsi defectusoknak, mint kizárási okoknak a legmesszebb menő szerepet kell adni, különösen a passzív választói jog tekintetében.

Ad 2. Ha a szavazati jog alapjává közjogi okot teszünk, mint azt fennebb javasoltam s nem társadalmi osztályokat állítunk egymással szembe, mint ahogy az eddig szokásban volt, akkor a szélesebb körben megadott szavazati jog nem lehet indokolatlan s ez esetben káros hatások ellensúlyozására csak az erkölcsi okokból megállapítandó kizárási okok helyes megállapítására lesz szükség. A kizárási okok felsorolását azonban e helyütt mellőzhetőnek tartom, mert akkor igen hosszadalmasnak kellene lennem. Ez különben is első-sorban büntetőjogi kérdés.

Ad 3. A nőknek aktív választói joga nézetem szerint csak elvonása a nőnek hivatásától s felkavarása a családi élet nyugalmanak a politika kedvéért s a demagógia tág mezőinek mérhetetlen tágítása. Ha a tömeg hiszékeny, még hiszékenyebb az asszonyi nép. Erről kár is beszélni, mert a nők szavazati jogából a közre jó nem, hanem csak rossz származhatik. Magasabb értelmiséghez kötni a nők szavazati jogát pedig inkonzekvenca, mikor a férfiak jogánál van más minősítés is. A nők amúgy is gyakorolnak befolyást a választások eredményére, ha nem is a saját, hanem a férfiak szavazatával.

Azt azonban megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartom a köz érdekében, hogy a nők képviselővé legyenek választhatók. Az a nő, kit a férfiak szavazata megválaszt, mindenesetre oly kiváló lesz, hogy megválasztatása a köznek csak hasznára lehet.

Ad 4. A nyílt vagy a titkos szavazás kérdése célszerűségi kérdés. Elvileg a nyílt szavazást tartom helyesebbnek, mert a közjogok gyakorlása kell, hogy a nyilvánosság ellenőrzése és erkölcsi nyomása alatt álljon, mivel a szavazati jog nem az egyén vagy osztály, hanem az egész haza érdekében gyakorlandó.

De ahol a hivatalos hatalommal való visszaélés a választásoknál annyira szokássá vált, mint nálunk s ahol ezenkívül újabban még magánhatalmi

szervezetek erőszakosságaitól is lehet tartani, mindez nagyobb veszélyt rejt magában arra nézve, hogy a választók szavazatukat valóban a köz érdekében fogják leadni, mint a nyilvános ellenőrzés erkölcsi hatásának az elmarádása. Addig tehát, amíg a hivatalos hatalommal való visszaélések ki nem mennek a divatból s amíg a magánhatalmi szervezetek garázdálkodásának a lehetősége felőlünk végképen el nem múlik, vagy pedig amíg a titkosság meghiúsítása nyilvánvalóan felismerhetővé nem válik: a mi speciális viszonyaink között a titkos szavazást tartom kívánatosnak.

III. **barabási Kun József** a debreceni Tisza István tudományegyetem ny. r. tanára.

Azzal kezdem, hogy ha az 1920:1. és az 1920:XVII. t.-cikkben megnyilatkozó állami akarat nem tenné szükségessé új választójogi törvény alkotását, véleményem szerint legutóbbi választójogi törvényünk (1918:XVII. t.-c.) rendelkezéseinek érdemleges módosítása nem volna a nemzeti egyetemes érdek szempontjából indokolt. Hiszen az ország lakosságának műveltségi, gazdasági és politikai erőviszonyait tekintve, a Wekerle-féle, törvény lényegileg ma is megfelelő, mert teljesen elegendő az abban szabályozott széleskörű, habár nem teljesen általános jellegű választójog. Elegendő a mi adott viszonyaink között, mert kielégítő módon meg tudta oldani az ipari munkások választójogát. Tehát azon osztályét, mely értelmi és anyagi súlyánál, de meg erős politikai öntudatánál fogva is leginkább méltónak bizonyult arra, hogy immár bevétessék az alkotmány sáncaiba. Mert nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a szavazati jog nem az emberrel veleszületett természeti jog, hanem államadta hatóság. Politikai érdemesültség fejében járó állami szervi hatáskör, habár bizonyos fokig mint politikai nevelőeszköz is alkalmazható, természetesen csak az állam létérdekeinek sérelme nélkül. Miután pedig a szavazati jog gyakorlása állami functio végzése, a szavazó, mint állami szerv által: pusztán emberi minőségénél és méltóságánál fogva senkisé is igényelhet szavazati jogot. Ilyen nagyfontosságú állami ténykedés végzésére csak a törvény hívhatja el azt az állampolgárt, akinek az állami hatalom gyakorlásában, a nemzet sorsának intézésében való részvételét az állami érdek egyedül mérvadó szempontjából kívánatosnak vagy legalább is veszélytelennek tartja.

Ezzel áttérek a felvetett körkérdés egyes pontjaira.

Ad 1. Az állam csak azokat ruházhatja fel szavazati joggal, akikről egy bizonyos minimális értelmi, vagyoni vagy erkölcsi cenzus alapján, tehát szellemi műveltségük fokát, adófizetésük és vagyonuk nagyságát, foglalkozásuk minőségét és állandóságát, erkölcsi kiválóságuk (önfeláldozó harci vitézségük) mértékét tekintve, feltételezhető, hogy választói hatóságukat a köz érdekében fogják gyakorolni. Nézetem szerint a Wekerle-féle törvény szerencsésén eltalálja azt a minimális minősítést, amelynek meglétéhez a választójog megadása fűzhető, jól megszabja azokat az általános és különös kellékeket, amelyek birtokában lévő néprétegek aggodalom nélkül ruházhatók fel szavazati joggal. Ezen az úton lényegesen tovább menni, a szükséges nemzeti biztosítékok nélkül a népesség egyéb kategóriáit is indokolatlanul beereszteni a politikai élet sorompói közé, az értelmiség és hazafiság vezető szerepét egy ostobául szélsőséges választójoggal egyszersmindenkorra lehetetlenné

tenni: több volna, mint „ugrás a sötétbe“. Megbocsáthatlan bűn volna e szerencsétlen ország élete ellen.

Ad 2. Hogy milyen mód állhat rendelkezésre az indokoltnál szélesebb körben megadott választójog káros hatásainak ellensúlyozására vagy csökkentésére? E részben az anyagi választójog és a választási eljárás terén az általános választójog alapján álló hazai és külföldi törvényekben a következő Jorrekktívumok alkalmazásával találkozunk: írni-olvasni tudás (elemi iskolai végzettség), magasabb életkor, állandó lakóhely, többes szavazat, közvetett választás, kötelező szavazás, nyilvános szavazás, a képviselőjelöltet ajánló választók számának felemelése, végül az érdekképviselő, a kisebbségi és legújabbban az arányos képviselő.

Általánosságban annyit mondhatunk, hogy ezen korrekttívumok (mérseklő eszközök) bármelyike megfér az általános választójog, mint állami szervi funktio szellemével, hiszen az államnak önmaga iránti elemi kötelessége, hogy életműködéseinek lehető legjobb elvégzését intézményesen biztosítani igyekezzék. Természetesen anélkül, hogy az általános választójog rendszerével elvi ellentétben álló, mert a szavazásból a népesség széles rétegeit kizáró vagyoni és adócenzushoz folyamodhatnék.

Említésre méltó, hogy hazánkban az 1908-iki Andrassy-féle törvényjavaslat az elméletileg feltétlenül helyes pluaritásban vélte az általános szavazati jog leghatékonyabb korrekttívumát megtalálhatni. Most azonban az Európaszerte nagy hódítást tett arányos képviselő felé fordul politikusaink egy részének bizalma. Ezzel szemben csak annyit, hogy az arányos képviselő igen súlyos elvi és gyakorlati kifogásokra ad okot. Így p. u. a személyes választás, a szó igazi értelmében vett „megbízás“ helyébe a pártvezetőség általi kinevezést lépteti; ellenkezik azzal az elvvel, hogy a nemzeti akarat a nemzet többségének akarata s így a képviselői kormány szükségképpen többségi kormány és hogy a képviselői joga csak magát a nemzetet illetvén, a kisebbségeknek nincs joguk a parlamentben való intézményesen biztosított képviselőre; szétforgácsoló hatást gyakorol a pártéletre s ezért megnehezíti a parlamenti határozathozatalt, különösen pedig a parlamenti pártkormány egészséges működését s ebbe a nagyon kényes rendszerbe a paktálás enerváló szellemét viszi bele; a szavazás eredményének megállapítása bonyolult számtani műveleteket igényel. Ezen nagy fogyatkozások miatt már azt is érdeműl tudom be a Klebelsberg-féle javaslatnak, hogy ha nem is volt képes teljesen ellenállni a napjainkban annyira népszerű, annyira divatos arányos képviselő csábításának, ezt a rendszert csak szerény kísérletként Budapesten és környékén alkalmazza.

Ami az érdekképviselői illeti, meglazítja az oly annyira szükséges nemzeti egységet és bármely alakban ellentétes vagy legalább is a gyakorlatban könnyen ellentétbe kerülhet a nemzetképviselői rendszer alap gondolatával, mely az egyetemes nemzeti érdek szolgálata mellett a részleges érdekeknek az állami érdek szempontjából való mérseklését követeli.

Összefoglalva az általános szavazat korrekttívumait, meggyőződésem szerint a suffrage universel egyedül megbízható ellenszere (mondjanak bármit a választójogi alchymisták): egy becsületesen bevallott józanul korlátolt választói jog, mely nem űz szemfényvesztő játékot a suffrage universel nem-

zetrontó jelszavával. És ha igaza van minden idők legnagyobb állambölcsele-
jének, Aristotelesnek, abban, hogy az egyenlőség azt jelenti, hogy az egyen-
lőtlenekkel egyenlőtlenül kell bánni: úgy. igazságtalanabb, mert az egyenlő-
séget sértőbb intézmény nincs a világon, mint az „általános és egyenlő“ vá-
lasztójog.

Talán szabad a jobb idők hajnalhasadását látnunk abban, hogy a ma-
gyar kormány legújabb törvényjavaslata egy bizonyos, habár nem eléggé me-
rész jobbrakanyarodást jelent a Friedrich-féle választójog szélső radicalis-
musával szemben.

Ad 3. A nők szavazati jogának kérdésében véleményem egészen rövi-
den az, hogy a családi élet szentélyébe bűn volna a politikát belevinni. Nem
szabad a két nem közötti természetes munkamegosztás felforgatásával a fele-
séget és anyát a politikai pártharcok részesévé tenni. Ezért nem helyes, a
társadalom, életérdekeinek szempontjából aggályos, a férjes nőket, még ha
önálló kereseti foglalkozásuk is van, választójoggal felruházni. Ellenben szá-
molva a mai kor szellemével, a nők politikai érvényesülési vágyával, meg-
adhatónak vélem ezt a jogot azon nagykorú hajadon, özvegy és törvényesen
elvált nőknek, akik saját vagyonuk jövedelméből vagy keresetükből tartják
fenn magukat és önálló háztartással bírnak, és pedig a férfiakkal egyébként
egyenlő feltételek mellett.

Ad 4. Habár készséggel elismerem in abstracto, hogy a titkos szavazás-
a választók akarattilylvánítási szabadságának lényeges biztosítéka, hazánk
mai helyzetében és mert a szavazati, jog nem a választó saját egyéni joga,
hanem a nemzet érdekében gyakorlandó állami functio: ez időszerint leg-
alább a nyílt szavazás általánossá tételét tartom feltétlenül szükségesnek. Né-
zetem szerint a szavazás nyilvánossága a társadalmi rend védelmére éppert
a városokban fokozottan indokolt.

V. dr. Polner Ödön az Erzsébet tudományegyetem ny. r. tanára.

1. A kérdésre adott válasznál, ép úgy, mint általában a választói jog
szabályozásának minden kérdésnél abból kell kiindulni, hogy mi a választói
jog mivolta?

A választói jog nem „jog“ a szó közönséges értelmében, amellyel va-
laki felruházattván, azzal saját érdekében, vagy hozzátartozói, vagy valamely
őt magában foglaló szélesebb körű, de mégis részérdekű körület, p. u. osztály-
érdekében tetszése szerint élhet, vagy nem; hanem *közhatóság*, amelyet az
egész állam közérdekében, felelősség súlya alatt, esetleg kötelességként kell
gyakorolni. Ily hatósággal természetesen csak azok ruházhatók fel, akiknél
feltehető az *értelmi és erkölcsi* biztosítékok, amelyek nélkül az ily köz-
hatóság gyakorlása a közérdekben nem képzelhető.

Sem az emberi méltóság, sem az állampolgári minőség önmagában nem
elegendő ok arra, hogy valaki a választóhatósággal felruháztassák. Az em-
beri méltóság nem, mert a választóhatóság nem emberi, vagy veleszületett
u. n. ősjog; hisz a csecsemőnek, örültnek soha senki sem igényelt választó-
hatóságot, holott az emberi ősjogok ezeket is megilletik. Az állampolgári mi-
nőség szintén nem, mert e tekintetben a helyzet ugyanaz.

Hogy megvan a törekvés arra, hogy lehetőleg minden állampolgár, akit

az előbb jelzett körülményekhez hasonlóak nem zárnak ki, részt vegyen az állam ügyeinek vitelében, amelyhez maga is tartozik, az érthető és önmagában helyes; de ez a törekvés csak akkor honorálható, ha az erre törekvőkben meg vannak a jelzett szükséges *értelmi és erkölcsi biztosítékok*, hogy e közhatalóságot kellő belátással, lelkiismeretességgel, önzetlenséggel, mérséklettel és önállósággal fogják gyakorolni.

Ott, ahol a választóhatósággal felruházottak köre túlszűk és ahol az tapasztalható, hogy e szűkkörűségnél fogva e körhöz nem tartozóknak a közérdekkel összhangzó jogosult érdekei nem vétetnek eléggé figyelembe, indokolt a választói jogosultság oly tágítása, amelynél azoknak is mód nyújtatik jelzett érdekeik védelmére. Ez a körülmény okozza jóformán mindenütt az általános választói jogra való törekvést, mint amely az alsóbb néposztályoknak, a munkásságnak érdekeit is alkalmas megóvni. De éppen ez a körülmény viszont igen alkalmas a választóhatósággal való felruházást a kizárólagos, osztályérdekek kielégítésének eszközévé lealacsonyítani, és így a választóhatóságot valódi mivoltából kiforgatni. Ha az általános választójoggal az alsóbb néprétegek tömege válik túlnyomóvá az ország ügyeinek vezetésében, ez alkalmas az ország közérdekének helyébe az alsóbb népréteg érdekeit helyezni, amely népréteg lehet a legszámosabb, de amelynek érdeke azért még sem eo ipso az ország közérdeke is.

Eme veszélytől is eltekintve, az alsóbb néprétegek alacsonyabb értelmisége, nagyobb hiszékenysége, a tágabb látókörök és magasabb szempontok természetes hiánya (gazdasági és szellemi önállótlanága) és mindezeknél fogva könnyű félrevezethetősége és befolyásolhatósága kevésbé tesz alkalmassá arra, hogy minden korlátozás és válogatás nélkül választóhatósággal felruháztassák.

Hogy kikben vannak meg azután a fentebb jelzett biztosítékok, illetve,, hogy mely társadalmi rétegek, osztályok és kategóriák azok, amelyeknél ezek feltalálhatók, az a legnehezebb ténykérdés és válasz erre csak nagyon viszonylagosan adható. Ennek megítélésénél, mondhatjuk, az ország összes közállapotainak rendkívül pontos ismerete szükséges; különösen szükséges szinte teljes részletességgel ismerni a népesség gazdasági, műveltségi viszonyait s ezeknek hatását a társadalmi állapotra, a népesség lelkületére, gondolkodására. Ily részletes ismeret bizonyára ritka, de a nélkül a választóhatóság korlátainak megállapítása mindig csak találmásra történhetik.

Általában elfogadhatónak látszik az a tétel, hogy *az az ismeret, amelynek elsajátítását valamely állam minden állampolgáránál szükségesnek tartja,, és amit ennél fogva kötelezővé tesz*, a minimuma annak az értelmiségnek, amelyhez a választóhatóság kötendő. Ez Magyarországon tudvalevőleg a hat elemi népiskolai osztály elvégzése (a legújabb törvény szerint több), vagy ezzel egyenértékű képzettség, a mire nézve fennáll az általános tankötelezettség. Kétségtelen, hogy ez a képzettség maga még nem elegendő biztosíték, még talán értelmi téren sem, annál kevésbé erkölcsi tekintetben, viszont az is kétségtelen, hogy ily iskolai képzettség nélkül is lehet valakiben megfelelő értelmi és erkölcsi biztosíték. Mindenesetre helyes a minimális iskolai képzettség megkívánása mellett is még oly kiegészítő ismervek kitűzése, melyek: különösen erkölcsi irányban alkalmasak bizonyos biztosítékokat nyújtani.

E tekintetben az 1913. évi és 1918. évi magyar választójogi törvények, azt hiszem, helyes nyomon haladnak; az előbbi magasabbra, az utóbbi alacsonyabbra vévén a mértéket; de nem a jelzett minimuma alul. Ez utóbbi azonban el is érte a minimumot és azon továbbmenőleg is leszállítani a mértéket a közérdekből való választóhatósággal felruházás szempontjából aggályos. Ez természetesen nem érinti azt a kérdést, vajjon a momentán politikai helyzetben és erőviszonyok között indokolt-e vagy nem a választói jog bővítése vagy szűkítése; mert a választóhatóság szabályozása jóformán soha és seholsem történt pusztán elméleti szempontok szerint, hanem az jóformán mindig és mindenhol a politikai pártok és érdektörekvések mérkőzésének az eredménye.

Ami még különösen az u. n. „hősök választójogát“ illeti, meg kell jegyezni, hogy a fentiekből önként következik, hogy a harctéren tanúsított vitézség, bátorság; bizonyos ideig teljesített harctéri szolgálat önmagában még nem minősíthet a választóhatósággal való felruházásra. Lehetett valaki igen jó katona, viselkedhetett vakmerő bátorsággal; de ebből még nem következik, hogy itthon okosan és bölcsen fog szavazni a választásoknál. A harctéren tanúsított vitézséget, a hosszú harctéri szolgálatot igen helyes és kívánatos méltó jutalomban részesíteni, de a választóhatóság soha és senkivel szemben sem lehet ennek a jutalmazásnak eszköze; az öncélú közhatóság s nem tehető személyes érdemek jutaimi eszközévé. A hosszú háborúbari szerzett *élettapasztalatok és ismeretek*, az ott tanúsított *erkölcsi és jellemi tulajdonságok*, igenis, lehetnek méltó okai a választóhatósággal való felruházásnak; azonban annak megállapítása, hogy kikenél forognak fenn ezek a körülmények, kétség-telenül igen nehéz s e tekintetben is csak általános feltételezésekre és találgatásra vagyunk utalva.

2. Az általános választójognak korrektívumaiul újabb időben különösen két, illetve három körülmény tekintetik. Az egyik a többes szavazati jog; a másik az aránylagos választási rendszer, a harmadik a második kamara. Ez utóbbi kérdéseink körén kívül esvén, azzal itt nem foglalkozom. A másik kettő közül részemről az elsőt tartom helyesnek.

A többes szavazati jog ugyanazon a gondolatmeneten alapszik, amelyen alapszik az a követelmény, hogy a választóhatósággal való felruházásnál bizonyos értelmi és erkölcsi biztosítékokat kell keresni; s a többes szavazati jog épen ott alkalmas a választóhatóságnak a közérdekekben való gyakorlását biztosítani, ahol az általános választójog behozatott.

A választóhatósággal való felruházás nem eshetik a „szerzett jog“-ok fogalma alá. Az,-hogy attól, akire bebizonyul, hogy a választójoggal a köz érdekében nem tud élni, ez a hatóság elvétessék, nem „jogfosztás“. Mégis tény, hogy ahol az általános választójog behozatott, nagyon nehéz, szinte lehetetlen az újabb korlátozás. Ily esetben, valamint akkor, ha az általános választói jog behozatala elől politikai szempontokból nehéz az elzárkózás, alkalmasabbnak mutatkozik a többes szavazati jog behozatala, mert eleget tévén annak a kívánságnak, hogy a választói jog mennél tágabb körű legyen, a több értelmi és erkölcsi biztosítékokat nyújtóknak kettős, hármasszavazattal való felruházásával a választóhatóság közérdekű gyakorlása tekintetében

megnyugtatóbb megoldást nyerünk. S ahol az általános szavazat behozatott, a kettős szavazati jog határaiul ismét alkalmasnak mutatkozik az a mérték, amit fentebb jeleztem. Ennél tovább még legfeljebb a hármasszavazati joggal felruházás mutatkozik indokoltnak az értelmi és erkölcsi biztosítékok még magasabb mértékének alkalmazásával.

Az aránylagos választási rendszert, ami ma nagyon divatos, nem tartom szerencsés intézménynek. E rendszer mellett, mint a tapasztalás ott, ahol ez megvan, mutatja, amikor személyesen volt alkalmam látni és észlelni, a közérdekben való választási küzdelem teljesen háttérbe szorul, hogy helyet adjon a kizárólagos pártérdekben való küzdelemnek. Nem egyénekre folyik a szavazás, hanem pártokra; a választók nem az egyes egyéneket mérlegetlik, hanem többé-kevésbé a jelszavakat s a képviselőket tulajdonképpen nem a választók választják, hanem a pártvezetőségek nevezik ki s a választás nem más, mint csak visszhangja ennek a kinevezésnek. Minden előfordulhat, az egyenkénti, uninominális választási rendszernél is, de mégis kisebb mértékben.

Napjainkban a társadalomnak különféle érdekszervezetekben való széttagozódása — egészen hasonlóan a középkor rendi tagozódásához — máris veszedelmes méreteket kezd ölteni. Ha ehhez az aránylagos választási rendszerrel még hozzájárul a pártonkénti szervezkedés, mely ennél a legmagasabb fokra emelkedik, az államot egyenesen felborulással fogja fenyegetni.

Hogy a kisebbség a parlamentbe bejusson, az a tapasztalat szerint az eddigi, egyenkénti (uninominális) választási rendszerrel is elérhető. Hogy sokféle árnyalat és kisebbség legyen, ezt inkább meg kell akadályozni, mintsem előmozdítani, mert az a parlament működését csak akadályozza és helytelen irányba terelné. A párttöredékesség, fractionarismus úgyszólván sokkal nagyobb mértékben kezd nálunk lábra kapni, mintsem az a helyes politikai érzék, melynek eddig hírében álltunk és talán voltunk is, megengedné.

3. A nőnek természetes hivatásából, a házi körből és családi szentélyből a közéletnek sokszor sáros piacára való kivitele nem kívánatos és nem örvendetes. Csak a szerencsétlen társadalmi és gazdasági fejlődés eredménye az, hogy a nők is *kénytelenek* kereseti pályára lépni, ahelyett, hogy kizárólag női hivatásuknak éljenek. A civilizációnak mennél alacsonyabb fokán áll valamely nép, vagy népréteg, általában annál inkább dolgozik a nő a férfival egyformán s annál inkább igényli a férfival egyforma elbánást; s mennél magasabb a civilizáció foka, annál inkább lehet a nő kizárólag hű segítő társa otthon a küzdelmes élet terhét viselni köteles férfinak; gondos ápolója és nevelője kölcsönös szeretetük gyümölcsének; annál inkább maradhat feleség és édesanya. Ennélfogva az u. n. nőemancipáció *nem előrehaladás, hanem visszafejlődés.*

Amennyiben azonban ezen segíteni nem lehet, annyiban indokolt, hogy a nők eme szomorú helyzetüknek mintegy ellensúlyozásául a megfelelő jogokban is részesüljenek. De éppen csak annyiban. Ennélfogva csak azokat a nőket tartom választóhatósággal felruházhatóknak, akik önállóak, vagy önálló keresettel bírnak. Akik mint házastársak természetes élethivatásuknak élhetnek, azoknak választóhatósággal felruházása felesleges, mert azok szempontjából a családfő hivatott annak gyakorlására s azoknak választóhatósággal felruházása sok tekintetben a kettős szavazat jellegével írta. Éppen ezért pár-

tolják is leginkább a női választói jogot az általános választójog hívei úgyis számos szavazataik megkettőzésére számítva. A többes szavazatot azonban a fent mondottak szerint kell megítélni.

Az itt jelzett korlátozás mellett a választóhatósággal felruházásnál hasonló mértéket kell alkalmazni a nőkre is, csak hogy valamivel magasabbat, mert kétségtelen, hogy a női lélek sajátságosabb természeténél fogva a mértéknek magasabbnak kell lenni.

4. A választói jog helyes — a nemzet érdekében való — gyakorlása, nézetem szerint titkos szavazást kíván.

A választó a szavazás szempontjából oly sokféle ellentétes irányú és különböző erejű befolyásoknak lehet kitéve, hogy azokkal szemben függetlenségének megóvása végett feltétlenül szükséges a szavazás titkossága.

Ez egyáltalán nincs ellentétben a választói jog közhatósági mivoltával és azzal, hogy e hatóságot felelősség mellett kell gyakorolni. Más közhatóságnál is előfordul, hogy a közhatóságot gyakorlónak elhatározása is a nyilvánosság elől elvonatik és csak az eredmény közöltetik épen azért, hogy annak lelkiismeretes, meggyőződés szerinti volta biztosítható. Így p. o. a bírói határozatoknál. Bár a bírósági tárgyalások nyilvánosak, a társas bíróságok tagjainak szavazatai a nyilvánosság előtt elzártnak. A választás is nyilvánosan történik, de az egyes választó elhatározása és szavazata elzárható azért, hogy annak lelkiismeretes és meggyőződés szerinti volta biztosítható.

Azok a választások is, melyek más szerveknél előfordulnak, így magában az országgyűlés kebelében, titkos szavazás mellett történnek.

Igaz az is, hogy a választóhatóságnak felelősség alatt kell lefolynia. De e felelősség csak erkölcsi és csak befelé, önmagával, illetve saját lelkiismeretével szemben állhat fenn, mert kifelé, nyílt szavazásnál nincs meg a fórum, mely a felelősségre vonást pártédektől mentem gyakorolhatná. Hisz épen a választóközönség a végső fórum a választás alá eső kérdésekben azok felett a tényezők felett, amelyeknek a nyílt szavazásnál » felelősségre vonás jogtalan igényeltetik. A nyílt szavazásnak a felelősség indokával való követelése ennél fogva többé-kevésbé a befolyásolhatóság politikai követelménye.

Hogy befelé meg legyen a felelősségérzet, ez iránt épen a választóhatóság megfelelő korlátozásával kell gondoskodni.

Általános választójognál pedig, ahol a felelősségérzet kevésbé feltételezhető, a nyilvános szavazás e tekintetben úgy sem használ, mert a jelszavak hatásának könnyen engedő és igen gyakran terror alatt álló nagy tömeget a nyilvános szavazás a legkevésbé veszélyezi. Ellenkezőleg a titkos szavazás még általános választójognál is alkalmas lehet egyeseknek a terrorral szemben való megóvása ellen.

V. dr. Szandtner Pál a Ferencz József tudományegyetem ny. r. tanára.

Csak helyeselhetve a gondolatot, hogy a Társadalomtudományban a társadalmi, gazdasági és politikai élet fontosabb problémáinak tudományos megbeszélésére Napjaink problémái címmel külön rovat nyílik meg, az e tervkapcsán a parlamenti választójog reformját illetően feltett kérdésekre a következőkben válaszolok:

Ad 1. A kérdés a választójog megszerzésének alapfeltételül s e jog gyakorlása helyességének mértékéül a „nemzet érdekét“ teszi meg.

Bármennyire vitán felül áll is annak elvi kívánatossága, hogy a választójog, mint a közélet helyes, azaz összhangzatos és közmegnyugvástkeltő berendezésének és irányításának egyik leghathatósabb eszköze, elsősorban a „nemzet érdekére“ tekintettel gyakoroltassák, — feltételeinek szabályozásánál s gyakorlása helyességének vagy helytelenségének minősítésénél mégis a „nemzet érdeke“ oly pozitív tartalmú alapul és kritériumul, mint azt az adott kérdés feltételezi, több okból sem szolgálhat.

A „nemzet érdeke“ tulajdonkép csak formális fogalom, melyet ha — mint ez a feltett kérdés álláspontjához képest mulhatlanul szükséges lenne — a maga minden szempontból helyes és teljes pozitív anyagával akarnánk kitölteni, mellözhetlenül felmerül a kérdés, hogy van-e és mi az az objektív kritérium, mely a nemzet mindenkori s minden érdekét minden más érdektől megkülönböztetni képesít, másrészt az, hogy eme kétségbevonhatlanul helyesnek, mert minden szempontból igaznak bizonyult kritérium hibátlan alkalmazása alapján mi minden tekintendő sajátosan a „nemzet érdekének“.

Ha valaki csak futólag gondolja is át azokat a követelményeket, melyeket az említett kritérium kifogástalan meghatározása és segélyével a „nemzet érdeke“ tartalmának kimerítő megállapítása támaszt, arról fog meggyőződni, hogy a nemzet érdekének e kimerítő és minden szempontból kifogástalan tartalma után kutatni csak a vállalkozás megoldhatlanságának s az emberi részről bevonható erők elégtelenségének félreismerésével lehetne. A nemzet érdekéül mindazt és csak azt megjelölni, ami a nemzetnek mindig és mindenben csakugyan érdeke is, egyfelől a mindentudást, másfelől a mindentől függetlenül-tudást feltételeznél, amit a maga részére senki sem vindikálhat.

De ha a „nemzet érdekének“ objektíve helyes és teljes tartalma megállapítható lenne is, azt a választójognak feltételül s e jog gyakorlásának minősítő kritériumául »abban az értelemben értékesíteni, ahogy ez a kérdésben lefektetett álláspontnak megfelelnél, akkor sem lehetne.

A „nemzet érdekének“ oly értelmű bevonása a választójog szabályozásának problémájába, mintahogy az a feltett kérdésben adva van, a választójogot, úgyis mint az egyénnek sajátos jogi felhatalmazottságát s úgyis mint az egyén bizonyos magatartásának, t. i. a nemzet érdekében véghez vitt vagy várhatólag véghezviendő cselekvéseinek mintegy jutalmát, olyan valamitől véli feltételezhetni, illetve olyan valamivel akarja értékelni, aminek az egyesek magatartásában tényleges adottsága, illetve érvényesülése, még inkább pedig hiánya, illetve nem-érvényesülése csak két feltevés helytállósága esetén lenne minden sérelem kizárásával eldönthető. Ha t. i. egyrészt állana, hogy az egyéni- vagy osztályérdektől vezetett cselekvések a nemzet érdekével eo ipso s mindig ellenkeznek s ha másrészt állana, hogy az egyéni- vagy osztályszempontoktól irányított cselekvések a nemzet érdekében véghez vitt cselekvésektől már külső álladékaikból is felismerhetőleg s mindig különböznek.

Mindezek azonban nyilván nem állanak.

Hogy a cselekmények külső álladécai a cselekvés céljainak s szem-

pontjainak ilyen vagy amolyan jellege mellett igen gyakran mitsem bizonyítanak, oly tény, mely külön igazolásra nem szorul. Hogy viszont az egyéni- vagy osztályérdekből véghez vitt cselekmények nincsenek és nem is lehetnek mindig ellentétben a nemzet érdeke tartalmával, az az egyéneknek és osztályoknak, mint részeknek, a nemzethez, mint egészhez való vonatkozásából szükségkép következik. Bármilyen legyen is a „nemzet érdekének“ helyes tartalma s bármennyire álljon is, hogy a nemzet érdeke, mint az egésznek érdeke, az egyeseknek s az osztályoknak mint csak részeknek minden érdekével s mindenben azonos sohasem lehet, kétségtelen, hogy az, mint éppen az egyeseket és az osztályokat magába záró egésznek, a nemzetnek érdeke, ez egyeseknek és osztályoknak, mint saját részeinek érdekeivel mindig és minden vonatkozásban kizáró ellentétben sem állhat. Ám ha egyfelől a cselekmények ama külső álladékaik, melyekből a jogászai minősítés konkludálhat, a cselekmények egyéni-, osztály-, vagy nemzeti célzata felől bizonyosságot tenni egymagukban nem mindig tudnak s ha másfelől vannak oly egyéni- vagy osztálycélzatú cselekmények, melyek bár a nemzet érdekét nem mozdítják elő, azzal mégis ellentétben sem állván, vele összeférnek, akkor a „nemzet érdeke“ mint pozitív tartalmú fogalomnak felvett valami, még ha e tartalma helyesen és teljesen meghatározható lenne is, a magatartás jogokkal leendő jutalmazásának feltételül vagy kritériumául helyesen értékesíthető mégsem lenne, mert azokat a nemzet érdekével bár nem ellenkező, de ez érdeket el sem mozdító egyéni- vagy osztálycélzatú cselekményeket, melyeknek egyéni- vagy osztálycélzataról a fél nem nyilatkoznék, vagy egyáltalán nem, vagy csak azzal a fogyatkozással értékelhetné, hogy az ily cselekvéseket is, bár nincsenek a nemzet érdekében, mégis a nemzet érdekében levőknek kellene; minősítenie.

Az a körülmény mégis, hogy a „nemzet érdeke“ a maga kimerítő tartalmával a választójog szabályozásánál feltételül, illetve kritériumul nem alkalmazható, egymagában még nem jelenti azt, mintha a nemzet érdeke és a választójog között egyáltalán semmiféle vonatkozás sem lenne helyesen-konstruálható s hogy ezért a feltett kérdés merőben hibás.

Ez csak az esetben állana, ha a „nemzet érdeke“ nemcsak pozitíve, hanem negatíve sem lenne meghatározható, illetőleg, ha annál fogva, hogy nem lehet kifogástalanul megállapítani, hogy mi van a nemzet érdekében,, az sem lenne eldönthető, hogy mi van a nemzet érdeke ellen.

A „nemzet érdeké“ kimerítő pozitív tartalmának megállapíthatatlansága azonban nem foglalja magában annak meghatározhatlanságát is, ami a nemzet érdeke ellen van. Ha az, ami a nemzet érdeke ellen van, sohasincs is a nemzet érdekében, az, ami nincs a nemzet érdekében, ezért még nincs eo ipso mindig a nemzet érdeke ellen is. Ép az előző fejtegetések mutatták, hogy az egésznek és részeknek ama viszonyánál fogva, mely az egyesek és osztályok s a nemzet között fennáll, szükségkép kell lehetniök és lenniök oly egyéni- és osztályérdekeknek is, melyek, mint egyéni- vagy osztályérdekek, nincsenek ugyan a nemzet érdekében, de ez érdekek ellen sincsenek, hanem ez érdekek mellett léteznek.

A „nemzet érdeké“ kimerítő pozitív tartalmának meghatározhatatlansága ilyképpen nem jelentvén szükségkép annak megállapíthatlanságát is, hogy

mi van a nemzet érdeke ellen, felmerül a kérdés, hogy van-e és mi az az objektív kritérium, melynek segítségével valamely érdeknek, illetőleg magatartásnak a nemzet érdekével ellenkező volta objektíve és kivételt nem tűrőleg, azonban önként érthetően anélkül dönthető el, hogy a döntésbe a nemzet érdekének kimerítő fogalmát, is bevonni kellene.

Ily kritérium után kutatva, legközelebb fekvőnek látszik azt a nemzet jogának tilalmaiban keresni. Minthogy a jogrend tapasztalatilag is igazoltan a nemzet-lét fenntartója, a létezés pedig ha nem is egyetlen, de kétségkívül egyik és pedig legegységibb érdeke a nemzetnek, ezért mindaz, ami a jog ellen van, méltán tűnhetik fel a nemzet érdeke ellen levőnek is, azaz, amit a jogrend, mert a jog ellen való lenne, tilt, az feltehetőleg nemcsak nincs a nemzet érdekében, hanem éppen a nemzet érdeke ellen van.

Ha az a tétel, hogy amit a jogrend tilt, a nemzet érdeke ellen van, kivételt nem tűrőleg s oly értelemben is állana, hogy mindig csak az van a nemzet érdekében, amit a jogrend tilt, — akkor a jogi tilalmak annak megítélésére, hogy valamely magatartás a nemzet érdeke ellen van-e vagy sem, annyival is alkalmasabb kritérium lehetnének, mert jogi jellegükből folyóan csak a külső magatartásra vonatkozván, gyakorlati értékesítésük sem ütköznék nehézségekbe. Gyengéje azonban a tételnek, hogy csak fél-igazságot tartalmaz. Az, amit a jogrend tilt, a legtöbbször a nemzet érdeke ellen van ugyan, de mégsem mondhatni ezt kivételt nem tűrőleg, amint az sem állítható, hogy mindig csak az ellenkezik a nemzet érdekével, amit a jogrend tilalmaz.

Nem mondhatni pedig ezt amiatt, mert a jog, mint a nemzet-lét szabálya a nemzet egészének szól ugyan, de nem a nemzet egésze által, hanem bizonyos nemzet-részek által alkottatik s töltetik meg tartalommal. Ennek ugyanis az a következménye, hogy miután a jogalkotók, legjobb szándékaik mellett is, mindig csak azt tehetik joggá, amit az ő felfogásuk tart. a köz érdekében valónak, illetve ezzel összeférőnek, erről a felfogásról Viszont, a közérdeknek az egyesek részéről mindig csak tökéletlenül lehetséges felismerése következtében, éppen nem bizonyos, hogy a nemzet-egész érdekét mindenben valóban fedi is, — a jog tilalmi nem jelentik s jelenthetik mindig és feltétlenül azt, hogy ami bennük tiltva van, annak eo ipso a nemzet érdeke ellen is kell lennie.

Ha az emberi érdekek és cselekmények egyetemes célú értékelésének normája egyedül csak a jog lenne, — akkor annak minden esetbeni objektív megállapíthatásáról, hogy mi van a nemzet érdeke ellen, a kifejtettekhez képest le kellene mondani s a kérdésben vagy azzal a fél-eredménnyel kellene beérni, ami a jogtilalmaknak az előzőekben érintett bevonásával elérhető, vagy a „nemzet érdekét“, mint szempontot, a választójog szabályozása kérdéséből egészen ki kellene kapcsolni.

Van azonban az emberi magatartás egyetemes célú értékelésének a jogon kívül még egy más normája is: az erkölcs, melyet ép ezért a kérdés vizsgálásánál mellőznie, a nemcsak elfogulatlanságra, hanem teljességre is törekvő vizsgálódásnak semmiképp sem lehet.

Az erkölcs normái az emberi érdekeket és cselekményeket nem kevésbé értékelik és minősítik, akár a jog s általuk az egyének, az osztályok s a nemzet, a részek és az egész a maguk sajátos érdekeivel nem kevésbé számításba

vétetnek, akár a jog által. Nem alaptalanul vethető fel tehát a kérdés, hogy, ha a nemzet érdekében, illetőleg a nemzet érdeke ellen való cselekvések kritériumául kifogástalan mértéket találni a jog normáiban nem sikerült, nem lehetséges-e ily kritériumra akadni az erkölcs normáiban, vagy esetleg e normáknak s a jog normáinak kombinálásával.

Mérlegelve evégből egyfelől azokat a feltételeket, melyeket a nemzet érdekének objektíve helyes és kimerítő meghatározhatása támaszt, másfelől azokat az okokat, melyek miatt a jog, legalább egymagában, még arra sem alkalmas, hogy a nemzet érdeke elleni cselekvések e jellegének kifogástalan kritériuma lehessen, — megállapítható, hogy bár arra a kérdésre, hogy mi a nemzet érdeke, kimerítő választ adni az erkölcs sem képes, arra mégis, hogy mi van a nemzet érdeke ellen, már kifogástalanul meg tud felelni.

Amit a nemzet erkölcsi kódexe parancsol, az mindig a nemzet érdekében való, amit tilt, az a nemzet érdekével mindig ellenkezik. Míg azonban az, amit a nemzet erkölcsi kódexe parancsol, ha mindig a nemzet érdekében van is, ez érdek teljességét még ki nem teszi, addig az, amit a nemzet erkölcsi kódexe tilt, az illető nemzet érdekével nemcsak mindig ellenkezik, hanem ami a nemzet érdekével ellenkezik, az a nemzet erkölcsi kódexe szerint mindig tilalmas is.

Előbbit az a körülmény magyarázza, hogy a nemzet érdeke erkölcsileg indifferens céloktól és cselekvésektől is függhet és függ s ezekre nézve, ép ez indifferens jellegükből folyóan az erkölcs parancsolólag állást nem foglalhat, utóbbi viszont abban leli magyarázatát, hogy miután a nemzet erkölcsi kódexe, nemcsak miként a jog: a nemzet egészének szól, hanem eltérőleg a jogtól: mindig magának a nemzet egészének szabad alkotása is, — lehetetlen, hogy mindazt, ami a nemzet érdeke ellen van, a nemzet erkölcsi kódexe ne helytelenítse s lehetetlen, hogy amit a nemzet erkölcsi kódexe helytelenít, az a nemzet egész érdekében való lehessen.

Az a tény ugyanis, hogy a nemzet erkölcsi kódexének megalkotója, illetve valamely kívülről származó erkölcsi kódex átvétele esetén e kódex tételeinek áthasonítója és sanctionálója mindig a nemzet a maga egészében s a maga kényszertől ment szabadságában, nemcsak azt a következményt hordja magában, hogy a nemzet erkölcsi kódexe a nemzet-tagok egyéni-, osztály- és egyetemes érdekeit egyoldalúság és elfogultság nélkül értékeli, hanem azt is, hogy amit ez a kódex a nemzet-egész befolyásolatlanságával, szabadságával és önléte követelményeinek ösztönszerű megérzésével megtiltani szükségesnek talál, az annak a nemzetnek érdekeit, mint elhárítandó és kerülendő valami, tényleg érinti is.

Az érdekek és cselekvések nemzetellenes jellegére nézve a nemzet erkölcsi kódexének bevonásával nyert ama kritérium ellen, hogy miután mindaz, ami a nemzet érdeke ellen van, erkölcsileg szükségkép tilos, tehát mindaz, ami erkölcsileg tilos, az a nemzet érdeke ellen van, — a tartalom helytállósága tekintetében nem is merül fel nehézség. Kérdéses azonban, hogy ez a kritérium a jogban, azaz az érdekek és cselekmények jogi minősítése terén alkalmazható és értékesíthető-e.

Egyrészt ugyanis ez a kritérium erkölcsi kritérium, holott a jog csak jogi kritériumokkal mérhet másrészt a tétel alkalmazhatóságának nehézségét

látszik képezni az is, hogy vannak erkölcsileg nem kötelező jogszabályok is s a nemzet erkölcsi kódexe nem mindent tilt, amit a jog tilalmaz vagy tilalmazhat. Az előbbi alapon az látszik a felvett kritérium ellen felhozhatónak, hogy az, mint erkölcsi kritérium, a vele értékelendő érdekek és cselekvések belső mozzanataira a motívumra s intencióra is mindenkor szükségkép kimerjed, holott a jog, a motívumoknak és intencióknak, mint általa csak kivételesen utolérhető mozzanatoknak értékelésétől általában eltekinteni kénytelen, — a másik alapon pedig az látszik ellene szólani, hogy vele a jog által tiltott ama cselekmények, melyeket az erkölcs nem tilt, még az esetben sem lesznek elbírálnak, ha maga a kritérium egyéb szempontokból a jogban is értékesíthetőnek bizonyulna is.

A kritérium jogi alkalmazhatóságának mind e nehézségei azonban csak látszólagosak. Az első azért, mert az a kritérium lényegének sérelme nélkül eliminálható, a másik viszont azért, mert ahhoz, hogy a felvett kritérium a jogban a maga céljára alkalmazható legyen, egyáltalán nem elengedhetetlen, hogy a jognak összes tilalmi alája legyenek vonhatók.

Mindenesetre áll, hogy amíg az érdekek és cselekmények nemzetellemségének kritériumául felvett tilalom-kódex kizárólag erkölcsi természetű, az a jogok szabályozásánál nem alkalmazható. Nincs azonban semmi akadály sem annak, hogy ez az erkölcsi kritérium jogi kritériummá is váljék azzal, hogy amit a "nemzet erkölcsi kódexe tilt, azt, a cselekmények ama mozzanatainak határaiig, amelyekig a jog a cselekményekre szabályozólag kihatni képes, a nemzet jogi kódexe is tilommá tegye. Hogy ez nemcsak lehetséges, hanem szükségesnek is felismert valami, mutatja a tény, hogy a jogi kódex legtöbb tilalma mögött az erkölcsi kódex tilalma is ott van s hogy az erkölcsi kódex legtöbb tilalma a jog szerint is tilalom. Követelmény e téren csak a tekintetben támasztható és támasztandó is, hogy miután az erkölcs tilalmi mindig oly magatartásokat tilalmaznak, melyek a nemzet érdeke ellen valók, a jognak, az erkölcs összes jogilag kodifikálható tilalmait tényleg is kodifikálnia nemcsak kívánatos, hanem a nemzet-lét fenntartására vonatkozó hivatásánál fogva elsőrendű kötelessége* is.

Ami az előzőkben levezetett kritérium jogi alkalmazhatósága ellen felmerülni látszó azt a másik nehézséget illeti, hogy e kritérium mellett a jognak oly tilalmi is lesznek, melyek a kritérium alá nem vonhatók; — kétségtelen ugyan, hogy azok a jogi tilalmak, amelyek egyben nem erkölcsiek is, a kritérium alá esni nem fognak, de ez a kritérium alkalmazhatása szempontjából mellékes is. A jogilag tiltott cselekményeknek a felvett kritériummal célzott minősítésénél ugyanis nem. annak eldönthetése a cél, hogy bizonyos érdekek és cselekmények tiltottak-e vagy sem, hanem az, hogy azok a nemzet érdeke ellen való érdekek, illetve cselekmények-e vagy sem. Ennek a célnak a kritérium mindenesetre megfelel.

Hogy tehát ki mennyiben nem fogja gyakorolni a neki megadni-szándékolt jogot a nemzet érdeke ellen, ez abból dönthető el, hogy ki mennyiben gyakorolta már előbb bírt jogait a nemzet érdeke ellenére, aminek viszont az a helyes kritériuma, hogy jogilag ellenőrizhető és ellenőrzött addigi magatartása során, ki mennyiben helyezkedett szembe a jognak oly tilalmaival, amelyek a nemzet erkölcsi kódexe szerint is tilalmak.

Akik a jognak oly tilalmával tették magukat beigazoltan ellentétbe, amely tilalom a nemzet erkölcsi kódexe szerint is kötelező, azok a nemzet érdeke ellen cselekedvén egy esetben, alappal teszik feltételezhetővé magukról, hogy eljárásukban más esetekben is hajlandók lesznek egyéni- vagy osztályérdekeiket a nemzet érdeke ellen érvényesíteni s előmozdítani akarnák. Az ilyenek a jogokra már általában sem méltók, de különösen méltatlanok azokra a jogokra, melyek ha a nem tiltott határok között az egyéni- és osztályérdekek előmozdításának eszközei is lehetnek, elsősorban mégis a köz érdekeinek szolgálatára alkottatnak, mint aminő egyebek között a választójog is.

Az előadottak ilykép a választójogi minősültség, kérdésében eredményül a választójog általánosságának tételéhez vezetnek, oly értelemben, hogy e jogban legalább is minden önmagával rendelkező felnőtt férfi nemzet-tagot, feltéve, hogy e jogra az előzőekben mondottak értelmében nem méltatlan, egyenlő mértékben részesíteni kell.

A kérdésben az elfogulatlan szemléletnek erre az eredményre kell eljutnia, mert ha a választójog kizárólag a nemzet érdekének eszköze több leküzdhetlen okból sem lehet s ha az tényleg mindenkor és mindenütt a nem tiltott s így a nemzet érdekére nem sérelmes egyéni- és osztályérdekek eszköze is, akkor az osztó igazságosságnak elemi követelményébe ütköznék, hogy a jogalkotó ezt a jogot, mint a nem tiltott egyéni- és osztályérdekek előmozdítására is felhasználható eszközt, az ily érdekek alanyai közül egyeseknek megadja, másoktól pedig, anélkül, hogy arra méltatlanok volnának, elvonja. Ha a jogegyenlőség elvének az a követelménye, hogy a jogok megszerzésének feltételei mindenkire nézve ugyanazok legyenek, helyes, akkor a választójogból, mint a meg nem tiltott egyéni- és osztályérdekek előmozdításának is eszközéből, a méltatlanság esetét kivéve, senkit sem szabad kizárni, akinek a választójog útján szolgálható megengedett egyéni, vagy osztályérdekei lehetnek.

Amit így a politika tudománya elfogulatlan nézőszögből a választójogi minősültség kérdésében helyes követelményként levezet, attól a magyar választójog szabályozásánál sem kellene eltérni.

Bármilyen legyen is a „nemzet érdeke“, annak védelmét a választójog szabályozása, terén nem az fogja helyesen szolgálni, ha a választójog — mint a feltett kérdés feltételezi — csak bizonyos, igazságtalanság és egyoldalúság nélkül meg úgysem határozható „társadalmi kategóriákra“ korlátoztatik, hanem az, ha a jogalkotó a választójogra való méltatlanság kérdését a keresztény magyar morál tilalmaira figyelemmel szabályozza s e jogból a magukkal rendelkezni nem tudókon kívül mindazokat, de csak azokat az egyéneket zárja ki, kik a jogrendnek oly tilalmi ellen vétettek, melyek ellen véteniök a keresztény magyar erkölcs követelése szerint sem lett volna szabad.

Ad 2. A választójognak az az általánossága, mely az első kérdésbort foglaltak mérlegelése alapján a politika tudományának nézőszögéből általános érvényű követelményként jelentkezik, a választójogra csak mint szavazati jogra vonatkozik s nem jelenti, mert helyesen nem is jelentheti azt, hogy a választójog, mint a megválaszthatóság joga is csak azoktól a feltételektől tétessék függővé, amelyektől az, mint szavazati jog függésbe hozandó.

A megválaszthatóság a törvényhozói tisztre kvalifikál, e tisztt betölthetésére pedig az önrendelkezésnek és mérlegelni-tudásnak az a minimuma, mely a szavazati jognak a nemzetre veszélytelen gyakorlását már biztosíthatja, egymagában még nem tesz és tehet képessé és alkalmassá. Az általános választójog ama hívei, kik a méltatlanság kérdésének helyes szabályozása mellett a szavazati jog tekintetében veszélytelenül megvalósítható általánosságot és egyenlőséget a megválaszthatóság jogára is alkalmaztatni kívánják, csak a tényekkel s a magukvallotta egyenlőségi princípiummal jutnak ellentétbe, mikor a törvényhozói hozzáértésnek és rátermettségnek azt a nélkülözhetlen minimumát, mely a vele betöltendő hivatás sokoldalúsága mellett az átlagember átlag-képzettségét még a maga minimalitásában is meghaladja, mindenki egyaránt meglevőnek feltételezik s mikor érdemileg különböző fokú funkciókra érdemileg egyenlő fokú képzettséggel akarnak kvalifikálni. Amennyiben a választójog általánossága a köz szempontjából veszélyeket rejt magában, e veszélyei nem a szavazati jog helyesen végrehajtott általánosításából, hanem a megválaszthatóság jogának ama téves általánosításából származnak, mely a törvényhozók kiválasztására még alkalmasnak tekinthető egyéneket, ez alkalmasságuk alapján a törvényhozó hivatásának betöltésére is eo ipso rátermetteknél feltételezi és minősíti.

A választók és a megválasztottak feladatainak lényeges különbözőségéből folyó azt a tételt, hogy a szavazati jog és a megválaszthatóság joga a hozzáértés és rátermettség ugyanazon fokától függővé helyesen nem tehetők, a magyar választójog szabályozásánál is nagy hiba lenne figyelemre nem méltatni. Alkalmazását nemcsak a célszerűség, hanem a szükségesség szempontja is megköveteli s vitás csak az lehet, hogy mi az a célszerű és igazságos cenzus, melyhez a választhatóság joga kötendő.

Az igazságosság követelménye e tekintetben egyrészt a szellemi cenzusra s másrészt e cenzusnak oly minimumára utal, mely a célszerűségnek a kérdésben felforgó kívánalmát még nem veszélyezteti, a célszerűség szempontja viszont oly maximumot követel, mely a törvényhozói hivatásnak nagy tudást, kellő tapasztaltságot, prudenciát és judiciumot igénylő betöltésére mennél nagyobb mértékben képesít.

Az így ellenható igények összhangzatos kielégítése csak az arany középmérték alkalmazásával lehetséges, melynek viszont még ugyanazon nemzet választójogában is időnkint ahhoz képest kell másnak és másnak lennie, amint az állam a polgárok politikai nevelésére és oktatására vonatkozó kötelességének kisebb vagy nagyobb mértékben és 'eredménnyel tett, illetve tesz eleget.

A választhatóság szellemi cenzusának a mai magyar viszonyok között alkalmazandó helyes középmértékét meghatározni épen nem könnyű, meri nálunk a polgárok politikai oktatása és nevelése, legalább eddig, eléggé elhanyagolt feladat volt s még annak megbízható nyilvántartása is hiányzik, hogy a polgárok politikai képzése érdekében társadalmi vagy kormányzati részről eddig kifejtett tevékenység minő pozitív eredményekre hivatkozhatik. Annyi bizonyos, hogy az írni-olvasni tudás, vagy akár az elemi és ismétlőiskola elvégzése is a leendő törvényhozóktól megkívánható politikai képzettséget állami életünk mai fejlettsége mellett nem garantálják, hisz még a felsőbb

nép- és polgári iskolák, sőt a középiskolák és az egyetemek tantervei s erre nevelnek eléggé az állampolgári életre, a külön politikai oktató és nevelői kurzusok pedig szinte teljesen ismeretlenek.

Amit a választhatóság szellemi cenzusának kérdésében, a magyar viszonyokra vonatkoztatva minimális követelményként fentartás nélkül leszögezni lehet és kell, annyi, hogy ez a cenzus a mai elemi iskolák nyújtotta képzettségénél mindenképp magasabb s legalább a mai polgári iskolák nyújtotta képzettséggel egyenértékű képzettségben lenne megállapítandó, — egyébként pedig az oktatási intézmények tantervei a polgárok kellő politikai kiképzése szempontjából revízió alá volnának veendőek s megfelelően: reformálandók, az iskolákat már nem látogató polgárok politikai hozzáértésének kellő kiművelésére pedig megfelelő oktató kurzusok volnának szervezendők.

Minthogy a választójog egyrészt a nemzeti lét harmóniájának létrehozására és biztosítására hivatott intézmény s emellett másfelől az egyének és osztályok nem tilos külön-érdekeinek is megengedett eszköze, igazságos szabályozásának az is követelménye, hogy általánossága az egyéni-, osztály- és nemzeti érdekek felől a nemzettagok körében differálólág kialakuló nézetirányok megnyilvánulására és érvényesülésére arányos lehetőséget nyújtson.

Ha a bár teljesen el nem érhető, de legalább a maga emberi elérhetéshatáraiig valósítandó nemzet-cél a nemzeti összlet harmóniája, úgy az igazságos proporciónak, mely minden összhangnak s mindig lényege, a nemzeti lét összes intézményeiben, így a választójog terén is meg kell valósíttatnia,,

A kisebbségi nézetirányok arányos megnyilvánulására és érvényesülésére a választójog révén lehetőséget adni, nemcsak a megengedettem érvényesíthető egyéni és osztályérdekek előmozdíthatására, illetve előmozdíttathatására való egyenjogúságnak követelménye, hanem a nemzet valódi érdekeinek valósulhatása szempontjából is helyes kíváncsolom, mert a nemzeti érdek mindenkor objektíve helyes és teljes felismerhetésének leküzdhetlen nehézségei mellett, az ezen érdek konkrét kérdéseiben kialakuló többségi felfogás helyes és igaz voltát ez a többségi jelleg egymagában ép oly kevésé“ garantálja, mint amily kevésé zárja ki a kisebbségi álláspont helyességét, ennek kisebbségi karaktere. A- nemzeti érdek objektíve helyes és teljes tartalmának emberi megállapíthatlansága mellett épen az a legvalószínűbb, hogy ez a tartalom a differálólán, reávonatkozó nézetirányok egyaránt lehetővé; tett és egyaránt mérlegelt parlamenti vitájának és küzdelmének rezultansában fog még leginkább jelentkezni, ez pedig csak akkor remélhető, ha a különféle, nézetirányok, csak elterjedtségük igazságos arányában ugyan, de egykép a saját és egyenjogú szószólóik útján nyilvánulhatnak meg ott, ho elfogadhatóságukról végső fokon határoznak: a parlamentben,

A választójog általánosságának tehát a kisebbségek arányos képviselésének elvével kellene kiegészülnie. Nálunk ez egyelőre a legcélszerűbbért nem a lajstromos rendszer átmenetnélküli bevezetésével, hanem a mandátumok számának megfelelő számú s a választók, száma tekintetében egyenlősítendő kerületekben az egyénekenkénti jelölés s az egyénekre történő szavazás, rendszerének megtartásával lenne eszközzendő. Ott ugyanis, hol, mint nálunk is, egy immár félszázados választási rendszer arra nevelt, hogy a választók

a különféle politikai pártok programjaira nem annyira ezek tárgyi értékelése, mint inkább hitvallóiknak: a jelölteknek közvetlenül ismert egyéni kvalitásai alapján szavaztak, a szavazók és a jelöltek közötti ezt a közvetlenséget minden átmenet nélkül megszüntetni nem lenne célszerű. Az egyéni jelölés s az egyénekre szavazás a választások tisztaságának megóvása esetén egyik pártra nézve sem jelent több előnyt vagy hátrányt, mint a másikra, míg másfelől az arányossági elvvel kombinálva a polgárokat fokozatosan hozzánevelhetné ahhoz a gondolathoz, mely a lajstromos rendszerben csak nyíltabban jut kifejezésre, hogy a szavazatok elsősorban nem a konkrét jelölteknek, hanem az általuk képviselt politikai irányzatnak szólnak.

Ad 3. A nők választójoga a magyar viszonyok mellett sem igényel más megítélést, mint aminőben ez a kérdés az idevágó szempontok mérlegelésével általában részesülhet.

A nők teljes egyenjogúsítása a férfiakkal a választójog terén elhibázott, mert a nő természetes hivatásánál fogva a családi szentély papnöje s szerepköre nem a köz-, hanem a családi élet. Amennyiben a nőnek politikai vonatkozású érdekei vannak, ezeket a családjá iránti kötelességtudásra általa lelkesítendő férj s a nő által a jó erkölcsökben nevelendő gyermekek teljes mértékben előmozdíthatják. Semmi helytálló ok sem követeli vagy ajánlja, hogy a férjükkal együtt élő nők, a választójog szempontjából, az atyai hatalom alatt álló többi családtagokétól eltérő elbírálásban részesüljenek.

Más a helyzet azoknál az önálló keresetet folytató nőknél, kik önelhatározásukból vagy kénytelenségből a házasság életét nélkülözik, illetőleg férjüktől különválva élnek. Minthogy ezeknek ép úgy lehetnek és vannak is közvetlen politikai vonatkozású érdekeik, mint a velük egy foglalkozást űző férfiaknak, nekik a választójog, ugyanazon feltételek mellett, mint a férfiaknak, éppen arra tekintettel, hogy a férj ama gondoskodását és védelmét, mely közvetlen politikai szereplésüket feleslegessé tehetné, nélkülözik, — megadandó lenne.

Ad 4. Ami a választójog helyes gyakorlása és a szavazás nyilvánossága, illetve titkossága között az utolsó kérdésben felvett kapcsolatot illeti, ily vonatkozású összefüggés a kettő között tulajdonképpen nincsen, illetőleg nem helyes, ha van, mert az ily összefüggés mindig ott van. Jelen, hol a választójog az e jogot szabályozó tényezők bizonyos veszélyeztetni-nem-kívánt céljaihoz mérten és ezeknek előmozdítására alkottatik meg. Ha e célok tartalmánál fogva attól lehet tartani, hogy azok a polgárok jelentékeny részének tetszésével vagy átértésével majd nem találkoznak, akkor persze az ily célok érdekében a nyílt szavazás, az ellenőrzés és kényszerítés lehetőségét nyújtván, célszerűbb, mint a titkos.

Magyar kérdés azonban s mélyebb szemlélet mellett nem lehet rá igenlően válaszolni, hogy az egyetemes érdek szempontjából egyáltalán helyes-e a választójogot még a jogalkotók legjobb hiszemű meggyőződése mellett is oly eszmék és célok kényszereszközévé tenni, melyek a polgárok jelentékeny körének idegenek vagy érthetetlenek s amelyeket a polgárok jelentékeny része, már előre feltehetőleg, csak a nyilvános ellenőrzés kényszerítő befolyása alatt s ezért csak látszólag fogad el.

Ahol ily eszközre van szükség, ott vagy a választójog szabályozásában, vagy a választójog által szolgálni-kívánt célok közérdekű voltának fel-fogásában, vagy mindkettőben, ha jóhiszeműleg is, de mélyreható fogyatkozások vannak, melyeket a választójog reformjának, nálunk is csak úgy, mint másutt, nem fenntartania, hanem csökkentenie, sőt mielőbb megszüntetnie kell.

A nyílt szavazás mellett számos érveléssel argumentálnak, tényleg azonban annak alkalmazása csak akkor nem önkényes, csak akkor közmegnyugvást keltő és veszélytelen, ha az a szavazati jog helyes vagy helytelen gyakorlása szempontjából a titkos szavazással egyetemben közömbös valamivé válik. Ezt a közömbösítést, bármily különösnek tűnjék is fel, csak az biztosíthatja, ha a nyílt szavazást, egy az összes arra nem méltatlanokra kiterjedő általános választójog alapján titkos szavazással megválasztott s a kisebbségi nézetirányoknak is igazságos képviselőt biztosító törvényhozás látja célszerűnek bevezetni.

VI. Dr. Tóth Károly a Ferencz József tudományegyetem ny. r. tanára.

Döntő szempont ebben a kérdésben, hogy milyen választójogi rendszer mellett lehetséges a Kárpátok medencéjében a magyar faj supremáciáját és ezen belül az intelligencia vezető szerepét biztosítani.

A magyar nemzet ugyanis ezen a területen egyedül volt képes egységes államot alkotni, a különböző nemzetiségek között a rendet, az együttműködést, a gazdasági erők egyesítését, a kultúrát biztosítani.

Ezért a magyar faj uralmának fenntartása ezen a területen európai érdek is. Sőt általános emberi érdek.

Kétségtelen másrészt, hogy ebben a medencében a magyarság száma nem sokkal múlja fölül az összlakosság számának felét. Mely körülményen lényegesen változtatni belátható időn belül nem lehetséges. Erőszakos beavatkozás ilyen irányban célra nem vezetne. A nemzetiségek felszívódása kultúrájuk emelkedésével lassan, fokozatosan, csak a mindenkori felső rétegeknél, — és ott is csak részlegesen, — fog bekövetkezni, kapcsolatban annak felismerésével, hogy ide tartozásuk nekik is érdekük.

A supremáciát azonban addig is, míg ez a folyamat — megfelelő mélységben bekövetkezik, — biztosítani kell, feltéve, hogy az állam egysége, a külső körülmények változása folytán ismét helyre állott.

Minél általánosabb, szélesebb rétegekre kiterjedő a választóilag, annál inkább kedvez a nemzetiségek hatalmi törekvéseinek. A magyar faj supremáciáját annál kevésbé biztosítja. Ezért volt a nemzetiségi túlzók kíméletlen harca az általános választói jogért. Tudták, hogy minél általánosabb a választói jog, annál több nemzetiségi képviselő jut be a parlamentbe, ami a békés kormányzást lehetetlenné teszi. Minden zavar és felbomlás pedig csak a nemzetiségeknek kedvezhetett. A háború előtti Ausztria példája mutatja, hogy az általános szavazati jog a nemzetiségeket nem összehozza, hanem szétválasztja.

De nem elég általában a magyarság fölényét biztosítani, lehetővé kell tenni azt is, hogy a magyar intelligencia kezében maradjon a vezetés.

Kulturális fölényünk a nemzetiségek fölött ugyan kétségtelen, — bizonyos mégis, hogy Magyarországon a kultúra egészben véve alacsony

fokon áll. Minél nagyobb tömegeknek adunk választói jogot, annál alacsonyabb kultúrfokú rétegek jutnak politikai hatalomhoz. Aminek mindennél — nem aránylagosan, de fokozott mértékben — a parlament nivójának lesülyedése a következménye. És ha lehetne is különbséget tenni a választói jogosultság tekintetében nemzetiségi vidékek és magyar vidékek között, — ami általános politikai szempontból sem volna helyes, — akkor sem lenne, a nemzetiségeknél megszükkítettven a választójog, ezzel a magyarság uralma biztosítva. Alacsony kulturális nivón -álló magyar parlamenti többség uralkodni nem tud, az államot helyes irányban vezetni képtelen.

Azután: minél mélyebb rétegekre megyünk le, annál inkább jutunk el internationalisan szervezett és internationalis központokból irányítható tömészekhez. Ezért érthető volt az internationalis szocialisták vezéreinek törekvése: minél szélesebb rétegeknek harcolni ki a választói jogosultságot.

A magyar faj a maga uralmát és ezzel az állam nemzeti jellegét a múltban csak az által tudta fenntartani, hogy a politikai jogok juttatásánál a fenti két szempontot tartva szem előtt, a legújabb időkig kellő óvatosságot és mérsékletet tanúsított. Ezt az uralmat ugyan már a múlt század közepén a megfelelő átmenet nélkül keresztül vitt átalakulás megtámadta, a történelmi osztályokat, melyek az állam hatalmat addig bírták gazdaságilag és politikailag lényegesen meggyengítvén, de a legújabb időkben végbement, a fokozatos fejlődés elvét teljesen figyelmen kívül hagyott mértéktelen reformok, egyenesen kész veszedelembé vitték a nemzetet. Szemünk előtt folyik most a küzdelem az intelligencia vezető szerepének visszaállításáért. Sikert ettől egyhamar alig várhatni.

Kétségtelen ugyanis, hogy az a politikai áramlat, mely a XVIII-ik század utolsó évtizedeinek eseményeivel kapcsolatban a franciák részéről indítatott meg, és amely ma úgyszólván az egész világot elöntötte, — a korlát nélküli választói jognak kedvez. Ez azonban nem bizonyítja, hogy ez a választói jogi rendszer általában véve helyes, különösen, hogy hazai viszonyaink között is kívánatos. És ha valaki feltartóztathatlannak véli is ezt az áramlatot, nagy különbség azt helyeselni, vagy elítélni, és ebből folyólag az árral együtt úszni, és így annak erejét növelni, — avagy felismerve a veszedelmeket, — mindent elkövetni, hogy a káros hatások lehetőleg tompíttassanak.

Mindebből oda concludálunk, hogy a választói jognak a nemzet érdekében való gyakorlását a lakosságnak csakis azon kategóriáitól lehet várni, melyeknél *a ragaszkodás a nemzeti állam fogalmához feltehető*. Ehhez *értelmi, erkölcsi és vagyoni cenzus felvétele kell*. A concret megvalósítás tételes jogi elrendezés dolga. Ennek részleteibe belemenni az actualis politikai küzdelmek terére vezetne. Az ütközőpont elvileg a következő: Az általános szavazati jog hívei az államban *egyéni érdekek összességét* látják. Ellenségei: *a nemzet érdekeinek legfőbb representansát*. A nemzet sajátosságainak, egységének, külön létének legerősebb biztosítékát. Megmaradni a mértéktelén általános szavazati jog elvi alapján, és behozni correctioképen a lajstromos szavazást és ezzel a kisebbségi képviselőt, — ez az általános szavazati jog csődjét jelenti. Ezen rendszer mellett a képviselők nem választatnak, hanem kineveztetnek. Szákszervezeti központok, pártvezetőségek és politikai klikkek döntenek a tekintetben, ki legyen képviselő. E mellett ez a rendszer is taga-

dása az államnak, mint a nemzeti élet legfőbb képviselőjének. Nagy hibája az is, hogy párttörödékekre vezet. Utasításos követeket eredményez, kik felekezeti és osztályérdekeket, és nem általános nemzeti érdekeket képviselnek.

Csődje az általános választói jognak a pluralitás is. Ez a rendszer is megmarad az általános szavazati jog elvi alapján, de hogy annak hibáit corrigálja, feladja az egyenlőség elvét.

Egyeseknek többszörös szavazati jogot ad. Ad végsőleg vagyoni különbségek alapján, ha formailag az értelmi cenzust tolja is előtérbe. Ez a rendszer ezért végső elemzésben a morális és kulturális erők teljes negligálását jelenti. Kijátszása az elvi alapnak. E mellett ép olyan nyers materializmus, mint maga az általános választói jog. Amennyiben pedig a pluralitás a közvetett választással kapcsolatos, annyiban a rendszer burkolt jogfosztás. A közvetett választó az államhatalomnak oly távol álló paránya, hogy részvétele az államügyek intézésében alig több, mint az írnoké, ki a szavazatokat feljegyzi.

A választói jognak a fenti vezető szempontokat figyelmen kívül hagyott mértéktelen kiterjesztése, sajnos, nálunk már megtörtént.

Ezt lényegesen redukálni, mint a legközelebbi múlt tapasztalatai is mutatják — a jog békés eszközeivel — alig lehetséges.

Lényegtelen reductionál pedig az eredmény nem ér fel azokkal a politikai izgalommal, melyeket a reductio szükségképpen kivált. Ezért a veszedelem enyhítésére nincs más mód, mint azoknak, akik a választói jogot *előtt*, a megfelelő előfeltételek nélkül kapták meg, az ország erejének végső megfeszítésével, a legnagyobb anyagi áldozatoktól sem riadva vissza, igyekezzünk minél előbb megadni *a kultúrának azt a minimális fokát, mely nélkül önálló politikai állásfoglalás lehetetlen*. Kulturális nívó nélkül semmiféle mesterséges eszköz nem alkalmas kiküszöbölni az általános szavazati jog hibáit. Az általános szavazati jog nagyon alacsony és nagyon magas kultúrfok mellett menthető csak. A középfokokat, és az aránytalanul tagozott kultúrájú államokat megsemmisíti.

Ezért — minden más céltől eltekintve is — a legégetőbb kérdés nálunk a kultúrának minden vonalon, gyors és hatékony emelése. *Semmi áldozattól sem szabad a nemzetnek e téren visszariadni, különben a pusztulás veszélyének teszi ki önmagát*. De addig is, míg ez megvalósul, és míg ennek hatása megnyilvánul, átmenetileg *meg kell maradnunk az egy kamarás rendszer mellett* és ezen belül meg kell valósítanunk *az érdekképviseleti rendszert* abban a formában, hogy külön képviseletet kapjanak a Házban a legmagasabb kulturális nívót jelentő állami, önkormányzati, társadalmi és tudományos institúciók. *E végett* ne alkottassák külön második kamara, ahol ezeknek a kultúr erőknek politikai súlya természetesen kisebb.

Ami már most a női választói jog kérdését illeti, ez nem külön politikai kérdés, A vezérlő szempontok itt is ugyanazok. Csak, mert a nők politikai iskolázottsága ugyanazon cenzus mellett egészben véve kisebb, itt a cenzust szigorítani kell. Ha a nőknek egyáltalában megadatna a választói jog. És a kérdés ebben a körben éppen csak az: megadható-e nekik egyáltalán. Kétségtelenül családi és társadalmi okokból helyesebb, ha a nők a közéleti tevékenységtől távol maradnak. De kétségtelen az is, hogy a gazdasági kényszerűség sok

nőt beledobott az élet forgatagába, önálló keresetre kényszerített, amivel együtt jár a közélet megismerése, bizonyos fokú politikai iskolázottság.

Ezeknek a nőknek, kiknek tehát *a férfiakkal egyenlő élethivatásuk van*, megfelelő korlátozásokkal, fokozatosan megadni a választói jogot, — kevésbé volna kifogásolható.

Ami végül a titkosságot illeti, — kevés jelszó van, mellyel annyira visszaéltek volna, mint épen ezzel.

Ettől is sokkal többet vártak, sokan épen egészen mást vártak, mint a mi bekövetkezett.

Várták a választások tisztaságát. A választási költségeknek csökkentését, a pressio megszűnését. És mindenekfelett várták magát a titkosságot. *Ezzel szemben* a választási költség sokkal *több* ma, *mint volt nyílt* szavazás mellett. A zászlók költségeinek helyébe lépett a plakátokra tett mérhetlen kiadás. A választók helyett és mellett a kortesek különlegesen nagy díjazása. A hivatalos nyomás sem küszöbölődött ki. Sőt kiterjedt egyes ipari és gyári vállalatok alkalmazottaira is. De a titkos szavazati rendszer bármilyen legyeit is a formája, magát a titkosságot sem biztosítja. A szavazásnál csaknem mindenkiről előre tudják, kire fog szavazni. Erről lajstromok vezetettek stb.

A titkosság hívei a szavazati jogot, mint a magánérdekek védelmi eszközét fogják fel. Elvi kiindulási pontjuk is tehát téves. De tévednek akkor is, amikor moraliter túlságos gyengének tartják az általános szavazati joggal jogosított választó polgárt. Bármily mélyre szállunk is le az ismérvek tekintetében, a választó, ha valamelyik pártnak ígéretet tesz, — azt nagy általánosságban — titkos szavazás mellett is megtartja. A kivétel ez alól a különböző pártoknál csaknem egyenlő lévén, — a végeredményen ez alig változtat. - Következéleg lehet és érdemes ugyanazon eszközökkel dolgozni, mint nyílt szavazásnál. Hogy ez- így van, a most lefolyt választási küzdelem is bizonyítja. Semmi különbség nem volt e tekintetben a titkos és a nyílt szavazati kerületek között. Sokan sokhelyt egészen a választás napjáig nem is tudták, nyílt vagy titkos-e a szavazás. A választás tisztaságából ezt semmi esetre sem lehetett következtetni.

Amint általában a választások tisztasága nem is függ választójogi rendszerektől, hanem a kulturális, a morális és a vagyoni erők szintjével kapcsolatos.

VII.dr. Tóth Lajos a debreceni Tisza István tudományegyetem ny. r. tanára.

Kiknek adjunk választói jogot? A választói jog, közjog. Merthogy közjog a választói jog, nem is jog valójában és elsőrenden, hanem kötelesség, aminthogy minden közjog elsőrenden nem jog, hanem kötelesség. Kötelesség, mely a köznek, az államnak a javára, a köznek, az államnak az érdekéből terhel valakit. Már Ulpiánus megmondotta: publicum jus est, quod ad statum rei Romanae spectat. Ha pedig a választói jog: a köznek, az államnak a javára, a köznek, az államnak az érdekéből reánk rótt kötelesség: kétségtelen, hogy csak azokra róhatjuk ezt a kötelességet, akik ezt a köznek, az államnak a javára, a köznek, az államnak az érdekében megfelelőleg gyakorolni tudják. Úgyhogy ha arra a kérdésre: kiknek adjunk választói jogot, a helyes fele-

letet megadni akarjuk, egyedül a közérdek lehet az, amiből ki kell indulnunk. Concha Győző, a nagynevű politikai író is azt mondja: „az egyénnek az állami akaratban való ténykedésére nézve alapelv, hogy azt az egyetemesebb állam, a köz szempontjának kell irányozni“ (Politika, Budapest, 1895. 413. l.). A szavazó tehetség meghatározásában csakugyan az állam, nem pedig az egyén szükséglete az irányadó. (Concha 431. lap). Azt kell kérdezni, kik azok, akik a közérdeket megfelelőleg szolgálni tudják, kik azok, akik a köznek az államnak a javára a választói joggal megfelelőleg élni, akik ezt a kötelességüket megfelelőleg teljesíteni tudják. Bármely más kiindulási alap a választói jogot nem mint közjogot, hanem mint magánjogot fogja fel, már pedig valamely közjognak magánjogiasítása, a magán érdekek szempontjából való fölfogása a köznek, az államnak a sírját ássa meg. Ha azt mondja pl. valaki: választói jogot kell adni mindenkinek, aki katonáskodott: rekompenzálni akar az állammal szemben teljesített, adott esetben kétségkívül igen súlyos kötelezettség teljesítéséért és rekompenzációul felajánl olyas valmit, ami adott esetben az ő gyakorlásában egyenesen államellenes, ugyanis bizonyos, hogy nem ugyanazok a kvalitások kellene a katonai kötelezettség teljesítéséhez, mint amilyen kvalitások kellene a választói kötelezettség teljesítéséhez, a választói jog gyakorlásához. Szokás azt is mondani, hogy a választói jog bizonyos osztályérdekek védelmére adandó meg. Megadandó, hogy bizonyos társadalmi osztályok így bekerüljenek a parlamentbe, és így mód adassék nekik osztályérdekeik ápolására. Téves álláspont. Aki a parlamentbe bekerül, az nem arra van hivatva, hogy annak az osztálynak, melyhez tartozik, vagy amely de facto beküldötte, az érdekeit ápolja, hanem hivatva van arra, hogy a köznek, az államnak az érdekeit szolgálja, ha kell még a saját osztálya érdekeinek ellenére is. Igaza van Conchának, hogy „a képviselőt éppen az különbözteti meg a szabad államok másféle törvényhozó szerveitől, hogy általa az állam, az egyetemes jó nyer szert, nem pedig valamely részleges, habár még oly fontos, időleg az egyetemes jóval tán összeeső külön érdek. (408. lap).

Úgy hogy csakugyan: arra a kérdésre, hogy kiknek adjuk meg a választói jogot, az egyedül helyes kiinduló az, hogy kik azok, akik a köznek, az államnak az érdekeit megfelelőleg szolgálni tudják. Hogy erre nem képes mindenki, ez bizonyos. „Nem minden egyénnek kell föltétlenül az állami akaratban ténykedőnek lenni, hanem csak amennyiben az ember eszméjéről s a tőle mozgatott állam követelményeiről helyes tudata föltehető“. (Concha 412. lap). Az értelmi és az erkölcsi erőknek bizonyos sommája szükséges ahhoz, hogy valaki erre képes legyen. Aminthogy a magánjog világában is ahhoz, hogy valakinek az u. n. cselekvési képességet megadjuk az értelmi és az erkölcsi erőknek bizonyos sommája kell. A legideálisabb állapot bizonyára az lenne, ha esetenként lehetne megállapítani, hogy megvan-e valakiben a választói joghoz megkívántató erkölcsi és értelmi erő. De ez kivihetetlen. Hogy mindenkit egy-egy vizsgálatnak vessünk alá, ebből a szempontból: ez lehetetlen. Formális, kritériumra van tehát szükség, éppúgy, mint a magánjogi cselekvési képességnél. Így mondja ezt Concha is: „a szavazó tehetség politikai ítélőtehetséget, erkölcsi jóságot tesz föl, ennek konstatálása pedig az egyeseknél még a politikai és társadalmi gyakorlat útján is lehetetlen lévén,

az állam átlagos külső ismérvekre van utalva a szavazatjog meghatározásában“. (431. lap). Egyik formális kritérium itt is — éppúgy mint a magánjogi cselekvési képességnél, az életkor. Mai magánjogunk a 24. évét betöltött embernek adja meg a teljes cselekvési képességet. Nem volna helyes ezen a koron alul megadni a választói jogot. Hiszen ahhoz, hogy valaki a köznek, az államnak az ügyeiben eljárjon, az értelmi és erkölcsi erőknek nagyobb sommája kell, mint amekkora sommája kell ahhoz, hogy valaki a saját ügyeiben (a magánjogi jogviszonyokban) eljárjon. A vagyon is ilyen formális kritérium. A vagyonnak a szerzése bizonyos értelmi erőt feltételez. Értelmi erőt feltételez a már megszerzett (vagy öröklött) vagyonnak a megtartása is. Erkölcsi erőt is. Immoralitáson tartósan vagyonok nem nyugsznak.

Mindenkor úgy kell a formális kritériumot felállítani, hogy mindenkinek módja, lehetősége legyen azt megszerezni, így mindenkinek módja, lehetősége legyen a választói jog megszerzésével az állami ügyekben közvetve részt venni, mert amily kétségtelen az, hogy az állam feladata az, hogy a boldogulás lehetőségét mindenkinek nyújtsa, úgy kétségtelen az is, hogy ezt legtökéletesebben úgy tudja nyújtani, ha mindenkinek megvan a lehetősége arra, hogy megszerezze azokat a föltételeket, melyek a választói jog megadásához elő vannak írva. Bizonyos: „hogy mentül kevesebb egyén közreműködésével keletkezik a közakarat, az országlás annál tökéletlenebb s az államnak, hogy eszméje teljes legyen, kötelessége a maga tagjait odanevelni, hogy tagjai összességének öntudatában, illetve akaratában éljen, mert mentül több egyéni különbséget bír egyetemes irányába fölvenni, anélkül, hogy e különbségeket megsemmisítené, annál teljesebb, magasabb, hatalmasabb lesz (Concha 412. 1.).

Vagyis: igenis legyen a választói jog általános, oly értelemben, hogy minden embernek módjában álljon a választói jog előfeltételeit megszerezni, de nem lehet általános oly értelemben, hogy mindenki, az is, aki a közérdeket fölfogni, ápolni, szolgálni, a kellő értelmi és erkölcsi erővel nem bír, választólegyén, mert ez a köznek, az államnak a romlását, pusztulását, összeomlását vonja maga után szükségképpen. Csakugyan az általános szavazatjog „nem lehet alapelv, nem lehet az emberi minőséggel járó jogi igény, nem lehet a politikai dogma egy neme, aminővé a franciák tették“. (Concha 416. lap). „Mint elv, mint jog, az államot önálló létében támadja meg, mert az következik belőle, hogy az egyén, emberi minőségénél fogva, bárminő legyen erkölcsi és értelmi színvonala, bárminő legyen tehetsége az állami lét szükségleteinek felfogására, egyformán jogosult az emberi életnek az országlás útján; véghezmenő legfőbb irányzására, tehát embertársai sorsának meghatározására is.“ (Concha 417. lap). Az, aki a választói jog gyakorlásához szükséges kvalifikációval nem bír, nem a közérdeket, hanem a maga szűkös egyéni érdekét, a jobbik esetben osztálya érdekeit fogja szolgálni, a közérdek szolgálatáig fölemelkedni nem tud, nem tud fölemelkedni odáig, hogy a közérdek-szolgálatában szolgálja a legjobban a saját egyéni érdekeit is, osztálya érdekeit is.

El kell venni tehát a választói jogot mindazoktól, akikben ezek a kvalifikációk nincsenek meg. Az indokoltnál szélesebb körben megadott választói jog káros hatásainak ellensúlyozására vagy csökkentésére nincsen más mód,

kifejleszteni próbálni ezekben az emberekben a választói jog gyakorlásához szükséges kvalifikációt.

Hogy pedig titkos legyen-e a szavazás vagy nyilvános? bizonyos, hogy a titkosság már egymagában véve beismerése a társadalom erkölcsi romlottságának, beismerése annak, hogy a társadalom, a társadalom többsége nem bír azzal az erkölcsi erővel, hogy felfogását, akaratát nyíltan kifejezésre juttassa, emellett maga is hozzájárul az erkölcsi erők rombolásához, mert minden titkosság immoralitáshoz vezet. A korrupció, elkerülésére sem alkalmas. Köztudomású, hogy titkos szavazás mellett is van korrupció. A korrupciót kiirtani a morál emelésével lehet csupán, ennek pedig nem eszköze, ellenkezőleg hátráltatója maga a szavazás titkossága.

Ami pedig a nők szavazati jogát illeti: a női lélek inkább az érzelmek hatása alatt álló és mint ilyen, az objektivitásra kevésbé képes, mint a férfilélek, így benne — nagy egészben — azok a kvalitások, melyek a választói jog előfeltételei, kevésbé vannak meg, mint a férfiban. Ehhez járul, hogy a női szavazati jog gyakorlása megronthatja a család belső békéjét, elvonja a nőt tulajdonképpen élethivatásától, melyet a családon belül kell keresnie és feltalálnia. Még az önálló élethivatást keresetképpen üző nők választói joga sem indokolható. Hogy a nő önálló élethivatást keresetképpen üz, már magában ez — bár adott esetben igen dicséretes — szükséges rossz. Igaza van Conchának: „a haladás éppen a nőnek a kereset gondjaitól való fölmentését kívánja“ (428. lap). A helyzet még romlik, ha az önálló élethivatást keresetképpen üző nőket a politikai élet forgatagába is belevetjük. „A nő férje, gyermekei, testvérei révén, átérezve azok politikai működését, ápolva magában s hozzátartozóiban a haza szeretetét, az államnak erkölcsileg véve ép olyan cselekvő tényezője lesz, mint a férfi.“ (Concha 428. lap).

VIII. **Buday László** a József műegyetemen a statisztika ny. r. tanára.

Néhány általános megjegyzés szükséges, mielőtt a fölvetett kérdések lényegéhez hozzászólhatnék. Minden választójogi reform, amely megnyitja a közéletbe való részvétel útját olyan rétegek előtt, amelyek korábban ki voltak rekesztve belőle, föltétlenül haladó még akkor is, ha egyelőre szűkebb rést is nyit az új jövevényeknek, mert a beengedett alsóbb rétegek gyorsabb növekvése folytán az új választók száma mindig növekszik. A mi 1874. évi választójogi törvényünk után tehát, amelynek utolsó éveiben a népesség erős fejlődése, szellemi és vagyoni gyarapodása dacára a választók száma stagnáló volt, nagymértékű haladást jelentett az 1913. évi reform, amely új rétegeként az ipari munkásokat vitte be a szavazásra jogosultak közé, s a szellemi műveltség jogcímének is növekvő szerepet juttatott.

Ha a háború meg nem zavarta volna a gazdasági életet, a választók összeírását stb., nyilvánvaló, hogy a kezdetben szűkre szabott kapukon évről-évre mennyivel többen jutottak volna, be a választók közé, s az élet ereje ezt a választójogot is fokozatosan mennyire általánosította volna. Másfelől hangsúlyoznunk kell, hogy időhöz kötött jogcímek alapján a választói jog kiterjesztése mindig csak színleges s ha mégoly tetszetős is, nem szolgálja sem az igazi demokráciát, *sem a nemzet* szélesebb rétegeinek folyamatosan növekvő részvételét a közügyekben. Amikor nálunk a háború közepe táján ki-

adták a jelszót inkább napi politikai éllel, mint a választójog komoly korrek-tívumaként, hogy választójogot kell adni a háború hőseinek, a hadirokkantak-nak stb., ez bizonyos korévekhez kötött nagy tömegnek az 1918. évi törvény-ben a réseken való egyszerre beeresztése volt, azonban minden folytatás lehetősége nélkül, úgy, hogy a reform e részében lényegben sokkal kevesebb haladást mutat a választójog kiterjesztése felé, mint az 1913. évi. Nem kell azonban felednünk, hogy mindakettő akadémikus értékű maradt, anélkül, hogy a nemzet akaratát az ezen törvényekben biztosított módon gyakorolhatta volna.

Valóban szélsőséges véglet, hogy az 1874. évi összetételű képviselőház jután a nemzetgyűlés legközelebb az 1919-ben rendeleti úton megszabott általános választójog szerint gyűlt össze. Abban a gondolatban, hogy ezt a ren-deletet, amelyet annak idején az alkotmányos tényezők hiányában adtak ki, utóbb legalizálni kell, már benne lappangott az a másik gondolat is, hogy az idők szélső kényszere folytán az ország rendes fejlődéséhez szabott túlbő köntöst meg is lehet szűkíteni.

Nemcsak veszedelemnek nem tartom, hanem bizonyos mértékig biztató jelnek, hogy a köntös szűkítése most újra rendeleti úton történik, s marad idő arra, hogy a nemzetgyűlés újra foglalkozzék a két évtized óta folyton napirenden levő kérdéssel, higgadtabb időkben, s nem akkor, mikor a mandá-tumokért való harc küszöbön van.

Ma ugyanis a választójogot bármily irányban szűkíteni kívánó józa-nabb megfontolást, könnyű és hatásos dolog jogfosztásnak minősíteni csak azért, mert két év előtt kénytelenek voltunk messzebb menni, s különösen a női választójogban kivált sok értékes fejlesztő és nevelő jogcímet visszafej-lesztésnek mondani. A választójogalkotás mostani javaslatát ezért bizonyos ferde árnyék kíséri: előre akarunk tenni egy nagy lépést még 1918-cal szem-ben is, s az emberek szeme előtt mégis az 1919. évi improvizált rendelet lebegvén, úgy nézik, mintha visszafelé törekednénk.

Az 1874. évi választójoggal szemben természetesen igen sokféle, és számban igen erős új rétegeket kell bebocsátani a választók közé, úgy, hogy a kérdésre megfordítva gyorsabban felelhetünk: kik azok, akiket nem lehet még ma sem (vagy helyesebben: az új törvényalkotásnál, mert a legközelebbi választásra a kérdés ideiglenesen rendezve van) fölvenni a közügyek, intézé-sére jogosultak közé. S ez a felelet ma már nem rekeszthet ki egyetlen tár-sadalmi réteget vagy foglalkozási kategóriát sem a maga egészében, legfől-jebb bizonyos mércét állíthat föl, amelyen alul valakitől egyénileg megtagadja a választójogot. Az eljárás tehát szinte megfordítottja az 1913. évinek: ez a betódulható nagy tömegből kiszemel felsőbbrendű kategóriákat, választói jog-címei tehát többnyire komplikáltak, mert bizonyos maximumon alul egyszerre többlete jogcím fönnforgása szükséges a választó jogosultsághoz. Az eljövendő új választójog ellenben nyugodtan engedí be a tömeget, s csak némely típus-ának teszi vállára a kezét: megállj, még korán volna belépned.

Azok közül a kritériumok közül, amelyek a választói jogosultság meg-szabásánál szerepelni szoktak, a vagyoni, tehát főleg érdekeltiségi cenzus .az idők folyamán mindig veszített jelentőségéből, a pénzértéknek, s az adók minimális tételeinek mai eltolódottsága mellett pedig már egyáltalán nem is illeszthetők be a rendszerbe. Olyan értelemben, hogy a nemzet ügyeinek

intézésére hivatottakat segítsen kiválasztani, ez a kritérium ma már szinte fordított irányban hatna.

Növekvő viszont a jelentősége a műveltségi cenzusnak, amely régebben alig szerepelt, újabban pedig bizonyos, alacsony grádus megkövetelésével korlátozza a választásra jogosultakat. Ma már alig van vita a fölött, hogy ez a korlátozás helyes; s az is kétségtelen, hogy a korlátozásnak nálunk fölvetett módjai — az írni-olvasni tudás, a 4 elemi osztály, vagy a 6 elemi osztály végzése — egyaránt fejlődésképesek, s a műveltség terjedésével mindig több é:- több — ma még kizárt — elemet juttatnak be a választók táborába. A különbség a műveltségi cenzus eltérő módjai közt inkább technikai; iskolai végzettség megállapítása könnyebb, az írni-olvasni tudásé ingatagabb, s a népességnek kívánatos rendezhez szoktatása lenne az, ha elemi iskolai végbizonyítványának megőrzéséhez politikai következményeket fűznek.

Újabban inkább szereplő, hol teljesen elvetett, hol túlságosan érvényesített kritérium a domicilium kérdése, ideértve az állampolgárságnak bizonyos hosszabb, a helyben lakásnak pedig rövidebb tartamát. Az utóbbi kétélű fegyver, mert ki lehet ugyan vele zárni a népesség legkórosabb, s legkevésbé megbízható elemét, de gyakran válságos termelési időben — aminőben most is vagyunk — sok jóra való munkást érdemetlenül sújthat, s nincs meg az a hatása sem, hogy az idők folyamán feloldódnék a szigora, mert a termelés és forgalom változatai bizonyos népréteget mindig mozgó állapotban tartanak. Meg kell vallani viszont, hogy a megcsonkított Magyarország mai helyzetében, amikor az állam területen túlrá, kifelé gravitáló erők alig maradtak az országban, viszont a fennálló államszerkezet megbontására törekvők lehetnek főképp ennek a legmozgékonyabb elemnek a keretében, a szélesebbkörű választójognak ezt a fékjét egyelőre nem tanácsos a kézből teljesen kieszeszteni.

A női választójog kérdésének higgadt elbírálását nehezítette meg leginkább az, hogy kísérletképpen már életbeléptették a némi kulturális cenzushoz kötött általános választójogot.

Ha az északi népek hűvösebb temperamentumához a mienk hozzámérhető volna, s nálunk is remélni lehetne a nők parlamenti szereplésétől a politikai szenvedélyek lehiggadását, a szociális és család érdekek komolyabb gondozását, akkor nem lehetne habozni a válasszal: a parlamenti viszonyok kívánt irányú változását csakis a női választójognak a férfiakéval egyenlő terjedelme adná meg, mert ez szolgálna legnagyobb ellensúly gyanánt.

A női befolyás azonban nemcsak finomító és szelídítő lehet — aminővé fog válni kétségtelenül idővel a nőknek a politikai jogokba való fokozatom begyakorlása útján — hanem heveségével gyakran újabb indulatok gerjesztője is. Tovább haladni azon az ösvényen, amelyet az 1918. évi törvényhozás megnyitott a női választói jogosultságával, de oly- ütemben-és módzatokkal haladni tovább, hogy a nők politikai szereplése jó hatásait érvényesítse, s nemesebb tónust vigyen a politikai életbe, — ez valóban nehéz föladat. A magasabb korhatár, amely a nőket később juttatná szavazati joghoz, az értelmiség nagyobb mértékének kikötése mind csak töredékes intézkedések, amely a választónők számát csökkentik, de nem nyújtanak föltétlen biztosítékot az iránt, hogy a bebocsátottak komolyságban csakugyan értékesebbeké

Sajnálatos ellenszenv mutatkozott meg a több gyermekű családnyák kedvezményezése iránt, pedig nemcsak a vérevesztett Magyarországnak van szüksége ilyen megkülönböztetésre, hanem a komolyságnak s a rend tisztelének is sokkal nagyobb mértékét lehet várni olyan anyától, aki az ország boldogulásában gyermekei boldogulását látja. Szerencsére a rendeleti választójogban bennmaradt ez az intézkedés, s így lesz alkalmunk értékeit később jobban fölismerni.

Általában a mint a választójog kérdésében az utolsó döntő és megnyugtató szót nem a mostani izgatott napok mondják ki, úgy különösen a nők. választójogáról gondolom, hogy higgadtabb megfontolás időszakában ezt a kérdést is másként látja az ország, s nem azt nézi, hogy jogfosztás történt-e a két év előtti rögtönzött rendelettel szemben, hanem azt, hogy a női népességnek mely rétegei a legérettebbek a politikai jogok gyakorlására.

A titkos vagy nyílt szavazás vitájához csak mint utóiratot fűzhetjük hozzá, hogy a titkos szavazáshoz a politikai iskolázás hosszabb útján kellene nevelni a népet. A közélet kiterjedt nyilvánossága mellett ma már nem az az aggodalmat keltő, hogy hatósági közegek befolyásolhatnák illetéktelenül a nyílt szavazást, hanem az emberek közt való s egyre erősödő gazdasági függés. S minthogy a függő viszony a városokban élestedik ki jobban, a titkos szavazás is csak ezekben szerepelhet, szerintem még ma is kísérlet gyanánt.

Sok szó esett a lajstromos választásról is, s a mi ezzel jár, a kisebbségek arányos képviseléről. A választójogi reformok során ez a kérdés nőni fog erejében. Azt az igazságosságot azonban, amelyre céloz, ma még távolról sem valósítható meg: s ha később léhűtő és csillapító is lesz talán az egyes választóra az, hogy a jelöltek nagyobb számára szavaz, akiket részben nem is ismer, az egyéni korteskedés helyett a pártszenvédelek annál élesebben dúlnának.

Ma pedig nálunk e tekintetben fokozásra igazán nincs szükség.

Aggasztó általában, hogy a választójog legtöprengőbb megfontolást kívánó kérdéseiben gyors egymásutánban a legnagyobb belső izgatottságok közt mindig hirtelen kell döntenünk, anélkül, hogy az előző megoldásnak eredményeit kipróbálnók és bevárnók.

A második kamara óvatosságának kell majd segítenie, hogy az első úgy formálódjék ki, amint a politikai jogok lehető általánossága az ország legfontosabb életérdekeivel összeegyeztethető.

IX. Kovács Alajos a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal aligazgatója.

Arra nézve, hogy ki ruházható fel választójoggal, az a véleményem, hogy minden polgára az országnak, aki bizonyos kort ért el, diffamáló cselekedetet el nem követett s az értelmiségnek olyan fokán áll, hogy meg tudja ítélni, hogy a választásnál leadott szavazatával tulajdonképen mit művei. Minthogy ez utóbbi körülményt, a politikai érettség fokát, a polgárok legnagyobb részéről csak külön erre a célra szervezett vizsgával lehetne megállapítani, másrészt pedig Európaszerte az irányzat az, hogy a választójog kérdését mindinkább a legteljesebb általános választójog felé igyekeznek terelni, nem marad más hátra, mint az iskolavégzettségnek minél enyhébb formáját követelni meg a választópolgárságtól. Ez a mód tehát számol mind a két

körülménnyel. Az így megállapított választójog általánosnak mondható, mert idővel mindenkinek módjában van a hozzá megkívánt kelléket megszerezni, másrészt pedig mégis csak azokat engedi az urnákhoz, akikről az értelmiségnek bizonyos minimális foka feltételezhető. A mi viszonyaink között *tulajdonképpen az elemi iskola hat osztályának elvégzése* volna az az alap, amelyen a választójognak felépülni kellene. Törvényeink szigorúan előják, hogy minden szülő tartozik gyermekét 6 éves korától 12 éves koráig, tehát hat éven át, mindennapi iskolába járni. Ha e törvény végre lenne hajtva, a 6 elemi elvégzésének kikötése általános választójogot jelentene, vagy ez esetben nem is lenne szükséges azt kikötni, tsrert minden felnőtt polgára az országnak bírna a választójog gyakorlásához megkívánt minimális értelmiséggel. A-helyzet azonban az, hogy a mai Csonka-Magyarországnak 1,940.000 főre becsülhető nagykorú férfi lakosságából körülbelül csak 1,058.000, vagyis 54.6 % végzett hat elemi osztályt, a 2,140.000 főnyi nagykorú női lakosságból pedig csak 960.000, vagyis 44-9 %. Az ok semmi esetre sem az, hogy nem volt módjuk a gyermekek nagy részének az elemi iskola 5. és 6. osztályát elvégezni, mert hiszen még az egy tanítós, osztatlan iskolákban is megvan az 5. és 6. osztály, hanem az, hogy a szülők a negyedik osztály elvégzése után kiveszik a gyermeket az iskolából, vagy az első osztályba is olyan későn adják be, hogy mire a gyermek a 12. életévét betölti, az elemi iskolának mind a hat osztályát nem végezhetette el, 12. éve után pedig nem köteles mindennapi iskolába járni. Ezzel a helyzettel mindenesetre számolnunk kell s bár a hat elemi végzettség aránya az utolsó években igen szépen növekedett, mégis távol áll még attól, hogy a hat elemi végzésének kikötése alapján *általánosnak* nevezhető választójogot lehetne alkotni. Négy elemi osztályt ellenben már most is végzett a nagykorú férfiak 80.6 %-a, nagykorú nőknek pedig 72.6 %-a. A férfiaknál tehát a négy elemi osztály elvégzése mint fő jogcím a mai Csonka-Magyarországon általánosnak mondható választójogot jelent, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a fenti százalékos arány 10 évenként 4—5 %-kal megy feljebb, 30—40 év múlva tehát alig lesz nagykorú férfi, aki e kellékkel nem bírna. Ha pedig kimondjuk azt, hogy a négy elemi nem végzettek közül azok, akik a legutolsó országgyűlési választói névjegyzékben bent voltak, megtartják választójogukat, az írni-olvasni tudó, de négy elemi nem végzett férfiak majdnem felének biztosítjuk választójogát. Akik az írni-olvasni tudó nagykorú férfiak közül így sem kerülnek be, s akiknek a száma amúgy sem jelentékeny, mindössze 90—100.000, azok fokozatosan amúgy is kihálnak, a helyükbe lépő fiatalabb nemzedéknek pedig már majdnem kivétel nélkül meg lesz a négy elemi végzettsége. A négy elemi végzettségének kikötéséhez azért is kell ragaszkodnunk, mert sohasem szabad azt a hitünket feladnunk, hogy az integráns Magyarország újra visszaáll, *a megalkotandó választójognak pedig olyannak kell lennie, amely az integráns Magyarország viszonyainak is megfelel* Aki a régebbi választójogi vitákat figyelemmel kísérte, annak nem kell bővebben magyarázni, hogy egy minimális iskolavégzettség kikötése a választójogban az integráns Magyarország viszonyai szempontjából mit jelent.

A női választójog kérdésében álláspontom az, hogy a nők választójogát már csak azért is szigorúbb jogcímekekhez kell kötni, mért a nők rendes körül-

mények között is, de különösen mert a háború után jóval többen vannak, mint a férfiak. A mai Csonka-Magyarországon 1,940.000 nagykorú férfival körülbelül 2,140.000 nagykorú nő áll szemben, a nők többlete tehát 200.000. Egyenlő jogcímek mellett tehát a nők könnyen majorizálhatnák a férfiakat, ami talán mégsem kívánatos. Ez a szempont vezette a legtöbb külföldi államot, amely a nők választójogát behozta, sőt akárhány művelt európai állam van, mely a nőknek eddig egyáltalán nem adott választójogot. Mi erre az utóbbi álláspontra nem helyezkedhetünk, mert a nők a legutolsó nemzetgyűlési választásokon általánosságban szépen megálltak a helyüket s bizonyítékát adták politikai érettségüknek. Első lépésnek azonban kétségtelenül nagy volt az, amit a Friedrich-féle rendelet a női választójog terén tett s e választójog nem is tekinthető a nemzet akaratának, mert a Friedrich-féle választójogi rendelet, mint tudjuk, félig-meddig az antant nyomására jött létre. Ha tehát nem incidentaliter és nem utasításra alkotunk női választójogot, indokoltnak kell tartanunk e női választójog megszorítását. A megszorítás legegyszerűbben és legtermészetesebben a korhatár és az értelmiségi cenzus felemelésében állhat. Ha a férfiaknál 24 évet és 4 elemi kötetet követünk ki, akkor a nőknél 30 évet és 6 elemi állapíthatunk meg. Egyedül ezen az alapon már körülbelül 682.000 nő jut választójoghoz, tehát a nagykorú nőknek majdnem egyharmadrésze. Gondoskodnunk kell ezenkívül kiegészítő jogcímeiről a kisebb iskolai végzettséggel bíró nők részére, egyrészt azért, hogy több nő jusson választójoghoz, másrészt, hogy azok részére, akik esetleg a hat elemi elvégzését igazolni nem tudják, az igazolást feleslegessé tegyünk. E célból leghelyesebb, ha a négy elemi végzett, de Irat elemi nem végzett nők közül azokat ruházzuk fel választójoggal, akik vagy az élet küzdelmeiből veszik ki nagyobb mértékben részüket, tehát mint keresők vagy családfenntartók tűnnek ki a többiek közül, vagy ha a családban foglalatostkodnak, anyai kötelességüknek felelnek meg legalább is olyan mértékben, hogy általuk a nemzet legnagyobb kincse, az (emberanyag, számbelileg gyarapodik. Ez a mérték a statisztikai tudomány megállapítása szerint *három* felnevelt gyermeknél kezdődik, mert fejlődés, gyarapodás csak ott van, ahol a házasságból legalább három gyermek születik, illetőleg neveltetik fel. Ha tehát mintegy jutalomnak vagy megbecsülésnek tekintjük «zt a jogcímet, ezen az alapon csakis azoknak az anyáknak adhatunk választójogot, akik legalább három gyermeket neveltek fel. Az előbbi jogcímen, t. i. az önálló kereset jogcímén választóvá lenne körülbelül 115.000 harminc éven felüli nő, az anyaság jogcímén pedig további 120.000, úgy, hogy a választójogban részesülő nők száma 917.000-re rúgna, a nagykorú női népességnek több mint 40 %-ára. Ha figyelembe vesszük, hogy 1920 előtt a nőknek egyáltalán nem volt választójoguk s az 1917-ben benyújtott Vázsonyi-féle törvényjavaslat is körülbelül csak 10%-nak adott volna választójogot, egyelőre elég nagy jogkiterjesztésnek tekinthetjük ezt a tervezetet, amely tulajdonképpen első lépés a női választójog terén, ha a Friedrich-féle rendeletet nem tekintjük a nemzeti akarat valódi megnyilatkozásának.

FIGYELŐ.

Újabb alakulások a Távolság Keleten. Mióta Balboa négyszáz évvel; ez előtt a középamerikai Istmust áthajózva, a Csendes Óceánt felfedezte és kardját a világ négy tája felé megforgatta annak jeléül, hogy a tengert Isten, az: Egyház és Spanyolország királya nevében meghódította, a Maré Pacifico a világ legújabb és legrégebb kultúráinak lett a találkozó helye, hová a legrégebb időkben spanyolok és portugálok, angolok és németalföldiek jöttek aranyért, drágakövekért és fűszerért. A Pacific felfedezői azonban lassanként teljesen kiszorultak innen és helyettük különösen a Filippi szigetek birtokbavétele óta Amerika jutott vezető szerephez, mint Kína és Japán közvetlen szomszédja.

Az 1894—95. japán-kínai háború hívta fel először a figyelmet a kelet-ázsiai problémára. Ekkor lett nyilvánvaló Kína gyenge ellenálló ereje és egy eddig alig ismert másik ázsiai hatalom létezése, mely most elég erősnek bizonyult, hogy Liautung félszigetet Kínától elszakítja. Ettől fogva a kelet-ázsiai kérdések állandóan a napirenden maradtak és nagyban hozzájárultak a „World policy“ kialakulásához, mely az orosz-japán háború és az angol-japán szerződés által nyerte a világháború előtti képét.

Noha a simonozeki béke nem jelentett olyan nagy előnyöket, mint Japán remélte, mindazonáltal a hadisarc, melyet Kína fizetett, talán többet jelentett a tókeszegény országnak, mint Liautung megszerzése, annál is inkább; mivel éppen ebben az időben kezdte meg Oroszország Ázsiában terjeszkedési politikáját, mely nemcsak Japánt, hanem Angliát is nyugtalanította. Már 1900-ban kezdett Oroszország tárgyalásokat a koreai kormánnyal Marzambónál egy flotta-állomás berendezését illetőleg, a japán diplomácia azonban megíúsította ezt a tervet. A cári kormány erre azt ajánlotta, hogy Japánnak szabad kezét enged Koreában, ha a flotta-állomást Berendezheti. Japán kénytelen volt azonban nemet mondani, hiszen az 1900-as tárgyalások elég világosan mutatták, hogy Oroszország minden ígérete mellett sem hajlandó Mandzsúriát kiüríteni. Érdekes, hogy Japán ennek ellenére még 1901-ben is egy orosz-japán szerződés lehetőségével számolt, mely a fenn állott orosz-angol ellentétek következtében Anglia ellen irányult volna. Oroszország azonban, mely Japánt katonailag nagyon is lebecsülte, minden közeledést visszautasított. Csak ezután hatalmazta fel a japán kormány londoni képviselőjét, Hajashi grófot, hogy az angol kormánnyal tárgyalásokat kezdjen. Lord Landsdowne és az angol külügyi hivatal hajlandóknak mutatkoztak a tárgyalásokra és 1902 januárjában létre is jött a szerződés. Ez a megegyezés, melyet 1905 augusztusban, tehát még a portmouthi béke megkötése előtt megújítottak, az alábbi elveket tartalmazta: 1. Az általános béke fenntartása és biztosítása Kelet-Ázsiában és Indiában. 2. Az összes hatalmak érdekeinek biztosítása Kínában, amennyiben Kína önállóságát és sértetlenségét elismeri és a kereske-

delmet és ipart illetőleg minden nép számára egyforma lehetőségeket (opportunity) biztosít. 3. A szerződést kötő hatalmak területi jogainak biztosítása Kelet-Ázsiában és Indiában és saját különleges érdekeik védelme ezen területeken.

Ez utolsó pont természetesen a legfontosabb, a második nem egyéb, mint „a nyitott kapu“ elvének elismerése, az első pedig közönséges diplomáciai formáság. E szerződés megkötésekor lett először nyilvánvaló, hogy Japán a kelet-ázsiai kontinens feletti uralomra vágyik. Míg egyesek csak egy ázsiai Monroe elvről beszéltek, addig Okuma gróf már az orosz-japán háború alatt nyíltan mondotta: „Tegyük úgy, mint az Egyesült Államok, ők is Amerikát foglalták el, mielőtt a világ meghódításához fogtak volna. Foglaljuk el Kelet-Ázsiát!“

A Távol Kelet sorsa, mély a világháború első éveiben aránylag a háttérbe szorult, az orosz forradalom óta ismét a világpolitika legfontosabb kérdése lett. Mi, a priamuri kormányzáság határkaszányaiban elhelyezett hadifoglyok már a bresztlitovszki tárgyalások alatt attól tartottunk, hogy a különbéke megkötése esetén sem térhetünk haza, mert az Entente beavatkozásának a lehetőségével már ekkor számolnunk kellett. A hivatalos orosz körök kevésbé ismerték fél a helyzetet, mint mi, a világtól elzárt hadifoglyok. Még 1918. májusában az általános politikai helyzetről szólva, a következőképpen nyilatkozott Lenin a központi végrehajtó bizottság ülésén:

— Japán és Amerika között a Csendes Óceán és a tengerpart feletti uralom miatt feltétlenül szakításra fog kerülni a sor. E két imperialista hatalom közötti érdekellentéteket most a Németország elleni szövetség palástolja el, mely eltakarja a hatalomravágyó Japánnak Oroszország elleni szándékait. Nekünk azonban nem szabad elfelednünk, hogy az imperialista kormányok csoportosulása máról-hónapra megváltozhatik. A német front mai állása mellett a legkisebb szikra is elég arra, hogy a Csendes óceánnál egy nagy robbanást idézzon elő. Most nincs Japán abban a helyzetben, hogy milliós hadserege segítségével mind azt elfoglalja, ami különben lehetséges lenne. Japán beavatkozása azonban még sincs kizárva. Hogy azonban mikor Jog ez bekövetkezni, senki sem tudhatja, miután a dolgok állása minden pillanatban megváltozhatik. Az amerikai bourgeoisie, mely ma Japán ellensége, holnap megegyezést hozhat létre az amerikai bourgeoisie-zál. Azonban az is lehetséges, hogy a japán imperialisták a németekkel fognak megegyezni.

Ez volt a felfogás Moszkvában egy évvel ezelőtt.

Míg Amerikát, látszólag teljesen a nyugati harctér foglalta el, addig Japán lázasan készült a szibériai beavatkozásra, mit a rövid életű kínai-japán szerződés is elárul, melynek legfontosabb pontjai a következők voltak:

Kína és Japán elismerik, hogy a németek ellenséges befolyása lassanként Oroszország keleti tartományaira is átszap és mindkét ország békéjét veszélyezteti, ezért a két fél egyezményre lép, hogy a közös ellenség ellen együttesen lépjen fel.

A katonai együttműködés érdekében az egyik fél köteles tisztelettel viseltetni a másikkal szemben és a két fél egyenrangúnak ismeri el egymást.

Ha ezen egyezmény következtében katonai együttműködésre kerül a sor, kell, hogy mindkét ország oktassa ki hadseregét és hivatalnokait, hogy

a másik hatalommal szemben barátságos magatartást tanúsítson. A kínai hivatalnokok kövessenek el mindent, hogy a japán csapatoknak segítségére legyenek; viszont, szükséges, hogy a japán csapatok tiszteletben tartsák Kína jogait és a lakosságnak semmi kellemetlenséget ne okozzanak.

Mihelyt a katonai műveletek befejezést nyernek, a japán csapatok a kínai területről visszavonulnak.

Ha kínai területeken kívül kell csapatokat küldeni, mindkét fél közösen fog eljárni.

Azon katonai ügyek, melyek a hadműveletekkel összefüggésben állnak, mindkét fél katonai hatósága által rendezendők.

Az együttműködés megkönnyítése érdekében mindkét fél katonai hatóságai az alábbiakat vegyék figyelembe:

Kell, hogy a tartalékok, szállító eszközök és közlekedési utak tekintetében a két ország egymást támogassa.

Szükséges, hogy hadianyaggal a két fél egymást kiegészítse.

Egészségügyi egyezmények.

A szoros baráti viszony ápolása érdekében mindkét ország tiszteket fog kölcsönösen kicserélni.

E) Az eredmény elérésének megkönnyítése érdekében a két hatalom azon területek térképét, hol a hadműveletek folynak, kicseréli

Q) Ezen szerződés részleteinek szentesítését illetőleg elhatározott, hogy ez választott képviselők útján fog történni.

Ezen egyezményt és a kiegészítő intézkedéseket a két kormány nem fogja nyilvánosságra hozni, hanem a katonai egyezményekkel együtt katonai titokként kezelik.

Ezen egyezményt a két kormány képviselői írják alá és pecsételik le. A két ország legfelsőbb katonai szervei fogják pedig megállapítani a hadi műveletek kezdetének időpontját. Ezen egyezmény érvényét veszíti, mihelyt a hadműveletek az ellenséges országok Ausztria-Magyarország és Németország ellen be lesznek fejezve.

Ezen szerződés a rossz fordítás elkerülése végett kínai és japán nyelven lesz megírva. A szerződést kötő felek mindegyike ennek másolatát kapja meg.

Ezen szerződés, mely végrehajtásra nem került, egy második Koreává változtatta volna Kínát. Japánnak joga lett volna, hogy csapatainak egy részét állandóan Kínában tartsa, hogy kínai katonaságot kiképezzen és hogy kínai területen katonailag fontos vasútvonalakat és erődtítményeket megszállva tartson. Pénzügyi tekintetben is teljesen japán befolyás alá került volna a menyei köztársaság. Ezen szerződés-tervezet nagyban megegyezett avval, melyet 1911-ben óhajtott Japán létrehozni. Ennek éle azonban Oroszország ellen irányult volna, azóta azonban Oroszország egy „quantité négligeable“ lett, mellyel nem kell egyelőre számolni.

A breszt-litovszki béke után a német diplomácia részére nagy lehetőségek nyíltak meg a Távol Keleten és ha a kínai-japán megegyezés megkötése után, melyet a szövetséges hatalmak megdöbbenéssel fogadtak, az adott körülményeket a németek kihasználták volna, az általános helyzet talán egészen másként alakult volna. Igen sok japán politikus számított is ennek

a lehetőségével. E tekintetben igen jellemző az a levél, mely Terautshi japán külügyminiszter 1918. június elsejei beszéde után a Japán Advertiserben jelent meg. A cikkíró helyesli Terautshi nézetét a japán-német közeledést illetően és állításainak megerősítésére a következőket hozza fel:

1. A japán közoktatásügyi minisztérium 1917-ben lefordította az 1915-ben Németországban megjelent „Németország és a világháború“ című könyvet. Ezen fordítást egy hivatalos előszóval ellátva minden japán tanító és iskola díjmentesen megkapta. Az előszó így kezdődött:

E könyv olyan cikkeket tartalmaz, melyet a német eszme legkiválóbb képviselői írtak. Miután az egyes közlemények neves és elismert német szakemberek tollából kerültek ki, természetes, hogy a könyv nemcsak Németországnak a jelenlegi világháborúban elfoglalt állását ismerteti, hanem a modern Németország történelmi, művelődési és politikai helyzetét is megvilágítja. Ez a könyv fényt vet egyszersmind a német kultúra jellegére és Németország világpolitikai állására. Az egyes cikkírók, kik Németország legnagyobb gondolkodói, meg vannak győződve arról, hogy úgy ők, mint maga Németország kötelesek a német nép törekvéseiről és céljairól az egész világot tájékoztatni.

2. Múlt év május 7-én a legfelsőbb iskolai tanács ülést tartott gróf Terautshi palotájában, hol elhatározták, hogy a középiskolák vezetőinek figyelmét fel fogják hívni arra a körülményre, hogy a jövőben azon helyet, melyet a tanvendben az angol nyelv foglal el, a némettel, illetőleg franciával fogják helyettesíteni.

3. Ugyanezen a napon a közoktatásügyi miniszter tanácskozássra hívta össze a magasabb technikai iskolák igazgatóit, kik elhatározták, hogy a technikai főiskolákon az eddigi szokástól eltérőleg, a felvételi vizsgálat német, vagy francia nyelven is letehető lesz.

Japán iskolai körökben, mint Annetsaki, tokiói egyetemi tanár nyíltan bevallotta, már komolyan beszéltek egy japán-német közeledésről, melyet gróf Terautshi és Gotto németbarát politikai nyilatkozatai is igazoltak. A német diplomácia tehetetlenségére jellemző, hogy ezt a kedvező hangulatot nem tudta kihasználni.

A japán-kínai megegyezés terve az első pillanattól kezdve népszerűtlen volt Kínában. A parlament 186 tagja május 21-én a pekingi diplomáciai karhoz táviratot küldött, melyben rá mutattak a kínai-japán megegyezés törvényteleniségére. A távirat aláírói kijelentették, hogy miután a pekingi kormány törvénytelen és Tuan-Chi-Hu tábornok a köztársaság ellensége, egyiküknek sem volt joga a nép képviselőjeként eljárni és a japán kormánnyal a szerződést aláírni. Az ideiglenes alkotmány szerint a szerződéseket a parlamentnek kell jóváhagyni, ezért a szerződés, melyet röviddel ezelőtt Japánal titokban kötöttek, semmis. Hasonló tartalmú táviratot intézett az elnökhöz az egyesült kereskedelmi kamara is.

Közben az események rohamosan követték egymást Szibériában. A bolsevikiek és a cseh-tótok közötti harcok komoly jelleget öltöttek, mely az Entente beavatkozását feltétlenül szükségessé tette. Japán, hogy tekintélyét a Távols Keleten fenntartsa, nem akarta a kezdeményező lépést elmulasztani, noha a kínai-japán szerződés végrehajtásától el kellett tekintenie. Augusztus

3-án este 6 órakor Nikolájevsk mellett az Amuron négy japán torpedó hajó jelent meg, hogy a szövetségesek érdekeit megvédje. Egyidejűleg megérkezett Vladivosztokba Nukutsima vezérkari vezérőrnagy.

Japán ezen lépésének oka az volt, hogy az angol kormány július 12-én Tokióval tudatta, hogy a britt hadsereg Szibériában a cseh-tótok megsegítésére hadműveleteket fog kezdeni, miután négy nappal előbb az Egyesült Államok kormánya közölte, hogy Amerika önálló hadi tevékenységet szándékozik itt végrehajtani. Ezen hírek hatása alatt július 14-én rendkívüli minisztertanácsot hívtak össze Tokióban, mely a beavatkozás mellett döntött és a kormány feltette, hogy ezen határozatot a diplomáciai tanács akarata ellenére is végrehajtja. Arra az esetre pedig, ha a parlament a beavatkozás ellen foglalna állást, lemondással fenyegetőztek.

A japán közvélemény, különösen a kereskedelmi és ipari körök, a beavatkozás ellen volt. A tokiói kereskedelmi kamara elnöke kijelentette, hogy mivel az expedíció költsége évente az egy milliárd jent is túlhaladná, míg újabb hiteleket nem nyitnak, a csapatok nem lesznek abban a helyzetben, hogy Szibériában előnyomuljanak.

A minisztertanács július 16-iki ülésére a külügyi tanácsot is meghívták, hogy Japánnak az amerikai jegyzékre adandó választát illetőleg nyilatkozhasson. Az amerikai jegyzék egy Vladivosztokba küldendő együttes amerikai-japán expedíciót indítványozott a cseh-tótok támogatására. Amerika és Japán 7000 embert küldött volna. Miután azonban Amerika a Vladivosztoktól való nagy távolság miatt azonnal nem szállíthat csapatokat, a washingtoni kormány kérte Japánt, hogy egyelőre 14,000 embert szállítson partra Vladivosztokban. A japán kormány kijelentette, hogy az amerikai előterjesztést elvileg elfogadja, azonban hadászati szempontból szabad kézre van szüksége, hogy a cseh-tótoknak eredményes segítséget nyújthasson, továbbá azt hiszi, hogy a vladivosztoki partraszállás nem elegendő, hanem Szibéria egyéb helyeit is meg kell szállani.

A diplomáciai tanács július 18-iki ülésén elhatározta, hogy az amerikai előterjesztést elfogadja és megbízta a kormányt, hogy a határozat végrehajtásáról azonnal gondoskodjék. Terautshi miniszterelnök még e nap folyamán kihallgatáson jelent meg a mikadónál, ki az expedíciós hadsereg azonnali elküldésére vonatkozó parancsot aláírta és utasította Óji tábornokot, a kokurai 12-ik hadosztály parancsnokát, hogy menetkész legyen.

Amerika Japánhoz intézett újabb jegyzékében kijelentette, hogy a japán-amerikai expedíció nemcsak Vladivosztokban fogja a nyugalmat és rendet biztosítani, hanem a cseh-tótoknak Nyugat felé való előnyomulását is lehetővé fogja tenni. Egyben azt indítványozták az amerikaiak, hogy a japán kormány kiáltványt intézzen az orosz néphez, hogy a beavatkozásnak hamis színben való beállítását így megakadályozzák. Az amerikai jegyzékkel egyidejűleg a francia és angol kormányok is közölték Tokióval, hogy csapataik mozgósítását Ázsiában elrendelték, hogy a cseh-tótoknak fegyveres segítséget nyújtsanak.

Talán felesleges külön kiemelni, hogy ez a sokszor emlegetett segítség üres kifogásnál nem volt egyéb. A cseh-tót osztagok teljesen magukra hagyatva voltak kénytelenek a Volgafronton a bolsevikiekkel harcolni, míg a szövét-

ségesek egyetlen gondja egymás ellenőrzése volt, hogy az Amurszkája és Rimborszkája kincseinek kiaknázásában egyik fél se szerezhesen előnyöket a másik rovására.

A vezető japán politikai és katonai körökben igen sokan a közös beavatkozás ellen voltak és a következmények minden tekintetben ezeknek adtak igazat. Az expedíciós terv ellenzői közül a legkiválóbb Sato Kosiro, japán vezérőrnagy, az ismert katonai szakíró volt, ki valósággal elkeseredett tollharcot folytatott a beavatkozás ellen. Még a genró (legfelsőbb államtanács) határozata után is a Hotschi című újságban közlemény jelent meg tőle, melyben történelmi példákra hivatkozva fejtegette, hogy közös katonai beavatkozás legtöbbször eredménytelenül végződik. Hivatkozott arra, hogy a büszke brittek a nyugati harctéren végül is kénytelenek voltak a szövetséges hadseregek, parancsnokságát francia tábornokra bízni és az angol tábornagy Sir Douglas Haig kénytelen volt a francia Foch tábornok prancsának engedelmessé válni, ki nálánál alacsonyabb katonai rangot visel.

Egy másik cikkben azt állította, hogy a boxer-expedíció alatt a munka legnagyobb része Japánra hármlott, a hódításokból és előnyökből azonban, melyet a szövetségesek elértek, csak igen szerény mértékben részesült. Az ilyen elbánás nem igen kellemes egy nemzetre nézve sem és Japán nem hajlandó még egyszer erre a szerepre vállalkozni.

Úgy látszik, hogy ezen érvek bizonyos visszhangra találtak Tokióban, mert Japánnak a szövetséges hatalmakhoz intézett válaszjegyzékét csak megkésve adták át és Ishi, a washingtoni japán követ is csak bizonyos késéssel kaphatta meg az amerikai kormány jegyzékét. A kényszerítő körülmények hatása alatt azonban a kormány és a háború-ellenes Sejukai-pár-t között meg egyezés jött létre és az Egyesült Államok jegyzékének beérkezése után azonnal megkezdték a csapatszállítás Szibériába.

A japán csapatok majdnem akadály nélkül nyomultak előre a Bajkál-tóig. Csak Imánnál és Blagoveszenszknél voltak nagyobb összecsapásaik a bolsevikiekkel, hol több ezer vörös gárdistát foglyul ejtettek, kiket Habarovszkban, a mi táborunk szomszédságában szigorú japán őrizet mellett helyeztek el. A világháború furcsaságai közé tartozik, hogy katonák saját hazájukban egy idegen hatalom hadifoglyai lehettek.

Szeptember 10-én a kora hajnali órákban érkezett meg Habarovszkba Oji tábornok törzskarával együtt és a volt Kadettszki-Korpusz (hadapródiskola) épületében szállott meg, hol a már előbb megérkezett Kalmikoff atamán kozák osztagai a Marseillaise hangjai mellett várta a megérkező japán hadosztályt. A lakosság meglehetősen egykedvűséggel fogadta a megszálló japán osztagokat. A viszony később mindinkább kiélesedett az oroszok és japánok között, amire különösen az adott okot, hogy a japánok a jen árfolyamát önkényesen állapították meg és bevásárlásaiknál japán pénzzel fizettek.

Már a megszállás első napjaiban nagy elkeseredést szült Habarovszktan az Amur-flotta lefoglalása. A városi lakosság még három nappal a japánok jövetele előtt tárgyalásokat kezdett a bolsevik flotta-parancsnoksággal, hogy a hajókat adják át az orosz hatóságnak, hogy az egy milliárdnyi nemzeti vagyon így orosz kezekben maradjon. A Vörös Flotta azonban nem akarta magát megadni és kijelentette, hogy az utolsó csepp véréig küzdeni fog Kal-

mikoff ellen, mert attól tartottak, hogy a vérszomjas kozák atamán kivégez-teti őket.

Végre mégis sikerült a flottát reá bírni, hogy a városi dumával az át-adást illetőleg megegyezést hozzon létre. Mire azonban Kandjano, a duma képviselője az átadáshoz megérkezett, egy japán őrzőjáratot talált ott, mely a hajókat és az ott talált anyagot lefoglalta. Hasonlóképpen jutott a rádióállomás, vasút, táviró és számos középület a japánok birtokába.

Az expedíció első hónapjában a vezetés teljesen japán részen volt. Csak később a bolsevikieknek a Bajkálon túlra való visszavonulása után léptek az amerikaiak is előtérbe. A legfelsőbb parancsnokságot azonban továbbra is, legalább névleg a japánok tartották meg. Mikor az elmúlt nyáron a japán osz-tag még Krasznajorecskán volt és hivatalos ügyben bejártam Habarovszkba, mint tolmácsnak, többször volt alkalmam a főparancsnokkal, Oláni tábornok-kal személyesen érintkezni. Az alacsony termetű, hatvan év körüli főparancs-nok látható jóindulattal viseltetett irányunkban és igen gyakran nyilatkozott megbotránkozással az oroszoknak velünk szemben tanúsított embertelen bánásmódjáról.

A japánok szibériai főhadiszállása igen érdekes épület. A cári uralom idején a Priamurszkája kormányzója székelt itt, később a katonai és munkás-tanács. Első alkalommal természetesen igen körülményes volt a bejutás, ké-sőbb azonban minden előzetes bejelentés nélkül megjelenhettem a főparancs-noknál, sőt a mikádó születésnapján rendezett Tenesószec-ünnepélyre hivata-los meghívót kaptam. A Nyugaton sokat emlegetett rideg katonai szellemnek épen az ellenkezőjét tapasztaltam itt. A japán hadseregben meglehetősen szabad, demokratikus szellem uralkodik. Igen gyakran láttam a vezénylő tá-bornokot, kinek egyszerű ruházata a vékony arany vállszallagon kívül sem-miben sem különbözött a közkatonákétól, alantasaival kedélyesen elbeszél-getni. Mellén egyedül a Felkelő Nap első osztályának szalaga volt látható,, egyéb kiegészítést még ünnepélyes alkalmakkor sem viselt.

Otáni tábornoknak igen érdekes katonai múltja van. 1879-ben már had-nagy volt és részt vett Japán három győzedelmes hadjáratában. Az orosz-japán háború alatt a 4-ik hadsereg egyik dandárának volt a parancsnoka Mandzsú-riában. A világháború elején, mint Kanin tábornok utóda, a németektől elfog-lalt csingtaui helyőrség parancsnoka lett.

A szibériai expedíció újabb bizonyosságát szolgáltatta a japán hadsereg: ellenálló erejének. Az 1918—19-i tél nehéz feladat elé állította a megszálló had-sereget. A japán csapatok legészakibb állomása Jakuck, a leghidegebb pont a Távolságtól európai Oroszországba vezető úton. Igaz, hogy japán katonaság táborozott már Hokkajdóban és Dél-Mandzsúriában is, ez azonban köze-lebb van az egyenlítőhöz, mint a japán különítmény elmúlt téli szállása. A megbetegedések igen gyakoriak voltak ugyan, de ez a Szibériában ez időtájt dühöngő spanyol influenza járványának tudható be, mely a polgári lakosság körében is aránytalanul sok áldozatot szedett.

Azon látszólagos egyetértés, mely az expedíció kezdetén Japán és Ame-rika között fennállott, lassanként teljesen felbomlott, noha a hivatalos katonai és diplomáciai körök ezt lehetőleg palástolni igyekeztek. Névleg Otáni maradt a „szövetséges“ csapatok főparancsnoka, az amerikaiak és japánok között

együttműködésről szó sem lehetett. Így például előfordult az a katonai szempontból lehetetlennek látszó eset, hogy Stevens ezredes, az amerikai vasúti misszió parancsnoka, a főhadiszállás megkerülésével a tokiói kormánnyal, közvetlen tárgyalásokat folytatott.

Amerika már októberben akart Közép-Szibériába csapatokat küldeni. Hosszú diplomáciai jegyzékváltás folyt ezen ügyben az Egyesült Államok: kormánya és Tokió között. Az amerikai kormány kijelentette, hogy csapatait csak azon esetben hajlandó a jelenlegi bázisáról (Vladivosztok—Habarovszk) tovább Nyugatra szállítani, ha a kelet-kínai vasút és az egész szibériai vasútvonal amerikai ellenőrzés alá kerül. E célból már a szibériai expedíció kezdetén 500 amerikai szakmunkás érkezett Vladivosztokba, hogy a vonalra lehessen őket vezényelni. Az amerikaiaknak azonban eleinte nem sikerült e ponton megegyezést létrehozni a szövetségesekkel.

Japán az utolsó hónapok diplomáciai balsikerei után e kérdésben nem szívesen tett engedményeket Amerikának. Miután a Kínát és Mandzsúriát illető nagyszabású tervek megvalósításáról le kellett mondani, csak a kényserítő körülmények hatása alatt adta át a vezető szerepet Szibériában Amerikának. A fiatal japán imperializmusra a kiábrándulások keserű napjai voltak ezek. A közvélemény már úgy ahogy megbarátkozott a szibériai helyzettel, mikor az október elején tartott minisztertanács kénytelen volt kijelenteni, hogy Japán nem fog Kínának újabb kölcsönöket nyújtani, sőt a legutóbb kötött ilyen irányú szerződéseket is megsemmisíti.

Körülbelül abban az időben történt ez, mikor a szövetségesek erélyes hangú jegyzéket intéztek Kínához, melyben reá mutattak arra, hogy Kína azon összeget, melyet a szövetségeseknek a boxer-kártérítésről való lemondása útján megtakarított, eredménytelen pártharcokra fordítja. Kína anélkül, hogy a szövetségeseket megkérdezte volna, diplomáciai képviselőt nevezett ki a Vatikánba és fogadta a pápai követet. Kína válasza a szövetségesek ezen jegyzékére az volt, hogy néhány német kereskedelmi vállalatot lefoglalt és több tekintélyes német állampolgárt, köztük Hanneckent is, letartóztatott.

Japán hivatkozva a közte és Kína között fennállt közeli vonatkozásokra, Csáng-Csungsjáng tokiói követ útján felajánlotta, hogy hajlandó Kína egysége helyreállítása érdekében a pekingi és kantoni kormányok között a közvetítő szerepét magára vállalni. A kínai kormány azonban tiltakozott Kína belső ügyeibe való minden idegen beavatkozás ellen és egyidejűleg nyilvánosságra hozta Kína békefeltételeit: A konzuli bíraskodás megszüntetése, őszinte politika a hatalmak részéről Tibetben és Mongoliában. Tientsin visszacsatolása Kínához.

A kantoni kormány szintén tiltakozott az idegen beavatkozás ellen és kijelentette, hogy egyedül a pekingi kormány felelős a polgárháborúért. A pekingi Nemzeti Liga pedig lelkes hangú felhívást bocsájtott ki, melyben az egység helyreállítására és az idegenek elűzésére hívta fel a népet. Kína 194,000,000 jennel tartozik Japánnak, mondja a felhívás. Japán ezért a só és szénbányákat akarja kiaknázni és az erdőirtásra kizárólagos jogokat követel. Ezzel szemben Anglia és Amerika Kína igaz barátai, kik az egység és rend helyreállítására törekcszenek.

Érdekes, hogy körülbelül egy időben a pekingi Nemzeti Liga japán-

ellenes felhívásával, az egyik legnagyobb japán napilap, a Kokumin (1918. nov. 11.) egy kiváló japán publicista tollából vezércikket közölt, melyben reá mutatott arra, hogy Japán erkölcsi kötelessége fajtestvéreit a fehér faj kiszákmányoló politikája ellen megvédeni.

Ebben az időben Japánnak a békekonferencián való állásfoglalása még jia gyon bizonytalan volt. A legbiztosabb út, írta a Kokumin, a világbéke fenn tartására a népek ligájának Wilson elnök által felvetett eszméje. Japánnak tevékeny részt kell venni ezen mozgalomban nemcsak a saját polgárai, hanem a hatszázmillió sárga faj érdekében. Japán ugyan nem hivatalosan megbízott teljhatalmú képviselője fajtestvéreinek, hanem erkölcsi kötelessége az egész sárga faj jövőjével törődni, örülnünk kell, hogy Kína az orosz és német imperializmus bukása után a feldarabolás veszedelmétől megszabadult. Biztosítva van-e azonban Kína sorsa e két katonai hatalom megszűnésével? Bizonyára nem. Ezért mi „sárgák“ határozott biztosítékokat követelünk arra nézve, hogy a fehér ember fajgyűlölete és előítélete a sárgával szemben meg fog szűnni. A népek ligája csak úgy valósítható meg, ha egyenlő bánásmódot és jogokat biztosít a világ minden nemzetének és fájának. Ha csak Amerika és Európa népei lesznek teljesjogú tagjai a ligának, úgy ez nem lesz egyéb, mint a fehér faj szövetsége a sárgák ellen, ahogy ezt a Kaiser már régen indítványozta.

Ugyanezen elvet hirdeti az Ozaki Azáhiban Dr. Szuchiro, a kiotoi egyetem tanára. Szerinte Japán feladata a béketárgyalásokon, hogy Kelet népei számára a nyugatiakkal egyenlő jogokat követeljen. A világbéke csak akkor lesz biztosítva, ha a nyugati népeknek a Kelettel szemben fennálló imperiálisztikus törekvéseikkel felhagynak. A Sin-Jidai (Új kor) szerkesztője még tovább megy, mikor kijelenti, hogy Japán a háború után is kényszerítve lesz a militarizmust fenntartani, hogy a maga és az egyéb keleti népek jogait megvédje. Nem elég, ha a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló elvet csak Európában viszik keresztül. A Kelet népei is elég érettek, hogy minden idegen gyámkodás alól felszabaduljanak. Vajjon komolyan törekszik-e az Entente ezt az elvet a Keleten keresztülvinni?

Kató ellentengernagy a Sin-Korúban írt cikkében valósággal diszkreditálja a népek ligájának eszméjét és nyíltan kijelenti, hogy ennek megvalósítása súlyos csapás lenne Japánra. Különösen kiemeli azt a veszélyt, melyet Kínának gazdasági harctérre való átalakítása jelent. Ki biztosítja Japánt, hogy Anglia, Franciaország és Amerika nem fogják kardjaikat csörtetni, ha érdekeik esetleg itt összeütköznek? Mit lehet tenni ilyen körülmények között? Kató nem talál egyéb kivezető utat Japán részére, minthogy ő is állig fegyverkezék.

Úgy látszik, hogy ezen hangok Kinába is eljutottak és az összes pártok és csoportok belátták, hogyha a köztársaságot a hatalmak között való felosztástól meg akarják menteni, feltétlenül szükséges a polgárháborút azonnal beszüntetni. A november 15-én Pekingben Hou-Shih-chang elnöklete alatt megtartott tucsun-értekezlet Tso-Kun tábornok indítványára egyhangúlag elhatározta, hogy Hunánban és a többi tartományokban az ellenségeskedéseket azonnal beszüntetik és Nankingban, vagy Sanghajban azonnal megkezdik a béketárgyalásokat. Az értekezlet a következő határozati javaslatot fogadta el:

Az európai harctéren a fegyverszünet megkötése megengedi Kína belső békéjének helyreállítását.

A kínai nép többsége kívánja Kína békéjét és egységét.

A délnyugati tartományok vezetői táviratokban és levelekben azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy közös engedmények állítsák helyre a békét..

Kína pénzügyeinek rendezése.

A volt elnök Tuan-Chi-ju is részt vett ezen értekezleten és kijelentette, hogy egyetért Iisu politikájával. Hasonlóképpen nyilatkozott Tang-Shao-yi, a Dél egyik legkiválóbb politikai egyénisége, ki már az első polgárháború idején,, mint közvetítő szerepelt a pekingi és nankingi kormányok között.

A béke-mozgalom tulajdonképeni központja Tokió volt. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy a szövetségesek nem akartak tudomást venni róla és noha a tárgyalások már folyamatban voltak, december. 2-án ünnepélyes, jegyzéket intéztek Hou-Shi-chong elnökhöz, melyben a polgárháború azonnali beszüntetésére szólították fel. Mire ez a jegyzék Pekingbe megérkezett, a békekiküldöttek már Sanghajban tárgyaltak Kína belső békéjének helyreállításáról.

Nagyon is érthető, hogy Anglia és Amerika nem tűrhette, hogy a Dél és Észak közötti tárgyalásokban egyedül Japán legyen a közvetítő, annál is inkább, mert a sárga testvérek diplomáciai együttműködése egyébként is nyugtalanította a szövetségeseket. Mielőtt a három kínai békekiküldött Lu-Chang-hsiang Alfréd Sze és Hu Wei tei elindult volna Parisba, néhány hétig Japánban időztek, hol a tokiói kormánnyal együtt állapították meg a békefeltételeket. Az egész amerikai sajtó közölte egy washingtoni politikus erre vonatkozó csípős megjegyzését, mely szerint Kína a mesebeli gyermekhez hasonlít, ki karácsony előtt Szent-Kolozshoz írt levelet és tőle kérdezte, hogy mit kérjen a Jézuskától.

Könnyen megérthetjük az amerikai sajtó ezen idegességét, ha meggondoljuk, hogy a világháború kitörése óta a „Japs“ ijesztő mértékben szorítja, ki Uncle Sam-ot a kínai piacról. 1916-ban még csak 220,000.000 jen volt Japán kiviteli mérlege Kínában és 1917-ben már 384,000.000 jenre emelkedett. Ugyanezen idő alatt a bevétel 142,000.000 jennről 186,000.000 jenre emelkedett, 1918. első négy hónapjában a Kínába való bevétel 139,000.000 jen, a kivitel pedig 97,000.000 jen volt. A két állam közötti kivitel egyik évről a másikra 30 % -al, a bevétel pedig 110 %-al emelkedett. Evvel szemben a többi külföldi államoknak Kínával való kereskedelmi mérlege évről-évre rosszabbodott, amit leginkább a vámbevételek esése mutat. 1913-ban az összes vámbevételek 43,909.852 taelt tettek ki, mely 1917-ben 38,189.428 taelra csökkent.

Hasonló arányban emelkedett Japán kereskedelmi forgalma Mandzsúriával. Az elmúlt évben a mandzsúriai japán kereskedelmi forgalom mérlege 170,000 jent tett ki, mely a folyó évben 200,000 jenne emelkedett.

Természetes, hogy Japán kulturális térre is át akarja vinni ezt a szerepet, melyet kereskedelmi téren a Távol Keleten a maga számára oly rövid idő alatt kivívott. A Toa Dobun Kai célul tűzte ki, hogy Kínában az idegen kultúra ellensúlyozására iskolákat és egyéb közművelődési intézményeket fog alapítani. A tokiói kormány magától érthetőleg minden lehető módon támogatja azt a törekvést és az előzetes költségek fedezésére 590.000 jent bocsájított a szövetség rendelkezésére.

Téves azoknak állítása, kik azt hirdetik, hogy Japán kultúr-missziója az, hogy a közvetítő szerepét töltsse be Keleties Nyugat között. Japán egy új, az úgynevezett európai művelődéstől különböző keleti kultúrát akar teremteni. Mikor pár hónappal ezelőtt Chang Shihi Csing, a kiváló kínai politikus, ki a kantoni kormány megbízásából Tokióban időzött, felkereste gróf Okuma volt japán miniszterelnököt, a „Távol Kelet genróját“. Ezen érdekes találkozás alkalmával Okuma gróf valóságos programját adta ennek a törekvésnek:

— A mi ideálunk nem a Kelet európaiasítása. Ellenkezőleg, mi épen azon vagyunk, hogy egy új keleti kultúrát teremtsünk a keleti és nyugati kultúrák legjobb elemeiből.

Hogy Japán erre tényleg képes lesz-e, attól függ, hogy milyen mértékben fog sikerülni a régi félig feudális alapon nyugvó állami szervezetet a demokratikus követelményeknek megfelelően átszervezni és sikerülni fog-e a munka és tőke között a háború alatt fokozott mértékben megnövekedett ellentéteket kiegyenlíteni.

A világháború, mely a hadviselő államokban a legkülönbözőbb árucikkek után óriási keresletet idézett elő, a fiatal japánnak sohasem remélt kedvező alkalmat teremtett. A japán ipar, mely már a háború előtt igen gyors fejlődésnek indult, a háború alatt hallatlan lendületet nyert. A kapitalista gazdasági rendszerhez való átmenet az eddig visszamaradt iparágakban, a tőke központosítása, a gyors gazdasági kifejlődés minden a népre nézve kétélű következményével, hallatlanul gyors tempóban ment végbe Japánban és ezt, mint mindenütt, nyomon követte a szükségleti cikkek hirtelen drágulása. Egy évvel ezelőtt Japán aránylag még olcsó ország volt, de már akkor a legfontosabb, szükségleti és élelmi cikkek a békeárak 60 %-ra emelkedtek, evvel szemben a munkabérek alig 25 %-os emelkedést mutatnak.

A politikai élet eddig igen gyengén volt Japánban kifejlődve és a háború kitöréséig csak igen szerény része volt a pártoknak a kormányzásban. Ennek elsősorban vallási oka van: a sintoizmus hihetetlen befolyása a nyilvános életre. A császár (Tennó Héka) az istenek leszármazottja, kinek a hivatalnokok részéről feltétlen engedelmesség járt (és bizonyos tekintetben jár ma is). A kapitalizmus gyors kifejlődése azonban a tradíciók ezen hatalmas bástyáján erős rést ütött és ha nem is döntötte le azt, a dolgozó nép itt is öntudatra ébredt és mindinkább elkeseredettebben követeli, hogy a kormányzásban ő is szerephez jusson.

Terautshi bürokrata kormánya ilyen körülmények között nem tarthatta magát tovább és 1918. novemberében a mikádó a modern parlamentarizmus szellemének megfelelően a pártok többségéből alakult felelős minisztériumot bízott meg az ügyek intézésével. Takashi Hara Japán első polgári miniszterelnöke, ki a szejukai-párt vezére volt, székfoglaló beszédében kijelentette, hogy elsősorban a világháború által felvetett kérdések megoldásával fog foglalkozni. A külpolitikát illetőleg természetesen továbbra is az Angliával fennálló szerződést fogadta el alapnak. Japán belső fejlődésére vonatkozólag pedig célja, hogy a kormány és a pártok politikája az új világszellem jegyében induljon. Elmondotta, hogy tizenegy évvel ezelőtt, mikor Amerikában utazott, elcsodálkozott azon, hogy ott attól tartanak, hogy Japán katonai készülődései az Egyesült Államok ellen irányulnak. Japánban a katonai körök befolyása nem

olyan nagy, mint ezt külföldön sokan hiszik, az Oroszország elleni háború is csak önvédelem volt. A jelenlegi világháború megmutatta, hogy Japán felszerelése sok tekintetben hiányos, ezt természetesen pótolni kell. A japán alkotmány még igen fiatal és sokan vannak ugyan, kik a régi német mintára szeretnének kormányozni, ő azonban célul tűzte ki, hogy Japán alkotmányos kifejlését demokratikus alapokra fogja fektetni és a nép óhajának mindenben engedelmeskedni fog.

A Hara-minisztérium Japán politikai életében, melyet az utolsó ötven év alatt bürokratikus alapon kormányoztak, új korszakot jelent. Japán demokratizálásának gondolata gyönyörűen nyilatkozik meg abban a beszédben, melyet gróf Kató a Kensekaj-párt második évi fennállása alkalmából tartott. „Japán a Nyugaton végbement nagyszerű események hatása alatt áll — mondta a kiváló japán politikus. — Japán a múltban igen sok európai intézményt vett át és honosított meg. A jövő feladata: a demokratizmust japánosítani.“

Hogy mennyire fog ez a japán politikusoknak sikerülni, a legközelebbi eseményei fogják megmutatni.

Mezey István,

a japáni hadseregpáncsnoksághoz
beosztva volt magyar tolmács.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Ernst Bergmann: *Der Geist des XIX. Jahrhunderts.* Ferdinánd Hirt nv. Breslau. 1922. M 28.

Már a világháborút megelőző években mind nagyobb lendületet vett a filozófiának az az ága, mely az emberiség történetének végső értelmét keresi: a történet metafizikája. A világháború s a rákövetkező rettenetes társadalmi forradalmak nyomán még inkább feleletet sürget a kérdés: hogyan lett ilyenné az emberiség s hová vezet további útja? Mindnyájan érezzük, hogy a világháborúval az emberiség egy korszaka zárult le s egy egészen új epochája következik. Az antik világ, a középkor, a renaissance és a felvilágosodási kor jelentősége a modern kultúra fejlődése szempontjából elég, világosan áll már előttünk. De a közvetlenül megelőző 19. század csodálatos szellemi gazdagságára, de egyszersmind hiányaira még nem eszméltünk eléggé. A 19. és 20. század fordulóján az előbbieket szellemi arculatát, lelki szerkezetét többen próbálták megrajzolni (pl. Th. Ziegler: *Die geistigen und sozialen Strömungen des 19. Jahrhunderts.* 1900). Azonban történeti távlat hiányában nem láttak elég élesen és kellő szemmértékkel. A világháború évei széles demarkációs vonalat húztak a múlt s a jelen közé: a 19. századot ma már jobb történeti perspektívában szemlélhetjük.

Bergmann e század szellemének lényegét akarja megérteni, működő erőit megragadni, hogy így következtetéseket vonhasson a nyugati kultúra ma oly hevesen *vitatott* jövőjére nézve. Először is a század határolóvonalait iparkodik megállapítani. Mint minden történeti századbeosztásnál, itt sem esik össze a külső és belső felosztási alap: a szellem kora nem éppen a kalendáriumi kor. Az 1800 és az 1900 évszám, mint pontos bevágás a szellem történetében, nyilván erőszakos. Egy-két évtizeddel előbbre, illetőleg hátrább kell nyúlnunk. Az ideális szellemtörténeti folyamatnak két főkövetelménye van Bergmann szerint: az eszmék kialakulásának "egységessége, másrészt folytonossága. Azoknak az eszmeáramlatoknak zárt egységessége, melyeket a görög géniusz bontakoztatott ki, valóban meglepő; hasonlóképp ez eszmék: fejlődésének folytonossága és belső következetessége. A nyugati szellem is, majdnem a göröghöz hasonlóan, ilyen symphonikusan bontakozik ki a scholasztikában. Minden gondolatnak egy gravitációs centruma van: az istenség eszméje. Ennek architektonikája a maga egységességében talán még nagyobb, mint a görög endaimonizmus. A 19. század szellemének ezzel szemben nincsen egységes formája, mert nem olyan szűzies talajon bontakozott ki, mint a görögség, sem a gondolatnak már elsüllyedt vegetációs rétegén, mint a középkor. A 19. század a legkülönbözőbb kultúratalajokból szívta életerejét és így motívumai s tendenciái nem is szövődhetnek szerves egységbe. E helyett a legnagyobb decentralizáció uralkodik benne, a szellemi erők és áram-

latok olyan keresztül-kasul működő játéka, amelyen még egyetlen korszakban sem. A művészetben együtt küzd az uralomért a klasszicizmus, a romantizmus és a naturalizmus, a világnézeti kérdésekben a spiritualizmus és a materializmus, az idealizmus és a realizmus, a mechanizmus és a vitalizmus. A század lelki egységének hiányára s szellemi tarkaságára éppen a sokféle *izmus* egyszerre való uralkodása a legjellemzőbb vonás. A legkülönbözőbb népek és korok befolyása érvényesül s ad a század lelkének motívumokat. A német szellem pl. a klasszicizmusban a görögség, a romantikában a keresztény lovagkor, a schopenhaueri pesszimizmusban az indiai buddhizmus felé fordul; végül a század második felében a saját filozófiai múltja (Kant) termékenyíti meg. Mindent asszimilál ez a század: a világ minden kultúrjává nagy gyűjtőmedencéje. A szellemi élet motívumainak és tárgyainak olyan univerzalizmusa bontakozik ki, amelyre még soha sem volt példa.

Minden századnak megvolt a maga fő vezető eszméje: a scholastika a 13. századnak, a német misztika a 14-iknek, a humanizmus a 15-iknek, a reformáció a 16-iknek, a vallásháborúk a 17-iknek, a fölvilágosodás a 18-iknek. Ilyennek hiánya a 19-ikre tipikusan jellemző. Nincs egy főideája, melyben valamennyi törekvése legalább nagyjában egyesülne. Éppen ezért hiányzik szellemi fejlődéséből a folytonosság is: e fejlődés nyugtalan, nem-szerves, ideges, hirtelen töréseket, meglepő fordulatokat mutat. Akció és reactio gyorsan váltakoznak benne, a haladás lökészerűen megy végbe s a legkülönműbb gondolatáramlatok egymás mellett haladnak. Éppen ezért nem állapítható meg határozott formula, mellyel a század egyértelműen volna jellemezhető. Schopenhauer „filozófiai századnak“ nevezi, ez azonban a század közepére, mely elég merész volt a filozófia létjogát tagadni, éppen, nem áll. Kuno Fischer „mythenzerstörendes Jahrhundert“-nek“ nevezte el destruktív tendenciáinak túlnyomósága miatt, azonban ezzel szemben tagadhatatlanul számos építő motívuma is van. Mások szeretnék a természettudományok, a technika századának, szociális századnak, a szellemi tudományok fejlődésére való tekintettel saeculum historicum-nak nevezni. De éppen ez a sokféle, találónak látszó elnevezés mutatja legjobban a század szellemének tarka sokoldalúságát. Nincs olyan jelző, mely a század valamennyi jellemző tartalmát ki tudná fejezni.

Bergmann a szellemi áramlatoknak ebbe a zúr-zavarába rendet iparkodik teremteni. Négy, átlag egymás után következő fő gondolatirányt különböztet meg: Az első az idealisztikus gondolatirányok csoportja, melynek kibontakozása Hegel halálával (1831) befejeződik; ezt követik a materialisztikus gondolatáramlatok a 60-as évekig; majd ezek nyomába lép angol és francia hatás alatt a pozitivistá irányzat egészen a 90-es évekig; végül irracionalista, intuicionista és neoidealista gondolatáramlatok lépnek fel, főképp Nietzsche fölléptével, s ezek a 20. század első két évtizedében jutnak virágzásra. Jellemző vonása a század szellemének, hogy a fönnebbi irányok nem semmisítik meg egymást, hanem egymás mellett tovább élnek. Az idealizmus pl. tovább él a század második felének naturalizmusa mellett, sőt ezzel kapcsolatba lép. Pozitivistá elemek a neovitalizmusban is találhatóak. Azért nagyjában a század szellemi evolúciójának-görbéje így állapítható meg: a reflexió először a szellemi felé fordul, majd ettől az anyagi felé, az egyáltalán nem

tapasztalható transzcendens valóságtól a pusztá tények világának pozitív adataihoz, hogy végül újra az élet titkán elmélkedjék.

Amikor Bergmann a század szellemi fiziognómiájában az egység és a folytonosság jegyének hiányát a fönebb jellemzett módon annyira kiemeli, azt hisszük, túllő a célon. Erre utal már az is, hogy nagyjában mégis négy, egymásután következő gondolatirányt tudott a fejlődésben elég világosan egymástól megkülönböztetni. Az a körülmény, hogy egy-egy irány tovább is él, amikor már az új gondolatáramlat föllép, egészen természetes s minden korban így volt: ez nem a 19. század sajátos vonása. Hisz minden korszakban különböző eszmeáramlatok küzdöttek egymással, ami csak úgy volt lehetséges, hogy az előzők tovább is éltek. Mihelyt valamelyik uralomra jutott, visszahatás támadt ellene. Bergmann mind a görögség, mind a középkor szellemének egységét és fejlődési folytonosságát túlozza, fájjon nem állott-e egy időben egymással szemben az eleatizmus és a herakleitizmus, a szofisták és Sokrates, a cinizmus és a kirenaizmus, a platonizmus és az aristotelizmus, a stoicizmus és epikureizmus? Vájjon nem volt-e elég tarka a Krisztus utáni első négy-öt század szelleme, melyet egyszerre táplált a görög, római, egyiptomi, perzsa, zsidó kultúra? Volt-e valaha különemű gondolatirányok nagyobb szerű amalgamizációja, mint az, melyből a középkor szelleme, kialakult? De maga a középkori szellem sem volt olyan mereven egységes, mint eddig hittük. A középkor filozófiai forrásai csak az utóbbi két-három évtizedben tárultak fel igazán előtünk; ezekből kitűnt, hogy ennek a kornak lelke sem volt oly simára esztergályozott, hanem tele volt hegygel és völgygel, igen tetemes nivó-különbségekkel. Nagyon is különemű gondolatirányok csatáztak még az aránylag legegységesebb 13. században a nagy skolasztikus rendszerek korszakában is egymással. De ugyanez áll a későbbi századokra is: ezek sem hozhatók egy-egy főeszme, egységes formula közös nevezője alá. Vájjon nem egyszerre uralkodik és küzködik-e a szárazföldi racionalizmus s az inzuláris empirizmus a 17-ik században? a merőben racionalista aufklaerizmus és Rousseau irracionalizmusa, az előbbinek a haladásáért lelkesedő kultúroptimizmusa s az utóbbinak lemondó kultúrpezzimizmusa? A szellem története nyílegyenes vonalak merev szkémájúként egy korszakban sem állítható össze. A szellem fejlődésének útjai egymást többszörösen átfonó kigyóvonalak. A szó szoros értelmében egy századnak szellemi tartalma sem merevíthető egyetlen jelszóba, nem meríthető ki egyetlen egységes formulában. S minél jobban differenciálódik a fejlődés folyamán a kultúra, annál kevésbbé. A 19. század szelleme kétségkívül komplexebb, összetettebb, fejlődési ritmusa gyorsabb tempójú, mint pl. a 17. vagy 18. századé. Érthető tehát, hogy még kevésbbé hozható valamely főeszme egységes nevezője alá, mint a primitívebb lelkű régebbi századok.

Bergmann a 19. század lelki szerkezetét és sajátos szellemi erőit — igen szerencsésen — úgy akarja szemléltetni, hogy Dilthey és Spranger nyomán emberi *élet-formákat* különböztet meg s ezzel a szellemi életnek mintegy morfológiáját rajzolja meg. Így sorban jellemzi a 19. század vallásos, filozófus, esztétikus, tudományos, gazdasági, technikai s politikai-szociális embertípusának lelki sorsfordulatait, egymást követő transzformációit. E tipikus változások történeti hosszmetsete igen finom, mindig találó elméleti szempon-

fokon nyugvó elemzés eredménye. Ezt az eredeti kísérletet a 19. század idealisztikus, materialisztikus, pozitivistikus és pesszimizisztikus áramlatainak vázlatos ismertetése követi. A könyvhöz a század tudományos, művészeti, technikai és szociális főmozzanatainak időrendben való összeállítása van csatolva.

Kornis Gyula.

* * *

Général de Tournadre: Au Pays des Fourbes. Paris, 1919. 4-ik kiadás, Plon Nourrit & Cie. 292 lap.

E könyv címét így fordíthatnók magyarra: A latrok hazájában. E hízelgőnek épen nem mondható cím még ridegebbé válik a címlapon lévő következő jeligétől: „Azok részére, kik a felejtés kísértetébe juthatnának...” Mi a latrok hazája? Németország. Kik a latrok? A németek egyenként és összevéve, mint faj (race). Miről van szó a könyvben? A mű szerzőjének német hadifogságban tett tapasztalatairól és még másról is. Ez a más teszi indokolttá a művel való foglalkozást Tournadre tábornok az 1918 elején volt nagy küzdelmek idején megsebesült, fogságba került és 1918 végével hazájába visszatért. Fogolynak lenni feltétlenül rossz, különösen rossz magasabb rangú tisztnek, de legrosszabb francia hazafinak német fogságban lenni. A panaszoknak és sérelmeknek se szeri se száma e műben. A semleges államok hadifogolytáborok látogatására kiküldött bizottságainak minduntalan közbe kellett lépniük. Sok a panasz a rossz ellátás és a meg nem felelő orvosi kezelés miatt. De ne felejtjük, hogy úgy az élelmezés, mint az orvosszerek dolgában, épen a teljes körülzártság folytán, rettenetes hiányt szenvedett Németország. De a védelem nem a mi dolgunk A könyvben a panaszok annyira pontosan körülírtak, a mű írójának szavahihetősége annyira felette áll minden kételynek, hogy a védelmet és az igazolást végezzék az érdekeltek — ha tudják.

Tournadre tábornok Csonka-Magyarországon is járt és közülünk sokaknak rokonszenvét nyerte meg. Élményeinek elbeszélésén kívül még sok egészséges eszmét pendít meg, úgy, hogy ezért műve kétszeres érdeklődésünkre tarthat igényt.

Mint minden fogolytáborban, úgy azokban is, amelyekben Tournadre tábornok megfordult, a foglyok tanulással, munkával enyhítették akaratlan tétlenségük nyomasztó érzését. Különösen ott volt élénk a szellemi élet, ahol, mint pl. Osnabrückben (ez úgy látszik, szigorított tábor lehetett) szenvedélyesebb, mozgékonyabb természetű tisztek voltak kis körben egymásra utalva. Itt a rendszeres tanfolyamok szabad előadásokkal és színjátékokkal váltakoztak. Tournadre tábornok kezdeményezésére egyesület alakult, melynek első feladata: „fenntartani az ellenség gyűlöletét nemcsak saját szívükben, hanem térítőkként működve azokéban is, kiknek nem volt módjában annyira megismerni a németet, mint“ a foglyoknak. A második feladat, hogy az életben kölcsönösen támogassák egymást. E támogatás ilyképen magyaráztatik: „segítjük egymást az életben s minden bajtársunk munkássága sorsának javítására a legteljesebb mértékben és meg nem szűnő önfeláldozással latba vetjük befolyásunkat, tapasztalatainkat és összeköttetéseinket“ (194 lap).

Megható az a szeretet, mellyel Tournadre a fiatal tisztekről, a „jeunesse française“-ről s a reá váró feladatokról emlékezik meg. Séta alatt, beszélgetve

közli velük mindazt a gondolatot, mely lelkét foglalkoztatja s azután elvonul, hogy a fiatalság feszélyezetlenül, teljesen szabadon hányja-vesse meg egymás között a felvetett gondolatokat, melyek mind arra vonatkoznak, hogy mit kelt csinálniok, ha majd visszatérnek a győzedelmes hazába.

Hogy Franciaország talpra állhasson, szüksége van. arra, hogy gazdasági erejét az egész világra kiterjessze. Hogy ezt megtehesse, ismernie kell a világot, szokásait, szükségleteit s minden pontjával érintkezést kell fenntartania. „A francia csak Franciaországban akar élni, és édes hazájában elalszik.“ (97 lap). Oly szép Franciaország, miért is hagyná el. írónk kárhoztatja és erősen elítéli az erélytelenek és kényelmeskedők folyton kifogásokat kitaláló észjárását. „Sok ember nem tesz mást, minthogy egy szerény és szükségtelen állást tölt be s ezzel megelégszik. Annyi más meg nem tesz egyebet, mint hogy kritizálja a dolgozókat.“ A fiatalságnak széles látókörűnek kell lennie, legyen: meg benne az alkotni, emelkedni, céltérni akarás kedve. A fiatalság minden erejével, teljes eszével, s egész szívével dolgozzék hazája nagyságán. Munkáságával hintse tele az egész földet. Legyen benne a látás és a megismerni akarás kívánsága. „Ne féljeteK elhagyni hazátokat — így biztatja a fiatalságot — mert hazatérésteKkor, hála a ti igyekezeteteknek, még szebbnek fogjátok azt találni. Az utazások, a tenger, a távollét, a veszedelmek ne riasszanak vissza,, mert ezek csekély dolgok. Legyetek merészeli, bizakodók és semmiben semlássatok nehézséget. VáIjék a fiataloknak szenvedélyévé az, hogy vannak, hogy valamivé lesznek, hogy alkotnak valamit s mindig nagyobbakká lesznek.. Legyen a fiatalság csökönyös a magasra tűzött célok elérésére a tökéletesedés kívánságával, a rendszerességgel s az igyekezetnek folytonosságával végzett munkájában“. Hogy mindez elérhető legyen, szükséges az idegen nyelvek ismerete. A feladatok kijelölésével kapcsolatban bőven kifejti nézetét, mert csak úgy lehet valamely nagy horderejű kérdésben tisztán látni, ha a nemzetnek úgy jó, mint rossz tulajdonságait pontosan ismerjük. A franciák jeles tulajdonságaihoz kétség nem fér. Ezek: az őszinteség, a nemeslelkűség, az egyenesség, az emberiség, a családi érzés kifejtettsége és a hon szeretete; a világoSSág, a dolgok velejére való hatolás, a körülményekhez való alkalmazkodás, a lélektani érzék, a hit, a merészség, az érdeknélküliség s mindezeknek. felette áll az a csodálatos rugalmasság, mely képessé tette a francia lelkét arra, hogy a csillagokig felszökkenjék, amikor elaléltnak gondolták (98 és 99 lap).

A francia hibái között a legnagyobb az egység hiánya. Hogy lehet az — így kiált fel Tournadre — hogy az az ország, mely Európában egyedül dicsekedhetik tökéletes földrajzi egységgel, amely máskülönbén teljesen központosított szervezetű, hogy-lehet, hogy ez az ország annyira egyenetlen személyi vagy partikularista kérdések miatt? Egyenetlenek a pártok, melyekből több van a kellelénél; egyenetlen a tőke és a munka, melyeket a közös érdeknek kellene összetartani; egyenetlenség van a társaságok között, még a jótékonyágiak között is, melyek féltények egymásra és gyanakvók, sőt egymás érdekeit keresztezik; egyenetlenség van a vallás és a szabad gondolat között, holott mindegyikük, függetlenül a másiktól haladhatna a maga misztikus vagy ésszerű útján; végül egyenetlenek az egyének egymás között, ami a kritika-folytonos gyakorlásában nyilvánul. E kritika ugyan nem megy a végletekig,

nem gyűlölködés, még csak nem is mondható irigykedésnek, hanem csupán szellemi torna, amely nélkül nem lehetnek meg. Ezen változtatni kell. (101 lap). A másik nagy hiba a nagyvonalúság hiánya. Ha valamit kigondoltak, megcsinálják és addig van. Nincs meg az állandó igyekezet a folytonos javításra, fejlesztésre. Ezek a főbb hibák.

Még rendkívül sok tanulságos dolgot kellene felhoznom, de jobb, ha az érdeklődők magát a könyvet olvassák el, mely egy széles látókörű, szívveilelekkel francia gondolkozású ember műve.

Tournadre tábornok következetes marad Önmagához, amikor a hadifogság végső napján, utolsó parancskiadásra összegyűjti tisztjeit (264 lap) s még egyszer lelkükre köti: „Ne felejtessenek! Franciaország biztonsága követeli azt! Kötelességük pár szóba foglalva ez: Emlékezzenek s ne engedjék, hogy mások felejtessenek.“

Tanuljunk e könyvből. Ha Franciaország földrajzi egység, úgy Magyarország százszor az! Ha a francia szerte húz, mi magyarok — sajna — százszor inkább. Ha a háború a franciákat egyesítette, minket — sajnos — nem. Ha a francia csak Franciaországban akar élni, úgy nálunk „extra Hungariam non est vita“. Ha a franciára sok munka vár, a magyarra még több. Ha pedig a franciának nem szabad felejtenie, mert Franciaország biztonsága kívánja ezt, úgy a magyaroknak százszor nem szabad felejtenie, mert Magyarország nagy részében ellenségek tanyáznak.

Isoz Kálmán.

„**A nép gondozása**“ írta Bene Lajos kir. s. tanfelügyelő, 109 oldal. Budapest, 1921. kiadta az Egri Nyomda r.-t.

Bennünket két szempontból érdekel e munka. Részint, mert *kulturális* tevékenységről szól, részint pedig, mert a *magyar néppel* foglalkozik.

A könyv *célja*: „a nép gondozására gyakorlati útmutatást“ adni azoknak, akik a népművelési, népgondozási munkával foglalkoznak vagy kívannak foglalkozni.

Benének kiinduló pontja az, hogy „*a mai súlyos állapotok a nép elhanyagolásának természetes következményei*“ s az, hogy most már végre komolyan munkához k'ell látni és meg kell hozni e téren minden áldozatot. Komoly eredményt csakis egységes, tervszerű munkától vár, nem pedig a szétszórt törekvésektől. Ha azonban komolyan akarunk feladatunknak megfelelni, akkor először is meg kell ösmernünk azt a népet, amellyel foglalkozni kívánunk.

A Bevezetésben leszögezve a néppel való foglalkozás szükségességét, megállapítja, hogy le kell ereszkedni a mélységbe... és felemelni őket arra a szintjára, ahol tisztultan látják az egységes célt“. Reámutat arra, hogy „*eddig népgondozó törekvéseink igen szétszórtak voltak*“. Az iskolán kívüli oktatásról, népművelésről szólva, elismeri, hogy azok „*valamelyes eredmény*“ értékek is el, azonban a nép gondozására keveset tehettek, részint azért, mert a külföldről összeszedett intézményekből legtöbbször csak a szerkezetet hozták el lélek nélkül s át akarták ültetni valamennyit, nem vévén figyelembe a legfontosabbat: azt, akinek szánták. Részint pedig azért, mert tervszerűtlenül,

szinte kapkodásszerűen akartak a különböző irányok érvényesülni. A legnagyobb hiba az volt, hogy valamennyien csak tanítani akartak, igen kevesen nevelni, a gondozásra vonatkozólag pedig alig látunk egy-egy halvány törekvést ...“. Súlyos szavak, vádak, amelyek azonban részben igazak is. Az eddigi iskolánkívüli-népművelés tényleg eléggé rendszertelen volt s csaknem teljesen kimerült a tanításban s csak 1920 óta látunk rendszeres törekvéseket, amelyek a nevelést is célozzák. Erről azonban a szerző itt megfélekedzik, pedig később három fejezetben is foglalkozik a népfőiskolákkal s a népfőisk. tanfolyamokkal, amelyekben pedig már a rendszer s a nevelői cél nagy szerepet játszik. Ami a külföldről „összeszedett“ intézményeket illeti, erre vonatkozólag meg kell állapítani, hogy *szerző nem ösmeri* ezeket a külföldi intézményeket, sem pedig a mi viszonyainkat s intézményeinket, mert különben másként beszélne e kérdéstről. Először is: a magyar szabadoktatáson csak annyiban látszik meg a külföldi hatás, amennyiben az az ügy természetéhez tartozik; másodsor pedig: külföldi intézményeket (itt azt hiszem a népfőiskolára gondol) nem lehet máról-holnapra meggyökereztetni. Szerző úgy látszik; figyelmen kívül hagyja azt, hogy Dániában az első népfőiskola már 1844-ben nyílt meg s a dán (svéd, norvég, finn) *társadalomban volt kellő érzék is*, s *áldozatkészség*, ami pedig, — szerző is nagyon jól tudja s mint tanfelügyelőnek tudnia kell — nálunk *még ma sincs* meg. Annál csodálatosabb a szerzőnek a fenti álláspontja, mert — mint maga írja — falun kezdte pályafutását, mint néptanító. Helyesen mutat reá arra, hogy a múltban „nem az iránt érdeklődtek, hogy *mi kell* a népnek, *mire van szüksége a falunak*“. Igaza van abban is, hogy csak úgy lehet a népet megértő, értelmes és hasznos állampolgárrá nevelni, ha megismerjük azt, hogy mit nélkülöz s mire van szüksége. Ezért ajánlja, hogy *menjünk a nép közé* vizsgálódni, tanulmányozni, mert csak így tudunk komoly eredményeket elérni s akkor, ha mindannyian „együttésére együvé dolgozva“ veszünk részt e munkában. Szerző erre vonatkozólag kíván, gyakorlati útmutatást adni. „Éppen ezért — mondja — főleg a gyakorlati tapasztalatokat és ilyen irányú közléseket használtam föl; de igyekeztem a gyakorlati irányú eszméket is beállítani. A külföldi mintákat lélek szerint becstülöm, az alakot nem tudom értékelni.“

Ezek után a szerző reá tér a falu szervezésének ügyére, nagyon helyesen, kijelenti, hogy nem gondol semmiféle új egyesületre; ő az összes nép“ gondozási munka kiinduló pontjává a megszervezendő *Községi Szabadoktatási Bizottságokat* teszi meg, *melyek a vármegyei Szabadoktatási Bizottságot* szervei lennének. Hogy minden népgondozó tisztán lásson, egybe közli is ar Heves vm. Szab. Biz. Szervezeti Szabályzatának tervezetét.

A népfőiskolákról szólva, ösmerteti annak célját (nem elég teljes!) s irodalmának nagyon hiányos jegyzékét; pedig a bővebb felsorolást ép az általa felsorolt cikkek egyikéből egyszerűen kiírhatta volna. Nem tudom helyeselni a népfőiskolai tanfolyamokra vonatkozóan azt az álláspontját, hogy ahol 40-nél több jelentkező van, ott párhuzamos évfolyam létesítendő. Egy évben egy évfolyam elegendő, aki nem jut be az egyik esztendőben, helyet fog kapni a következőben. Hibás szerzőnek az a dogmatikus kijelentése, hogy a népfőiskola időtartama nov. 1.—márc. 15. s hogy ez az idő is 2 időszakra oszlik. A tanévet, ép az eredményesség szempontjából — ha csak lehet —

kívánatos 5—6 hónapra tenni s részekre nem osztani. Kívánja, hogy népfőiskolai tanfolyamok minden, községben létesíthetők s állítja, hogy létesíthetők is. Szerző fölfogását — legalább is ezidőszerint s még jó időre — nem tudom elfogadni; egyrészt azért, mivel hallgatóságot sem lehet erre mindenütt szervezni, másrészt pedig azért, mivel kellő számú előadó sem akad minden községben. A szerző nem ösmeri a népfőiskolai tanfolyamokat, mert máskülönben nem mondaná azt, hogy „az előadások száma 8—12—16—20—24, *sőt* több is lehet“. A 8—24 összorás előadások összessége *előadás sorozat* s nem *tanfolyam*, mégkevésbé népfőiskolai tanfolyam (a népfőiskolai tanfolyamok minimális óraszámára *heti* 12 óra!).

A szerző nincs egészen tisztában a szabadoktatás körében dívó különböző fogalmakkal sem. A szerzőnek a népfőiskolákról s népfőiskolai tanfolyamokról írt fejezeteiről ennél fogva le kell szögezmem, hogy szerző nem ösmeri eléggé a népfőiskolai gondolatot s e mozgalom történetét.

A következő fejezetben az analfabéták oktatására vonatkozólag ad helyes útbaigazításokat. Megfontolóra veendőnek tartom azt a gondolatát, hogy mindenütt nov. 15-én kezdődjék meg e tanfolyam, hogy „az egyes községekből eltávozó analfabéták új tartózkodási helyükön is folytathassák a tanulást s a tanfolyamot bevégezhessék“. Ennek nagy szükségét látjuk pl. éppen most a leszerelő katonáknál.

Az ifjúsági egyesületek szervezése s vezetése c. fejezet a munka leg-sikerültebb része. Bene, igen helyesen, rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít az ifj. egyesületeknek s éppen ezért részletesen (egy kissé hosszán is) foglalkozik e kérdéssel. Tényként szögezi le, hogy az iskolával kapcsolatos ifj. egy. működését a VKM. által kiadott merev szabályok akasztották meg gyakran vagy kárhoztatták tétlenségre. Helyesen mondja, hogy „nem az a fontos, hogy szabály legyen, hanem az, hogy az ifjúságot átvezethessük az életbe“. Hasznosnak tartom azt a javaslatát, hogy „az írni és olvasni nem tudó ifjút csak azzal a feltétellel lehessen felvenni az egyesületbe, ha kötelezi magát arra, hogy egy év alatt megtanul...“ De persze akkor a módról is gondoskodni kell! Megfontolás tárgya lehet viszont az a gondolata, hogy a rendes tagok életkorát 15—28 évig állapítaná meg. Ennyire még se menjünk; de arról lehetne gondolkozni, vajjon nem kívánatos-e kimondani azt, hogy az ifjak nagykorúságukig ne léphessenek be gazdakörökbe, kaszinókba stb.-be.

Ma még eldöntetlen probléma a fiú és leány ifj. egyesületek ügye. A szerző azon az állásponton van, hogy az ifjak és leányok egyesületei össze nem vonhatók — bár ő maga is kívánatosnak tartaná az együttműködést. Szerzővel szemben az az álláspontom, hogy igenis lehet is, kell is közös ifj. egyesületet alakítani — módjával, kellő felügyeletről való gondoskodással.

Ellenben üdvös s megvalósítandó gondolatnak tartom azt, hogy az ifj. egyesületek a szomszéd községek ifjúságával mérkőzéseket, versenyeket tartanak, ehhez még hozzávenném pl. a dalköröknek, zenekaroknak szomszédos községekben való vendégszereplését, aminek üdvös, nevelő s utánzásra csábító hatása van.

A gazdakörökről szólva ügyesen ösmerteti annak lényegét, célját, szervezését, munkaterét. *A könyvtárügynek* igen kicsiny teret ad (két oldalt), pedig többet érdemelne s szerző is igen fontosnak tartja. Találóan jegyzi meg,

hogy a legtöbb (elemi, ismétlő) iskola csak betűt olvastat, de nem tanítja meg *olvasni* a gyermeket. Egy pár gyakorlati tanácsot ad a könyvtár kezelője számára, arra nézve, hogy miként kedveltesse meg az olvasást. Sajnos, a könyvtárak *létesítésének* ügyével nem foglalkozik a szerző, pedig erre javaslatokat várnánk. Ahol csak lehet, megalakítandónak tartja a *községi békéltető bizottságot s népirodát* s erre vonatkozólag ad útbaigazítást.

A következő fejezetben a különböző *szövetkezeteket* ismerteti, hangoztatván a szövetkezeti ügy kétségtelenül nagy jelentőségét. Sorra veszi a hitel-, fogyasztási- és értékesítő-, tej-, földbérlet-, legelő-, állatbiztosító szövetkezeteket; rövid s ügyes útbaigazítást ad arra vonatkozólag, hogy ezek megalakítása körüli részletes tájékozódásért hova kell fordulni. Majd a „*háziipar*“ hasznosságát fejtegeti s a szervezés terén ad útbaigazítást. Fontosnak tartja a *falusi nőegyletek* alakítását, melyre „alig gondolt valaki“, siet azonban hozzá tenni, hogy nem akar „feministákat termelni falun“. Osztozom abban a fölfogásában, hogy a népgondozás ügye valóban csak akkor lesz némely faluban megalapozott, ha a *népház is* fölépül. Azonban a megvalósítás tekintetében nem vagyok oly optimista, mint a szerző. Közös munka?! Gondolatnak szép, de nem bízom benne. *A napközi otthonokkal* foglalkozva, szintén igen optimista hírokat penget.

A könyv utolsó fejezetében *a népről* szól. Egy-egy érdekes odavetett gondolat, súlyos igazság van bennük, mint maga is mondja, „pár szó“ a népről. Kár, hogy ez a rész nem hosszabb, mert valószínűleg sok érdekes s hasznosítható gondolatra találnánk benne. Nem egészen helytálló a megállapítása, hogy „a nép mindig akar tanulni és erre törekszik is“. Sok helyütt lehet, hogy így van, de még több helyen még nem látják be a *komoly, rendszeres tanulás* nagy jelentőségét s szükségességét. Nekünk még erre egyelőre *nevelni* kell a népet.

Bene könyvének három nagy hibájára kell még reá mutatnom. Az egyik az, hogy anyagának elrendezése nem eléggé gondos és logikus. A másik alapvető hibája szerzőnek az, hogy a *nép* alatt csupán a földműves népet érti.

Harmadik hibájának pedig azt tartom, hogy a könyv címe jóval többet ígér, mint amennyit tartalmaz. Sok fontos népgondozási ügy nem szerepel benne. Így pl. nem foglalkozik az anya és csecsemővédelemmel, általában a közegészségüggyel, nem is említi az alkohol- s egykekérdést, nem tárgyalja a patronázs ügyet stb.-t.

A munkához *Ruszték* Károly kir. tanfelügyelő írt rövid, tartalmas s igen komoly Előszót. *Deptner Tibor.*

* * *

Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, Pallas-nyomda. — E hatalmas új Petőfi-tanulmány előszavában ezt mondja a szerző: nem életrajzot akar adni, nem is esztétikai méltatást, nem is teljes Petőfi-monográfiát. A mű célja ez: Petőfi „*Lyrai jellemének meghatározása*“ e lyrai jellem kibontakozásának, fejlődésének, változásainak tanulmányozása által. Szinte önmegtágadoan szerény, de szabatos megjelölése ez a szerző által végzett munkának. Petőfi gyermekkori kísérleteinek elemzésével kezdődik a tárgyalás. Már a gyermekkori utánzó ösztönben is az „*egyéni erők mozgolódásait*“, Petőfi

gazdag költői egyéniségének csírait mutatja ki a szerző. Majd egymástól igen élesen elkülönített életszakokon át mutatja be Petőfi egyéniségének kibontakozását és lyrikus képességei kifejlődésének irányait. Az egymástól igen különbözőül érzékeltetett fejlődésszakokban mégis *ugyanazt* a Petőfit: ugyanazt az egyéniséget és ugyanazt a költői tehetséget tudja szemléltetni. Az egyéniség változásaival, melyeket ép és éles psychologus-érzékkel tesz érthetővé a szerző, együtt jár a költői kedély *hangulatainak*, de a *művészi megnyilatkozások irányainak*, valamint a *műfajoknak* változása és átalakulása is, emezekkel a változásokkal pedig a költemények *formai* sajátságainak, valamint a *stílusnak* változása függ szorosan össze.

Horváth János munkája irodalmunk legkitűnőbb költői fejlődés-rajza.. Azzá teszi az elemzések páratlan gazdagsága; a fejlődés vonalainak biztos megragadása; az az eredetiség, melynek mind a fejlődés egész menetétől adott egységes és világos szintetikus kép, mind pedig a finom, éles, mély elemzések bizonyítékai; a módszer természetes biztossága; az egész művet átható gond; lelkiismeretesség és óvatosság; szerző szigorú objektivitása és pszichikai érzéke; az érvelésnek logikus világossága, következetessége és az ítélet biztossága. A kritikus és irodalomtörténész e kiváló tulajdonait a szerző egészséges művészi érzéke és határozott egyénisége szerencsésen gazdagítja és a filológus adatkutató, fáradságos munkája megtermékenyíti. Különös, rokonszenves vonás a szerző szerény háttérbe vonulása: hatalmas adattárának filológus adatait, melyek pedig ő előtte megannyi *lelki* dokumentum, csak függelékül csatolja művéhez és, talán túlzottan is, tartózkodik ez adatoknak a tanulmány szövegében való, demonstrációs felhasználásától. Az elfogultságtól és szubjektívizmustól annyira távol akar és tud maradni, hogy magát Petőfit sem dicsóíti közvetlenül: meg nem engedett és tudománytalan eljárásnak érzi, ha a tudós elárulni meri hőse-iránti lelkesedését. Az egész műben alig találunk szubjektív hangot. Ám az az egy-két mondat, hol ilyenre bukkanunk, sokat elárul a szerzőről. Mikor a Petőfiről adott képben oly lyrikus tehetséget állít elénk, ki csak a Júlia-korszakban találta meg első igazi ihletét, a legfájóbb érzést ébreszti lelkünkben a rövid utalás: mily „megjósolhatatlan“ eredetiséggel alkotott volna tovább e hatalmas tehetség, ha ama végzetes fehéregyházai nap pályáját oly tragikus módon félbe nem szakítja. Ily merészen még csak *egy* helyütt lép elénk szerző: dőlt betűvel szedeti ezt a szót: *magyar*. Csak közvetve — de immár igen sok helyen — a maga művészi meggyőződését árulja el: műve minden fejezete és elemzése a *minden korlátozottságtól és erőltetettségtől mentes*, az önmaga ősejéből szükség szerint kifejlődő természetes művészi ihletnek és alkotásnak dicsóítóje. Csak a *természetes* művészetben találhat egymásra gondolat, ihlet, forma, képek, versalak, stílus, hangulat és a költői-hatásnak minden más eszköze. Végül a szerző egyenes, férfias, ép erkölcsi érzéke töri meg a tudós „hideg“ okoskodásainak menetét azokban a gyakran, szinte makacsul meg-megújuló fejtegetésekben, melyekben az ellen a vád ellen tiltakozik, hogy Petőfi, bárkivel szemben, az ő nagy egyéniségével meg nem férő módon viselkedett volna.

Kívánatos volna, ha szerző e munkáját valamely teljesebb Petőfi-monográfiává egészítené ki: a nagy költő emlékét is talán ezzel ünnepelhetnénk meg a legméltóbban. Mai formájában e mű több, mint csak tudósok vagy a

Petőfi-kérdés ismerői számára írott munka, ám a laikus közönség által teljes értékében való élvezhetésének több akadálya van. Elsősorban már a szerző önmérséklete, a munkája számára kijelölt határok szigorú megtartása maga is ilyen akadály: a már az eddigi Petőfi-irodalom által kellően megvilágított és általánosan ismerteknek föltételezett részleteknél keveset időzik a szerző, pedig, ha csak az ismert életrajzi részleteknek is kissé több helyet juttat, könnyebbé tette volna az olvasóra háruló azt a bármily hálás, de nehéz feladatot, hogy e súlyos munkával teljes sikerrel megbirkózhassak. A tanulmány végén — bármily pontosan is értesül az olvasó Petőfinék irodalmunk történeti fejlődésében elfoglalt helyéről — az analízist kiegészítő végső szintetikus — esztétikai szemléletet sajnálattal nélkülözzük, valamint nélkülözünk minden utalást arra vonatkozólag, hogy milyen hely illetheti meg Petőfit a világirodalom más nagy lyrikusai mellett. A munkának első, nagyobbik fele: a *fejlődő* Petőfi rajza az, amelyik különösen értékes. A *kifejlett* Petőfi költészetének rajzát kevésbé gazdagnak és kevésbé teljesnek ítéljük. — Néha úgy találtuk, hogy a szerző összefoglalásaiban nem mindig megfelelő nyomatékkal hangsúlyoz a Petőfi költészetére nézve lényeges vonásokat: így pl. költőnk *páratlan* természetes szerkesztőkészségét vagy a leírásaira jellemző megszemélyesítéseket. Petőfi leírásait, mint főképeket különben általában is talán érdemein kissé alul becsüli. Végül az előadás és a stílus tömörségét és utóbbinak itt-ott nehézségét, mint oly tulajdonokat kell említenünk, melyek e nagy munka könnyű élvezhetésének szintén akadályai.

Horváth Jánost *Péterfy*vel és *Riedel*lel szokták néha kapcsolatba hozni. Mi inkább *Gyulai*hoz kapcsolnók, ahhoz a Gyulaihoz, akire munkájában maga is hivatkozik. Kevésbé meglepő és szellemes eredetiségű, mint Péterfy vagy Riedl, ám gondosabban körültekintő, gazdagabban elemző és egyben gazdagabban motiváló, szigorúbb objektivitása által pedig fejtegetései az amazokénál inkább teszik reánk az objektív igazság benyomását. Egyben oly kritikus, ki bizonyos abszolútnak tekintett művészi eszmény alapján ítél... olyankor, amikor megengedi magának a normatív jellegű szintetikus esztétikai ítéletet. Olyasféle értelemben vett klasszikus kritikusunak látjuk mint Gyulait, de egyben olyannak, ki Gyulai után Péterfynek és Riedlnek, de *Katona* Lajosnak is tanítványa volt és aki *Adyt* és a modern lyrát is tanulmányozta és megérteni tudta.

Boda István.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. ÚJ KÖNYVEK.

Le Parlement et l'Opinion. 1921. jul. 5. Louis Bringer, *Le Problème économique et financier de l'heure présente: Une solution.* (A jelen gazdasági és pénzügyi probléma: a megoldás egy módja.) A világháború nemcsak politikai változásokat teremtett, hanem felforgatta az egész gazdasági életet is. A mai zavaros helyzet azt a benyomást kelti a szemlélőben, mintha a régi, kipróbált gazdasági tételek érvényességüket teljesen elvesztették volna. A győztes Franciaország helyzete nem kevésbé komoly, mint a legyőzött államoké s ha nem akar gazdaságilag tönkremenni, a gyógyítás megkezdésében egy perc vesztegetni való ideje sincs. Öt év óta felfordult a gazdasági élet. Az állami költségvetés akkora számokkal dolgozik, amekkorákra azelőtt nem is gondolhattunk. 1921-ben Franciaország adóssága 302 milliárd frank. Ehhez járul még körülbelül a 180 milliárdra rúgó háborús kár, melynek fedezete a nagyon is bizonytalan német jóvátételi összeg. Az 1921-iki költségvetésben előirányzott kiadás összesen 41.629 millió, míg a remélt bevétel csak 17½ milliárd. A helyzet azonban a valóságban még rosszabbra fordult, mert az első hónapok tapasztalatai után a deficit bizonyosan eléri a költségvetési év végén a 32 milliárdot. Mit lehet itt tenni? Kölcsönt felvenni alig, mert a mostani súlyos kamatfeltételek inkább nehezítenék, mint könnyűéneket a pénzügyi helyzetet. A német jóvátételi összeg bizonytalan, de feltéve, hogy Franciaország hozzájut a remélt és megszabott összeghez, még akkor sincsenek egészen fedezve háborús kárai. A kiadások csökkentéséről sokat beszélnek, de annyi a kielégítésre váró szükséglet, hogy komolyabb megtakarítások alig eszközölhetők. Az adóprést tovább szorítani nem tanácsos, de alig is lehetne, mert már csak az elkobzás van hátra. A pénz további hígítása bármilyen módú újabb veszedelem lenne. Mit tegyünk hát? Egy út van: termelni, termelni és termelni, életet önteni a vállalkozásokba, a kereskedelembé, az iparba, a mezőgazdaságba! A pezsgő gazdasági élet visszahozza majd az elvesztett bizalmat, előkészíti az általános jólét korszakát. Ezt azonban szervezni kell. Franciaország tele van hatalmas, kiaknázatlan kincsekkel. Ezeknek értékesítését az államnak is elő kell segítenie. Bátorítsa, fejlessze, támogassa az állam a vállalkozási kedvet, gondoljon a vízi erőkre, a mezőgazdaság színvonalának emelésére, a közlekedés javítására, kikötők építésére, olcsó, egészséges lakások teremtésére stb. Csak egy példát arra, mit lehetne aránylag rövid idő alatt alkotni. Franciaország vízi energiáit szakértők 9 millió lóerőre becsülik. Ez a kincs ma alig egy millió lóerőig van kiaknázva. Mekkora lendületet jelentene a gazdasági élet számára a teljes kiaknázás és a helyes szétosztás?

Ha a jószándék és eltökéltség a munka megkezdésére megvan, az anyagi eszközök is biztosíthatók lesznek, mert ez nem meddő kiadás, hanem a leggyümölcsözőbb befektetés. — Július 20. — Charles Lavigne, *Questions Sociales: Une politique de Vhabitation*. (Szociális kérdések: Lakáspolitikai). A lakásínség Franciaországban is akkora mértéket öltött, hogy a törvényhozás ismételtén kénytelen volt ezzel a súlyos szociális problémával behatóan foglalkozni. A létrejött törvény (1919. márc. 31.) két irányban kíván gondoskodni: egyrészt, amennyire lehet, kedvezményekkel, sőt szubvenciókkal előmozdítja új lakások építését, másrészt a meglévők igazságos elosztásáról intézkedik. Ez, nem elég. Törvénybe kell iktatni azt is, hogy lakásra még használható házakat, helyiségeket sem lebontani, sem pl. táncteremmé, mozivá, szórakozási helyé stb. átalakítani nem szabad. S mivel a szállodák rohamos terjeszkedése nem csekély mértékben csökkentette az olcsóbb lakások számát, az átalakítási tilalmat erre a részre is ki kell terjeszteni. A cikkíró közli az újabb törvény tervezetét, mely Európa több államának e téren tett tapasztalatait értékesítve, a kérdést szabályozni próbálja. — Szeptember. — Victor Boret, *Une Nouvelle Politique de le Terre*. (Új földpolitika). Nagy háborúk és megpróbáltatások után mindig először az agrár államok álltak talpra. Franciaország agrár állam s kétségtelenül gyorsan ki fogja heverni a közelmúlt sebeit, ha termelését fokozni tudja. A jelenlegi, sok tekintetben szerencsétlen pénzügyi viszonyok a mezőgazdaság fellendülését elősegítik, amennyiben a föld termékeinek aránytalanul magas ára a gazdákat a termelés fokozására ösztönzi. A mostani gazdasági helyzet csak azoknak árt, kik megszabott jövedelmükből élnek s közszükségleti árúkat nem termelnek; a termelők viszont ma előnyösebben tudják elhelyezni árúikat, mint valaha. A megnövekedett jövedelem lehetővé teszi a parasztnak újabb földek vásárlását, így a föld mindinkább azok kezére jut, kik azt megművelni képesek. A fejlődés így kétségtelenül helyes úton halad előre. De hogy ennek a köz is hasznát lássa, ahhoz olyan agrár-politika kell, mely nemcsak technikai külsőségekkel törődik, hanem számot vet egyéb fontos gazdasági, szociális, jogi, pénzügyi szempontokkal is. Minden erőfeszítés azonban hiábavaló, ha az emberanyag továbbra is fogy, mint ahogyan az utóbbi években fogyott. Ennek a veszedelemnek csak jó agrár-politika veheti elejét, mely a földet egyrészt az azt művelők birtokába juttatja, másrészt elősegíti, hogy a dolgozó tulajdonosok a földből mentől nagyobb hasznot húzzanak. — Pierre Caloni: *Comment les Allemands entendent remédier á la erise du Logement: La nouvelle Loi du 26 juin 1921*. (Hogyan orvosolják a németek a lakásínséget: az 1921. júni. 26-iki új törvény.) Németország békében évente kb. 200,000 új lakást épített. Mivel a háború a nemzet összes erőit lekötötte s így az építkezést is gátolta, a fegyverszünet idején Németországnak körülbelül 900,000 új lakásra volt szüksége. Ezeknek előállítását azonban a magas bérek, a nyersanyagok árának folytonos emelkedése, a szállítási nehézségek rendkívüli mértékben gátolták. A leküzdhetlencnek látszó akadályok ellenére az egyes államok, városok rendkívüli segíelyeikkel mégis meg tudták indítani az építkezést, míg végre 1921. júni 26-án egy új törvény a kérdést egyetemlegesen szabályozta. Még a törvény létrejötte előtt, 1919. és 1920-ban az egyes államok és városok körülbelül 4 milliárd márkát fordítottak új lakások építésére.

Például:

	400 millió márkát
Poroszország	
Düsseldorf	80 „ „
Görlitz	2-5 „ „
Allenstein	7 „ „
Friedberg	1 „ „
Hamburg	50 „ „
Berlin	27 „ „
Zittau	6 „ „

Az 1921-iki évre előirányzott összeg körülbelül újabb 4 milliárd márka... A francia cikkíró megengedhetetlennek tartja, hogy Németország mindaddig, míg a jóvátételi követelést ki nem egyenlítette, ilyen nagy arányú összegeket fordítson saját szükségletei fedezésére. — Október. — J. Dessaint, *Le Proletariat agricole dans l'après-guerre*. (A mezőgazdasági proletárság a háború után). Egészséges társadalmi viszonyok között minden egyes réteg a maga veszteségeit a hozzá legközelebb eső alsóbb szociális kategóriából szokta kiegészíteni. Ha a dolgok tovább így mennek, mint ma, Franciaországban hamarosan eltűnik az alapréteg, a mezőgazdasági proletárság. Ez a fejlődés nem lenne fenyegető akkor, ha a mezőgazdasági munkásság a kisbirtokos osztályba olvadna be. Azonban a helyzet egész más: nem a föld felé húznak, hanem a városok felé, itt, a nagy ipari centrumokban gyarapítják az egyik napról a másikra élőknek elégedetlen, robbanékony tömegét. 1911-ben körülbelül 1 millió mezőgazdasági munkás volt Franciaországban. Ma jó, ha ez a szám csak egy negyedével csökkent. Ez a belső kivándorlás a legnagyobb veszedelmet rejti magában úgy a mezőgazdasági termelésre, mint a társadalmi rendre nézve, tehát legfőbb érdek ennek a folyamatnak meglassítása. Hozzá kell kötni ezt a réteget a faluhoz, bele kell gyökereztetni a földbe! Ma a mezőgazdasági bérek meglehetősen magasak, mindamelllett a város tovább is felszívja a maga részét. Mi ennek az oka? Egyik fő ok kétségtelenül az, hogy ami kezdvézményt az állam szociális szempontból a munkásságnak ad, azt szinte teljesen a városi munkásság fölözi le. Azt sem szabad mellőzni, hogy az ipari munkásságot a jól kiépített szervezetek és intézmények hathatós támogatásban részesítik. A vázolt baj gyógyítása csak abban állhat, ha a mezőgazdasági munkásságot -a városoktól elterelve a kisbirtokos parasztság osztálya felé irányítjuk s ha neki ezt az emelkedést minden rendelkezésre álló eszközzel megkönnyítjük. Addig is azonban, míg ez a felszívódás bekövetkezhetik, a törvényhozás ne szenteljen kisebb figyelmet a falusi munkásság érdekeinek, mint amekkorával megajándékozta a politikailag minden esetre jobban szervezett városi munkásság ügyét. — November 20. — G. de Thomasson, *Les Rapports du Gouvernement et de la Presse*. (A kormány és a sajtó viszonya.) Nem lehet tagadni, hogy az egyes nemzetek sajtói közül a francia talán a legkevésbé jól tájékozott. Ez a kormány hibája. Pedig a sajtó feltétlenül megérdemelné, hogy a nagy, a nemzet életébe vágó kérdéseknél a kormánytól gyors és megbízható információkat kapjon. A francia lapok sok esetben az angol lapokból értesülnek rendkívül fontos francia eseményekről. Különösen elutasítóan viselkednek a sajtó munkásaival szemben az egyes minisztériumok mértékadó tisztviselői. Ezek az urak legszívesebben látnák,

ha az újságok fehér lappal jelennének meg. Az igaz, hogy sokszor egyenesen felszólítást kapnak a sajtó elutasítására. Ennek a felfogásnak talán meg volt a jogosultsága akkor, midőn a belső politika foglalt le minden érdeklődést. Az ellenzéki pártok sajtójának megbízható információkat adni annyi volt a kormány számára, mint a saját pozícióját meggondolatlanul gyengíteni. Ma azonban, midőn a külpolitika kérdései kerültek első helyre, oktalanság a kormánytól ki nem használni a sajtó szövetségét. Mert azt csak nem lehet“ fel-tételezni, hogy francia lap ezekben a kérdésekben vétsen a francia nemzet életérdekeivel szemben. Rendes hírszolgáltatás hiányában a sajtó kénytelen más, zavarosabb forrásokból meríteni. Ezek egyike az előkelőbb személyiségek megkérdezése. Ez annyira elhatalmasodott, hogy ma valóságos átka az újságoknak. Mentől fontosabb ember a megkérdezett, antól jelentéktelenebb rendszerint a tőle kapott válasz. Legtöbbször igazán semmitmondó beszélgetések jelennek meg a lapokban s ha néha-néha egy-egy kivétel akad, ez csak erősíti a szabályt. A másik módszer külföldi levelező alkalmazása. Ezt a rendkívüli költségek miatt csak kevés lap engedheti meg magának. A mai, sok tekintetben fonák helyzetben csak egy megfelelő, szolgálatkész információs szerv felállítása segíthet, melyben mindegyik minisztérium kiküldöttjei helyet találnak. — *C. G. Gignoux, Les difficultés économiques du Bolchevisme.* (A bolsevizmus gazdasági nehézségei.) Mikor a bolsevikiek Oroszországban uralomra jutottak, célul tűzték ki maguk elé a Marx-féle kommunista-kiáltvány gazdasági elveinek gyakorlati megvalósítását. A gazdasági élet alapvető törvényei azonban minden hóbortot kicsúfolva tovább érvényesülnek s ma Oroszország gazdasági élete — amennyiben ilyen van — ékesszólóan bizonyítja, hogy a bolsevistáktól annyira gyűlölt régi termelési rend megmaradt foszlányai, vagy óvatosan visszaállított formái az egyetlen biztosítékai a gazdasági vérkeringés újból való megindulásának. Ezt bizonyítja földpolitikájuk. Először nagy hűhóval nacionalizálták a földeket. Mikor a parasztság nagy tömege ellenállt, kénytelen volt a szovjet áttérni a magánvagyon-rendszerre. Ma Oroszországban a föld 97%-a parasztkézben van, még pedig középirtokosoknak nevezhető parasztok kezében, kiknek hatalmas társadalmi rétege minden tekintetben erős alapja lesz egy új polgári társadalomnak. Ami a terményeket illeti, először a szovjet a felesleget erőszakosan elrekvirálta a parasztoktól. Ez a módszer azonban csakhamar csődöt mondott, mert a termelő a saját szükségelete biztosításán felül nem volt hajlandó fáradozni. Ma az a helyzet, hogy a termés egyrészt a paraszt odaadja adó fejében, a többivel pedig — régi jó kapitalista erkölcs szerint — szabadon rendelkezik. Hasonló fejlődést találunk az ipar terén. A nacionalizált üzemek produkciója alig számbavehető. Ezekkel szemben mindinkább nyernek súlyban és fontosságban a kis üzemek, aminek további következménye a kis-iparos réteg gyarapodása számban és társadalmi súlyban. A kereskedelem terén ugyanaz a helyzet állt elő: vagy engedményeket tesz a szovjet a külföldi tőkének, tehát eltér elveitől, vagy tovább tengődhet mostani nyomorúságos helyzetében. Általában a szovjet világboldogító forradalma — úgy látszik — egyszerű helycserére zsugorodik össze. A régi polgári társadalmat sikerült a vezetőknek szétzúzniuk, de hogy ezek helyébe új „kizsákmányolók“ tolnak fel, azt megakadályozni nem tudják, vagy talán nem is akarják.

Le Correspondant. 1921. augusztus 10. *Guy de Valous, La situation économique et financière de l'Autriche et son avenir immédiat.* (Ausztria gazdasági és pénzügyi helyzete s közvetlen jövője.) Ausztria ma Európának diplomáciai tekintetben egyik legfontosabb pontja. Európa nyugalma sok tekintetben attól függ, sikerül-e igazi békét teremteni a Duna mellett? Az, amit Ausztria problémájának szoktak nevezni, inkább a Duna mentének aggasztó kérdése. Ennek a kérdésnek megoldása attól függ, képes lesz-e Ausztria önmagában megélni? A háború előtt az Osztrák-Magyar monarchia gazdasági egészet alkotott, melyben az egyik rész szerencsésen kiegészítette a másikat. A saint-germaini béke a régi birodalmat összetörte s helyébe új országokat állított, melyek közül egyesek győzők, mások legyőzöttek. Győzők lettek pl. azok, kik idejekorán jelentkeztek a győztes táborban. Így a csehek, kik a Habsburgok alatt legnagyobb igyekezettel szolgálták a pángermán törekvéseket, győztes nemzetnek léptek elő. De Monzie szenátor egyik beszédében kimutatta, hogy az osztrák politika szóvivői az utóbbi időben szinte kivétel nélkül cseh származásúak voltak. Mindez nem akadályozza a franciákat, hogy a csehek minden képzelhető módon támogassák. A birodalom osztrák feléből csak Ausztria legyőzött, a többi rész — jelentéktelen részeket leszámítva — győztes! A békekonzferencia annyira ment tudatlanságában, hogy ettől a lsonka, életképtelen országocskától eleinte még jóvátételt is remélt. A 7 millió lakosból 2 millió Bécsre esik. A termés nem fedezi a szükségleteket. Vegyük még ehhez az 500.000 hivatalnokot s megérthetjük, hogy ez az ország csak az éhség és halál elleni küzdelemre lehet kárhoyzatva. A sok misszió, delegáció mind azon törte a fejét, hogyan lehetne Ausztrián segíteni: egyik nagy jelentés, terv, memorandum a másikat érte az utóbbi években. Közben semmi eredmény s Bécs olyan helyzetben van, hogy az orosz szovjet inségével felveheti a versenyt. A földmívelés legkedvezőbb esetben is csak a szükséglet felét tudná biztosítani. Ez az idő azonban még távol van, mert egyelőre a termés alig éri el a béke-átlag felét. A hajdan virágzó ipar szénhiány miatt megbénult. Havi szükséglete szénből szűkösön számítva 555.000 tonna lenne. Ebből csehek szállítanának 140.000 tonnát, Felső-Szilézia 200.000 tonnát, a többit a hazai termelés fedezné. A szűken számított mennyiség sem áll azonban rendelkezésre különböző akadályok miatt. Pl. a sziléziai zavarok több hónapra át elválták Ausztriát az ottani széntől. A megbénult gazdasági élet egyik legsúlyosabb következménye a pénz elértéktelenedése. Mivel ez a folyamat állandóan tovább tart, az emberek könnyen kiadják jövedelmüket improduktív fogyasztásra. A komoly vállalkozás úgyszólván szünetel, a belső kölcsön lehetetlenné vált. Ausztria rettenetes helyzetében kívülről vár segítséget. Ezt azonban eddig — legalább számbavehetőt — nem kapott. Ha Franciaország közbe nem lép, csatlakozni fog Németországhoz, ami a franciák számára felér egy vereséggel. Egyetlen lehetőség ebben § helyzetben a dunai konfederáció megalkotása, melyben Ausztria megfelelő módon elhelyezkedhetnek. Ebben az alakulatban helyet foglalnának az összes utódállamok, melyek különben is egymásra vannak utalva. Bármennyire utálják is a Duna mentén lakó népek egymást, sorsuk közös: vagy együtt dolgoznak, vagy együtt pusztulnak. A mostani szabadsága az új államoknak abban áll, hogy nyomorúságukban egymás torkának eshetnek, míg a régi „elnyomás“ legalább biztosította megél-

hetésüket. Franciaországnak talán legnagyobb érdeke, hogy itt végre rend legyen, mert a mostani zavaros helyzet Közép-Európát Németország kész zsákmányává teszi. — Augusztus 25, — * * *, *Le Malaise Hongrois*. (Magyar bajok.) A névtelen cikkíró — úgy látszik — belpolitikánkat illető információit elfogult forrásból szerezte. Míg ugyanis külpolitikai helyzetünket elég tárgyilagosan ismerteti, addig belső állapotainkkal kapcsolatban sűrűn emlegeti a fehér terrort, a zsidóüldözést, a szociáldemokraták sanyargatását. Szemlénkben az utóbbi részeket mellőzve, a tárgyilagosabb külpolitikai jellegű vonatkozásokra szorítkozunk. — Ha Európa bármely országa gazdag politikai betegségekben, akkor Magyarország valóságos iskolapéldája a háború okozta bajoknak. Hogy azonban ezeket megérthessük, ismerni kell kissé az utóbbi évek eseményeit. Magyarországgal kapcsolatban ez kettős fontosságú, mert alig van még egy nép Európában, mely annyira a múlt felé fordulva keresné a jövő útját, mint a magyar. Elmerülve fájdalmas megcsonkításának szemléletébe, az újjászületés eszközeit, módjait keresve, a mai Magyarország egy akarattal ellene mond a jelennek s azt akarja visszaállítani, ami a múltban volt. Csak történeti visszapillantás alapján érthetjük meg a helyzetet, melybe a trianoni béke Magyarországot döntötte. Ez a nép nem tudja elfelejteni régi egységét, képtelen arra, hogy bármelyik szomszédjával — csupa ellenség! — kiegyezzek, de arra is képtelén, hogy nyersanyag, piac hiányában önmagában megéljen. Büszkeségében hadseregére támaszkodik, viszont ez a hadsereg olyan kiadásokkal jár, amiket fedezni nem tud. Magyarországon tovább folyik a háború. Egyetlen orvossága lenne e beteg népnek a béke, az igaz béke, mely nemcsak papíron állna, hanem a valóságban is. Mint minden nemzet, a magyar is tiltakozik az ellen, hogy oka a világháború kitörésének. Tárgyilagosan vizsgálva az erre vonatkozó érveket, kétségtelenül kiderül, hogy a magyaroknak kevés befolyásuk volt a kettős monarchia külpolitikájának intézésére s az is megállapítható, hogy a háborút eldöntő értekezleteit a magyar miniszterelnök, Tisza István, egyedül ellenezte a konfliktus fegyveres elintézését. Mikor a háború mégis kitört, a magyarok mindvégig vitézül harcoltak. Erre különben teljes okuk és joguk volt. Nem fenyegette-e a szerb irredenta az ország épségét? Nem lett-e még világosabb az országot fenyegető veszedelem a román hadüzenettel? Nem kellett-e Magyarországnak 1848 óta számot vetnie az Oroszországtól képviselt pánszlávizmussal? Éppen ezért Magyarországon ma is bűnnek tekintik, ha valaki a világháború alatt defetizmussal a front erejét gyengítette. Ez a vád nehezedik ma a szociáldemokratákra, a szabadkőművesekre, és a bujkáló, front mögött gazdagodó zsidóságra. Az októberi forradalom tanulságai csak súlyosabbakká teszik e vádakot. Károlyi Mihályt a szociáldemokraták, szabadkőművesek és a zsidók támogatták elsősorban. A magyar nép nagy többsége csak akkor tapsolt volna neki, ha sikerült volna a hazát megmentenie. Egy ideig bíztak benne, ő volí az egyetlen a magyar mágnások közül, ki a háború alatt az entente hívének vallotta magát. A magyar nép elhitte neki, hogy Parisban fel tudja tartóztatni a katasztrófát. De talán maga Károlyi is meg volt arról győződve. Hogy pacifizmusát bebizonyítsa, szétszórta a még rendelkezésre álló hadsereget, hogy a régi monarchiával minden összeköttetést megszakítson, visszautasította a kedvező Diaz-féle fegyverszüneti szerződést. Ezekkel a tettekkel az ország-

nak kimondhatatlan károkat okozott. Pl. a Kövess-féle hadsereg — 350.000 fegyelmezett ember — nem adta volna fel egykönnyen Erdélyt és a délvidéket. A magyarok joggal állítják, hogy Trianonban más feltételeket kaptak volna, ha az ország *de facto* kezükben marad. Valószínűleg Trianonban már a nagy hatalmak nem mertek arra vállalkozni, hogy a *beati possidentes* ellen fellépjenek. A másik következménye Károlyi oktalan pacifizmusának volt a bolsevizmus, mivel a fegyveres erő széttöltése után azé lett a hatalom, aki utána mert nyúlni. Kun Béla ilyen ember volt. A kommunizmus pusztításait betetőzte a román megszállás erkölcsi megalázzással, mértéktelen rekvirálással. Csak a Tiszán túl a románok közel 13 milliárd értékű vasúti anyagot szedtek össze. Ilyen válságokon át jutott a magyar nép Trianonig. A béke elvette tőlük területük 70%-t, lakosságuk 60%-t, köztük 3 és ½ millió tiszta magyart. Az új ország határai mind katonai, mind kereskedelmi szempontból a lehető legkedvezőtlenebbek. Elvesztette Magyarország iparának 40%-t, széntermelésének 60%-t, búzatermésének 65%-t, rozstermésének 40%-t, erdeinek 83%-t, vízi erőinek 95%-t. Vannak bútorgyárai — fa nélkül, vasgyárai — vas nélkül. Ezek a veszteségek különösen azért érzékenyek, mert az utódállamok közt egymás irányában nincs bizalom, tehát nincs megfelelő kereskedelmi összeköttetés. Ritkán található nemzeteknél olyan morális egység, mint a magyaroknál fájdalmas megcsönkítottságukkal szemben. Az egyes pártok, frakciók, akármennyire gyűlölik és szabdadják is más kérdésekben egymást, a béke kérdésében egyetértenek. E tekintetben nincs mélyreható eltérés egy zsidó és az ébredő magyarok elnöke közt, egy szociáldemokrata és a miniszterelnök közt. Ez az egység megértethetné a nyugati nemzetekkel is, mi különbség Ausztria és Magyarország között? A monarchia osztrák felét különböző népek alkották; volt osztrák birodalom, de nem volt osztrák haza. Ezzel szemben magyar haza igenis volt, ha nem is minden nemzetiség szemében, de a magyarok szemében igen! Ausztria hasonlított Törökországhoz, Magyarország Lengyelországhoz. Nincs is ma magyar, ki az ország megcsönkítésát véglegesnek tekintené s ebben megnyugodnék. Egytől egyig meg vannak győződve, hogy Magyarország földrajzi és gazdasági egysége mellett a szétszakítás csak mesterséges és rövid ideig tartó epizód lehet. Szentül hisznek a magyar faj morális fensőbbiségében s vallják, hogy ha egyszer valami keleti veszedelem ellen kell a Kárpátoknál Európát védeni, csak a magyarok tudják majd ezt a kötelességet ellátni a jövőben, mint ahogyan vállalták a múltban. A békeszerződés morális következményei közül éppen ez egyik legsúlyosabb: Európa közepén van egy engesztelhetetlen nép, mely a kikényszerített aláírást nem tartja magára nézve kötelezőnek, mely nemcsak jogának, hanem kötelességének tekinti, hogy a Kárpátok vonalán újra vállalja Európa nyugati felének védelmezését. A magyarok hangulatát jól kifejezi az a propaganda-plakát, mely a szétszabdalt ország négy sarkát lánggal lobogtatja evvel a felírással *Voulez-vous quatre Alsaces-Loraines?* De jönnek a „*Circuli vitiosi*“! Hogy az ország egységét vissza lehessen állítani, ahhoz erősnek kell lenni. Ahhoz, hogy Magyarország erős legyen, nemcsak jó hadsereg, hanem rendezett belpolitika, kedvező pénzügyi helyzet, jó gazdálkodás is kellene. Mindez termelést feltételez. De hogyan, termeljen egy ország, melynek nincs nyersanyaga? S hogyan importáljon nyersanyagot, ha szomszédaival

nincsen jó viszonyban? Hogyan legyen jó viszonyban szomszédaival, kikkel egész életérdeke ellenkezik? Az irredentizmus egy önmagát felfaló szörnyeteg. Az irredentizmusnak szüksége van erős hadseregre, viszont az erős hadsereg lehetetlenné teszi a szomszédos államokkal való jó viszonyt, tehát a gazdasági fellendülést. Magyarország nem élhet, csak ha felejt. Viszont felejteni nem tud, de nem is akar. Ez a vigasztalan külpolitikai helyzet tükröződik vissza a zűrzavaros belpolitikai életben is. A cikkíró több ízben érinti a királykérdést. Itt is a legnagyobb nehézséget a külpolitikai helyzet okozza: a magyarok királyuktól az ország integritásának visszaállítását várják, viszont a nagy és kis entente csak olyan uralkodót enged a magyar trónra, ki elismeri a trianoni békét. A cikket a következő reflexió fejezi be: „Quoi qu'il en soit, une seule chose est certaine: c'est que la Hongrie appartiendra, corps et âme, a l'homme, — et au pays — qui lui apportéra une revision, si faible soit-elle, des clauses territoriales de la paix de Trianon. Elle n' appartiendra á personne d'autre.“ — November 25. — *Guy de Valous, Le Question Croate et la constitution du royaume des Serbes, Croates et Slovènes*: (A horvátkérdés és a Szerb-Horvát-Szlovén királyság alkotmánya.) Az Osztrák-Magyar monarchia szétbomlása után az utódállamok közül egyetlen „felszabadított“ nemzet sem érdekelte annyira a franciákat, mint a jugoszlávok. Franciaország, hagyományaihoz híven, segítette a többi államot is függetlensége kivívásában, de legmelegebben Szerbia iránt érdeklődött, mert egyrészt a múltban ennél tapasztalta a legrendíthetlenebb hűséget, másrészt a jelenben is eddig ez az állam tartózkodott legállhatatosabban a Németország felé kacsintgatástól. A francia sajtó sokat foglalkozik Szerbiával, de mindig olyan nagyfokú szimpátiával, mely a hibákat is hajlandó eltussolni. Ez nem helyes dolog egyrészt Szerbia érdekében sem, mely így hibáiban megrögződik, másrészt a Szerbia gondjára bízott hatalmas terület lakosságának érdekében sem. melynek nehéz helyzete így nem kerül az európai közvélemény előtt kellő megvilágításba. Újabban sokat beszéltek az új állam új alkotmányáról s általában szerencsés politikai megoldásnak tekintették Pasics művét. Lehet, hogy a szerbek szempontjából valóban jó megoldás ez az alkotmány, azonban talán nemcsak ebből a szempontból kell nézni ezt az ügyet, hanem figyelembe keli venni a horvátok és szlovének álláspontját is. Az 1917-iki korfui deklaráció minden további nélkül egységes nemzetnek jelenti ki a szerbeket, horvátokat, szlovéneket, viszont az alkotmány kérdésének rendezését „a jövőnek tartotta fenn. Már ekkor két irányzat küzdött egymással: az összpontosító, melyet a szerbek, a szövetségi, melyet a horvátok az összes többi kisebbséggel egyetértve képviseltek. A vezérszerepet ellenzéki téren a horvátok vitték. Pasics ez alkalommal kijelentette, hogy az összes délszlávok szerbek, Trumbics pedig, aki horvát ember, bizonyította, hogy a szerb és horvát különbözőségek csak alkalmiak, legfeljebb lélektani természetűek. Az entente egész naivitására, vagy gondatlanságára volt szükség, hogy ezt a hamis elméletet a legfelsőbb tanács magáévá tegye s e szerint cselekedjék. Aki közelről ismeri a dolgokat, az tudja, hogy a horvát és szerb három lényeges pontban különbözik egymástól: lelki alkatban, az államról való felfogásban, vallásban. A horvát nép büszke irodalmi és harci hagyományaira. Zágráb már akkor irodalmi központ volt, mikor a szerbeknek csak népdalaik voltak. A horvátok hőiesen

harcoltak a török ellen, fegyelmezett hadsereg alkatrészei voltak már akkor, midőn a szerb testvér katonai erényei a szomszédok disznai körül kifejtett működésben merültek ki. A horvátoknak bérében van a federalizmus, amit kifejlesztett az a relatív függetlenség, melyet Horvátország Magyarországgal s az egész monarchiával szemben élvezett. A horvát nép mélyen katolikus s ellenszegül a (szert) arthodoxiának, mely a horvát egyház függetlenségét fenyegeti. Tartozzanak a horvátok bármelyikhez a két nagy politikai párt közül, legyenek monarchisták, vagy republikánusok, egy közös célban megjegyeznek: fenn akarják tartani. politikai és nemzeti egyéniségüket, harcba szállnak a hivatalos szerb törekvésekkel, mélyek az iskolában, sajtóban és közéletben Pasic támogatásával egyre tolaodóbban jelentkeznek. Ugyancsak minden horvátnak programjához tartozik a bulgárok belevonása a délszláv szövetségbe. A szerbek viszont nem tudnak és nem akarnak belenyugodni abba, hogy a sok vérrel kivívott győzelem gyümölcse ne a sóvárgott Nagy-Szerbia legyen. Céljukat parlamenti úton az új alkotmánnyal meg is valóstították, de hogy milyen körülmények között és milyen eszközökkel; arról a szerh krónika szívesen hallgat. Pasic, hogy többséget kapjon, egyszerűen megvásárolta az addig ellenzéki muzulmán képviselőket. A költségek természetesen elsősorban az adózásban előljáró horvátok és szlovének fogják viselni. Nagy garral világgá hirdették a szerbek, hogy az új alkotmány mellett szavazott 223 képviselő, ellene összesen 35. Ez így papíron jól fest. Azt azonban elhallgatják, hogy összesen 419 képviselő van, kik közül 161 tartózkodott a szavazástól, sőt jó részük, mint az 50 tagú Radics-párt, egyáltalán részt sem vett a parlament munkájában — érthető okokból. A megvásárolt muzulmán képviselők sincsenek a szerb hivatalos jelentésben említve. A szerbeknek ez esetben is sikerült Európát félrevezetniök. Az új állam, akár mennyire Szerb-Horvát-Szlovén államnak hívják is hivatalosan, tulajdonképen lényegileg Nagy-Szerbia. A horvát és szlovén jelző alig több, mint a magyar király címei közt a „jeruzsálemi király“ jelző Volt. Vannak horvátok, kik Horvátország jelenlegi sorsát Írországgal hasonlítják össze. Ebben van kétségtelenül némi túlzás, egy azonban bizonyos: az új alkotmány szerb merénylet Horvátország ellen, mely ezt a nagymúltú népet műveltsége, nyelve és vallása ellenére elszakítja nyugattól, hová eddig tartozott s kelet martalékává teszi. Kérdés, hogy egy ilyen dinár-szagú megoldás sokáig tarthat-e? A szernek szeretik hangoztatni, hogy a múlt, a történelem el van temetve s bíznak abban, hogy a gazdasági érdekek össze fogják terelni a széthúzó nemzetiségeket. Ha a győztes szerbség józan politikát követ, kétségtelenül jóvá fogja lenni ezt a durva hibát. Ha nem, gondolja meg, mi vár Nagy-Szerbiára? Két ellenséges állam övezi, elnyomott népek milliói lakják, négy és -fél millió szerbvel szemben nyolc millió olyan. polgár van, kik bosszút, igazságot, szabadulást lihegnek! Vájjon mi várhat rá? — 1922. február 10. — *Guy de Valous: La politique agraire dans les „États-Successors a Monarchie Austro-Hongroise.* (Az Osztrák-Magyar monarchia u. n. utódállamainak agrárpolitikája.) Ma általában sokkal több híve van a kis- és középbirtok-rendszernek, mint a nagybirtoknak. A nemzetgazdászok legtöbbsége összhangzóan vallja, hogy a kisbirtok kiaknázhatósága nagyobb a nagybirtokénál. Ennek az elvnek hódolva az utódállamok szinte egymással versenyezve teszik tönkre a

nagybirtokot. Sorjába véve először vizsgáljuk Német-Ausztria földpolitikáját. Az uralkodó szocialisták célul tűzték ki a nagybirtokok felosztását, vagy legalább csökkentését. Azonban az élelmezési nehézségek, a pénzügyi eszközök hiánya, a tervezett tempót lényegesen meglassították. Legtöbb eredményt jelent még az 1920. április 30-án benyújtott törvény a hitbizományok eltörléséről. A hitbizomány gondolata spanyol eredetű s először a XVII. században jelentkezik. Az első osztrák hitbizományi 1605 augusztus 6-án: alapították. A XIX. század végén a földnek kb. 4.075%-a volt Ausztriában hitbizomány. A javaslat legsúlyosabb pontja kétségtelenül az, hogy a régi tulajdonosok semmiféle kárpótlásban nem részesülnek. Ennek politikai célzata van: letörni a régi rendszert támogató legmagasabb osztrák arisztokráciát. Viszont meg kell állapítani, hogy a szöveg merevsége az életben egyáltalán nem érvényesült, mert a kormány és régi tulajdonosok közt sok esetben barátságosnak, nevezhető egyezség jött létre. Általában a nagy kijelentések ellenére Német-Ausztriában a földreform tényleges végrehajtása a központi hatalom gondatlansága és tehetetlensége következtében alig indult meg. Cseh-Szlovákiában ugyancsak nagy hű-hóval, tetszetős jelszavak mellett indult meg a földreform. A kisajátítás radikális módon és eszközökkel indult meg. Mindéit kárpótlás nélkül kisajátíthatok pl. a régi dinasztia, az ellenséges idegen állampolgárok, a holt-kéz; a cseh nemzettel együtt nem érzők birtoka. Ezekhez: jönnek még a fehér-hegyi csata után a császár pártjához csatlakozottak leszármazottai. Ilyen alapon felosztásra kerül Csehországban, Morvaországban, Sziléziában 742, Szlovákiában 42 nagybirtok. Tényleges felosztásra azonban csak hosszas huza-vona után került a sor, akkor is nem várt nehézségek, bukkantak fel. Azok, akik földjükért kárpótlást kapnak, alig járnak jobban az előbb említett kategóriánál. A becstérték általában az 1913—15. években fizetett árak középarányosa, ami a mostani valutáris viszonyok mellett annyit jelent, hogy e földeket az állam látszólag 90, illetőleg a valóságban 95% erejéig elkobozza. A cseh törvényhozást minden gazdasági szemponttól mentes tekintetek irányítják: gyűlölet mindavval szemben, ami nem cseh, a cseh, parasztság gazdagítása, a legionáriusoknak tett ígéretek beváltása. Egy szóval, az agrártörvény, melynek a szociális igazságot kellene szolgálnia, a cseh kezében a végletes sovinizmus szolgálatában áll. Nem sokkal jobb a helyzet Szerbiában. A szerb agrár-reform nem egyöntetű, a rendelkezések vidékről-vidékre változnak. Csak egyben van egyöntetűség: t. i. földreform csak az új területeken van s itt természetesen elsősorban politikai célokat szolgál. Utoljára ismerteti a szerző a magyarországi földreform-mozgalmat, melyről nagy elismeréssel nyilatkozik. Míg Ausztria agrár-törvénye theoretikus, Csehországé igazságtalan, Jugoszláviáé következtelen, addig a mérsékelt magyar reform a legjobb eredményekkel kecsegtet. Az igaz, hogy Magyarországon van a legtöbb hitbizomány, de ebből nem kivetkezik a radikális felforgatás szükségessége. A magyarokat a forradalom higgadtakká tette s azt is el keir ismerni, hogy a magyarság morális és materiális nemzeti egység szempontjából magasan felette áll szomszédainak. A magyar törvény lehetőleg respektálja a magántulajdont s ahol ezt esetleg megsérteni kénytelen, csak a magasabb társadalmi érdek nevében teszi.

La Vita Italiana. 1921. Augusztus 15. — *Verax, A nemzetek szövetsége és Itália érdekei.* A nemzetek szövetségének az olasz sajtó nem a legjobb barátja. A legtöbb olasz újság egyáltalán nem szokott vele foglalkozni, egy másik rész legjobb esetben gúnyolja, vagy éppen szidja. Az olasz kormány hivatalosan ugyan tagja a szövetségnek, képviselteti is magát ennek ülésein, azonban sem a külügyminiszter, sem a diplomaták nem várnak sok eredményt ettől a kooperációtól, sőt különösebben nem is érdeklődnek az ottani ügyek iránt. Ennek a ferde állapotnak több oka van. Első helyen említhető az egész olasz nép bizalmatlansága. Olaszország a háborútól, de különösen a békétől mem azt kapta, amit várt. Azután az olasz nép nem felejtette el, kik gördítettek akadályokat vágyainak teljesülése elé a békekonzferencián. Mivel a nemzetek szövetségének célja a békekonzferencia által teremtett helyzet véglegesítése, világos, hogy a békeművei elégedetlen olasz nép nem nézheti bizalommal működését. Az sem utolsó sorban okozza az olaszország ellenszenvét, hogy a nemzetek szövetségének megteremtője ugyanaz a Wilson, ki a béketárgyalások alkalmával leghevesebben ellenezte az olasz aspirációk kielégítését. Azok az olaszok, kik a nemzetek szövetségének gondolatát nagyra tartották, nem a legszerencsésebben képviselték ezt az eszmét és el lehet mondani, hogy ugyanezek sorából került ki egyúttal a legtöbb defetista. Mindezek ellenére nem a legjobb politika Olaszországtól, ha annyira elhanyagolja az új szövetséget. A szövetség eddigi élete folyamán ugyan nem igen foglalkozott nagy, életbevágó nemzetközi kérdésekkel, inkább a belső szervezkedés ügye foglalta le, de a lövőben ez megváltozhatik s akkor jó lesz résen lenni. Igaz, hogy Olaszország ma hatalmasabb, mint a háború előtt volt, de Amerika, Anglia, Franciaország nála is hatalmasabbak. Mivel a nemzetek szövetségében a tárgyalásokat sokkal inkább erkölcsi szempontok irányítják, mint más diplomáciai egyezkedéseket, Olaszország, mint gyengébb fél, a maga igazára támaszkodva esetleg olyan eredményeket érhet el tárgyalásokkal, aminőket más úton aligha biztosíthatna magának. — *Giovanni Pereziosi, Új Balkánháború küszöbén.* A szerbek által leigázott népek állandóan mozgolódnak. Ha a Balkánon végre nem tesz Európa igazságot, nem élvezheti a nehezen megszerzett békét. Az utolsó ötven év tanulságai azt bizonyítják, hogy a balkáni népek, melyek annyi vért öntöttek szabadságukért, nem fogják nyugodtan tűrni mostani elnyomóiknak, a szerbeknek és görögöknek igáját sem. Itáliának már a saját érdekében is rendet kellene teremteni igazságos alapon. Különösen változtatni kell a békeszerződés ama pontjain, melyek Bulgáriával szemben a legfeltűnőbb igazságtalanságokat tartalmazzák. Ez érdeke az olasz kereskedelemnek is, mely a lehetetlen szerződések miatt Bulgáriában egyik legjobb régi piacát veszíti el. Általában vagy sikerülni fog Itáliának a Balkánon az igazság uralmát biztosítania, vagy hamarosan tovább folytatódik a még be sem fejezett háború. — Szeptember 15. — *Renato M. Bova, Jegyzetek Olaszország és Jugoszlávia pénzügyi és gazdasági kapcsolatairól.* Szerbia gazdaságilag mindig eléggé kiaknázatlan terület volt. Ami haszon akadt, azt elsősorban a németek és az osztrákok fölötték le. Ma a hatalmasan megnövekedett jugoszláv piac kitűnő elhelyezkedési alkalom lenne olasz árúk számára s mégis egyelőre alig van szorosabb kereskedelmi kapcsolat Olaszország és Jugoszlávia között Pl. 1919-ben Jugoszlávia közel 2100 millió frank

értékű textil árút importált s ebben a hatalmas üzletben az észak-olasz textílgyárak alig vettek részt. Viszont Jugoszlávia csak lisztből évi 15 millió méter mázsát képes exportálni; erre meg Olaszországnak volna szüksége. Elsőrangú feladat lenne az olasz-jugoszláv kereskedelmi összeköttetések kiépítése, mégpedig megfelelő bankhálózat segítségével, — November 15. — * * *, *Olaszország és Jugoszlávia*. Az olaszok azt hiszik, hogy a jugoszlávokkal való viszonyukat békésen szabályozta a rapallói szerződés. Ennél nagyobb tévedést el sem lehet képzelni. A jugoszlávok gyűlése Olaszországgal szemben Rapalló óta talán még élénkebb, mint valaha volt. Az Olaszországba bekebelezett 400.000 szláv között a legvadabb irredentizmust élesztik. Trieszt a szerbek szemében szláv város, Isztria „vérző seb“, Görtz ugyancsak, szláv város. Az ottani szláv lakosság körében térképek forognak, melyeken az illető városok a SHS királyság alkotórészei. A szerb sajtó napról-napra támadja Olaszországot. Bármilyen kellemetlenség érje Szerbiát, azért elsősorban Olaszország felelős: Olaszország szítja az albán zavarokat, Olaszország magyarbarát politikát üz, Olaszország biztatta IV. Károlyt, hogy a magyar trónt foglalja vissza stb. Vannak szerb újságok, melyek nyíltan kérkednek avval, hogy „amint Ausztriával a szerbség végzett, úgy fog végezni Itáliával is“. Ami a kereskedelmi összeköttetések kilátásaira vonatkozik, arra jellemző egy aktív szerb miniszternek cikke az egyik lapban. E szerint Olaszországgal szemben a lehető legellenségesebben kell fellépni. Ha Olaszország Jugoszláviában piacot akar hódítani, vissza kell utasítani. Amennyiben Jugoszláviának import-cikkekre van szüksége, Németországhoz forduljon: a német áru megbízhatóbb, olcsóbb. Triesztet, ezt a fascista fészket, bojkottálni kell. Ugyanez legyen az eljárás Jugoszláviába tolatkodó olasz kereskedőkkel szemben. „Távol kell magunktól tartanunk az olaszokat, kik a mi legnagyobb politikai ellenfeleink é a legveszedelmesebb kereskedelmi riválisaink. Ezek rablók, kik érdekeinket fenyegetik. A mi jövőnk a Cseho-Szlovákiával, Németországgal, Franciaországgal és Angliával való összeműködésben van.“ Így ír egy jugoszláv miniszter Rapallo után! Hónapokig tartó diplomáciai tárgyalásra volt szükség, hogy egy olasz iskolát fel lehessen állítani Dalmáciában; Ugyanakkor olasz területen 380 horvát és 84 szlovén iskola működik zavartalanul. Az elmérgesedett viszonyért felelős Olaszország is, mely nem sokat törődik Jugoszláviával, de a főbűnösök a szerbek, elsősorban a szerb katonai párt, mely kétségtelenül háborúra készül Olaszországgal szemben.

Scribner's Magazine 1921. Július. — *Lothrop Stoddard, Mozgalmak az izlám-világban*. Marokkótól Kínáig, Turkesztántól Kongóig körülbelül 250,000,000 mohamedán nyugtalankodik. Ebben a tömegben óriási nagy változások jelet mutatkoznak, melyek jelentőségükben hatással lesznek a világtörténelem alakulására. Közel ezer éve, hogy a mohamedánok csillaga hanyatlóban van. Az izlám virágkora dicsőséges volt, de rövid ideig tartó. A rómaiak, görögök, perzsák örökebe lépve friss erővel szintetizálták és kiegészítették az átvett kultúrincseket. Csakhamar elkezdődött a hanyatlás: egyik muzulmán ország a másik után hódolt meg a nyugatiak előtt. Anglia rátette kezét Indiára-Egyiptomra, Oroszország- a Kaukázusra és Közép-Ázsiára, Franciaország Észak-Afrikára s most Törökország leigázásával — papíron — a mohamedán országok leigázása befejeztetett.. De csak papíron, mert közben ez

a hatalmas embertömeg olyan belső változásokon ment át, melyeknek jelentősége egyelőre beláthatatlan. Megismerkedtek a nyugati eszmékkel: a parlamentáris kormányzattal, a nacionalizmussal, a tudományos nevelés fontosságával, a szocializmussal, sőt bolsevizmussal. Tudatára jöttek elnyomatásuknak, összetartozásuknak: megszületett a pánizlamizmus. Az eddig közönyös mohamedán élénk részt vesz a gazdasági életben, kereskedik, vállalkozik, kiszorítja a keresztényt és zsidót. A pánizlamizmus programja nem utolsó sorban gazdasági: az izlám gazdagsága a muzulmánoké. Természeti kincseiket elsősorban maguk akarják kihasználni, hogy ne lehessenek idegenek prédái. A nagy háború csak siettette az ébredés folyamatát. Míg bennük a faji szolidaritás mindig erősebb lett, addig rájöttek, hogy a képzelt fehér-fajú szolidaritás nem volt s nem lesz. Az sem volt utolsó iskola számukra, hogy az európai harcterekre szállított közel 100.000-nyi muzulmán fehér embereket öltj fehér asszonyokat becstelenített meg, megízlelte a fehérek élvezeteit, megleste gyengéiket. Soha, mióta az emberiség történeti életét éli, kelet és nyugat viszonya nem volt annyira kiszámíthatatlan, annyira kataklizmákkal teljes, mint ma, a versaillesi béke korában, mely a régi sebeket nem hogy begyógyította volna, hanem még újakat nyitott meg.

The Nation and the Athenaeum. 1922. Január 21. — * * *, *Gazdasági újraéledés felé.* A háború nagy károkat okozott az emberiségnek, de mindez meg sem közelíti azt a rombolást, amit a béke végzett az utóbbi három évben. Közép-Európa pénzügyi zűr-zavara nem a háború, hanem a béke következménye. A békekonferencia urai jóvátételi dühükben ki javíthatatlan sérüléseket ejtettek Európa gazdasági életének talapzatán. Most, a tizenkettedik órában kezdik belátni, hogy ezt a romboló politikát tovább folytatni nem lehet. Kérdés azonban, hogy a józan ész útjára való visszatérés rövid időn belül képes lesz-e lényeges javulást létrehozni? Aligha. Európa gazdasági rendszere 1914 óta olyan súlyos ütéseket kapott, melyek kiheveréséhez évekre lesz szükség. S ha az egyensúly esetleg évek múlva helyre is áll, ez az egyensúly még ezen túl is hosszú ideig alatta marad a régi „standard”-nak. Frank Vanderlip, amerikai bankár, sötét jövőt jósol Európának, elsősorban Angliának. A tönkrement, szegényebbé lett Európa hosszú ideig nem fog annyit vásárolni, mint azelőtt, Anglia és a gyarmatok termékeiből. Minden ország lehetőleg igyekezni fog avval beérni, amit maga termel, mert többre nem igen telik. Az így kialakuló gazdasági gépezetben Anglia lesz az ötödik kerék. Ami annyit jelent, hogy a mostani lakosság 10—20%-a kivándorolhat, vagy éhen halhat. Ne csaljon meg bennünket a háború lázas gazdasági élete s az a látszat-fellendülés, ami a kereskedelmi életben a fegyverszüneti szerződések idején lábra kapott, hogy azután hamarosan megszűnjék. Az 1921-iki év világgazdasági eredménye számokban kifejezve siralmas: Amerika gyapottermése 9 millió bál volt a békebeli 13 millióval szemben, a tea és kaucsuk termelés összezsugorodott, a gyapjútermelés egészen megakadt volna, ha valaki kitalálja azt a szert, ami a juhokat a gyapjúnövelésben meggátolja, Kuba egymaga közel 2 millió tonna cukrot nem tudott eladni, Chile nem képes vevőt találni nitrátjára, az ausztráliai gyümölcsstermelés a bukás szélén áll stb. S minden okunk megvan annak a feltevésére, hogy az 1922. és 1923. év még rosszabb lesz. Itt van az utolsó óra arra, hogy valami nagy szervező képes-

ség kezébe vegye a csőd szélén álló világgazdaság reorganizálását. Ha a háborúban ezt meg tudtuk tenni, tegyük meg most- is. Az önfentartási ösztön csodákra képes! S ha a képet kissé sötéten rajzoltuk meg, ezt azért is tettük, mert még hiszünk a csodákban!

Deutsche Rundschau. — 1921; Október. — *Karl C. von Loesch, Eitropas Antlitz.* (Európa arculata). Európában körülbelül 30 nép él. Ezek határai Közép-Európában elmosódtak. Míg nyugaton a germán-román határvonal elég biztonsággal megvonható s közel 1000 év óta alig változott, addig Közép- és Kelet-Európában a népek egymás közé vannak ékelve és sokszor nemcsak nyelvben, hanem gazdasági és kulturális színvonalban is erősen különböznek egymástól. A nagy, államalkotó népek között fennmaradtak primitívebb népek foszlányai, sőt újabb népek formálódtak, mint pl. a románok. Ezek a fajok jó részben csak a XIX. század folyamán fejlesztették ki irodalmi nyelvüket, az európai kultúrával általában csak felületesen ismerkedtek meg, gazdasági téren most járnak a gyermekcipőkben. Alig van szlovák, szlovén, szerb, horvát, lett, észt, rutén, román név, mely az emberiség történetében valami nagyobb teljesítménnyel lenne összekapcsolva. Az eddig állam hiányában szűkölködő fajok közül egyedüli nép, mely a világtörténelemben és kultúrában szerepet játszott, a lengyel. Zenei téren kiváló embereket adott. Ami azonban a lengyel állami életet (liberum veto!) és a lengyel gazdálkodást illeti, az mindig közmondásosan rossz volt. A lengyelek múltjukkal bebizonyították, hogy sem önmagukat, sem másokat kormányozni nem tudnak. A csehek közül az egyetlen Húsz János vergődött világhírre, mint annak a vallásháborúnak okozója, mely Közép-Európát közel egy évszázadon át pusztította. A világháború kitörése szoros kapcsolatban van a nemzetiségi kérdés rendezetlenségével. Az a példátlan siker, melyet Wilson erre vonatkozó pontjaival az egész világon elért, azt bizonyítja, hogy ideális alapelvei nagyjában egyeztek minden gondolkodó ember felfogásával. Wilson népszerűsége azonban rövid ideig tartott. A versaillesi, saint-germaini és trianoni békék éppen az ellenkezőjét hozták annak, amit a népek Wilsontól vártak: nyomukban csalódás, elkeseredés, kétségbeesés jár. A világ urai komolyan nem is gondoltak arra, hogy a bonyolult nemzetiségi kérdéseket megoldják, vagy legalább az igazság látszata szerint rendezzék. S az ideális eszméket hirdető elnök maga sem lépett határozottan sorompóba gondolatai mellett. A népek önrendelkezési joga csak a dédelgetett „győztes“ fajok kiváltsága lett: a németek és magyarok ebben nem részesülhettek. Gazdasági tényezőkkel a békekonferencia nem gondolt. A fogyatékosan rendezett kisebbségi védelem szankciók hiányában mitsem ér. Körülbelül 20 millió ember lett, mint kisebbség — igazában nagy vidékeken többség — idegen államokba belekényszerítve. Ezek természetesen nem védelemre, hanem önrendelkezési jogra tartanak számot. A békeszerződések Közép-Európában elvetették új háborúk és forradalmak magvát. Az így összekalapált államok egyike sem nemzeti állam. Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Nagy-Románia tele vannak nemzetiségekkel, akár a régi Oroszország, vagy Magyarország. Egy szóval az entente továbbra fenntartotta azt az állapotot, ami ellen állítólag küzdött, csak a szerepeket cserélte fel. Ez a szerepcsere végzetes lépés Európa szempontjából. Azok a történelem-nélküli, tapasztalatlan, műveletlen népek, melyek 1918-ig jól kor-

mányzott államok áldásos védelmét élvezték, rá lettek szabadítva eddigi kormányzóikra-politikai és gazdasági tekintetben s ennek következménye lett az évszázadokon át egységes gazdasági életet élő területek vigasztalan szétszabdálása. De a nyelvi határokat sem respektálták. Az egységes német nyelvterület 12 állam között oszlik meg, az egységes magyar nyelvterület 4 között. A leigázott művelt népek természetsszerűleg szabadulni igyekeznek szégyenteljes helyzetükből. A csehek példája buzdítja őket, kiknek egy jól rendezett, történeti szükségszerűség által támogatott államszerkezetet sikerült ellenállásukkal felborítaniok. S mivel a tapasztalat szerint a népek, ha politikai szabadságról van szó, ennek minden szempontot, a gazdaságát is, alá szoktak rendelni, nagyon valószínű, hogy az új államok kényszer-polgáraiknak ellenállása miatt nem lesznek képesek gazdaságilag sem boldogulni. Közép-Európa gazdasági zűr-zavara tehát még sokáig fog tartani. A helyzet tarthatatlanságát fokozza az új államok mohó igazságtalansága kisebbségeikkel szemben. A csehek egy év alatt 800 német iskola-osztályt zártak be. A lengyelek avval dicsekszenek, hogy másfél év alatt több, mint 300,000 németet kényszerítettek kivándorlásra. Avval már nem dicsekszenek, hogy a danzigi korridoron áthaladó német szén-vonatok közül sokat mozdonyostul, szenestől együtt eltűntetnek, de ezt is megteszik. A lehetetlen lengyel gazdálkodás eredménye a lengyel valuta alacsony állása. Ha egy nép, mely nagybirtokosokból, képzetlen parasztokból és bányászokból áll, melynek középosztályát szinte kizárólag politizáló ügyvédek és papok alkotják elüzi azokat, kik addig gazdasági életét vezették, evvel természetsszerűleg tönkreteszi magát gazdaságilag is. A lengyel állam három eltérő jellegű részből lett összeforrasztva, melyek másfél századig külön éltek. Ha ezt a három részt, hozzá még nagyrészen a háborútól elpusztított területet, modern állammá akarja valamelyik nép tornáim, az önmagában rendkívüli feladatra vállalkozik. A lengyelek közismert képességei egyáltalán nem jogosítanak fel bennünket arra a reményre, hogy az alájuk rendelt 12-49 millió más fajú nép igazságos kormányzásban részesül. Válóban a lengyelek három évi szabadságuk alatt több jogtalanságot követtek el kisebbségeikkel, mint amennyit a lengyel annales-ek 150 évről össze tudnak szedni. Az ottani állapotokat egyik lengyel nacionalista lap a következőkben jellemzi: „Az államkincstár kimerült, mert a parasztoktól párttekinetből nem szednek adót. Az államháztartás egyensúlya felborult, mert mindenféle pártpropagandára milliárdokat pazaroltak. A bankót folyton nyomják, miáltal a valuta esik, az ipar és kereskedelem pang. Még az állam saját polgáraiból is hiányzik a bizalom ahhoz a pénzhez, melyből túl sok van forgalomban. Ennek következménye, hogy akinek készpénze van, rögtön árúra váltja, ami ugyan kamatot nem hoz, de legalább reális értéket képvisel, mely azonban csak ritkán áll arányban az érte fizetett összeggel. Dühöng a spekuláció és az uzsora: magas méltóságok, fő-fő államhivatalnokok nem szegyeinek evvel foglalkozni. Százzámra vannak haszontalan és nevetséges hivatalok, melyek legjobb esetben azért keletkeztek, hogy az uralkodó pártok tagjainak legyen hol elhelyezkedniük, hogy az állampolgárokkal az életet megutáltassák s egyúttal elégedetlenségre izgassanak a kormányzattal szemben. Ezerszámmra van a szükségtelen, sőt haszontalan, lustálkodó hivatalnok, kiket még hozzá rosszul fizetnek s ha élni akarnak, kénytelenek sikkasztással és uszo-

rával foglalkozni. A polgári és katonai állások betöltésénél protekció dönt, az uralkodó pártok tagjai előnyben részesülnek, sőt megfelelő képzés nélkül a legmagasabb helyeket is elérik. A nép között fogyatékos a termelő munka, a gyárak munkateljesítménye alászállt, közben sokszor fordulnak elő ok nélküli sztrájkok; a baloldali sajtó osztályharcra izgat, szocialista és kommunista eszméket terjeszt nemcsak a munkások közt, hanem — a vezetőség: tudtával és beleegyezésével — a hadseregben is“. Ha ezekhez hozzáfűzzük, hogy az állam nyíltan megadóztatja a hivatalnokok vesztegetési pénzeit s hogy a költségvetés egyharmada katonai kiadásokra van előirányozva, akkor a kép teljesnek mondható. A többi utódállam, Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia, Nagy-Románia még nem jutott ilyen messze, de már útban vannak. Pl. mind-egyikük csinált földreformot, ami alapjában véve a kisebbségeknek törvény köpönyege alatt történő kirablása. Parisban dilettáns emberek tervezték Európa jelenlegi térképét. Szétvágták, ami összetartozik, ott varrták össze az új részeket, ahol nem lett volna szabad. Széttörték a régi német és osztrák-magyar kitűnő gazdasági egységet s ezek helyén csináltak tízet, rosszat. Az új államok csak brutalitással tudnak kormányozni, ami mindig a gyengeség: jele. Kinek van mindez hasznára? Csak Franciaországnak! Illetőleg Franciaország hiszi, hogy ez neki hasznára lesz. Jóvátétel ürügye alatt még évtizedekig akarja Németországot sanyargatni. De a jóvátétel is csak ürügy egy távolabbi cél szolgálatában: igazi célja az, hogy Európában minden hatalmi eszközt — főleg a szentet és vasat — kezébe keríthessen és hogy a német népet fizikailag is tönkretegyje. Amit maga nem tud elnyelni, azt szövetségeseinek juttatja. Így vetődött fel pl. a sziléziai kérdés. A számok mindennél ékes-szólóbban beszélnek. 1919-ben az európai vasérckészlet 27.4%-a a világ vasérckészletének 14.7%-a volt francia kézen. Ma az európai készlet 48.9 %-a, a világkészletnek 27%-a. Háború előtt Franciaország rendelkezett Európa szénkészletének 1.8%-ával, ma Franciaország és Lengyelország 33.1%-ra tették rá kezüket. Hogy a gazdasági élet Európában, sőt az egész világon ilyen körülmények között megakad, az mellékes dolog Poincaré és Briand uraknak. Fődolog az, hogy sok-sok- millió német a belső inség következtében elpusztuljon, vagy a legjobb esetben kivándoroljon. S ez az állapot minden valószínűséggel tovább tart, sőt rosszabbodni fog. Nem is lehet másképen, mert a világgazdaság szempontjából fontos termelőeszközök hozzá nem értő népek szabad zsákmánya lettek. Azután ott van Oroszország zavara, mely 140 millió fogyasztó elvesztését jelenti. Itt nem lehet akármilyen dúsan felszerelt segély-akciókkal sem rendet teremteni. Ha Európa nem akar a francia imperializmus kedvéért teljes romhalmazzá változni, a következő problémákat kell elintézni: 1. Meg kell oldani igazságosan a nemzetiségi kérdést, de nem mindenütt területi alapon, mert ez sok esetben lehetetlen. Ahol lehetséges, ott essék egybe az országhatár a nemzethatárral. Az így is fennmaradó kisebbségek részesüljenek megfelelő védelemben. 2. Míg a nemzetiségi eszme alapján így kisebb területek határoltatnának el, addig gazdasági téren számolni kell avval, hogy csak nagyobb gazdasági egységek életképesek. Nem szabhatók meg tehát a gazdasági határok nemzetiségi alapon. 3. A jóvátételi költségek osztassanak fel az összes hadviselt államok közt a teherviselő képesség arányában. — *Hermann Harris Aall Kristiania, William Bayard Hale und*

Woodrow Wilson. Wilson a legnagyobb probléma lesz a jövő történetírói számára. Ama szakadék, mely egyes beszédeinek, könyveinek szelleme, továbbá tettei között tátong, mindig egyike lesz a világtörténelem nagy rejtélyeinek. A békét váró népek benne csalódtak legjobban: a béke, mely állítólag Wilson 14 pontja alapján jött létre, minden pontjában megtagadja, elárulja Wilson elveit. Wilson éppen az ellenkezőjét tette annak, amit szóval hirdetni meg nem szűnt. Szócsöve volt olyan gondolatoknak, melyeknek megvalósítására komolyan nem is törekedett. Hogyan történhetett ez? Némi világossághoz jutunk, ha megismerkedünk William Bayard Halé szereplésével. Dr. Hale papi családból származott s maga is, mint pap kezdte meg pályafutását. Már püspöknek volt kiszemelve, mikor ismerőseit hirtelen avval lepte meg, hogy más pályára lépett át. Jogász lett. Mint ilyen, több kitűnő munkát írt s dolgozott a legelőkelőbb amerikai lapokba. Nagy tudása később az Egyesült-Államok diplomáciai szolgálatában biztosított neki rendkívüli befolyást és hatalmat. Wilson eszméi tulajdonképen Hale eszméi, Wilson dr. Hale-nek egyszerűen szócsöve. Halé maga nem akart a politikában nyíltan szerepelni, neki inkább, az volt a fontos, hogy eszméit megvalósíthassa olyan emberek által, kik eszközként könnyen felhasználhatók voltak. Ilyennek látszott szemében Wilson, ez az alapjában véve silány ember, ki a doktori címet is csalással szerezte meg. Azonban mások is így gondolkoztak, mint ő, csak hogy ellentétes irányban, így pl. House ezredes, az angol-barát politikának legexponáltabb híve, ugyancsak eszköznek szemelte ki Wilsont a maga céljai számára. 1912-ben, mikor Wilsont először elnökké választották, Hale és House egyformán nagy erővel dolgoztak mellette más és más reményekkel. Ez a dualizmus a jövőben azután úgy alakult ki, hogy Hale szállította Wilsonnak az eszméket — pl. *The New Freedom* c. művét Wilsonnak teljesen Hale írta —, House pedig a gyenge jellemű embert minden nagyobb nehézség nélkül az angol imperializmus szolgálatába állította. Pénzügyi szempontból House a Pierpont Morgan-csoport képviselője volt, mely Amerika fegyverszállításán, majd később háborús kalandján, hihetetlen összegeket keresett. Ebből a pénzből bőven jutott a háborúra uszító sajtó megvásárlására és Wilson újabb megválasztásának költségeire. Dr. Halé azonban nem volt megvásárolható. A fékevesztett háborús propaganda sem tudta őt eltántorítani céljától, hogy az Egyesült Államok semlegességét megőrizze. Jutalmul másokkal együtt, kik szintén a béke hívei voltak, fogságba vetették. 1919-ben írta meg könyvét Wilson-ról: *A Psycho-analytic Study of Woodrow Wilson. The Story of a Style*, melyben nagy művészettel, a gyakorlott újságíró elevenségével, a mélyen látó tudós biztonságával rajzolja meg Wilson szellemi arcképét. Ha Wilson az az ember lett volna, akivé Halé saját eszméivel őt magasztosítani óhajtotta, akkor ma nem lenne versaillesi stb. béke. Ha békepolitikája őszinte lett volna, mint ahogyan Hale-é őszinte volt, nagy hatalmával már korábban biztosítani tudta volna az igazi békét. Wilson azonban a háborút készítette elő — Morgan, House, végeredményben Lloyd George akarata szerint — s közben tovább darálta Halé szép gondolatait a békéről, igazságról stb. Hale-nek rá kellett jönnie, hogy milyen veszedelmesen gyenge és korlátolt embert választott ki céljai eszközéül. Említett könyve már csak késő bánatot jelent; konkrét haszna legfeljebb annyi volt, hogy Wilsont harmadszor nem választották meg elnökké.

H. J.

Új könyvek.

Apel, Paul — Die Überwindung des Materialismus. Sectis Dialoge zur Einführung in die Philosophie. Berlin, 1921. 18 M.

Artaud, Adrien — Finances et Bon Sens. Paris, Payst, 1921.

Artaud problémái között szerepel az is, hogyan lehetne a francia köztisztviselők túrhető megélhetését biztosítani? Fejtegetéseiből kiderül, hogy a győztes Franciaország ugyanazokkal a nehézségekkel küzd — természetesen üsebb mértékben —, mint amilyenek a legyőzött államokban elsősorban az igazságtalan béke következtében felburjánzottak. A szerző felfogása szerint Franciaországban sokkal több az államhivatalnok, mint amennyire szükség volna s ennek egyik következménye az, hogy a hivatalnokokat rosszul fizetik, így pl. az átlagos magántisztviselő évi fizetése (közepes állásban) 15.000 fr; ugyanilyen rangsorú köztisztviselő évenként csak 6700 fr-t kap. Jellemző a szellemi munka értékelésére, hogy ugyanakkor az állami hivatalban alkalmazott takarító szolgáló évi 6000 fr fizetést hűz. Ennek az állapotnak természetes következménye, hogy a tehetségesebb, vállalkozó szellemű közalkalmazottak seregestől hagyják el állásaikat. Igazságos megoldás lenne: kevesebb alkalmazottat tartani, de ezeket jobban fizetni!

Auburtin, Ferdinánd — La natalité. Paris, Crés, 1921. 9 fr.

Axhausen, G. — Anti-Moskau oder das wahre Gesicht des Kommunismus. Leipzig, Koehler, 1921.

Behrisen — Genzmer — Die Folgen der Marktentwertung für uns und die andern. Leipzig, Felix Meiner, 1921.

A jóvátétel tönkreteszi Németországot. De nemcsak Németországot, hanem egész Európát. Európa gazdasági élete annyira egységes, hogy súlyos következmények nélkül lehetetlenség kikapcsolni a reális alapon nyugvó német termelést. Mert a mostani látszólagos ipari fellendülés nem egészség, hanem belső láz jele, melynek vége szükségszerűen szörnyű gazdasági válság lesz.

Blüher, Rudolf — Moderne Utopien. Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus. Bonn Schroeder, 1921. 7 M.

Bodin, Pierre — Les nouveaux impôts ont-ils fait faillite? Paris, Plon, 1922. 4-50 fr.

Bonnet (Georges) — Aubouin (Roger) — Les finances de la France, Paris, Payot, 1921.

Egyike a papíros-pénz mértéktelen kibocsátása ellen megjelenő nagyszámú munkáknak. A szerzők sürgetik a pénz egészségének visszaállítását, ami csak megfelelő adó-politikával lehetséges.

Bouniatian, M. — Les crises économiques. Paris, Giard, 1922.

Böhm, Adolf — Die zionistische Bewegung. Berlin, Welt-Verlag, 1922. 25 M.

Brües, Ottó — Neue Deutsche Jugend. Berlin, Staatspolit. Verlag, 1921.

Bureau, Paul — Quinze années de Séparation. Paris, Blond et Gay, 1921.

Érdekes megfigyelések a francia társadalom vallásos életéről az egyház és állam szétválasztásával kapcsolatban. Azok, akik annak idején a szétválasztást erőszakolták, halálos csapást kívántak evvel mérni a vallásos életre. Számításaikban azonban nagyon csalatkoztak. Amit a francia katolicizmus

vesztett hatalmi eszközökben, azt bőven megnyerte a vallásos élet fellendülésében és elmélyedésében. A francia katolicizmus a szétválasztás következtében nem atomizálódott, hanem inkább egységesebb lett, mint volt valaha. Ma Franciaországban kb. 20 millió ember él tevékeny vallásos életet, míg a közömbösök száma legfeljebb 10 millió. A kimondottan ellenséges érzelműek, száma jóval kevesebb, mint azelőtt. Régebben általában sokkal rosszabb volt az arány a vallásos élet bensősége szempontjából.

Capponi, G. — *Pensieri sulla educazione.* Torino, Paravia, 1921.

Gasperson, Georg — *Das sterbende Russland.* Berlin, Neudeutsche Verlags und Treuhandgesellschaft, 1921. 6 M.

Cassel, Gustav — *Das Geldproblem der Welt.* München, Drei Masken Verlag, 1921.

Ciattini — *Lo stato e i suoi fini sociali.* Citta di Castello, 1921. 8 l.

Colm, Gerhard — *Beitrag zur Geschichte und Soziologie des Ruhraufstandes vom März/April 1921.* Essen, G. D. Baedeker, 1921. 16 M.

Curtius, Errist Róbert — *Der Syndikalismus der Geistesarbeiter irr Frankreich.* Bonn, Friedrich Cohen, 1921.

Duhelly, I. — *Philosophie de la guerre.* Paris Alcah, 1922.

Durville, P. — *Devant le dilemme de la liberté économique: négociants-ou producteurs.* Mouy de l' Oise, 1922.

Eckardstein, H. von — *Die Isolierung Deutschlands.* Leipzig, 1921.

Elster, Kari — *Die Seele des Geldes. Grundlagen und Ziel einer allgemeinen Geldtheorie.* Jena, Fischer, 1921. 38 M.

Fostout, A. — *Une politique financière.* Paris, Crés, 1921.

A nehéz pénzügyi helyzet orvoslására Fastout egyetlen helyes módszernek a progresszív adózást tartja.

Ford, H. — *Der internationale Jude. Ein Weltproblem. Das erste amerikanische Buch über die Judenfrage! Ins Deutsche übertragen von Paul Lehmann.* Leipzig, Hammer-Verlag, 1921.

Freudenthal, Berthold — *Die politische Erziehung des Deutschen (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart).* Tübingen, Mohr, 6 M.

Hazafias intelem a német néphez, mely öngyilkos politikájával, a benső meghasonlással az örvény szélére jutott. Ha Németország súlyos helyzetéből ki akar vergődni, akkor el kell hagynia a mostan járt utat.

Freytag — Loringhoven — *Die staatlichen Grenzen in Európa geschichtlich und militärisch betrachtet.* Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1921. 8 M.

Németország közelmúlt politikáját földrajzi helyzete diktálta, amint a német egységet is elsősorban földrajzi tényezők hozták létre. Ugyancsak a geográfia követeli, hogy a mai lealázó helyzet ne tartson soká. A gyógyulásnak azonban belülről kell kiindulnia. Németország rövid időn belül újra rendezett állam lesz, nem világhatalom, talán nem is nagyhatalom, de azért erős ország, mely határait és polgárait megvédeni tudja.

Gauvain, Auguste — *L' Europe au jour le jour.* Paris, Bossard, 1921.

Gebhardí, Carl — *Der demokratische Gedanke.* Leipzig, Félix Meiner, 1921. 4 M.

A szerző a demokrácia lényegét történeti alapon akarja megkapni. Érdekes megállapítása, hogy a német demokratikus gondolat első istápolóinak

Kantot és Fichtet tartja. A jövő programját „Die Forderung des demokratischen Gedankens“ c. fejezet vázolja.

Gennep, A. van — *Traité comparatif des nationalités. I. Les éléments extérieurs de la nationalité.* Paris, Payot, 1922.

Gerstl, Max — *Die Münchener Räte-Republik.* München, Verlag der Politischen Zeitfragen, 1921.

Graux, Lucien — *Histoire des violations du Traité de paix. Tome I.* 28 juli 1919 — 24 septembre 1920. Paris, Crés, 1921.

Guyot — Raffalovitch — *Inflation fit déflation.* Paris, Qallimard, 1921. 10 fr.

Hartland, E. S. — *Primitive Society.* London, Methuen, 1921.

Heinemann, I. — *Zeitfragen im Lichte jüdischer Lebensanschauung.* Frankfurt, Kaufmann, 1921. 9-50 M.

Hiltebrandt, Theodor — *Das europäische Verhängnis. Die Politik der Grossmächte, ihr Wesen und ihre Folgen.* Berlin, Qebrüder Paetel, 1921. 9 M.

Hurvicz, Elias — *Zur Reform des politischen Denkens.* Bücherei für Politik und Geschichte: München, Drei Masken Verlag, 1921. 9 M.

A nemet nép bajainak egyik legfőbb oka politikai éretlensége. Ez a forrása az elvadult pártpolitikai életnek is. A bajon fegyelmezett sajtóval és az ifjúság átgondolt állampolgári nevelésével lehetne segíteni.

Jager, H. — *Fortschritt? Untersuchungen über die Wertlosigkeit des Fortschrittsgedankens.* Leipzig, Weicher, 1921.

Jenay, E. — *Wie Russland bolschewistisch wurde? Ein Aufriss der russischen Revolution.* Berlin-Leipzig, Vereinigung wissenschaft. Verleger, 1921. 12 M.

A szerző sokáig élt Oroszországban s éles szemmel figyelte az orosz társadalom fejlődését, a cárizmus és az egyes pártok politikáját 1905—1918 között. Noha a bolsevizmust örületnek tartja, kénytelen elismerni, hogy sok momentum előkészítette ezt Oroszországban.

Kawerau, Siegfried — *Soziologische Pädagogik.* Leipzig, Quelle und Meyer, 1921. 28 M.

Kindermann, Carl — *Die soziale Schöpferkraft im Aufbau Deutschlands und des Völ. kerlebens.* München, Callvey, 1921. 16.80 M.

A szerző Európa és Németország politikai és gazdasági életét az Eucken-féle „Idealrealismus“ álláspontjáról szeretné reformálni. Hogy ez a mai önző, materiális felfogású világrendben nem marad-e csak szép teória, az még kérdés.

Koller, Philipp Alexander — *Das Massen — und Führer-Problem in den freien Gewerkschaften.* Tübingen Mohr, 1921. 17 M.

Koller elsősorban a többségi szociáldemokraták szervezeteit tanulmányozza a címben jelzett szempontból. A felvetett probléma nemcsak a munkásmozgalom kutatóit érdekli, hanem a politikust és pszichológust is.

Kühn, Joachint. — *Der Nationalismus im Leben der 3. Republik.* Berlin, Oebrüder Paetel, 1921. 30 M.

Lohmeyer, Ernst — *Soziale Fragen im Urchristentum.* Leipzig, Quelle und Meyer, 1921.

Louis, Paul — *La crise du socialisme mondial de la IIe á la IIIe Internationale,* Paris, Alcan, 1921. 8 fr.

A szerző nézete szerint Franciaország az utóbbi időben kétszer mentette meg a civilizációt: egyszer, midőn legyőzte a német császárságot, másodszer, midőn ellenállt a bolsevizmusnak.

Ludendorff, Erich — *Kriegführung und Politik*. Berlin, Mittler und Sohn, 1922. 54 M.

Éles kritikája a német háborús politikának. Támadja Bethmann Hollweg kancellárt és utódait, rámutat a szociáldemokraták aknamunkájára, a polgárság gyávaságára, a demagóg pacifizmus rombolásaira a német néplelekben. Ludendorff szerint katonai diktatúra kellett volna a háború alatt!

Marez, G. de — *La premiere étape de la formation corporative*. Bruxelles, 1921.

Melloni, P. — *L'evoluzione e il divenire dell'Umanità*. Milano, Impresa generale d'affissioni e publicista, 1921.

Mossé, G. — *L'âme des peuples*. Cannes, Quiglion, 1921.

Muckle, F. — *Friedrich Nietzsche und der Zusammenbruch der Kultur*. München, Duncker und Humblot, 1921. 54 M.

Niebergall, Friedrich — *Evangelischer Socialismus*. Tübingen, Mohr, 1921. 12 M.

A szerző először a kapitalizmus és a proletárság keletkezésével foglalkozik, majd a kettő összeütközését tárgyalja. A szembenálló ellenfelek között csak az evangélium alapján álló szocializmus lehet a közvetítő. Külön értékes fejezet a jelen keresztény-szociális mozgalmakról tájékoztatja az olvasót.

Nogaro, Bertrand — *Traité élémentaire d'économie politique*. Paris, Marcel Giard, 1921.

Noppel — *Jugendzeit. Ein Beitrag zum Wiederaufbau Deutschlands*. Ereburg, Herder, 1921.

Nussbaum, R. — *Nos fils seront-ils enfin des hommes?* Paris, Alcan 1921.

Röder, A. — *Reaktion und Antisemitismus. Zugleich ein Mahnwort an die akademische Jugend*. Berlin, Schwetschke und Sohn, 1921. 13-50 M.

Sacher, Hermann — *Der Bürger im Volksstaat. Eine Einführung in Staatshunde und Politik*. Freiburg, Herder, 1921. 21 M.

Sangnier, Marc — *Trois conférences sur la démocratie*. Paris, 1921.

Sarkar, Benoy Kumar — *The Positive Background of Hindu Sociology (The Sacred Books of the Hindus, vol. XXV.)*

Schatz, Albert — *L'entreprise gouvernementale et son administration*, Paris, Grasset, 1922. 6-75 fr.

Schmidt, Franz August — *Die Volkswirtschaft im neuen Deutschland. Betrachtungen zur wirtschaftlichen Lage nach dem Londoner Ultimatum*. München, 1921. 10 M.

Vádirat a német birodalmi kormány ellen, mely az entente, főleg Franciaország követeléseivel szemben bűnösen engedékeny. Evvel az engedékenységgel Németország ugyan megmenti a mát, de bizonyosan elveszti a holnapot. A súlyos következmények majd csak későbbben fognak kibontakozni, midőn a nehézségek lavinaszerűen omlanak az országra. Schmidt a kormánytól több erőt, energiát és tudást kivan, mint amennyiről eddig bizonyosságot tett. Általában a politikához nem elég a jó akarat és a demagógia!

Schopen, Edmund — *Die Reform der Ehe. Deutsche Kulturfragen 2. Heft*. Köln, Rheinland-Verlag, 1922.

Schutte-Baerting, Hermann — Die Zukunft des Reichtums und der Armut. Berlin-Treptow, Verlag für Experimentelle Politik, 1921.

Schük, Karl. — Spenglers Geschichtsphilosophie. Karlsruhe, Braunsche Hof bruchdruckerei und Verlag, 1921. 6 M.

Spann, Othmar — Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft. Leipzig, Quelle und Meyer, 1921. 30 M.

Spiess, E. I. — Die Geschichtsphilosophie von Karl Lamprecht. Erlangen, Junge und Sohn, 1921. 50 M.

Stein, Lorenz von — Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unseffe Tage. I. Bd. Der Begriff der Gesellschaft und die sociale Geschichte der französischen Revolution bis 1830. II. Bd. Die industrielle Gesellschaft. Sozialismus und Kommunismus. Frankreichs von 1830 bis 48. München, Drei Masken Verlag, 1921.

Tardy, Marcel — Le problème de la socialisation en Allemagne, Paris, Rivière, 1921.

A német ipari üzemek szocializálásával kapcsolatban a szerző kifejti, hogyan képzeleli Németország jövőjét. Európa csak akkor békülhet ki Németországgal, ha ez szakít az abszolutizmus elvével, legyen az ez abszolutizmus akár a császáré, akár a szociáldemokrata párté.

Tramerye, Pierre l'Espagnol de la — La lutte mondiale pour le pétrole. Paris, Vie Universitaire, 1922. 12 ír.

Toulouse — La question sociale. Paris, Progrés civique, 1921.

Vanderlip, Frank A. — Was in Europa geschehn ist? München, Drei Masken Verlag, 1921.

Az ismert amerikai pénzember könyve német fordításban. Vanderlip beutazta Európát, hogy a gazdasági helyzetet tanulmányozza s arra a meggyőződésre jutott, hogy Európát csak a könyörületesség mentheti meg.

Vagel, Wolther — Das neue Europa und seine historisch-geographischen Grundlagen. Bonn, Kürt Schroeder, 1921.

Weber, Adolf — Der Kampf zwischen Kapital und Arbeit. Gewerkschaften und Arbeitgeberverbände in Deutschland. Tübingen, Mohr, 1921. 60 M.

Worpiis, René — La sociologie, sa nature, son contenu, ses attaches: Paris, Giard, 1921.

Vorms szerint a szociológia az egyes szociális jellegű tudományágak filozófiája. Ilyen tudományok pl. a jog, közgazdaság, kollektív etika és esztétika, kollektív lélektan, emberi történelem és földrajz

Zagorski, Simon — L'évolution actuelle du bolchevisme russe.

A bolsevista elmélet lassanként kapitulál a valóság követelményei előtt s ma Oroszországban a fejlődés visszahozza a szabadkereskedelmet, a szövetkezeteket, a szabad versenyt, a magántulajdont. A földbirtok terén a bolsevizmus egyenesen megerősítette a magántulajdon elvét avval, hogy a földet szétosztotta a parasztoknak. Legrosszabbul jártak az ipari munkások, kiket a bolsevizmus megfosztott szabad költözési joguktól.

Zwehl A. Der Dolchstoß in den Rücken des siegreichen Heeres. Berlin, Karl Curtius, 1921.

H. J.